

RÉGI
MAGYAR UTAZÓK
EURÓPÁBAN

1532—1770

EREDETI KÚTFŐKBŐL ÖSSZEÁLLITOTTA
ÉS MAGYARAZATOKKAL ELLÁTTA

SZAMOTA ISTVÁN

AZ ELŐSZÓT IRTA
VÁMBÉRY ÁRMIN

NAGY-BECSKEREKEN
PLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA
1892

RÉGI MAGYAR UTAZÓK
EURÓPÁBAN

1532—1770.

TÖRTÉNETI
NÉP- ÉS FÖLDRAJZI
KÖNYVTÁR

KIADJA

SZABÓ FERENCZ

N.-ELEMÉRI PLÉBÁNOS

XLI. KÖTET

NAGY-BECSKEREKEN

PLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA

1892

ELŐSZÓ.

Jelen munka az Európában, Ázsiában, Afrikában és Amerikában járt régi magyar utazók följegyzéseit tartalmazza 1532 től 1770-ig, tehát körülbelül azon időpontig, midőn Benyovszkyval kezdetét vette a mindenki által ismert, világhírű magyar utazók sora. Régi utazóinkat alapos megfigyelés és éleslátás jellemzik, az egyes nemzetek sajátságainak fény- és árnyoldalait oly élénk színekkel ecsetelik és a hol csak néhány napig tartózkodtak, mindent oly találóan írnak le, mintha huzamosabb ideig laktak volna ott; leírásaik sohasem untatók, sőt ellenkezőleg folyton lekötik figyelmünket.

Egyaránt érdekesen írják le a moszkvai Kremlt, a londoni Towert, a párizsi egyetemet, a konstantinápolyi Szerajt, az egyiptomi gúlákat, a kartagói romokat, a krymi tatár khán palotáit, a szent sírt, a catalauni mezőt, Limát, Adent, Asztrachant, Tuniszt, Varsót, Szmirná, Szendrőt, Bachsiszerajt, az angol szorgalmat, a francia vidámságot, a holland tisztaságot, az orosz bizalmatlanságot, a lengyel fényűzést, az olasz művészetet, a világítótoronyokat, a légfűtést, a bálakat, a római, görög és egyiptomi régiségeket, a köszönet, dohányzást, javítóintézeteket, állatkerteket, muzeumokat, hajóhadakat, színházakat, udvari életet, a strassburgi világórát, a velencei arzenált, a perui florát és faunát, a bolgár népszokásokat, Newfoundlandot, stb.

Ha vizsgáljuk az okokat, melyek honfitársainkat a külföldi országokba és a tengerentúli világrészekbe eljuttatták, úgy találjuk, hogy azok igen különfélék: követség, zarándoklás, fogságbajutás, hittérítés, stb. De vannak olyanok is, kik határozottan az idegen országok és népek látásáért indultak el a fáradságos útra, hogy azután az általuk tapasztaltakat honfitársainknak is hozzá-

férhetővé tegyék; de álljanak itt egyik legkiválóbb régi utazóknak saját szavai: „Hogy annak okáért kicsinyek, nagyok, ifjak és vének, férfiak, asszonyállatok, leányzók és gyermekek az Istennek és az ő szolgálójának, az természetnek nagyságos dolgairól és javainak csudálatos osztogatásáról, jobb értelemben legyenek, — főképpen az, kik idejeket csak hazájokban töltötték, — kényszeríttettem ez munkáscskámat világosságra hozni“.

Az utazásnál megkívánt három főkellék, u. m.: a kitartás, kíváncsiság és leleményesség, teljes mértékben föltalálható régi utazóinknál, kik semmiféle fáradságtól nem rettentek vissza, csakhogy szemtől-szembe láthassák az illető ország, város, épület, nevezetességeit, miként ezt egyikük egész világosan ki is mondja: „Természetemtől indittatván, minden nyomoruságot, nyavalyát, éhséget, szomjúságot, embereknek szidalmát, gyalázását, gonosz ítéleteket semminek tartván, ez világnak egyik részét meglátni és vékony elmémet az természetnek csudáival és az emberek munkáival, azoknak hallásával, látásával éltetni, öregbiteni és gyönyörködtetni ügyekeztem“.

A hazaszeretet és a magyar gondolkodásmót lépten-nyomon kirí a régi magyar útleírásokból. Különösen abban nyilvánul ez, hogy utazóink a külföldön látott városokat, folyókat, épületeket, állatokat, népszokásokat, a hazánkban előfordulókhöz hasonlítják, így pl.: Kandiát Fogarashoz, a doveri várat Szepesvárához, a Mariczát a Nagyküküllőhöz, a vihartól fölkorbácsolt Északitengert a hullámos Nyírséghez, a Jordánt a Vághoz, Szendrőt Sopronhoz, a strassburgi viseletet a szepességihez, stb. Örülnek, ha a művelt Nyugaton valahol nádfödelű házat láthatnak, mert ez a távoli drága szülőföldre emlékeztet, hová minduntalan visszakiváncsoznak, így pl. egyik utazónk Epernayben (Franciaország) ekként sóhajt föl; „Ah Úristen bár volnék nem Epernayben, hanem Eperjesben!“

Az útleírások eredeti szövegeinek nyelve túlnyomólag magyar és latin, de akad egy-egy francia, német és angol is. A magyarázatok részint a mai állapotot tüntetik föl, részint egykorú vagy még régibb útleírások segítségével, a szövegben foglalt adatokat ellenőrzik és ki egészítik.

Ázsiai nép vagyunk, de Kelettel vajmi keveset törődünk; sokszor nagy keserőséggel tapasztaltam, hogy a Nyugatnak legtávolabbi nemzetei Kelet iránt több érdeklődést tanusítanak, mint mi, pedig ez nem volt mindig így hazánkban. A lefolyt századokban honfitársaink aránylag többen érdeklődtek Kelet és Nyugat különböző országai iránt, mint Európának akkori népei, miként ez az előttünk fekvő munkából is kiviláglik. A mit Szamota István úr igazi tudományszeretettel és alapos-sággal összeállított munkájában, a közönség elé tár, azt az angolok a múlt és jelen században sikeresen megkísérlették. Így Purchasnak, a Hakluyt társaságnak és más magán társaságoknak nagy részben köszönhető, hogy az angoloknál az utazási kedv az utolsó évtizedekben oly nagy fokra emelkedett, de ezen utazási kedvből Angliára a gyarmatosítás és a politika terén is nem csekély előnyök háramlottak. Kíváncos volna, hogy nálunk is Szamota úr könyve, különösen a Keletre nézve buzditólag hatna, mert hiába a török példabeszédben: „Nem a ki sokat élt, hanem a ki sokat utazott, az tud a világról szólni,“ — jó adag igazság rejlik.

Szamota István úr, kinek előbbi műve („Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten“) is méltó feltűnést keltett, jelen munkát oly dícsérendő szorgalommal és kiváló szakértelemmel dolgozta ki, hogy valóban kellemes reám nézve ezen tanúságos, érdekfeszítő és szórakoztató olvasmányt, mindenkinek figyelmébe ajánlani.

Budapesten, 1892 aug. 27-én.

Vámbéry Ármin.

TARTALOM.

	Oldal:
Előszó.	V
Első rész. Oroszország.	1
Zalánkeményi Kakas István. 1602—1603.	5
I. Fejezet. Prágától Moszkváig.	6
II. Fejezet. Moszkva.	16
III. Fejezet. Moszkvától a perzsa határig.	30
IV. Fejezet. Visszautazás.	37
Bay Mihály és Pápay Gáspár. 1705—1706.	46
Ráday Pál. 1709.	57
Br. Tóth Ferencz délországi és krymi utazása 1767— 1769. Lásd a függelékben.	
Második rész. Nyugateurópa.	67
Szepsi Csombor Márton. 1616—1618.	71
Bevezetés.	73
Lengyelország.	78
A magyar határtól Varsón át Thornig.	81
Poroszország	87
Thorntól Danzingig.	88
Danzig.	91
Danzig környéke.	106
Tengeri utazás Danzingból Kjöbenhavnba.	112
Dánia.	114
Tengeri utazás Kjöbenhavnból Amsterdamba.	118
Hollandia.	123
Amsterdam.	126
Leijdentől Vliessingenig.	131
Angolország.	141
London.	144
Londontól Doverig.	151
Franciaország.	158
Dieppetől Párizsig.	159
Párizs.	166
Párizstól a német határig.	177
Németország.	190
Strassburg.	191
Strassburgtól Nürnbergén át a cseh határig.	195

	Old
Csehország.	20
Prága.	20
Szilézia és Krakkó.	2
Krakkó.	2
Haller Gábor. 1630—1635.	2
Rhédey László. 1655.	2
Bethlen Miklós. 1661—1665.	2
Bezerédj Zsigmond. 1665.	2
Szathmáry Király Adám. 1711—1717.	2
Munkáctól — Lwówon és Varsón át — Danzigig.	2
Tengeri utazás Danzingból Dieppebe.	2
Párizs környéke.	2
Párizstól — Strassburgon és Regensburgon át — Bécsig.	2
Harmadik rész. Balkán félsziget, továbbá Ruménia,	
Görögország és Kréta.	2
Borsos Tamás. 1613.	2
Sebesi Ferencz 1652 és 1657.	2
Rozsnyai Dávid. 1665—1670.	2
Kréta és a görög szigetek.	2
Sándor Pál. 1687—1688.	3
Konstantinápoly leírása. 1688. (Névtelen.)	3
Komáromy János. 1697—1705.	3
I. Fejezet. Szerbia.	3
II. Fej. Bolgárország.	3
III. Fej. Drinápolytól Konstantinápolyig.	3
IV. Fej. Konstantinápoly és környéke.	3
V. Fej. Kisázsia.	3

ELSŐ RÉSZ.

OROSZORSZÁG.

- I. Zalánkeményi Kakas István. — 1602—1603.
II. Bay Mihály és Pápay Gáspár. — 1705—1706.
III. Ráday Pál. — 1709.
IV. Báró Tóth Ferencz. — 1767—1769.

Oroszország régi belállapotáról, nemzeti életéről, a népszokásokról, egyházi és társadalmi viszonyairól, régi városairól, templomairól, várairól, stb. még mindeddig nem jelent meg magyar munka, mivel Oroszországnak magyar nyelven írt történelmei csak a politikai viszonyokkal foglalkoznak. A régi magyar utazóknak itt közölt útleirásaiból és az azokat kiegészítő magyarázatokból, bárki világos képet nyer a régi Oroszország belélettéről, de ezenkívül sok adatot találhat a mai Oroszország területén lakó krymi, kazani, nogaji tatárokról, cseremiszekről, stb.

Az olvasó az első pillanatban meg fog győződni arról, hogy a szöveg alatt levő magyarázatok és jegyzetek nem holmi német és francia lekszikonokból, vagy az orosz viszonyokról egyéb nyugateurópai nyelveken írt felületes művekből ollóztattak ki, hanem orosz eredeti munkák és egykorú régi útleírások hosszú éveken át folytatott tanulmányozásoknak eredményei. Ezen munkák címei az Oroszországra vonatkozó rész végén vannak felsorolva.

I.

Zalánkeményi Kakas István.

1602–1603.

Zalánkeményi Kakas István régi, erdélyi nemes családból származott, osztrák szolgálatba állván, Rudolf német császár és magyar király által a Perzsiába mentett követség vezetésével bízott meg 1602-ben. Mivel ezen követség célja a török elleni szövetség volt, Kakas István csakis Oroszországon keresztül mehetett Perzsiába, hacsak Afrikát megkerülve nem akart volna oda eljutni. Kakas István Vilnán, Moszkván, Asztrachanon és a Kaspitengeren át szerencsésen eljutott Perzsiába, de itt hirtelen megbetegedett és 1603. okt. 25-én meghalt. Ezen útjában követte őt jabeli Tektander György, ki az itt közölt útleirást készítette. Az útleírás magyar nyelven először itt lát napvilágot; a „Földrajzi Közlemények“-ben megjelent ismertetése teljesen elhibázott munka, mivel az értekezés írója orosz eredeti munkákat egyáltalában nem használt fel a földrajzi helyek magyarázatánál.

Útirány: Prága, Boroszló, Krakkó, Varsó, Vilna, Szmolenszk, Moszkva, Kazan, Szaratov, Asztrachan, Kaspi-tenger, Langerud, Lahidzsan, itt halt meg Kakas István.

Szöveg: Iter Persicum. Kurtze, doch ausführliche und warhafftige Beschreibung der persianischen Reiss. (Hormayr, Archiv für Geographie.)

I. FEJEZET.

Prágától Moszkváig.

Miután ő császári és királyi felsége legkegyelmesebb urunk Rudolf római császár, magyar és cseh király, kellő tanácskozás után jónak találta, hogy Abbasz sahhoz, a hatalmas és felséges perzsa királyhoz, ki, néhány évvel ezelőtt, előkelő egyénekből álló követséggel tisztelte meg őt, viszonzásképen követséget fog meneszteni.¹

Ennélfogva ezen kiváló tisztséget 1602-ben nemes és vitézlő zalánkeményi Kakas István előkelő erdélyi nemesre ruházta, ki útját ugyanazon év augusztus 27-én meg is kezdte és dr. Kremer tanácsos ajánlatára, engem jabeli Tektander Györgyöt augusztus 25-én szolgálatába fogadott.

Prágából útra kelve neki indultunk Sziléziának, Lengyelországnak, Mazoviának, Litvániának és Fehér Oroszországnak. Legelőször Schweidnitzbe² jutottunk; házai és egyéb épületei szépek és a várost falak és árkok veszik körül. Itt emlékül tartják valamely régi herceg kardját, melyet — minthogy négy rőf hosszú — egy ember alig bír fölemelni, ugyanitt egy óriási ágyú is látható.

Innen augusztus 31-én elindulva, szeptember elsején Boroszlóba érkeztünk, ezen nagy város Németország legszebb és legkiválóbb városai közé számíttatik. Másnap Ölsbe³ jutottunk, ez Münsterberg Károly fejedelem székhelye; harmadikán elértük Wartenberget,⁴ mely báró Dohna Ábrahám várgróf székhelye. Dohnától, — ki mint követ a római császár ő felsége nevében, már egyszer volt Moszkvában — Kakas István úr az utazásról

¹ Ezen követség célja a törökök elleni szövetség volt.

² Járási székhely a boroszlói kormánykerületben, a Weistritz mellett.

³ Járási székhely a boroszlói kormánykerületben.

⁴ Helyesebben Polnisch Wartenberg, a boroszlói kormánykerületben.

mindenfélét kérdeztetett és a moszkvai nagyfejedelem kancellárjához levelet is kapott.

A császári követ szept. 4-én a Lengyelországban levő Wielunba¹ (Welon). innen pedig szept. 5-én Czesztochowba² (Chyestacoaw) érkezett; ez utóbbi városkától mintegy negyedmértföldnyire igen szép kolostor látható, hová messze vidékről szoktak zarándokolni; a követ meglátogatta az itteni templomot, azután pedig tovább folytatta útját és szeptember 6-án Krakkóba (Crackaw) érkezett.

Krakkó,³ Lengyelország fővárosa, a Visztulá folyó mellett fekszik, a királyi várpalota három templommal együtt alacsony de erődtített hegyen áll, a három templom egyikében, nevezetesen a székesegyházban 300 kanonok reggel és este különböző órákban énekel. Az itteni püspök évi jövedelme több mint 60.000 korona, a legelőkelőbb kanonokoknak is többnyire saját falvaik és birtokaik vannak.

Krakkó városa három részre oszlik az első rész **Kraków**, a második Kazimierz (Casimirus), mely a hasonnevű királyról neveztetett el, a harmadik Kleparz (Clepardia). A székesegyházban látható egy színezüst oltár. Sz. Szaniszló sírja és aranyba foglalt jobb keze, mely itt nagy tiszteletben tartatik.

Szeptember 10-én a követ, kinek most Mazovián, Litvánián és Fehéroroszországon át kellett utaznia, a lengyel királytól biztos kíséretet és útlevelet kapott. Mindazáltal ezen tartományokban nem csekély veszélynek volt kitéve a harcosok és kozákok miatt, kik a Livóniában folyó svéd háború miatt keresztül-kasul jártak- keltek, hanem a dögvész miatt is.

Szept. 14-én Varsóba,³ Mazovia fővárosába érkezünk, ez is szép, de nem nagy város. Itt is szép királyi

¹ Járási székhely a kalisi (Orosz-Lengyelország) kormánykerületben, 6000 l.; oroszul Veljun.

² Város és járási székhely a piotrkowi (oroszul Petrikov) kormánykerületben, 22.000 l.; az itteni pálos zárdában őrzött csodatevő Szűz Mária-képhez évenként sok ezer zarándok szokott jönni a régi Lengyelország egész területéről.

³ Krakkóról és Varsóról bővebbet Szepsi Csombor Márton utazásánál a mű második részében.

várkastély emelkedik a Visztula partján. A folyamon levő szép fahídnak aligha van párja a világon.

Varsóból szept. 20-án Grodnoba¹ érkezünk; Báthory István király igen szép házat² építtetett a Merezsanka (Weretzsch) folyó mellett. Grodnótól fogva, a dögvész miatt nagyobb veszélynek voltunk kitéve és néhányszor az erdőkben étlen szomjan kellett meghálnunk.

Szept. 29-én Vilnába³ (Wilnow) érkezünk és útközben kétszer is a kozákok közé jutottunk, ezek a gonosz és rablótermészetű emberek, lövésre készen tartott puskákkal rohantak ránk, de mivel azt mondtuk nekik, hogy a főkancellárhoz küldettünk és a király által kiadott útlevelet is megmutattuk nekik, nem mertek hozzánk nyulni.

Vilna igen nagy város és Krakkótól száztiz mér-földnyire fekszik; püspöksége és jezsuitakollegiuma is van.⁴ A király itt néhány ezer tatárt⁵ szokott tartani, ezek a város körül laknak. Közülök néhányat mellénk rendelték, hogy a kozákok támadásai ellen bennünket megvédelmezzenek.

Vilnából tovább folytattuk útunkat Moszkva felé és a csupa faházakból álló Minszk⁶ városába érkezünk; lakosai gonoszak, elvetemültek és féktelenek. A kormányzó vagyis a starosta megkérdezte, hogy honnan jövünk és hová megyünk, midőn erre a követ úr kijelentette, hogy a római császár részéről a moszkvai nagyfejedelemhez küldetett, kinevettek és kigúnyoltak bennünket,

¹ Grodno a hasonnevű kormánykerület székhelye 40.000 l., a Njemen folyó mellett; Báthory Istvánnak kedvencz tartózkodási helye volt.

² Olkienki (or. Olkeniki) a vilnai kormánykerületben.

³ Vilna, lengyelül Wilno, a hasonnevű kormánykerület székhelye, 103.000 l.; a Sz. Szaniszló székesegyházon kívül igen sok pompás épülete van, de a házak túlnyomó része fából való.

⁴ Ez az 1587-ben alapított és 1832. eltörölt egyetem volt, melynek gazdag könyvtárát az oroszok Pétervárra és Kievbe hurczolták.

⁵ Ezekről a tatárokról Laboureur János francia utazó, ki 1644-ben utazott Lengyelországban, szintén említést tesz.

⁶ Minszk a hasonnevű kormánykerület székhelye 59.000 l.; itt is lakik 500 tatár, Minszk érseki székhely.

mondván: hát nincs a római császárnak külön barátja, mint a moszkvai nagyfejedelem?

A követ úr okt. 6-án szerencsésen Orsába¹ (Orsa) érkezett, hol a vojevoda által (ki ismerőse volt) barátságosan fogadtatott és pompásan megvendégeltetett. Itt nyolcz napig kellett időznünk, mivel az első muszka határvárosba Szmolenszkbe, hirnöknek kellett jelentenie megérkezésünket, mert különben nem mehettünk volna át a határon, melyet előleges bejelentés nélkül senki sem léphet át.

Október 15-én elindultunk Orsából és estig hét mérföldet tettünk meg; az éjszakát Bajevo (Baiova) nevű faluban töltöttük. Reggel, a Fehéroroszországot (ez is a lengyeleké) Muszkaországtól (Moscowitterisches Land) elválasztó folyócska² mellett levő Vata nevű erdőhöz érünk; ezen helyet az oroszok Graniczának³ (Ranitz, Granitz) is nevezik, itt egy muszka lovas hozzánk vágdatott és kérdé: „Ez a római császár követsége?” Igenlő válaszkra leugrott lováról, a követet üdvözölte és ezen nép szokása szerint fejét egész a földig meghajtotta,⁴ azután arra kért bennünket, hogy állapodjunk meg és váraozzunk egy kissé, végre lóra ült és gyorsan az erdő felé vágdatott. Midőn már több mint egy óra hosszúig vesztegeltünk és a rossz, hideg időjárás folytán (ugyanis egész napon át esett és havazott) már félig megfagyotunk, végrevalahára tizenkét, pompásan öltözött, előkelő férfiú vágdatott hozzánk; közülök ötnek nyereg

¹ Orsa járási székhely a mogilevi kormánykerületben, 5000 l.

² Vechra folyócska. — Fehéroroszország alatt a mai minszki, mogilevi és vitebski kormánykerületek értendők. A fehér oroszok száma $3\frac{1}{2}$ millio.

³ Granica oroszul = határ. Ugyanezen szó a többi szláv nyelvekben is megvan. A német Gränze (a XV. században greniz) szintén szláv eredetű kölcsönszó, ilyenek egyébiránt szép számmal fordulnak elő a német nyelvben, pl.: Schöps, Petschaft, Peitsche, Halunke, Dolch, Stieglitz, stb.

⁴ A régi muszka czárok elé az alattvalók mindig akként járultak, hogy homlokukkal a földet érintették, innen a „folyamodvány, kérvény“ neve oroszul ma is „cselobitje, cselobitnaja“, ugyanis cselo = homlok és bitj = ütni.

kápára apró dobok lógtak, és szóltak, hatan pedig szájjukkal füttyültek. Ugyanis szokás a muszkáknál, hogy a nemesek vagy egyéb vitéz és lovagféle személyek, ha lóra ülnek, ilyen dobocskákat akasztanak a nyeregbe, mivel ezáltal a közönséges katonáktól megkülönböztethetőkké lesznek. A muszkák minden eszköz nélkül oly hangosan és élesen tudnak füttyülni, hogy messziről hallani lehet őket, ezen füttyülést kora ifjúságuk óta hosszas gyakorlat által tanulják be.

Midőn ezen doboló lovasok hozzánk közeledtek, leugrottak lovaikról és a legtekintélyesebb közülök, egy élteesebb férfiú, ki ruházata után ítélve, igen előkelő egyéniségnek látszott, közelebb lépett, a császári követ szintén elébe ment, midőn pedig már csak egy lépésnyire voltak egymástól, a muszka földig meghajlott és jobb kezével a földet érintette: ugyanigy cselekedtek a többiek is és így köszöntöttek bennünket. Azután kérdé, hogy mi a neve a császári követnek. Midőn a tolmács tudtára adta a kíváncsat, ily módon szólt hozzánk: István úr (Pan Stepan), éljen sokáig a minden oroszok czárja, Borisz Fedorovics (Boris Fedrowitzsch) annyi és oly nagy népek, országok és királyságok ura, kinek nevében a szmolenszki vojvoda küldött engem téged felkérni, hogy jöjj velünk. Ily beszéddel fogadott bennünket a muszka, kinek a követ úr röviden ekként válaszolt: azért vállalta el ezen hosszú utazást, hogy semmit se mulasszon el, míg Isten segédelmével személyesen el nem jut a fennséges nagyfejedelemhez, mivel pedig, mondá a követ úr, Isten kegyelméből, övével együtt szerencsésen és jó egészségben eddig eljutott mindentivé szívesen követni fogja őket, egyszersmint örömét fejezte ki a fölött is, hogy mindnyájukat jó egészségben találja. Azután a fennséges nagyfejedelem, a fennséges nagyfejedelemné és a fennséges nagyfejedelemi gyermekek egészsége felől tudakozódott.

Miután mindkét részről befejezték az udvariaskodást (a mihez a muszkák édes-keveset értenek) ismét lóra ültek, mi pedig a kocsikon helyet foglaltunk, alig haladtunk néhány lépésnyire, puskáikból üdvlövéseket durrogtattak, ugyanezt mi is megtettünk, a mi nagyon megtetszett nekik, miként ezt néhány nap mulva a tolmács

által tudtunkra adták, mivel ezt abbeli örömünk kifejezésének tartották, hogy mi a császár (így nevezik ők fejedelmüket) országba érkeztünk. Az éjszakát a legközelebbi faluban töltöttük, a hol a fenntemlitettek reánk várakoztak.

Másnap reggel, midőn tovább akartunk volna haladni rettenetes havazás és esőzés keletkezett, nekünk azonban, ezen fertelmes zivatar daczára, útunkat folytatnunk kellett, eltekintve attól, hogy ezen helytől Moszkváig a rossz út és a hidak¹ (ilyen több mint hat-száz van, némelyik közülök egy mérföldnél is hosszabb és igen megrongálódott) miatt, még szép időben is szerfelett fáradságos az utazás.

Okt. 19-én Szmolenszkbe² érkeztünk. Ezen város egészen fából épült, de azért rendkívül nagy és igen népes; csak hat évvel ezelőtt kerítették körül kőfallal; az itt elfolyó Dnjepr³ (Neper) vagy Borysthenes a várost két részre osztja. Ezen város hajdan a lengyeleké volt, azonban Báthory István király idejében, a lengyelek és muszkák közt kötött béke alkalmával, az utóbbiaknak engedtetett át. Szmolenszkben három napot kellett töltenünk, míg knjaz Trubeczkoy Romanovics Níkita (Kness Mikita Romanovitzsch Trubetsko) vojevoda és a nagyfejedelem egyik legelőkelőbb tanácsadója, a további utazásunkhoz szükséges kellékeket, u. m. a kocsikat, lovakat, stb. be nem szerezte.

Midőn a város közelébe jutottunk, ismét számos lovas nemes és lövöldözés fogadott bennünket; a mellénk rendelt két prisztav⁴ (Pristauen) kivételével azonban senkinek

¹ Hidak alatt itt, fatörzsekkel és dorongokkal berakott utak értendők; a kövezésnek ezen helyettesítése ma is szokásos Oroszországban.

² Szmolenszk, a hasonló nevű kormánykerület székhelye 35.000 l. a Dnjepr mindkét partján, ősrégi város melyért a lengyelek és oroszok századokon át véres harcokat vívtak. A lengyelek ezen várost végképen csak az andruszovi békében 1667-ben vették el.

³ A Dnjepr folyam a Volkonszkij-erdőben (szmolenszki kormányk.) ered és 2038 km.-nyi folyás után a Feketetengerbe szakad.

⁴ Prisztav = biztos, felügyelő.

sem volt szabad hozzánk szólnia. Nem csak mi, hanem előttünk már mások is tapasztalhatták a muszka birodalomban uralkodó ezen szokást, melyhez mint törvényhez ragaszkodnak, hogy a követekkel és a követséghez tartozó személyekkel senkinek sem szabad beszélnie. Ennek oka talán az, hogy a nagyfejedelemre nézve sértőnek tartják, ha a hozzá küldött egyénéekkel, kivülről, még más is akarna beszélni, vagy talán mivel nem biznak bennünk, hogy illendően tudnának velük érintkezni; vagy pedig attól félnek, hogy ha a követeknek sokakkal szabadna szóba ereszkedniök, sok titkuk napfényre jutna és ismeretessé válnék. Midőn végre a követ megunta ezen huzavonát és a prisztav útján a vojevodát erőlyesen fölszólította a továbbutazás lehetővé tételére, végre-valahára okt. 21-én 6 kocsit küldtek szállásunkra, a követ úr külön kocsija elé két ló volt fogva, a követségi személyzet többi tagjai kettenként helyezkedtek el egy-egy kocsiban, ez utóbbi kocsik elé csak egy-egy ló volt fogva, jóllehet a podgyaszt is ezekre rakták.

Szmolenszkből való elutazásunk után a két prisztavon kívül, még néhány szolgálattelvő egyént adtak rendelkezésünkre, mindezeknek kötelessége volt útközben előforduló szükségleteink kielégítéséről gondoskodni. A kocsikat egyébiránt már jó eleve megrakták sörrel, pálinkával, méhsörrel, hússal, kenyérrel, hallal, stb.

Vezetőink sok kerdülő úton, ide-oda hurezoltak bennünket, csakhogy minél később jussunk el Moszkvába. Véleményem szerint ezen hereze-hureza oka a pestis volt, melytől azért féltek, mivel mi olyan vidékekről jöttünk, a hol ezen csapás nagyon dühöngött. Ők azonban a követnek azt hazudták (ezen nép ugyanis a hazugságra, csalásra és egyéb mindenféle bűnökre nagyon hajlandó), hogy ez a nagyfejedelem parancsára történik, hogy a követ urat az utazással ki ne fárasztják. Erőlködés nélkül megtehattunk volna hét mérföldet, de naponta alig haladtunk 3—4 mérföldet. Jóllehet a követ észrevette ezen kifogások alaptalanságát, de bele kellett nyugodnia a dologba.

Szmolenszktől Moszkváig az út egészen síkságon visz át, azonban egymást éri a sok hid, mély mocsár, ingovány, erdő, félig befagyott pocsolya, de ez nem tartotta

ki a kocsikat. Másnap este egy bernátrendi¹ kolostorhoz értünk, az itteni muszka szerzetesekhez tértünk be éjjeli szállásra. A szerzetesek épen ekkor mondták el imájukat, a muszka szokás szerint néhány lépcsőnyi magasságban épített templomban, hová a császári követ szintén belépett imádkozni, ugyanis azt hitte, hogy itt is bárkinek ki s be szabad járnia. Azonban alig vették észre a szerzetesek, azonnal ferde szemmel néztek reá, midőn pedig ájtatosságukat befejezték, egyikük hozzája ment és a tolmács által megkérdezte tőle, hogy mit keres templomukban és ki parancsolta vagy engedte meg a szent helybe való belépést; egyszersmind megkérdezte, hogy ő is keresztény-e és van-e nála kereszt? A követ erre azt válaszolta, hogy ő a templomot mindenki nézve közös helynek tartotta, hol mindenki akadálytalanul imádkozhatik és ámbár valamely anyagból készült keresztet nem visel, mivel az szellemileg szívébe van vésve, de mivel meg akarta mutatni a szerzetesnek, hogy ő csakugyan keresztény, egy kis arany keresztet huzott elő (ezt mindenkor nyakán szokta viselni), a szerzetes erre megcsokolván a keresztet, megelégedését fejezte ki és alamizsnát kért, azután pedig eltávozott.

Negyednapra az első muszka városba Dorogobuzsba² (Darabusa) érkeztünk; következő napon Czarevo-Zajmiszcsébe (Carno-Saymisia), október 27-én pedig Boriszovoba

¹ Téves állítás, mivel az oroszoknál csak Sz. Vazul-rendi szerzetesek léteznek. Az orosz kolostorok két rangosztályba soroztatnak, a legkiválóbbaknak neve: lavra, a többiekéi monastyr. A lavra nevet jelenleg csak négy kolostor viseli, u. m.: 1. a kievi világhírű barlangkolostor; 2. a Moszkvától 64 kmnyire levő és az orosz történetben nagy szerepet játszó „Troiczskaja Lavra“ (Szt. Háromság kolostor); 3. a Nevszkaja Lavra, Pétervárott; 4. az Uszpenkaja Lavra a volynji kormánykerület kremenecezi járásában. A női zárdák közül legnevezetesebb a „Szűzek kolostora“ a moszkvai „Szűzek mezején“. Ezen zárdába csukatta be Nagy Péter uralomvágyó nővérét Zsófiát 1689-ben, ki 1704-ben halt meg ott. Az orosz kolostorok némelyikének kincstára mesés értéket képvisel.

² Dorogobuzs járási székhely a szmolenszki kormánykerületben, 9000 l.; mivel utazónk a lengyelektől elvett Szmolenszket nem számítja eredeti muszka városnak, azért mondja, hogy D. az első muszka város.

(Borislova), ez valamivel jobb, mint a két előbbi; azonban az egész úton sehol sem szállásoltak be bennünket a belvárosba, hanem csak a külvárosokba; szállásunkból kimenni és körülnézni pedig épenséggel nem volt szabad.

Október 29-én Mozsajszkba¹ (Mosaisko) jutottunk, ezen meglehetősen nagy várost a muszkák Sv. Nikolajnak (S. Nicolaus) nevezik, mivel ezen szentet a város védnökének tartják. Templomaiban már sok csoda történt, ennél fogva a környékről temérdek zarándok sereglett ide. Itt, akaratunk ellenére hat napig kellett időznünk. Ugyanis a nagyfejedelem megtudta, hogy Litvániában, melyen átutaztunk, dögvész uralkodik. Ezenkívül a követ úr által, Orsából, a moszkvai kancellárhoz intézett levélből, tudomására jutott az is, hogy Perzsiába megyünk és a moszkvai nagyfejedelemhez küldött császári követ már szintén útban van. Mozsajszki időzésünk harmadnapján kíséretünk vezetője — állítólag a nagyfejedelem egyenes parancsára — következő kérdésekkel állt a követ elé:

Először: Micsoda városokon mentünk át egész utazásunk tartama alatt? — A követ úr semmit sem titkolt el, hanem mindent felsorolt; talán ez is egyik oka volt föltartóztatásunknak, mivel jól tudták, hogy ama városok némelyikében a pestis el volt terjedve. Másodszor azt kérdezték tőle: A másik császári követ nemsokára meg fog-e érkezni? követségének mi a főczélja? Visz-e magával ajándékokat és miféléket? A követ úr erre így válaszolt: A császári követ nemsokára itt lesz, de megbízatásának tárgyáról nincs tudomása, mivel ennek semmi köze sincs az ő követségéhez. Annyit azonban hallott, hogy ez csupa barátságból és tiszteletből történik. A nagyfejedelem ugyanis az előbbi években már néhányszor küldött követséget ő császári felségéhez, ki az összes keresztény uralkodók iránt barátságos és jóakaró érzelmekkel van eltelve, a mit a nagyfejedelemhez küldött követség útján kifejezésre is akar juttatni. A mi pedig

¹ Mozsajszk járási székhely a moszkvai kormánykerületben, 4500 l.; a Mozsajszkának a Moszkva folyóba ömlésénél. Közélemben van Borodino falu, hol 1812. szept. 7-én Napoleon Kutuzovot legyőzte; ezen ütközetet némelyek Mozsajszkról nevezik el.

a harmadik kérdést illeti: nagyon is természetes, hogy a római császártól jövő ily tekintélyes követség nem fog ajándékok nélkül megjelenni; neki (a muszkának) egyéb-iránt nincs jogában ilyen kérdésekkel előállani. A muszkát azonban, az ily kereken kimondott válasz nem elé-gítette ki. Másnap ugyanezen kérdéseket ismételve, külön-nösen az ajándékok után tudakozódott. A követ úr nem győzött eléggé csodálkozni ezen esztelenségen, hogy tel-hetetlen kapzsiságukat nem tudják eltitkolni.

Midőn már meglehetősen hosszú ideig vesztegeltünk Mozsajszkban, végre november 5-én visszaérkezett a nagy-fejedelemhez küldött futár, ki meghozta az engedélyt a továbbutazásra. Így azután nov. 6-án útra keltünk és megindultunk az ide tizenhét mérföldnyire levő Moszkva felé. Első napon egy Vilovo (Vilona) nevű kis városkába jutottunk, itt, igen kies és kedves fekvésű, kőből épült kastély látható, ez a mostani nagyfejedelemnek (mielőtt uralomra jutott) székhelye és birtoka volt. Borisz Fedorovics¹ (Boris Fedrowitzsch) nem származott ugyan a fejedelmi családból, de különben igen előkelő és tekintélyes nemesi család sarja volt. Kiváló tehetsége és ügyessége, valamint a szerencse kedvezése folytán nagy-fejedelemmé választatott, a mit a föltolakodáson kívül az is előmozdított, hogy elődjének Fedor Ivanovicsnak (a nagy zsarnok Iván Vasziljevics fiának, nővérét nőül vette; ez a jámbor és együgyű Fedor az egész kormány-zást ráruházta Boriszra, ki azután — mint mondják — megmérgezte Fedort,² kinek két fivére közül az egyiket, Jánost, saját atyja még 1581-ben bottal agyonütötte; az ifjabbik, Dmitrij³ (Demetrius) száműzetett vagy meg is gyilkoltatott és ekként a most uralkodó nagyfejedelem, mivel a nép nagyon ragaszkodott hozzá, választatott meg.

¹ Borisz Fedorovics Godunov tatár eredetű családból származott; 1584—1598-ig regens (I. Fedor alatt), 1598—1605-ig czár.

² I. Fedor 1584—98. ült a trónon, helyette Boris Godunov uralkodott.

³ Ennek az 1591-ben meggyilkolt hercegnek nevét vette föl a négy ál-Dmitrij, kik közül legnevezetesebb az első volt.

II. FEJEZET.

M o s z k v a .¹

1602. november 9-én délután 2 órakor Isten segédelmével Moszkvába érkeztünk. A várostól egy mérföldnyire egy egész csapat előkelő muszka várakozott reánk, ily fényes kísérettel vonultunk lakásunkra, hol minden igen szépen és tisztán be volt rendezve. Ettől fogva nem volt szabad kimennünk vagy a városban szétnéznünk, hanem szigorú őrizet alá helyezettünk. A mit vásárolni akartunk vagy a mire egyébként szükségünk volt, mindent szállásunkra hoztak, a mi az ételeket és italokat illeti: sört, pálinkát, méhsört, húst, kenyeret, vaját, tojást, tyúkokat és egyéb élelmicikkeket naponta a nagyfejedelem költségére bőségesen szállítottak számunkra, hogy semmiben se szenvedjünk hiányt.

November 27-én a császári követ úr kegyes kihallgatáson volt Borisz Fedorovics nagyfejedelemnél.² Már

¹ Moszkva, (oroszul Moszkva, németül Moskau, francziául Moscou) a hasonló nevű kormánykerület székhelye 754.000 l. a Moszkva folyó (az Oka balparti mellékfolyója) mellett, 1712-ig az orosz birodalom fővárosa; a kremlen kívül még három városrészről és 8 külvárosból áll; 400 temploma és kápolnája van. Moszkváról egész köteteket lehetne írni, itt természetesen csak a régi Moszkva egykoru leírásaiból közölhetek néhány mutatót, melyek mintegy kiegészítésül szolgálnak a Kakas-féle adatokhoz. A következő lapokon levő magyarázatok és jegyzetek, egytől-egyig, egykoru szemtanúk műveiből vették. — Moszkvát az orosz nép „matjuska Moskva“-nak, azaz „Moszkva anyuskának“ nevezi.

² Herberstein, ki 1517-ben volt Moszkvában így ír erről: „Már korán reggel becsukatták a boltokat és a vásártérről az egész népet a várkastélyhoz hajtották, hogy lássák a követet és a követ is igen sok népet lásson; mindenkin fehér kalapot — melyet ők kalpagnak neveznek — láttam.

A kastélyhoz közeledve, minduntalan szebben és szebben öltözködött embereket láttam. A lépcsők közelében az idegen szolgák, litvánok és mások állottak, ezek nem viseltek fehér kalapot, hanem kiki azt, a mit magával hozott.

korán reggel kilenez gyönyörűen feldiszitett lovat hoztak szállásunkra; ezek egyikének vörös bársonyból készült csáprágja arannyal volt himezve, a lószerszám ezüsstel volt kiverve és csak úgy ragyogott a sok drágakőtől; a többi lovak is, melyeken mi ültünk, gyönyörűen fel voltak diszítve. Körülbelöl két óra múlva megjelent a mi prisztavunk, ki a kíséretében levő néhány előkelő muszka nemessel egyetemben igen diszes öltönyt viselt, mindnyájan pompásan felékesített lovakon ültek, lakásunk előtt megállapodtak, hozzánk jöttek és felszólítottak bennünket, hogy menjünk velük a nagyfejedelem palotájába, melyet pompás szőnyegek és szebbnél szebb festmények diszítettek; a jobb oldalon egy magas pohárszéken annyi ezüst és arany edény volt fölhalmozva, hogy el se lehet mondani. Midőn a palotába beléptünk, a palota udvarában, a földtől mintegy tizenöt ölnyi esekély magasságban elhelyezett nagy haranggal harangoztak. Szállásunktól kezdve a palotáig, mindkét oldalon, töltött puskákkal ellátott muskétások voltak felállítva.

Mindnyájan bementünk az elfogadó terembe, melyben az ajtóval átellenben, négy lépesőnyi magasságban emelkedik a trón, ettől balra, az ugyanily magasságban elhelyezett széken ült a nagyfejedelem fia, a trónon

A lépesőkig nem akartak engedni, mivel lóháton csak a nagyfejedelemnek szabad addig menni, én azonban nem akartam ezt megérteni, hanem egészen a lépesők aljáig lovagoltam, ezután felvezettek a lépesőkön, melyek közvetlenül a Szt. Mihály templom mellett haladnak. Az első kanyarulatnál két fejedelmi tanácsos jött elém, ezek kezét fogtak és megesisóltak, mindketten mellettem haladtak, a többiek, kik lakásomtól oda kísértek, mögöttem mentek.

Midőn a szobák közelébe értünk, ismét két főember az előbbiekhez hasonló módon fogadott. Az első szobában selyembe és aranyba öltözött előkelők állottak, a fejedelem lakosztálya előtti teremben pedig a herezegeket, asztalnokokat, kamarásokat és egyéb méltóságokat találtuk, kalpagjuk (kolparkhen) csak úgy ragyogott a sok gyöngytől és drágakőtől. Ezután következett a fejedelem terme, a fejedelem két fivére közt ült, ezeken kívül az egyik fivértől jobbra ült a tatár király fia, ki keresztény hitre tért és a nagyfejedelem nővérét feleségül vette, a terem egyéb-iránt csaknem megtelt a sok herezeggel, tanácsossal és egyéb hivatalnokkal, kik mindnyájan fölálltak, mihelyt beléptem, csupán a fejedelem, fiverei és sógora maradtak ülve.

pedig maga a nagyfejedelem, ki fején arany koronát, testén pedig bokáig érő aranyhímzésű palástot viselt; jobbáiban arannyal kivert és csákányhoz (Tzackan) hasonló fekete pálczát tartott. Fiának pettyes öltönye hiuzbórhöz hasonlított. Mindkét oldalon alabárdot tartó, fehérbe öltözött két-két hajdu állott. Környeskörül ültek a legelőkelőbb tanácsadók, kik mindnyájan pompás ruhákat és fekete rókabórsapkákat viseltek.

Miután a császári követ az előirt tiszteletnyilvánítást megtette, a császári megbízólevelet átnyújtotta és beszédét bevégezte, a nagyfejedelem fölállott és kérdé: Hogy van a nagyhatalmu római császár, Rudolf, hogy vannak az ő nemes fivérei és mindnyájan jó egészségnék örvendenek-e? A követ úr erre ekként válaszolt: Hála Istennek, ő császári felsége friss és egészséges. Ugyanezt kérdezte a nagyfejedelem fia is, azután elbocsátottak bennünket.

Mindezek után az előbb leirt módon szállásunkra kísérték. Alig telt bele egy óra, midőn megjelent nálunk vagy száz ember, ezek mindenféle italokat és ételeket hoztak a nagyfejedelem asztaláról és az ő nevében átnyújtották nekünk. Ezután is jól tartották bennünket; a kihallgatás után még négy hétig kellett itt időznünk, mivel a követ úr a perzsiai utazásra előkészületeket tett, bennünket fölruházott, és még három szolgát fogadott föl, köztük egy organistát is, kinek saját regálja volt, melyet a követ úr és az organista halála után a hét köteg (Zimmer) czobolybőrrel és egyéb tárgyakkal együtt a perzsa királynak ajándékoztam, jóllehet uram parancsa értelmében, szükség esetén örömet eladtam volna, de prisztavunk lebeszélt erről, így tehát mindezt átadtam a perzsa királynak, kinek szerfelett megtetszett a regál, melyen azonban művészet nélkül játszott.

Moszkva¹ városa igen nagy és rendkívül népes,

¹ A legrégebbi utazó, ki Moszkvában megfordult és azt leírja Ambrogio Contarini volt, azonban az ő leírása nem sok érdekes részletet tartalmaz, tehát áttérhetünk Herberstein és Olearius Ádám két különböző korból való leírásaira. Az 1517-ben itt megfordult Herberstein, Moszkvát ekként írja le: „a házak többnyire fából valók, de itt-ott néhány kőház, templom és zárda is látható; az utcák szélesek és tágasak, a folyócskákon átvezető

— mint mondják — ötszáz ezer ember elfér benne, talán egyetlen német város sem hasonlítható hozzá. Kerülete négy német mérföld. Három részre oszlik: az elsőt, melyet tizenöt rőf magas fából készült fal vesz körül a Moszkva folyó (melytől a város nevét kapta) két helyen átmetszi. A második és középső város meglehetősen kőfallal, a központban levő királyi várkastély pedig még külön kőfallal és árokkal van körülvéve.

Moszkvában ezerötyszáz kolostor és templom létezik, ez utóbbiak közül legpompásabb a várban levő két templom, melyekben az ősrégi muszka nagyfejedelmek vannak eltemetve. Ennek hét tornya, aranyozott fedelei (néhány tonna arany bizonyára ráment) és nagy ha-

hidakat éjjel örök őrzik és bizonyos órán túl senkit sem engednek át. A Jauzán számos malom jár, a város végén vannak a kovácsműhelyek, a kézművesek külön városnegyedben laknak. Minden városrésznek külön temploma van. A házak nagyok, szelők és kertekkel vannak körülvéve“.

Olearius (1634.) leírása: „Moszkva utcái és útai szépek és nagyon szélesek, azonban oly sárosak, hogy a legkisebb eső is óriási sarat idéz elő, ilyenkor csak a kövezetül szolgáló gerendák és deszkák mentenek meg az elsüllyedéstől. A város négy részre vagyis kerületre oszlik. A első és középső a Kitajgorod (Cataigorod), melyet a többi kerületektől a krasznoj sztjenának (crasne stenna) azaz vörös falnak nevezett téglafal választ el. A Moszkva (Moska) folyó ezen városrész déli oldalát, a vele egyesülő Neglinnaja folyócska pedig annak északi oldalát mossa. A nagyfejedelem Kreml (Cremelena) nevű palotája terjedelmesebb mint akárhány közönséges város, a kerületnek csaknem felét foglalja el és hatalmas falakkal van megerősítve; a vár közepén levő két templomtorony valamint az itt lévő többi tornyok is rézzel vannak fedve. A legmagasabb templomtoronyt Ivan Velikinek (Juan Welike) nevezik. A másik torony a benne függő 33.600 fontnyi harangról nevezetes. Ezen harangot Boris Godunov (Gudenov) nagyfejedelem öntötte és csak nagy ünnepekkor, vagy valamely követség bevonulásakor huzzák meg; a harang megszólaltatásához huszonnégy ember kell, kik az udvarba leérő kötelet huzzák, a toronyban pedig még néhányan mozgásba hozni segítnek. A nagy fejedelem palotája a vár túlsó oldalán áll, ugyanitt vannak a pátriárka és néhány udvari bojár lakosztályai. Az ifjú fejedelem számára igen szép köpalota épült, a nagyfejedelem azonban csak a fapalotában szeret lakni, mivel ezt egészegebbnek tartja a kőépületnél. A kincstár, löportorony és éléstár szintén a várban van.

rangjai vannak, melyeknek egyike az erfurtit úgy hangra, mint nagyságra nagyon is fölülmulja.

A várkapu előtti téren két oly óriási ágyú áll, hogy az ember csekély fáradsággal belemászhat azokba. Moszkva házai nem szépek, leginkább fából valók és nincsenek — mint nálunk — egymáshoz közel építve, ablaküveg is kevés látható.

Muszkaország mocsaras, bozótos és sok helyen egészen pusztá; az ország oly jól el van zárva, hogy a nagyfejedelem engedelme vagy útlevele nélkül senki ki nem mehet, vagy be nem jöhet. A telet kegyetlen hideg és nagy hó jellemzi. Gyümölcs egyáltalában nincs, kivéve azt a keveset, a mit a németek (különösen almát) hoznak Moszkvába. Gabona u. m. árpa, zab, buza néha bőven

Ezenkívül egy férfi- és egy nőzárdá, mintegy 50 templom és kápolna létezik. Nevezetesebbek a Szentháromság, Szűz-Mária és Szt.-Mihály templomok, melyben a nagyfejedelemnek és Szt.-Miklós sirjai láthatók.

A várkapunál azonban a falakon kívül, a déli oldalon áll a Szt.-Háromság templom, melyet közönségesen Jeruzsálemnek neveznek. Midőn ez elkészült, Vasziljevics Iván annyira pompásnak találta ezen remekművet, hogy az építész szeméit kiszúratta, nehogy később másutt is építhessen ehhez hasonló szent-egyházat.

A templom közelében két öreg ágyú áll, ezek azonban jelenleg hasznavehetetlenek. A vár előtti tágas téren a város piacza és vására tartatik. Egész nap tele van néppel, de kiváltképen rabszolgákkal és henyélőkkel. Az egész vásártér, valamint a szomszédos utcák zsúfolva vannak boltokkal, azonban mind-egyik kereskedelmi és iparágnak külön állomáshelye van, tehát fűszerkereskedők nincsenek rőföskereskedők közt, sem arany-művesek, szíjgyártók, eszmadiák, szabók vagy szűcsök közt és így tovább, hanem mindegyik foglalkozásnak külön utcája van, az emberek tehát egy pillanat alatt áttekinthetik, a mit óhajtanak. A varrónők boltjai a piactér közepén vannak. A szentképeket szintén külön utcában árulják. Az igaz, hogy a szentképek a muszkáknál nem mennek áruszámba, mivel nem igen szeretnék mondani: vettem egy szentet, hanem inkább így fejezik ki: „pénzért kaptam“, vagy „cseréltem“, ha szentképet vesznek, sohasem alkudoznak, hanem azonnal leteszik a festő által kért összeget.

A második városrészt Czargorodnak vagy császárvárosnak nevezik. Ez az előbbi félkör alakban veszi körül. A Neglinnaja folyó ezen kerületen folyik keresztül. Czargorodot a Bjelaja sztyjena

terem, de rossz termés esetén oly nagy éhínség dühöng a muszkáknál, hogy mint pl. most is, sok ezer ember éhen halt Moszkvában és környékén. Szinte hihetetlen, de ennek daczára teljesen igaz a következő eset: a pékektől gyakran vettek olyan pirogot (kalácsféle), melybe máskor különféle hust szoktak belesütni, most azonban ezen husfélket az ellopott emberi hulláktól levagdalt és összeapritott emberhus helyettesítette. Midőn ez napfényre jutott, sokat törvény elé állítottak. A lakosok kénytelenek voltak a tisztátalan állatokat, mint kutyákat és macskákat is megenni. A vidéken sem volt senki biztonságban, saját szemeinkkel láttuk, hogy az útba eső falvak többnyire egészen puszták és üresek voltak, mivel a lakosok éhenhaltak; a kik pedig meg nem

(Biela-Stenna) azaz fehérfal övezi. Itt öntik az ágyúkat és harangokat, ennek vezetésével a nagyfejedelem a nürnbergi születésű Valk Jánost bízta meg, ki föltalálta azon módot, hogy lehet 5 font löpörrel 16 fontos ágyúgolyót kilőni. Az oktatására bízott muszkák annyira elsajátították az öntés művészetét, hogy most ép oly jártasok, mint a legtapasztaltabb németek.

Ezen városnegyedben sok herczeg (knez), fő- és középnemes lakik, továbbá számos gazdag kereskedő és pék tartózkodik. Mészárszékek és csapszékek egymást érik, ugyanitt vannak a buzaraktárak, lisztesboltok és a nagyfejedelmek istállói is. A koresmákban sört, méhsört és pálinkát árulnak.

A harmadik városrésznek neve Szkorodom (Skoradom), mely a Czargorodot északi és nyugati oldalról határolja. A muszkák állítása szerint ezen városrész 5 német mértföldnyi kerülettel birt, mielőtt a tatárok 1571-ben Moszkva városát fölégették. A kis Jauza folyócska keresztülfolyik a városnegyeden és a Moszkva folyóba ömlik. Ezen negyedben van a fa- és házpiacz, azaz itt könnyen szétszedhető és bárhova szállítható házakat készítenek, a faoszlopok, gerendák és deszkák közti hézagokat molhál töltik ki,

A negyedik városnegyedet Strjelceekaja-Szlobodának (Strelitza-Slovoda) nevezik, mivel itt laknak a nagyfejedelem testőrségéhez tartozó muskétások; ez Kitaigorodtól délre a Moszkva folyó túlsó partján terül el. Ennek bástyái és mellvédei fából valók. Ivanovics Vaszilij nagyfejedelem, Vasziljevics Iván atyja, ezen városrész alapítója, az idegen azaz lengyel, német stb. zsoldosok városnegyedévé jelölte ki. Ezenkívül Nalejkinek (Naeilki) is nevezik, ez annyit jelent, mint az iszákosok városrésze és nalitj vagy nalivatj = sokat önteni, teleönteni származtatják, mivel az idegenek sokkal inkább hajlandók az iszákosságra, mint a moszkoviták. A katonaságon kívül a szegények lakásai is itt vannak.“

haltak azokat a rablók agyonütötték; erről még nagyon sokat írhatnak.

Muszkaoország igen nagy kiterjedésű,¹ ugyanis a cseremisiz és nogaji tatárok országaival (melyeket a muszkák uralmuk alá hajtottak) együtt Kaszpitengerig és a Kaukázusig ötszázötven német mérföld hosszú, de nagyon néptelen, város kevés, de annál több vadon van. Ugyanis 20—30, sőt Nogajban háromszáz mérföldnyire sem lehet várost vagy falut látni, kivéven a Nogajban levő határállomásokat, melyeket a muszkák a tatárok elleni védelemből a Volga mentén építettek.

A muszkák vallásáról és istenítiszteletéről, a mit csak megtudhattam, mindent el fogok mondani. Ők, valamint hitsorsosaik, legigazibb és legjobb keresztényeknek tartják magukat, minket azonban nem tartanak keresztényeknek, hanem egyszerűen pogányoknak neveznek bennünket. Pedig ők maguk oly epikur² gonosz, istentelen, csalárd és hazug emberek, hogy lehetetlen róluk eleget írni. Fél évig éltem köztük, tehát jól kiismertem őket, de mondhatom is, hogy ez az ország a fajtalanságnak, paráználkodásnak és egyéb bűnöknek oly fészke,

¹ Az orosz birodalom területe 1505-ben: 2,032.000 □ km., 1598-ban: 8,625.000 □ km., 1725-ben: 15,110.000 □ km. volt.

² Mayerberg (1661) így nyilatkozik: „Azt hiszem, nem győznéd őket pálinkával, mert nem cseppenkint nyelik ám mint a tyúk, hanem teletorokkal, mint az ökör vagy a ló; így tehát sohasem szünnének meg inni, ha te nem szünnél meg adni. Ennél fogva a koresmákban az utolsó garasig isznak, gyakran kabátjukat, sapkájukat és egyéb ruhaneműiket is elisszák egész a meztelenségig, csak hogy az iszákosságnak eleget tehessenek. A papok és szerzetesek annyira rabjai ezen útálatos szenvedélynek, hogy gyakran láthatni muszkákat, kik a koresmákból eltávozva, ide-oda bukdácsolnak, dülöngélnek és a sárban hentelegnek, mindaddig, míg valami bérkocsis fel nem rakja kocsijára és haza nem szállítja. Legtöbbször azonban ezen szerencsétlen teremtettséket saját vezetőik félreeső utcáikba vezetik és ruháiktól, valamint pénzüktől megfosztják őket.”

Legnyomatékosabb bizonyítékok egyike Turberville György (1568) következő verse:

„Drink is their sole desire, the pot is all their pride,
The soberest head doth once a day stand needful of a guide.”
azaz: „Legfőbb óhajuk az ivás, legfőbb büszkeségük a kanecsó,
a legjózanabb fej is naponkint legalább egyszer vezetőre szorul.”

a minő nincs több a világon. Az Isten tizparancsolatát nem tartják meg és nem nagyon büntetik meg azoknak megszegőit. A gyilkos vagy egyéb gonosztevő, a kiállott egy—két vagy három évi fogság után, még elvetemültebb mint azelőtt volt. Egyébiránt többnyire jobbagyok és szolgák, kik közül ha valamelyikük ura ellen föl merné emelni kezét, vagy más valami bűnt követne el, ura azonnal megölheti őt, vagy bármit tehet vele.

A muszkák a romlott görög hit követői. Templomaikat csaknem török módra építik, és három vagy öt kerek toronnyal látják el, melyekre igen nagy, hármassal keresztet tűznek föl, ugyanis ezzel akarják kifejezni a Szt. Háromságot; ha templom előtt mennek el, keresztet vetnek, fejüket ütik vagy meghajolnak.¹ Temérdek harangjuk van, de egészen másképp harangoznak mint nálunk, ugyanis majd az egyikre, majd a másikra ütnek. Templomaikban sem székek sem padok nincsenek, hanem környeskörül földött karzatok vannak; a templom falaiba számos apró és szűk ablakocskát vágnak, a hívők tehát vagy az ajtókkal szemközt állva, vagy az említett ablakokon bekukucskálva imádkoznak és keresztet vetnek. A gazdagoknak saját bálványuk van, melyet apró festett táblácskával aggatnak tele és gyertyákkal díszítenek föl, így aztán gyakran tűzvészt idéznek elő.

Minden családnak, — legyen az szegény vagy gazdag, — megvan a maga bálványa, asztala fölött ugyanis

¹ Herberstein (1517) következőleg írja le az isteni tiszteletet: „Egyszer a nagytemplomba mentem, a nagyfejedelem a palotájába vezető ajtó mellett állott, háttal a falnak támaszkodva, előtte egy udvarnok kalpagját tartotta, a tanácsadók a templom oszlopainál álltak, szentegyházaikban hire-bamva sínes az ülőhelyeknek. Az érsek a templom közepén emelkedett helyen állott és egyik vállával a pásztorbotra támaszkodott. Süvege nem hasonlít a mi püspökeinkéhez. A templom talaját galyakkal szórták be, midőn tehát az általuk metropolitának nevezett érsek a kórushoz ment, jól fel kellett emelnie ruháit, mivel különben a galyakban megbotlott volna, ezután a papság teljes díszben bement a kis ajtón, midőn pedig kijöttek, Szt. Pétert, Szt. Miklóst és az arkangyalt ábrázoló képeket vittek körül, erre a hívek letérdeltek, kiabáltak, sirtak, imádkoztak és nagy ajátatosságot tanúsítottak. A templomban csak egy oltárnak szabad lennie, és naponként egy misénél többet nem szabad mondani“.

látható egy táblácska, mely szt. Miklós, szt. Vazul, a négy arkangyal, vagy más szentek (kiknek szeri-száma nincs) képeit ábrázolja. Ha ezek beszenteltetnek, oly nagy becsben és tiszteletben tartják őket, mintha élő egyének volnának; ilyen külön és saját istent mindenki vehet magának a piacon, hol temérdek kapható. Ha belépnek valamely szobába, köszöntés előtt keresztet vetnek, háromszor meghajolnak és így szólnak: Gosz-podi pomiluj¹ mnje grjesniku (Hospodi promilui mne grechni), azaz: Uram irgalmazz nekem bűnösnek; ez az ő egyetlen imádságuk. Ha az említett képek valamelyike leesik, senkinek sem szabad azt fölemelnie, hanem elhívják a lelkészt, ki azt újból beszenteli és fölveszi, ez természetesen nagyon furcsának tűnt föl előttünk. Ha az ilyen képeket meg akartuk érinteni, ezt — ha észrevették — egyáltalában nem akarták megengedni, mivel, szerintük, az ilyesmi nagy vétek. Nem is tartják ők azt kereszténynek, a ki nem visel nyakán arany-, ezüst- vagy (ha szegény) rézkeresztet, melybe néhány muszka szó van vésve.

Papjail semmit sem tanulnak,² de a tanulás egyéb-

¹ Érdekes tudni, hogy a csehek is gyakran hangoztatták ezen szavakat; így pl. 1278-ban, midőn II. Ottokar megütközött a németekkel, a csehek ezen szavakat hangoztatták; de álljon itt az egykoru német krónikás följegyzése:

„Diesen ruof heben an
Sant Mari muoter unde meit
Al unsriu not si dir gekleit;
Die Beheim ouch riefen so
Gospodina pomilui do.“

Azaz „Hospodine pomiluj ny.“

² Mayerberg, ki 1661 ben járt Moszkvában megjegyzi: „A muszkák nagymérvű tudatlanságának legnevetesebb példányképe a következő képzelődés: A temetés előtt a lelkész, a jegyző által kiállított és hitelesített bizonyítványt és egy aranypénzt tesz az elhunynak kezébe. A bizonyítvány tartalma a következő: A boldogult a görög egyház kebelében élt, gyónás, feloldozás és áldozás által összes vétkeiért eleget tett, a bűjtöket szigorúan megtartotta, naponként imádkozott, Istent és szenteket mindenkor tisztelte, az elhunynak tehát bizonyítványt adtunk, hogy Szt. Péter minderről azonnal tudomást nyerjen és gyorsan bebocsássa paradicsomba és a boldogok örömében részesítse. Van-e a világon valami, a mi jobban ellenkeznék a józan észszel?“

iránt sincs náluk szokásban, mint nálunk. Ezek durva és műveletlen emberek, kik azt állítják, hogy a németeknél a tanulmányok folytán keletkezett annyiféle valóságfelekezet. Ha valaki írni és olvasni tud, az már képesítve van bármely egyházi és világi tisztség betöltésére. Templomaikban nem prédikálnak, hanem eltorzított Dávid-féle zsoltárokat és egyéb muszka énekeket énekelnek és hadarnak saját nyelvükön. A lelkészeket mindaddig föl nem szentelik, míg törvényes feleségük nincs.¹ Szent Pálnak ezen szavait: a püspök csak egy asszonynak lehet felesége, akként értelmezik, hogy a lelkészeknek a második, a világiaknak pedig a harmadik házasságot nem engedik meg. A lelkészeknek, ha felesége meghal, kolostorba mennie és ott vezekelnie, továbbá a nagyfejedelem és az ország jólétéért imádkoznia kell, de Isten legjobban tudja, hogy némelyik miként cselekszik.

Gyakran megesik, hogy bármely közönséges világi ember vagy az adósbörtöntől, vagy a feleségtől megszabadulni akarván, — különösen, ha vallásos érzelmű — valamely kolostorba menekül, hol mindentől szabadabb és menttől lesz, sőt még ezáltal szentnek hírébe is jó, mivel azt mondják róla, hogy Krisztus urunkért mindent elhagyott; még sok ilyen döreséget és bohóságot beszélnek; az illetők mindentől fölmentetnek, senki sem gyakorolhat többé fölöttük jogot, de kötelesek, ennek fejében, életük fogytáig zárdában maradni és a húsevéről (ebben áll legfőbb vallásosságuk) — miként ezt állítják — végkép lemondani és a többi szabályok szerint élni. Ha azonban valaki ezen tilalmat megszegi, azt leggonoszabb bűnösnek tartják és az e célra kirendelt szerzetes által megvesszőztetik. De a világiak is oly szigorúan böjtölnek, hogy sem pénzért, sem pedig, ha húsevés által valakinek életét megmenthetnék, pénteken és szerdán nem mernének húst, vajat vagy sajtot enni.²

¹ „Senkit sem szentelnek diakonná, mielőtt meg nem nősül, ha pedig a kiválasztott menyasszony nem valami jóhírnévűnek örvend, a püspök ezt nem engedi elvenni, hanem csak kifogástalannal adja össze; azután pedig pappá szenteli.“ (Mayerberg.)

² Mayerberg, ki 1661-ben járt Moszkvában, így ír: „Igen sok böjtjük van, melyeket szigorúan megtartanak. Az egész ész-

Lelkészeik csak abban különböznek a világiaktól, hogy másféle kalapot és hosszú haját viselnek, melyet fölszentelésük után nem szabad többé levágniok, hanem hosszúra kell növeszteniök, ezenkívül bárhová mennek is, mindig magukkal viszik botjukat, melyen kívül más védőeszközt nem szabad használniok.

A muszkáknak külön pápájuk van Moszkvában, ennek neve pátriárka, kit Istennek tekintenek és folyton bezárva tartanak. A pátriárkának évenként csak háromszor szabad mutatkoznia egy bizonyos, meghatározott helyen, hol a legnagyobb ünnepeken misét mond, ilyenkor kimondhatatlan tolongás támad, mivel a ki őt megpillanthatja azt hiszi, hogy az egész évben elkövetett bűnei megbocsáttatnak. Ezenkívül különböző városokban négy metropolitájuk van a négy evangélista emlékére, továbbá vannak püspökeik, érsekeik, szerzeteseik és apáczaik.

Gyermekeiket nem templomokban, hanem folyó vizekben keresztelik, mivel Krisztus urunknak, Szt. János által, a Jordán vizében való megkereszteltetését tartják szem előtt, a keresztelés után a keresztapa,

tendőn minden szerdán és pénteken tartózkodnak a hus-, tojás- és tejételektől, sőt a lelkészek még a czukortól is, mivel ezt tojásfehérjével finomítják. Nagyböjtben csak a négylábu és szárnyas állatok husa tilos, halat és tojást még szerdán és pénteken is szabad enni, sokan ilyenkor annyira belemélyednek az ivásba, hogy az egész idő alatt ki se józanodnak, hanem mint az eszeveszettek ide-oda rohannak és sok galibát csinálnak. Böjt második hetét mindenki otthon tölti és ilyenkor fekete kenyeret és tiszta vizet kivéve, semmit sem vesz magához. A többi hat héten át friss vagy besózott halat esznek.

Husvét utáni héten mindenki, szegény és gazdag, nő és férfi, olyan mulatságot rendez, hogy eszeveszetteknek gondolnák őket. Ilyenkor minden munka szünetel, a boltok be vannak zárva, csupán a korcsmák és egyéb mulatóhelyek állanak tárva-nyitva. Ilyenkor úton-útfélen hallhatjuk, hogy az ismerősök hangosan mondják egymásnak: „Krisztus föltámadt!“, mire azonnal következik a válasz: „Valóban föltámadt!“ Azután megcsókolják egymást és az elmaradhatatlan piros tojásokat kölcsönösen átadják. A papok ilyenkor meglátogatják szüleiket és barátait, hol derekasan hozzálátnak az iváshoz. Ilyenkor úton-útfélen részeg férfiak és nők tántorognak, miből láthatjuk, hogy a szigorú böjt nem igen fogott rajtuk. A harangok éjjel-nappal zúgnak.“

pénz helyett, arany-, ezüst- vagy rézkeresztet ad a gyermeknek, annak jeléül, hogy az a kereszténységbe fölvetetett. Ilyen kereszt a piacon mindig kapható. Mint már fentebb is említettük, a gyermek ezen keresztet, egész életében, nyakára akasztva tartozik viselni. Mivel pedig mi nem viselünk keresztet, azt hiszik, hogy nem kereszteltettünk meg igazi módon, ennél fogva, ha valamelyikünk közülük beházasodni akar, annak újból meg kell keresztelkednie.

A mi házassági szokásaikat illeti, ezek a következőkben foglalhatók össze: a legénynek nem szabad a leánynyal beszélnie, neki udvarolnia, vagy, mint ez nálunk szokásban van, valamely lakománál, a leánynyal mulatnia.¹ A muszkáknál a házasságot a szülők és a legjobb barátok hozzák létre. A vőlegény meg se pillanthatja menyasszonyát mindaddig, míg szigorúan le nem kötelezte magát, hogy a házasság meg nem tartása esetére bizonyos, kiszabott pénzösszeget tesz le. A gyermekek tehát még házasság dolgában is engedelmeskedni tartoznak szüleiknek. Ha a vőlegény már kellően lekötötte magát, elővezetik és átadják neki a menyasszonyt, akár tetszik neki, akár nem; mindez a két fél ismerőseinek jelenlétében történik. A menyasszonyt ezután

¹ Erre vonatkozólag Mayerbergnél a következőket olvassuk: „A női nem a moszkovitáknál nem nagy tiszteletben áll. Itt egyetlen férfi sem tenné meg, hogy a nők előtt térdre hulljon, vagy pedig sok éven át folytatott imádása által, a szentelenségig büszkékké és követelőkké tegye őket, vagy pedig az elmaradhatatlan sóhajokkal, mint valami istenséget tömjénezzon és legválogatottabb óhajaikat teljesítse. Ezen országban a nőket kevésre becsülik, sőt mondhatni rabszolgákként bánnak velük. Azonban legrosszabb a czár nővéreinek és leányainak állapota. Hajdan ugyan idegen, tehát másvallásu fejedelmekhez is férjhez adták őket, jelenleg azonban nem adják oda más vallásuaknak, kiket a pogányokkal egyformán gyűlölnék, sem pedig alattvalóknak, kiket megvetnek. Mivel pedig Muszkaországban minden ember a czár rabszolgája, az országon kívül pedig egyetlen göröghitű fejedelem sincs, ennél fogva vagy a palotában maradnak vagy pedig kolostorba záratnak, hol egész életüket keserves mártíromságban szenvedik végig.

Az elválás igen könnyen megy náluk, az egyházi hatóságok nemesak hűtlenség, hanem magtalanság és megunás miatt is elválasztják a házastársakat, kik azután másokkal is egybekelhetnek. Különösen az előkelőknél igen divatos ezen szokás.”

sűrűn lefátyolozva, a két családnak legelőkelőbb két nőtagja vezeti a templomba, hol a lelkész a jegyeseket összeadja.

Gyakran mesésik, hogy a gyermekeket (kiváltkép a gazdag családból valókat) már kilencz-tíz éves korukban is összeházasítják. Ez valóban furesza szokás, hiszen az ilyenek azt se tudják, hogy miben áll a házasság, melynek még nem is bírják hasznát venni, tehát csak játéknak tekintik. A gazdag nemességhez tartozó vagy egyébként előkelő emberek, külön szobába bezárva tartják az asszonyokat,¹ kiknek csak ritkán szabad kimenniök; a feleségnek, ha férjénél valaki van — mégha ez édes fitestvére volna is, nem szabad mutatkoznia, még kevésbbé valamely idegennel beszélgetnie; a nők tehát be vannak zárva, mint a madár a kalitkába.

A muszkák sokféle szertartással, még több ordítással és üvöltéssel temetik el halottaikat, e czélból fiatal fiúkat fogadnak föl, minél többet és minél erősebben kiabálnak ezek, annál előkelőbbnek tartják a temetést.

A mi pedig az evésnél és ivásnál követett szokásaikat illeti,² a muszkák állatias, durva, műveletlen

¹ Mayerberg, ki 1661-ben járt Moszkvában, így nyilatkozik: „A gazdagok mindig termeikbe bezárva tartják feleségüket, kik ott varrással és fonással töltik idejüket, a háztartás ügyeivel és gondjaival azonban sohasem szabad foglalkozniok. Férjeik féltékenysége miatt a házból sohasem mehetnek ki, kivételt csupán a templomban, vagy a szülői házban tett látogatások képezhetnek.

Ekkor a muszka asszonyok általános szokása szerint minden ékszer és drága ruhát magukra raknak. Ilyenkor még a legszebbek is pirosítót kennek arcukra és ajkaikra. A kendőzés annyira szokásban van náluk, hogy a völegény a többi ajándékok közt különféle pomádékat és illatszereket küld menyasszonyának. Telen üveges szánon, nyáron és a többi évszakokban pedig hintókban mennek a városba, mindenkor nagyszámu szolgálószemélyzet kíséretében.

Az alacsonyabb rangu asszonyok nincsenek ennyire korlátozva és elzárva, hiszen a háztartásnál előforduló ezerféle aprólkos ügyek elegendő okot szolgáltatnak a kimenetelre. Ezek úgy isznak, mint a kefekötő; gyakran versenyivásra kelnek férfi barátaikkal és mondhatom, sokszor túltesznek ez utóbbiakon.

² Mayerbergnél (1661.) olvashatjuk: „Még az előkelők is

emberek, tányér és kés nélkül esznek, az ételt pusztá kézzel fogják meg; italuk méhsör és pálinka. A muszkák hűtlen és ravasz emberek, kik legjobb keresztényeknek tartják magukat és nem tűrik el, hogy valamely más országot vagy népet többre becsüljenek.

következőleg étkeznek: A hosszú keskeny asztalt durva vászonból készült abroszszal takarják le, azután felteszik az ezetes üveget, só- és borstartót. Mindenki kenyeret és kanalat kap; tányért, szalvétát, kést és villát csak előkelő egyéneknek adnak. A talak csaknem minden főúrnál és egyéb gazdag emberoknál önből valók és a eselédék hanyagsága folytán undorgerjesztőn feketék. Az étkezést pálinkával kezdik. Első étel eczettel és nyers vöröshagymával fűszerezett főtt marhahús, azután következnek a többi főtt, sült és egyéb ételek, erős vörös- és foghagymamártással, mely igen nagy becsben áll előttük. A konyhaművészet finom készítményeinek hire-hamva sines. Mindazonáltal ezen ételekkel oly mohón tömők meg magukat, hogy inkább nyelésnek mint evésnek lehet nevezni az étkezést. Ha a húst lerágták, a csontot visszadobják azon tábla, homman kivették, ez azt hiszem, a legkevésbé fnyásokat is elundorítja. Többféle italuk van; a bor és sör azonban ritkán fordul elő; az étkezést pálinkával kezdik és ugyanazzal végzik. Minden italra külön kupák, esészek, poharak és kanesók vannak, többnyire önből és fából; a mi kevés ezüst edényük van, az is olyan fekete, mint a korom; a muszkák ugyanis nem engedik tisztítani, mivel az elkopástól félnek. Ha csakugyan megakarják vendégelni barátait, azt hiszik, hogy lakomájuk nem eléggé pompás, ha a húsételek és szárnyasokon kívül, halak nem kerülnek az asztalra. A esemegével mit sem törődnek, mivel a többi ételekkel annyira jól laknak, hogy az már nem is férne gyomrukba. Az ivásnak csak a teljes részegség vet véget, az éttermet senki sem hagyja el a maga lábán, hanem mindenkit úgy kell kivinni. Annyira műveletlenek, hogy az egész társalgás csupa gorembaságból és tisztességtelen szavakból áll. Rágalmazás és költött büntettek rátógása képezik beszélgetésük legnagyobb részét. A lakomát azonban valami kellemes dolog is jellemzi, ugyanis a házigazda pompásan felöltözködött felesége, két vagy több hölgy kíséretében belép a terembe, megtölt egy poharat pálinkával, ajkához emeli és azután a legelőkelőbb vendégnek adja, míg ez iszik, ő gyorsan visszavonul szobájába, hol másik ruhába öltözködik és ismét bejön a terembe, hol az előbbi udvariasságot ismétli, miután ezen szertartást minden vendéggel elvégezte, a falhoz huzdóik vissza, ott megáll, szeméit lesüti, karjait lebocsátja és türelmesen fogadja a vendégek csókjait, azoknak rangsorja szerint.

III. FEJEZET.

Moszkvától a perzsa határig.

Miután már körülbelül négy hétig időztünk Moszkvában és december 7-én ismét száz személy jelent meg mindenféle italokkal és ételekkel a nagyfejedelem részéről, végre valahára elindultunk Kazanba (Caslan) a cseremisz tatárok fővárosába, mely 200 német vagy 1000 olasz mérföldnyire, azaz ezer muszka versztnyire fekszik Moszkvától. Legelőször a meglehetősen nagy Vladimir¹ (Wlodimir) városába jutottunk, melyet a muszkák országuk egyik ősrégi és előkelő városának tekintik, nevét — mint mondják — valamely Vladimir (ez muszka keresztnév) nevű királyukról vette.

Vladimir igen szép és kedves helyen, a hatalmas és hajódús Volga folyam²) mellett fekszik. A Volga itt tiz öl mély és jó negyed mérföld széles, egész a Kaspi-tengerig temérdek hajó jár rajta. Vladimir tiz napi járó földre fekszik Moszkvától; itt halakban, vadakban és egyéb élelmi szerekben nincs hiány.

Innen tovább haladva advent vége felé az Oka (Ora) folyó mellett levő Murom³) városába jutottunk. Ezen Oka folyó a németországi Elbéhez hasonlítható és

¹ Vladimir a hasonló nevű kormánykerület fővárosa, 19.000 l.; Oroszország legrégibb városainak egyike és 1157—1339-ig a hasonló nevű nagyfejedelemiségnek székhelye. Két gyönyörű temploma, érseksége stb. van. — Megkülönböztetendő ettől a volynji kormánykerületben levő Vladimir-Volynszkij, melyről a régi magyar történetben oly sokat emlegetett Lodóméria vagy Ladomér nevét vette.

² A Volga Oroszország (európai) és egész Európa legnagyobb folyama a tveri kormánykerületben ered és 3183 km.-nyi folyás után a Kaspi-tengerbe ömlik; az orosz nép „Matjuska Volgá“-nak azaz „Volga anyuská“-nak nevezi.

³ Murom járási székhely a vladimiri kormánykerületben, 11.000 l.; ősrégi város. Közeliében született „Ilja Muromec“, az oroszok Toldi Miklósa.

a várostól egy mérföldnyire a Volgába ömlik.¹ Murom Moszkva és Kazan közt félúton van.

Muromból a cseremisz-tatár vidék határán fekvő meglehetősen nagy Nizsnyj-Novgorod² (Nisna) vagy Klein-Naugart városába jutottunk. Ezután beléptünk cseremiszek³ országába, mely igen barátságtalan, vad, bozótos és mocsaras vidék, hol sem szállás, sem élelem sem egyéb kellékek nem kaphatók, hanem az utasnak mindent magával kell vinnie és útközben az erdőben kell felütni sátorfáját, ha éjjeli nyugalomra akar térni.

Itt nem találhatni falut, hanem csak szórványos tatár kunyhókat. Ezek a tatárok⁴ nagyon kevés gabonát termelnek és igen kevés szántóföldet művelnek, hanem leginkább az általuk nagyban tenyésztett lovakból és juhokból élnek, mindazáltal mégis többet termelnek és több szántóföldet művelnek, mint a nogaji tatárok, kik a kenyeret nem is ismerik és a kikről később még bővebben meg fogunk emlékezni. Ezen vidékre lehetetlen volna bejutni, ha mindenfelől nem volna körülvéve a muszkák által, kik ezen tatárokat uralmuk alá vetették. Ha valamit dolgoztatni akarnak ezen népek által, ítlegekkel kell őket munkára kényszeríteni, hiszen nem is nagyon különböznek a féktelen állatoktól.

Mintán meglehetősen fáradság és nagy álmélkodás

¹ Téves állítás, mivel az oreli kormánykerületben eredő Oka 1136 km.-nyi folyás után Nizsnyj-Novgorodnál ömlik a Volgába.

² Nizsnyj-Novgorod a hasonnevű (nizsegorodi) kormánykerület székhelye, 67.000 l., az Okának a Volgába való ömlésénél; régi város, de mai jelentőségét csak e században nyerte, ugyanis 1816-ban az eddig Makarjevben megtartatni szokott világhírű vásár ide helyeztetett át; ezen a vásáron, mely jul. 15-től aug. 25-ig (6-naptár szerint) szokott tartani, évenként 2—300 ezer ember vesz részt Európából és egész Ázsiából.

³ A cseremiszek ma a nizsegorodi, vjatkaei, szimbirszki, kazani és orenburgi kormánykerületben laknak, számuk mintegy 300.000. A volga-finnekhez tartoznak és külsőleg a görög-keleti egyház hívei.

⁴ A kazani tatárok részint városokban, részint falvakban laknak; igen ügyes kereskedők, pénzérek, kocsisok. Magában Kazán városában csak mintegy 10.000-en laknak közülök, de a kazani és a vele szomszédos kormánykerületekben szép számmal találhatók.

közepette átutaztunk ezen a vidéken, végre ismét egy muszka városba, Svijazsszkba¹ (Schwiasko) jutottunk és deczember 24-én, karácsony előestéjén Kazanba érkeztünk. Kazan városát,² mely nagyságra nézve Boroszlóhoz hasonlítható, körülbelül harmincz évvel ezelőtt³ a zsarnok Iván Vasziljevics nagyfejedelem bevette és a muszka birodalomhoz csatolta. A város egészen fából van építve és egészen körül van véve fapalánkkal. A nevezett Iván Vasziljevics a város elfoglalása után az itt emelkedő hegyecskére, kettős kőfallal körülvett csinos várkastélyt építtetett. Közvetlenül a város mellett folyik a Kazanka folyó, melyről a város nevét kapta, egy mérföldnyire pedig a Volga. Az egész telet 1603. május 11-ig Kazanban töltöttük, mivel a tatárok miatt lehetetlen volt szárazföldön utazni, egyébiránt a Volga mentén, háromszáz mérföldnyi uton csak három városka létezik.

1603. május 11-én mintegy hetven muszka hajó⁴ kíséretében elindultunk Asztrachanba a nogaji tatárok fővárosába, mely Kazántól háromszáz mérföldnyire fekszik, többnyire éjjel-nappal utaztunk és május 16-án Szamarába⁵ az első határállomásra jutottunk. Május 21-én a Kazántól mintegy 150 német mérföldnyire levő Szaratovba⁶ (Saratha) a második határállomásra érkez-

¹ Svijazsszk járási székhely a kazani kormánykerületben 3000 l.; a Svijaga folyó mellett, mely a város közelében ömlik a Volgába.

² Kazan a hasonlónevű kormánykerület székhelye 140.000 l.; a Kazanka folyó mellett, mely a város alatt a Volgába ömlik; a vár vagyis a kreml, a hivatalos épületeken kívül magába foglalja az érsekséget, a székesegyházat stb. A tulajdonképeni városnak 66 templomából és 8 mecsetéből kinyúló temérdek torony és minaret, rendkívül érdekes látványt nyújt. Az 1804-ben alapított egyetem pompás palotája előtt áll Derzsavin szobra.

³ Téves állítás, mivel Iván 1552-ben foglalta el Kazant.

⁴ A Volgán a temérdek egyszerű gőzhajón kívül, ma már olyan háromemeletes gőzhajók is járnak, a melynek csak Észak-Amerikában léteznek.

⁵ Szamara, a hasonlónevű kormánykerület székhelye 76.000 l.; a város csak a jelen században kezdett rohamosan gyarapodni.

⁶ Szaratov, a hasonlónevű kormánykerület székhelye 130.000 l.; a XVI. század utolsó tizedében alapítottatott, de akkor 11 km.-rel följebb állott a Volga partján; igen jelentékeny kereskedelmi hely.

tünk. Május 23-án elértük Czariczyn¹ (Zaritzona), a harmadik határállomást is, mely már csak 70 mérföldnyire van Asztrachantól.

Vége május 27-én — éjjel-nappal folytatván a hajózást — megérkeztünk Asztrachanba,² hol két hónapot kellett töltenünk, míg a hajó és a hajózáshoz szükséges kellékek elkészültek. Asztrachan városa sem nem nagy, sem nem igen erős, épületei leginkább fából valók, kivéven a várat, melyet egyszerű, rosz kőfal vesz körül, azonban a Volga folyó kiváltképen, ha kiárad, mint valami szigetet,³ környes körül egy német mérföldnyire vízzel övezi. Asztrachant a már gyakran emlegetett Iván Vasziljevics körülbelől harmincz évvel ezelőtt vette el a törököktől.⁴ Abban az időben a város nem ott állott, a hol most, hanem egy mérföldnyire⁵ odébb, hol még most is láthatók a romok és régi falak. Az említett nagyfejedelem azonban, annak lerombolása után, ezen a helyen építtette föl.

Itt még mindig találhatni néhány ezer tatárt, ezek most a muszkák alattvalói. Itt igen sok tatár emléket⁶ és sírt láttunk, mindezt szorgosan megsejleltük. Némely sírban — melyekben az ősrégi, előkelő tatár fejedelmek nyugosznak — a tatárok lámpákat és gyertyákat égetnek. Ezen tatár sírok olyanok mint nálunk a kápolnák és kerek, átlukgatott tornyocskákkal vannak ellátva, belől pedig kőbe vésett tatár feliratok láthatók.

¹ Czariczyn járási székhely a szaratovi kormánykerületben 36.000 l.; a Volga itt annyira közel van a Donhoz, hogy már 1550-ben, 1697-ben stb. megkísérelték a két folyamot csatornával összekötni.

² Asztrachan, a hasonnevű kormánykerület székhelye, 71.000 l.; lakossága igen kevert, ugyanis oroszokon kívül, tatárok, örmények, kalmykok stb. is vannak itt. A középkori olasz utazók Cítracano-nak nevezték; a Volga itt 1420 m. széles, legközelebbi torkolata 22 km.-nyire van a várostól.

³ Az úgynevezett „Kreml vagy Nyúldomb“.

⁴ Téves állítás ugyanis IV. Iván 1554-ben foglalta el Asztrachant, de nem a törököktől, hanem az 1480. óta önálló asztrachani tatároktól.

⁵ Tizenegy km.-nyire.

⁶ Utazónk nem tesz említést az „Arany Horda“ hajdani fővárosának Szarajnak romjairól, melyek Czarev közelében, az Ach tuba (Volga egyik ága) mellett mai napig láthatók.

A nogaji tatárok országa egészen róna, puszta és kopár, fa és ivóvíz nagyon kevés, város és falu megépen nem található. A víz többnyire keserű és sós, miért is Asztrachanban igen sok sókút létezik, úgy hogy az egész muszka birodalmat innen látják el sóval;¹ a nagyfejedelemnek igen jelentékeny jövedelme van. A só itt oly olesó, hogy hat altynért² egy vékát vettünk. Gabonát azonban édes keveset termelnek, pedig a talaj oly termékeny és oly kitünő, hogy Németországban sincs különb, ezenkívül mindenféle növény, mint levendula, stb. is található itt. Épen ez az oka annak, hogy a tatárok nem maradnak egy helyen, hanem ide-oda vándorolnak és ép úgy, mint a fönntemlitett cseremiszek lovaikból és birkáikból élnek.

A nogaji tatárok³ temérdek lovat és juhot tenyésztenek, lóhúst esznek, juh- és kanczatejet⁴ isznak, melyet előbb megfőznek, savanyúvá tesznek és azután börtömlőkben magukkal hordanak. A kenyeret nem ismerik, ennél fogva gyakran megesik velük, hogy ha muszka fogságba esnek, közülök sokan meghalnak, mivel a kenyérevést meg nem szokhatják. Pénzt sem használnak, hanem, ha valamit eladni vagy venni akarnak, az illető tárgy értékének megfelelő, bizonyos számú lovat vagy birkát adnak cserébe. Ha a muszskáktól ezüst- vagy aranypénzt rabolnak, feleségeikre aggatják azokat. Nemezéből és pamukból készült csinos lakhelyeiket, melyek eléggé hasonlítanak apró sátrakhoz (csak hogy fönnpusztán gömbölyűek), két kerekű talyigákon tevékkel huzatják egyik helyről a másikra.⁵

Ha barmaik már környeszkörül mindent lelegeltek,

¹ Legnevezetesebb az Elton sótó, melynek vize 29 százalék sót tartalmaz.

² Altyn = $5\frac{1}{2}$ kr.

³ A nogaji tatárok (oroszul nogajey) Dzsingiszkán egyik unokájáról, Nogairól, kapták nevüket.

⁴ Kancza- vagy kaczolatej a tatárok és kalmikok kedvencz itala, melyet ők kumysznak neveznek. A kumyszt az oroszok tüdővész ellen gyógyszerként használják, ilyen kumyszgyógyintézet Szumara közelében is van. A kumyszból desztilláció útján kumyszpálinkát állítanak elő.

⁵ Ezen hordozható talyigás sátrakat kibitkának nevezik, a kibitka oroszul ezenkívül földött járművet is jelent.

néhány mérfölddel tovább mennek, míg friss legelőt nem találnak. Ezek a tatárok eladogatják egymást; az apa gyermekeit, a férj feleségeit, ha meddők, az úr alattvalóit és foglyait és mindezt potom áron. Az akkori drága időben Asztrachanban egy tatárt négy-öt forintért, sőt olesóbban is lehetett kapni. Perzsiából való visszatértemkor én is kiváltottam egy keresztényt: Fidler Frigyeszt, egy grossglogau¹ szabó fiát, kit a tatárok néhány évvel ezelőtt, Magyarországon, Mező-Keresztesnél² (Christos) elfogtak és elhurczoltak, de ő megszökött tőlük és a muszka kozákokhoz menekült. Fidler, kit magammal vittem Prágába, hét esztendeig volt ezen bárbar népek közt és a keresztények ellen elkövetett kegyetlenkedéseikről és zsarnokságukról alapos ismereteket szerezhetett.

A tatárok maguk tartják el murzájukat³ (Mirsén) vagyis fejedelmüket, mindennemű szükségleteit bőségesen kielégítik őt és csak olyant választanak meg, a ki a háborúban vitézül viselte magát és néhány győzelmet is aratott. Annyi feleségük van, a hányat eltarthatnak, de ha meddők, eladják őket, leányaikat pedig néhány baroméért is odaadják. Szóval gonosz és hitszegő emberek.

Ezen a vidéken a hőség már elviselhetetlen, a tél igen rövid és csak nagy riktán esik. A temérdek csúszómászó állat miatt, szárazföldön utazni csaknem lehetetlen, ha pedig az utasok éjjel biztos pihenőhelyet akarnak szerezni, a rendkívül magas füvet meggyújtják (mely néha mérföldekre is elég) és ezáltal a nevezett alkalmatlan állatokat elűzik.

Midőn már teljesen fölkészültünk az útra, a hajó már mindenféle kellékkel el volt látva és épen indulni akartunk, ekkor hozzánk jött egy Pawlowski Kristóf nevű lengyel, ki a német, latin, lengyel, spanyol és sok

¹ Grossglogau, vagy csak egyszerűen Glogau, járási székhely, a liegnitzi kormánykerületben, az Oder mellett, Porosz-Sziléziában.

² Mezőkeresztes mv. Borsodmegyében; az 1596-iki nagy ütközetről nevezetes.

³ Mirza, perzsa szó, a név után herezeget, a név előtt pedig tanult férfiakat kitüntető címet jelent.

más nyelvben jártas volt, most Ormuzból,¹ Moszkván keresztül, Lengyelországba akart menni, de mivel a követeket kivéve, senkit sem eresztének át Asztrachanon, itt letartóztatott, most tehát a császári követhez fordult, ki őt hajójára fölvette és magával vitte Perzsiába.

Mária Magdolna napján² hajóra ültünk és elindultunk a háromszáz német mérföld hosszú Kaszitenger felé, mely két napi út Astrachantól, hová a tiz³ torkolattal bíró Volga folyamom lehet eljutni. A tengeri út 31 napig tartott és jöllehet két nap két éjjel rettenetes viharral kellett küzdenünk, augusztus 8-án mégis eljutottunk Langerudba⁴ (Langeran), mely a tengertől egy mérföldnyire Gilan (Gillam) nevű perzsa tartományban fekszik. Ez ugyan szép és kedves, de igen forró és a tenger közelsége miatt egészségtelen hely.

Itt tiz hétig nagy nyomornak voltunk kitéve; ételünk ízetlen birkahús és rizskenyér, italunk pedig a Kaszitengerből folyó egészségtelen víz volt. Jöllehet itt sok szőlő és egyéb gyümölcs terem, de a perzsáknak nem szabad bort csinálniok, még kevésbé inniok. A szőlőt megaszalják és eladják, vagy pedig nyersen megesszik. Mindeme nélkülözések folytán mind a nyolczan megbetegedtünk — a lengyel Pawlowski halt meg legelőször.

Istenben boldogult uram ekkor futárt küldött Iszpanba (Hispanan), a perzsa király székhelyébe, mely tizennégy napnyi út lóháton, azaz körülbelül százhusz német mérföld Langerudtól. A futár a királytól (ki ekkor Tebriz ellen vonult) a követség tovább mehetésére kért engedélyt, egyúttal fölkereste Francesco di Costat, a pápa követét, ki kevéssel előttünk jött ezen országba. Erre Shirley Róbert — a Bécsben is megfordult angol

¹ Ormuz vagy Hormuz, perzsa sziget, az ormuzi tenger-szoroshan, a Perzsaöböl bejáratánál; 1515—1622. a portugáloké (ill. 1580-tól a spanyoloké) volt.

² Jul. 22. — Ezen naptól egész aug. 8-ig csak 17, nem pedig 31 nap.

³ Tiz fő- és hatvan melléktorkolata van a Volgának.

⁴ Langerud jelentéktelen városka Restől délkeletre, a XVII. században igen látogatott volt kikötője, melyben gyakran 100 hajó is horgonyzott.

úrnak fivére — ki itt túsulz maradt hátra, hozzánk jött és tovább akart bennünket vitetni, de a követ úr, kit hordágyban vitettünk, már annyira elgyengült, hogy a Langerudtól két mérföldnyire levő Lahidzsanban (Lanzan) meg kellett állapodnunk. A boldogult követ úr itt még három napig élt, halála előtt utasítást adott, arra nézve hogy mit tegyünk ő császári felsége leveleivel és megparancsolta, hogy azokat hűségesen, kellő helyre jutassam. Kakas István úr 1603. okt. 25-én mint jó keresztény halt meg Lahidzsanban,¹ hol okt. 26-án, itteni szállásunk kertjében egy fa alatt temettük el.

IV. FEJEZET.

Visszautazás.²

1604.

1604. január havában nagy ügygyel-bajjal ismét eljutottam a muszka határon levő Kojszuba³ (Cois), ez a kis váracska a magas hegyek tövében, a Kaspitenger partján áll. Kojszu városkát néhány év előtt a többször emlegetett Iván Vasziljevics nagyfejedelem azért építtette, hogy a eszkeszkek (Surchaschen) vagy kumükök⁴ támadásai ellen, a Perzsiába vezető tengeri útát biztossá

¹ Lahidzsan kis városka Gilan perzsa tartományban, Langerud és Rest közt.

² Kakas István halála után, Tektander György tovább folytatta útját Kazvin felé, hol utolsó utitársa is meghalt; Kazvinből elindult Tebrizbe, hová nov. 15-én érkezett meg, itt találkozott a perzsa királylyal; dolgát elvégezvén, visszaindult és 1604. január havában ismét eljutott az orosz határra, innen kezdve közlöm útleírását, jölehet a magyar Kakas István már nem vett részt a visszautazásban.

³ Kojszu, a hasonnevű folyó (most Szulak) torkolatánál állott; ezen Szulak folyó az Avarszkaja- és Andiszkaja-Koiszu folyócskák egyesüléséből származik.

⁴ A szövegben ezt olvashatjuk: „Surchaschen oder Gumocken“, ez azonban tévedés, mivel a eszkeszkek és kumükök két teljesen különböző néptörzshöz tartoznak. A „Surchaschen“ torzalakat csak feltételelesen magyarázom eszkeszkeknek.

tegye. Másrészt pedig a körülötte elterülő területért, melyért a muszkák számos éven át kemény harcokat vívtak és sok ezer emberüket elvesztették.

Kojszu igen jelentéktelen és nyomolt hely, itt nincs más ennivaló, mint nyáron friss, télen pedig szárított hal. Ide szokták száműzni azokat, kik Muszkaországban valami gonosztettet elkövettek,¹ ezenkívül itt ezer muszka katonát is tartanak, kiknek gyakran egy betevő falatjuk sincs. A katonák évenként néhány véka zablisztet kapnak Asztrachanból, évi zsoldjuk hat rubl azaz tizennyolcz jó forint. A zablisztet toloknonak² (tolokna) nevezik, kevés vízzel leöntik és kenyér helyett megeszik, valóban nyomorúságos étel.

Itt hat hétig kellett vesztegelnünk, mivel a kemény tél miatt, a tenger a partokon több helyütt be volt fagyva és mivel a tengeren mindenütt jégtömegek uszkáltak. Szárazföldön pedig a tatárok miatt nem utazhattunk. Pénzért sem kaphattunk semmit és keservesen éhezniünk kellett volna, ha néhány lovat le nem vágunk és meg nem ettünk volna. Midőn azonban a szükség beállott és hajónk számára is kevés élelmünk volt már, ekkor felkészültünk és a muszka vojevodától 30 emberrel ellátott hajót kaptunk. Ha ellenkező szél támadt volna, könnyen a sík tengerre (hol mindnyájan éhen haltunk volna) vagy pedig a mindenfelől leselkedő ellenségek karjaiba hajttattunk volna, annyival inkább, mivel hajónk nem volt rendes tengeri hajó.

Elindultunk tehát Terekbe, mely Kojszutól 17, Asztrachantól pedig 50 német mérföldnyire van. Vakmerőségünkért azonban csaknem életünkkel lakoltunk meg. Nevezetesen Terektől nyolcz mérföldnyire egy kis szigethez³ értünk, melynek széle hossza egy mérföld. Ezen szigetekskétől fogva a városig, a tenger nagyobb-részt be volt fagyva, csupán helylyel-közel volt jégmen-

¹ Már a XVII. században szokásban volt a Szibériába (oroszul: Szibir) való száműzetés is, ezt bizonyítja br. Mayerberg is, ki 1661-ben utazott Oroszországban, ő ugyanis ezeket írja: „Szibéria óriási terület, ez arról hírhedt, hogy a muszkák egyaránt száműzik ide az ártatlanokat és bűnösöket.

² Ezen igéből: „tolocsj“ = zúzni, törni.

³ Csecsen-sziget.

tes. Másnap a szél mögöttünk is összehordta a jeget, úgy hogy két hétig vesztegelniünk kellett és se jobbra, se balra nem fordulhattunk. Ha nem vágtuk volna le a követ néhány lovát, éhen kellett volna halnunk, mivel csak a Terekig szükséges négy napi élelmet vittünk magunkkal, pedig ötvenen voltunk a hajón. Az itt nagy mennyiségben talált náddal tüzeltünk fa helyett és így vártuk állapotunk javulását.

Nemsokára ismét beállott a nagy hideg, úgy hogy kénytelenek voltunk a hajót néhány örrre bizni és a jégen, a nyolcz mérföldnyire levő Terek városába, rendkívüli veszélyek közepette, gyalog elindulni; a tenger sós vizének jege oly tulajdonsággal bir, hogy hirtelen elolvad, ha csak egy kicsit is lágyabbra fordul az időjárás, ez utóbbi esetben menthetetlenül a tengerbe fulltunk volna. Miután elértük a partot, a tereki muszka vojevoda, ki háromszáz muszka lovassal várakozott reánk, lovakat küldött nekünk, barátságosan fogadott és a városba vezetett bennünket. Isten segedelmével tehát szerencsésen átestünk utunk legveszedelmesebb részén és biztos helyre jutottunk.

Terek¹ városa egy német mérföldnyire van a Kaspi-tengertől és két napi járóföldre Derbent török vártól, melynek lakosai a muszka és perzsa hajókat úgy a partok mentén (ha a szél hozzájuk hajtja), mint a nyílt tengeren kirabolják. Terekben hat hétig vesztegeltünk, míg a tenger jege ismét elolvadt.

1604. márczius 18-án elvitorláztunk Asztrachanba hová márczius 23-án érkeztünk meg, itt nagypéntekig, (6-naptár szerint) kellett várunk a hajók felszerelésére. Nagypénteken ismét, a már említett Volgán fölfelé hajóztunk Kazan felé, hol találkoztunk ama perzsa követ-séggel, melyet boldogult uram is látott, midőn Perzsiába mentünk, ezen követség most visszatérőben volt Moszkvából. Ezen perzsáktól megtudtuk, hogy a nagyfejedelem a perzsa királynak néhány ezer katonát, továbbá ügyes

¹ Terek, hajdani erőd, a hasonló nevű folyó torkolatánál két versztnyre állott; 1566. körül alapítottatott és 1728-ban leromboltatott. Az 1627. térképnyagyarizaton ezt olvashatjuk: „Tereckij osztrog“; osztrog oroszul = ezülvármű, palánk.

puskaműveseket és néhány derék ágyút küldött Derbent¹ várának ostromára; sőt a mint mondják a nagyfejedelem volt az, a ki a perzsákat a törökök elleni háborúra föltüzelte. Azt hiszem, a nevezett vár elfoglalása után a tenger és az ottani utak sokkal biztosabbak lesznek.

Ugyancsak Kazanban találkoztunk a nogaji tatárok két fejedelmével, Jaruszlannal és Esztrekkel, kiket a muszka kozákok elfogtak és Kazanba hurczoltak, most velünk együtt Moszkvába utaztak és a nagyfejedelemnek meghódoltak. Esztreknek fia megkereszteltetett,² egy előkelő muszka nemes leányával összeházasíttatott és tüzszul visszatartatott. Az említett két tatár fejedelem a törökök szolgálatában, Magyarországon a keresztények ellen harczott, ez utóbbiaknak sok kárt okozott, temérdek keresztényt elhurczolt, kik közül még most is sokan az ő rabságukban és barbár igájuk alatt sýnylenek. Moszkvába érkezésem után a nagyfejedelemtől egy köteg czoboly- és nyestbőrt, továbbá néhány rőf bársonyt kaptam ajándékba.

Julius 15-én Logau Henrik, glatzi parancsnok, legkegyelmesebb urunknak a római császárnak követe, hatvannál több személyből álló kísérettel és nagy pompával, Moszkvába érkezett. Őt is olyformán fogadták, mint azelőtt minket; négyezer muszka és német lovas ment elébe és a várostól egy mérföldnyire várakozott reá. Az elébe vitt szebbnél szebb paripák közt volt egy arab mén is, melyen arannyal hímezett esótár ragyogott. A

¹ Derbent város a dagesztani (Kaukaszus) kerületben 17.000 l.; mindenkor igen fontos hadászati pont volt; a perzsák itt az északi népek ellen védfalat építettek, melynek nyomai 30 kmnyire is láthatók.

² Ez igen szokásos volt a régi időkben, így pl. a fentemlített Borisz Fedorovics Godunov szintén egyike volt ama áttért tatároknak, kik közül többen az orosz történet legkimagaslóbb alakjainak ősei voltak, ilyen tatár eredetű családok ezek: Aprakszin, Daskov, Uruszov, Jermolov, Karamzin (Kara Murza); angol eredetűek: Besztuzsev, Chomutov; német: Tolsztoj, Orlov, Buturlin, Kutuzov; svéd: Szuvorov, Chrulev; litván: Golícyn, Golovin; olasz: Panin; magyar: Bludov. Ezenkívül az ilyen kitérés-
ségek is természetesen idegen eredetűek: Münich, Osterman, Todtleben, Cserkaskij, Chemnizer, Fonvizin stb.

követet a városba vezették és azon házba szállásolták be, hol előtte a holsteini követ volt beszállásolva.

A követ megérkezését már sóvárogva vártam, tehát nagyon örültem óhajom beteljesülésének. A követ úr megérkezése után éjjel-nappal azon fáradoztam, hogy engem is az ő lakásukba szállásoljanak be, mivel már régóta nélkülöztem a németek társaságát, a muszkákat pedig már végkép meguntam.

A követ úr megérkezése után naponta egy egész ökröt, hét birkát, 30 tyukot, vadakat, nyulakat, jávorszarvashúst, ruczákat, halat, tojást, vaját, két oldal szalonnát és egyéb élelmet, továbbá háromféle méhsört, pálinkát és sört küldtek szállására.¹ A követ mellé rendelt három prisztav naponként eljött a szükségletek után tudakozódni és felügyelt arra, hogy semmiben se szenvedjen hiányt.

Jul. 18-án a nagyfejedelem tudtára adta a követnek, hogy másnap kihallgatáson fogadja. Jul. 19 én már reggeli 9 órakor temérdek aranycsótáros és bársony-nyerges lovat hoztak hozzánk, hogy tetszésünk szerint válogathassunk azokból. A menet ugyanazon sorrendben alakult, mint a bevonuláskor, csak hogy legelől vitték az ajándékokat. Először: tízenkét, gyöngyházzal kirakott puskát; másodszor: egy szép és nagy serleget és három puskát; harmadszor: egy szép aranylánczot és egy serleget; negyedszer: egy szép serleget, melyen vizimalom volt; ötödször: egy arany kart melyen három serleg és egy paradicsommadár volt; hatodszor: arannyal kirakott, elefántesontból készült íróasztalt; hetedszer: három óriási ezüstpalaczkot, mindegyike két rőf magas volt és két-két ember által vitetett; nyolczadszor: épen ilyen nagy két serleget; kilenczedszer: ezüsből készült, két rőf hosszú hajót, mely épen úgy föl volt szerelve, mint a tengeri hajók; tizedszer: szép szarvast, melyen Diana ült, nyakán igen szép drágakövet hordott,

¹ Herberstein Zsigmond, ki 1517-ben utazott Moszkvában, az élelmezésről ekként ír: „Naponta szállásomra hoztak: egy nagy darab marlahúst, egy oldal szalonnát, egy eleven juhót, egy eleven és egy lelőtt nyulat, hat eleven tyúkot, káposztát, árpát, sajtot, bőjti napokon halat. Ezután egy kanna pálinkát, ezen italt ők szerfelett szeretik“.

agancsai pedig igazi korálból voltak;¹ tizenegyedszer: a zöld és vörös tafotába burkolt három megbízó levelet, melyeket a követ úr maga vitt. A követ mellett két felől egy-egy nagyfejedelmi főtanácsos haladt. A menet hármas sorokkal alakult meg, mindegyik sorban két muszka nemes közt egy-egy követségi tag ment. A szállástól a nagyfejedelmi palotáig muskétával és karddal fölfegyverzett muszka katonák képeztek két sorfalat.

Midőn a terembe léptünk a nagyfejedelem ismét az aranyozott trónon ült, csakkogy máskép volt öltözve, mint az első kihallgatáskor; fején kettős aranykoronát, testén pedig arannyal hímzett, gyönggyel és drágakövel kirakott földigérő palástot viselt; mellette állott még egy, drágakövekkel pompásan kirakott, másfél rőf magas, hármas korona. Tőle balra ült az ifju herczeg, Fedor Boriszovics (Foeder Borisuitsch), ki körülbelől 14—15 éves lehetett és ezüsttel hímzett palástot viselt, kezében pedig aranyozott pálczát tartott. Midőn pedig a követ úr az ajándékok és a megbízó levelek átadása után előadta ügyét, a nagyfejedelem fiával együtt fölállott és kérdé: hogy van a nagybatalmu császár, hogy vannak az ő kedves fivérei, frissek és egészségesek-e mindnyájan? A kihallgatás befejezése után a nagyfejedelem az egész követségi személyzetet meghívta ebédre.

Ezután beléptünk egy másik terembe, melynek szőnyegekkel bevont falainál környeskörül padok voltak elhelyezve. A hatalmas pohárszéken temérdek arany és ezüstedény állott, köztük volt egy ezüst-oroszlán, mely több mint egy hordó sört tartalmazott; ezenkívül egy aranyozott ezüst-hordó, akkora mint a közönséges söröshordó, továbbá egy igen nagy oszlop, mely tetőtől-talpig tele volt rakva apró és nagy arany- és ezüst-kupákkal és csészékkel, itt körülbelől egy óráig várakoztunk, míg-

¹ Rudolf másokrak is ilyen fantasztikus ajándékokat szokott küldeni, így pl. Vratizlav útleírásában (1591.) olvashatjuk, hogy a rumili (szofiai) beglerbég milyen ajándékokat kapott: „Két nagy ezüst palaczkot és egy turbán-alakú aranyozott nagy ezüst ütő-órát, melyen ló állott, ez szemeit forgatta, óraütésnél pedig patájával az órákat jelezte, száját kitátotta; a ló lábainál elhelyezett kigyók és gyíkok összezsavarodtak és ide-oda mozogtak“.

nem lakomához hivattunk. Ezen teremből az ajtón át egy másik terembe léptünk.

Itt a nagyfejedelem és fia aranyozott szénezüst asztal mellett aranyozott székeken ültek, tőlük nem messze másik igen hosszú asztalnál a császári követ és a többiek a fentjelzett sorrendben helyeztettek el. Aranyos szövetbe, egyformán öltöztetett 200 muszka hordta föl az ételeket.¹ A nagyfejedelem elé néhány fehér cipót tettek, ki azokat szétvagdalta és azon sorrendben, a mint ültünk, mindegyikünk elé egy-egy darabot tétetett e szavak kíséretében: a nagyhatalmu nagyfejedelem Borisz Fedo-

¹ Herberstein (1517.) ekként írja le az udvari ebédet: „A fejedelemmel szemben hosszú asztal állott, melynél én és kísércem ültünk. Az asztalon négy-négy személy számára néhány ecetesüveg, só- és borstartó állott. A fejedelem előhívja az asztalnokot, három karéj kenyeret tesz a tenyerére és megparancsolja, hogy ezt adja Zsigmondnak, Miksa választott római császár követének; az asztalnok hozzám jön és a tolmácshoz így szól: „Zsigmond, Vazul király és minden oroszok ura, kiváló kegyben részesít téged és kenyeret küld asztaláról“, a tolmács mindezt utána mondja, — erre átveszem a kenyeret, az asztalra teszem. Ezután föltálaták az ételeket, először néhány sült hattyút, kettőt vagy hármat a fejedelem elé tettek, a fejedelem néhányszor a peccsenyékbe szúrt, talán hogy megtudhassa, melyik puhább, erre a szolgák kivitték és fölvagdalták, két-két szárnyat és két-két czombot tettek egy tányérra; a fejedelem elé öt vagy hat tányért tettek azután fivére, sógorai és tanácsosai számára. A fejedelem mindegyik tányérből csak egy-egy falatot eszik, a többi fiverein, sógorainak, legfőbb tanácsosainak és nekem küldte, ép oly szertartással, mint a kenyeret; tehát mindenkinek fel kellett állnia a másíknak tiszteletére. Az egész ebéd mintegy 4—5 óráig tartott.

Az angol Jenkinson Antal, ki 1557-ben utazott Moszkvába, az udvari ebédet következőleg írja le: „A császár egy szép csarnokban ebédelt, mellette ültek fivére, nagybátyjának fia, a metropolita, a kazáni fiatal császár és sok más főnemes. Voltak itt követek és egyéb keresztény, valamint pogány idegenek, mindössze körülbelül hatszázan. Én egy kis asztalnál, a császárral szemben ültem. A császár néhány üveg bort és ételeket küldött egy hercege által asztalomra, hol minden ezüstből és aranyból volt. A tál mellett álló drága kövekkel kirakott serleg, bizonyára megért 400 font sterlinget. A császárt és a csarnokban levő többi vendégeket hercegek szolgálták ki és ebéd végén a császár nevemen szólított és sajátkezüleg inni adott; ezután szállásomra távoztam.“

rovics kegyesen megtisztel téged kenyerével. Ezután 300 arany edényben fölrakták a különféle ételeket és italokat és megkezdődött az ebéd, mely teljes öt óra hosszáig tartott. Ugyanezen teremben még 200 német ebédelt (de külön asztalnál), azonban egyiküknek sem volt szabad hozzánk közelednie, még kevésbe szólania, mivel a muszkák jól vigyáztak rájuk.

Lakoma után, ismét az előbbi sorrendben, szállásunkra kísérték bennünket és hazaérkezésünk után megint különféle italokat kaptunk.

Midőn augusztus másodikán a nagyfejedelem születésnapját ünnepelték a királyi palotából ismét kétszáz személy hozott ételeket, még pedig mivel a muszkáknak bőjtjük volt, mindenféle halakat. A menet élén vitték a kenyereket, melyek oly nagyok voltak, hogy egyhegyhez két ember kellett, legelőször a követ, azután a többiek elé tettek le egyet-egyet a fönntemlitett szavak kíséretében.

Két nap mulva több bojár kíséretében megjelent a kanczellár, ki czoboly- és nyestbőröket, továbbá damaszkszövetet hozott és átadta a követ úrnak a nagyfejedelem ajándékait; czobolylyal béelt és elől gyöngökkel díszített aranyszövetből készült palástot,¹ továbbá

¹ Mayerberg így ír a muszkák ruházatáról és fekhelyéről: A moszkoviták ruházata nem sokba kerül. Durva posztóból készült szűk nadrágot, lábikráig érő kabátot, továbbá nyáron kamelotból, télen pedig prémezett posztóból készült, bokáig érő felső kabátot viselnek. Mindkét kabát bármily piszkos és ócska legyen is, nem utálatos előttük. De ha követet fogadnak, nyilvános körmenetet tartanak vagy lakodalmat ülnék, akkor azután előkerül a szabó- és szüesmesterség minden remekműve, a keleti drágakövek és vöröstengeri igaz gyöngyök összes sorozata. Ha valakinek anyagi helyzete az ilyen fényűzést meg nem engedné, annak csekély pénzösszegért a nagyfejedelem ruhatárából kölcsönzik az illető tárgyakat, azonban óvakodnia kell, hogy a kölcsönvett ruhákat be ne piszkítsa vagy el ne szaggassa vagy pedig a drága köveket el ne veszítse, az megbünhődik érte, mert ugyancsak kijut neki a botütésekből.

Legjobban kedvelik a tatárlovakat, melyeket a nogai tatárok igen olesón adnak el Moszkvában évenként mintegy 40.000-et; ezek igen rút külsejűek, de kitartók és jó futók; az előkelők azonban perzsiai lovakat tartanak.

A nagyurak agyakban, hattyútollal töltött derékaljakon és

hat köteg czoboly-, és három köteg nyest- és három darab rókabőrt; a követség előkelőbb tagjai egy köteg czoboly- és rókabőrt, az alárendelték pedig tizenkét rőf damaszkszövetet kaptak. Másnap reggel a követ úr búcsúkihallgatáson volt, azután 1604. augusztus 24-én elindultunk, Narva és a tenger felé, a fővárosból ismét nagyszerű, előkelő kíséret vezetett ki benniünket.

párnákon hálóznak. A falak egészen csupaszok, kivéve a hol a pókhálót megkimélik és otthagyják. Az alsóbb néposztályok, nemcsak a kézművesek, hanem a kereskedők is nagyon távol vannak a legesekélyebb kényelemtől.“

II.

Bay Mihály és Pápay Gáspár.

1705—1706.

Bay Mihály és Pápay Gáspár II. Rákóczy Ferencz által a krymi tatár khánhoz küldettek, ezen küldetésük okát természetesen nem szándékozom itt fejtegetni, mivel jelen munka a föld- és néprajzi adatokat tárgyalja. Bay és Pápay követségének leirást Pápay Gáspár készítette; a mai Oroszországban levő városok közül szól Izmailról, Ocsakovról, Perekopról és Bachesiszarajról, főlemliti továbbá a Bendery mellett létezett magyar falut, melyről egyébiránt Ráday is szól. A diplomáciai adatok közül azonban mégis felvettem egy rendkívül érdekes utasítást, melyet II. Rákóczy Ferencz az orosz terjeszkedésnek veszedelmes voltáról, követeinek adott. A követek Nagybányáról indultak el és Mármarosszigeten, Felsővissón, Borsán keresztül folytatták útjukat, az akkor még Moldvához tartozó Kampulung felé.

Útirány: Mármaros-Sziget, Borsa, Kampulung, Szucsava, Jaszi, Vaszlui, Galacz, Babadag, Izmail, Ocsakov, Kinburn, Perekop, Bachesiszaraj, Szimferopol.

Szöveg: Századok 1873; 541—552. és 603—614. l.

Die 4. decembris, pénteken, jó reggel felkelvén, az havasok közül kifelé mentünk az Moldva (Moldova) vize mellett az útesináló gyalogokat elhagyván az havas alatt; érkeztünk bé az kalauzokkal délután Kampu-

lungra.¹ Ezen máramarosi havasok Borsátul fogva Kampulungig importálnak jó tizenöt mély földeket, az hol sem falu, sem semmi egyéb nem található.

Die 5. dec. szombaton az módnélkül való töretlen utakon, hegyeken, völgyeken, étlenség miatt is harmadnapul fogva lovaink el bádjadván, naplottunk ma itt helyben; ugyan innen bocsátottuk is vissza a velünk Máramarosból jött kalauzokat is.

Die 6. dec. utunkat continuáltuk moldvai kalauzzal Jaszi felé és jöttünk hálai Vama nevű faluban, mely falu tartozik egy monasteriához,² mely falunak hegumenjét³ idest esperestjét is ott találván occasionaliter, bennünket maga házához szállított, és jó szívvvel látott.

Die 7. dec. hétfőn, Vamáról napfeljöttkor megindulván, mentünk hálásra Szucsavára⁴ (Szucsávára); igen igen nehéz töretlen útakon és sárokra kelletvén mennünk, falut vagy megszálló helyet nem találván, naplemente után két órákor setétben érkezhettünk. Ma jöttünk által az Moldva⁵ vizén.

Die 8. dec. kedden. Ma itt Szucsaván szénácskára kapván és abrakra, lovainkat az ut alkalmatlan volta miatt megnyugottuk.

Die 9. dec. szerdán, Szucsaváról utunkat continuálván, jöttünk által az Szucsava⁶ vizén, érkeztünk hálásra Banesti (Banest) nevű oláh faluban az hol is találtuk az vornikot, és holmi czipókkal és bőjtnapi étellel kedveskedett.

Die 10. dec. csütörtökön, Banestiről felkelvén, költünk által az Szeret⁷ (Szered) vizén, Tudora (Thodora) nevű falu táján, gázlóban, érkeztünk hálásra Bajacesesti (Bajcest) nevű faluban; volt igen alkalmatlan és sáros útunk.

¹ Németül: Moldauisch-Kimpolung, Bukovinában.

² Gurahumora kolostor.

³ Értsd: iguménjét. Igumen, görögösen hegumenos = zárdafő.

⁴ Szucsava, járási székhely, Bukovinában, a hasonnevű folyócska mellett; hajdan az egész Moldvaország fővárosa.

⁵ A Szeret jobbparti mellékfolyója, torkolata Romannál van.

⁶ A Szeret jobbparti mellékfolyója.

⁷ A Duna balparti mellékfolyója, 667 km.-nyi folyás után Galacznál ömlik a Dunába.

Die 11. dec. pénteken Bajacesstiről megindulván, jöttünk által az Bachlui ¹ (Balhó vizén) vizén, mely foly le a jaszii tóban. Bé nem érkeztünk penig Jasziba, hálunk meg egy korcsmán az mezőben, Moldvában egyéb vendégfogadók korcsmáknál nem találhatunk.

Die 12 dec. szombaton dél tájban érkezünk be Jasziba, az hol is előre beküldvén és magunkat megjelentvén tisztességes szállást rendeltetett az moldvai vajda 3 nagysága. Kampulungtól fogva Jasziiig útunk teszen mélyföldet nro. 25.

Die 13. dec. vasárnap, küldte szállásunkra az Antiochus Constantinus Cantamir becsületes tisztit, tudatván: ha publica vagy penig privata audientiát kívánunk-e?

Die 21. dec. hétfőn, kalauzzal megindulván igen nehéz és sáros úton Babadag felé, érkezünk Szkintei nevű faluban hálásra.

Die 22. dec. Szkinteiről felkelvén mentünk étszakára Vaszlui nevű faluban, az hol is még csak lovainknak való helyet sem találtunk.

Die 23. dec. szerdán mentünk hálásra Berlad ² (Berlad) nevű moldvai városban.

Die 26. szombaton, érkezünk az Duna mellé, Moldvának Galacz ³ nevű várasában. Jaszi ide Galaczhoz mélyföld 25.

Die 28. dec. jó reggel Galacznál az Dunán való költözéshez fogván, Isten kegyelméből hidason békével általköltöztünk, és érkezünk étszakára Dobrudzsának (Dobradsának) Macsin ⁴ nevű török várasában.

Die 30. szerdán, érkezünk bé Dobrudzsának Babadag nevű várasában, az hol az babadagi szerdár Jusszuf passának residentiaja.

¹ A Zsizsija jobbparti mellékfolyója; torkolata Jaszii alul van.

² Berlad, Birlat, Barlad, Birlat jelentékeny város a hasonnevű folyó mellett, 28.000 l. Különösen említésre méltó azon körülmény, hogy Berladban orosz fejedelemség volt a XII. században. Bővebbet: Réthy, Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. — Berlad tehát Moldvának legrégibb városa.

³ Jelentékeny város a Szeretnek a Dunába ömlésénél, 80.000 l.; utcái piszkosak, házai többnyire fából valók.

⁴ Macsin, Babadag és Tulcsa városokról — mivel ezek földrajzilag a Balkánfélszigethez tartoznak — a harmadik részben lesz szó.

Die 5. januárii Anni 1706, kedden, Isten segítségével megidultunk. Babadagrúl és jöttünk étszakára Tulesára. Ez az Tulesa az Duna partján egy kősziklán épített váraeska, és őrzi az Dunának egyik ágát, hogy hir nélkül az Dunáról az Feketetengerre vagy az tengerül az Dunára az hajók ne jár hassanak; az mely ágán az Dunának általköltöztünk.

Die 6. januárii, szerdán egy hidason költöztünk által egy szigetre¹ az Duna között, melynek szélessége két mélyföldet tart; mentiünk nádas és lápos helyeken mindenütt az Dunának más ágáig, melynek partján van építve Izmail² (Szmil) városa; itt is általkelvén hidason, haltunk ma Izmail városában, mely város esik már Budzsakban³ mely tartomány Besszarabiának mondatik.

Die 12. januárii, kedden mentiünk be estére Janok-Palánkára,⁴ az holott is találtunk egy Mehmet aga nevű kapudsipasáját az császárnak a ki az mosqua és tatár nemzet között való némely insolentiák és tolvajságok eligazítására és az határ kimutatására rendeltetett. Ezen kapudsi-passa bene affectionatus lévén hozzánk, insinualta magát, intimálván, hogy semmi úton-módon tölle el ne maradjunk, ha az előttünk levő pusztákon békével akarunk járni, máskint is velle zászlós személyek kisirők lévén; mely alkalmatosságon mi is kapván: az mint lehetett magunknak s lovainknak való szükséges provisióban egész étszaka foglalatoskodván, — (husz mélyföldet tartván az előttünk álló pusztá, a hol semmit sem kaphatni) szerdára virradólag éjjél után elkészültünk, úgy, hogy virradtig két mélyföldet kellett menniünk az Dnjesztr (Neszter) vizéig, velle együtt lámpás világánál, felettébb setét lévén az étszaka. Mely Dnjesztr vizén⁵ jó reggel által költöztünk.

¹ Csatal-sziget.

² Izmail, járási székhely a besszarabiai kormánykerületben, 34.000 l.; 1856-ig erős vár volt.

³ Budzsak, a mai besszarabiai kormánykerület izmaili, akkermani és benderyi járásait foglalta magában, míg a kormánykerület többi öt járása 1812-ig Moldvaországhoz tartozott, ma a régi Moldva ezen részét is Besszarabiának nevezik.

⁴ Bendery és Akkerman közt.

⁵ A Dnjesztr Galieziában ered és 1342 km.-nyi folyás után Akkermanon alól ömlik a Feketetengerbe, torkolatánál kiszélesedik és a Dnjesztr-Limant képezi.

Die 13. januárii, szerdán reggel fogtunk az pusztának az rettenetes hideg időben; az mely pusztán se fű, sem fa, sem ember, még csak madár is szűken találhatik.¹ Ezen az pusztán éjjel-nappal tatárosan kellett mennünk, csak annyi időt is kárnak tartván, míg az lovaink egy marok abrakocskát kaphattanak, elvesztegetni: az téli időnek mivoltához képest tartván az fortunátúl — az tempestastul, mely ha talált volna lenni, mindnyájunknak oda kellett volna veszni: az mint mind az ott körül való lakosok s mind az velünk levő kapudsi pasa referálták, ritka esztendő, hogy útonjárók az tempestás miá ne vesznének ezen pusztán, tavaly is egy esászáz kapudsi — basájának veszett hét embere ezen az pusztán az fortuna miá. Akkermant (Neszterjérvárt) ma hattuk jobb kézre, távulkán esvén tőllünk. Ezen pusztá megyen el mindenütt az Feketetenger mellett egész Ocsakovig (Oziig); tart pengig ezen pusztá, az mint mi jöttünk, posta formában, éjjel, két nap és két étszaka negyvennyolcz órát, mely csak szépen léptetve is importál ordinarie az törökök szerint 24 mélyföldet, — tatárosan menvén pengig annál többet téssen.

Die 14. januárii péntekre virradólag éjfélt után érkezünk be Ocsakovba, az hol megszálltván bennünket, megnyugodtunk, lovaink is éhen szomjan az pusztán s az fáradtság miatt is el bádjadván. Ezen az pusztán laknak vad-juhok és vad-lovak, mi ugyan nem láthatunk magunk elevenen; de Ocsakovban vad-juhboróket láttunk.

Die 15. jan. nyugodtunk Ocsakovban, mentünk fel az ocsakovi basához audientiára, kinck is az babadagi szerdár Jusszuf pasa levelét praesentálván, noha más-kint is minckünk az velünk járó kapudsi pasa contentumunkra volt: mindazáltal az ocsakovi basa is ígérte jóakarátját kalauzok és securitások iránt, melylyel az második előttünk levő pusztán elmehessünk. Tudakozódott az ocsakovi basa Kegyelmes Urunk és az magyar

¹ Ezen „pusztá“, hol akkor „még a madár se járt“, ma a chersoni kormánykerület déli felét teszi ki és az orosz birodalom egyik legvirágzóbb és legnépesebb vidéke, ugyanis ilyen váro sokkal büszkélkedik: Odessza 280.000 l.; Nikolaev 67.000 l.; Cherszon 67.000 l.; Tiraspol 23.000 l. stb.

dolgokrul, — kiket is világositván neki: kávé, serbet-ital után, az ő módjok szerint bocsátott szállásunkra.

Die 16. jan. szombaton az törököknek bajráma lévén, magok innepjeket szokott ceremoniájokkal, álgyúlövésekkel véghezvitték; mi is azalatt helyben Ocsakovban nyugodtunk.

Ocsakov (Ozi) vára¹ vagyon építve az Borysthenes (Boristhenes) vagy Dnjepr (Neper) vizének innen való partján; jóforma erősség. Itt szakad² a Dnjepr vize az Feketetengerben. Ezen várral áttalellenben vagyon az Dnjepr vizének az túlsó partján más vár az krymi pusztá felől kit Kinburnnak (Kilburnnak) hívnak. Mind az két vár az Feketetenger széliben van, úgy, hogy az ágyúk özveszolgálhatnak in casu necessitatis, és az Dnjepr vizéről az Feketetengerre menő hajót impediálhatják.

Die 17. jan. vasárnap dél tájban Ocsakovból felkelvén fogtunk az Dnjepr vizén való áttálcöltözéshez, széles, tengeri hajókon; az hol is áttal-kelvén Isten kegyelméből békével, alkalmas széllel estvére érkeztünk s szálltunk Kinburnban³ az hol is megháltunk.

Die 18. jan. hétfőn, fogtunk az krymi pusztának és szállottunk meg egy marhák-telettető szálláson, az hol is megháltunk, szénáeskát találván lovainknak. Innen

Die 19. jan. kedden jókor megindulván, kimondhatatlan hidegben éjjel és nappal menvén, még csak kórót sem találhattunk, hogy egykevéssé melegedhetünk volna; kenyerünk, pecsenyénk, sajtnak volt, de csak az szemünknek, — mert az üdő keménysége és az krymi pusztának hideg szele esonttá változtatta; borunk az edényben fenekig fagyott. vízünk sós volt, nem innya való; égetett ital aqua vitánk, mentül erősebb volt — azt sem ihattuk: mert mihelyt az száunkat, nyelvünket,

¹ Ocsakov, hajdan nevezetes vár, ma jelentéktelen városka, a chersoni kormánykerületben, 5500 l. Potemkin 1788-ban óriási áldozatok árán bevette és lerombolta. Török neve: Ozi Kale.

² A Dnjepr folyam a következő nagyobb városokat érinti: Szmolenszk, Mogilev, Kiev, Kremenesug, Ekaterinoszlav és Cherszon, mely utóbinnál a Dnjepr Limant képezi, ebbe a limanba ömlik a Bug.

³ Hajdani vár, a hasonlónevű földnyelv legnyugatibb csücsán; 1860-ban leromboltatott.

ajkunkat érte, mint az sebes tűz összevégezte és felhőjagosította. Egy szóval krymi pusztához és nem keresztény úthoz illendő nyomorúságos úton elbádjadva érkeztiünk.

Die 20. jan. szerdán estvére Ór kapuján be Ór városában.¹ Mely Ór vára Krym (Chrim) országnak oly véghelye, az melyen kívül szárazon senki Krymben nem mehet: mivel Krym egy szigetje² az Feketetengernek, kit az tenger egészen körülvészen, úgy hogy az mennyire az az tenger öszve nem szakad, annyi helyen erős kőfállal rekesztették által, sűrű bástyákat is építvén közöttte. Az közepin van építve Ór vára, ebben vagyon praesidiuma az tatár khánnak és kajmekánya. Ezen vár alatt van Ór kapuja, az mely kapun kell Krymben bémenni. Itt van vége az krymi pusztának, mely nagyobb az másiknál is; tart pedig 36 tatár órát, egyenlő postán menve, mélyföldet pedig könnyen 25 vagy 26-ot is.

Die 26. jan. kedden mentünk Alma nevű völgyre, hol is ugyanaz Alma yize³ foly; itt kezdtünk már fát látni — eddig pedig Or várátul fogva mindenütt mezőség vagyon és tűzekkel s nem fával tüzelnek.

Die jan. szerdán, előre küldvén az kalauzt Bachesiszarajban (Bakeseszarajban) az tatár székes-helyében, az tolmácsesal Haszán agával együtt, szállás és h iradás kedvéért. Ebéd tájában érkeztiünk be Bachesiszarajban,⁴ az hol is szállítottak bennünket egy vendégfogadóban.

¹ Ma Perekop, járási székhely a tavrijai kormánykerületben, 7000 l., a hasonnevű földszoroson, mely a krymi félszigetet a szárazfölddel összeköti. — Az ó-korban itt Taphrosz városa állott és a szkíták ellen hatalmas árok és fal védte a félszigetet. Középkori neve: Toszla és Szofiati. Az egykor oly hatalmas erődítmények ma romban hevernek. A föntemlített kapun, — mely a szó szoros értelmében az egész félsziget kapuja volt — vonultak ki a tatárok Orosz-, Lengyel- és Magyarország pusztítására.

² Krym nem tekinthető szigetnek, mivel az 5—6 km.nyi perekopi földszoros által mégis csak összefügg a szárazfölddel.

³ Az Alma-folyócska az 1854—55-iki krymi háborúban mellette ment végbe a róla elnevezett ütközet (1854. szept. 20.) melyben a szövetségesek győztek az oroszok felett.

⁴ A régi krymi khánság egykori székhelye, ma 12.000 lakossal bíró városka a szimferopol-szevasztopoli vasút mellett. A régi pompából és fényből csak kevés maradt fenn. Legfőbb nevezetessége a régi khánok fantasztikus palotája, mely 1519-ben

Die 31. jan. vasárnap mentünk fel az khán vezérje, Musztafa aga eleiben audientiára.

Küldte az Kegyelmes Urunk ő Nagysága maga követjeit az fényes Portára az melyekből megmutatja azt ő Nagysága, minémű ártalmára s kárára lehet jövőendőben is az tatár nemzetnek az muszka ereje öregbülési,¹ kit észre vehet az fényes Porta avagy csak ebből is hogy az német császárral az muszkának (mosquának) nagy kötése, szövetsége vagyon, úgy, hogy most is mind hadivezérő tisztekkel, mind más egyéb alkalmatosságokkal segíti az muszkát és ha mindketten együtt hadakozást inditnak az török ellen, — ez bizonyos dolog, hogy az hatalmas török és tatár nemzetnek némely tartományi: úgymint Moldva, Havasalföld, Rácország, Albánia, Bulgária és Görögország egy valláson lévén az muszkával, mihelyt ereje ezen tartományokban érkezik: azonnal az töröktől, elállanak² és így az két erős ellenségtől két felől fog szorongattatni.

épült és az orosz kormány költségén, teljes keleti pompájában restauráltatott. — A krymi tatárok már az orosz uralom bekövetkezése (1783.) után kezdtek kivándorolni, ezen kivándorlás legnagyobb mérvéket a jelen század 60-as és 70-es éveiben öltött. Jelenleg még mintegy 280.000 tatár lakik Krymben, hol pásztorkodással vagy földműveléssel foglalkoznak.

¹ II. Rákóczy jövedőlése ugyanesak hamar bekövetkezett. Az oroszok Münch vezérlete alatt bevették Perekop várát, mintán az áthághatatlannak tartott, hosszú védfalat megmászták, benyomultak a félsziget belsejébe is, ez 1736-ban történt. — Az 1774-iki kücsük-kajnardzsii béke az oroszok fenhatósága alá helyezte a krymi khánságot, melynek napjai már meg voltak számlálva, ugyanis az oroszok 1783-ban letették az utolsó khánt és Krymet birodalmukhoz esatolták.

² A külföldiek már a XVI. században gyamították és megjósolták ezt; pl. Soranzo velencei követ így írt 1576-ban: „A nagyúr (t. i. a szultán) a muszkában sem bizik, mivel a muszka nagyfejedelem a görög vallás híve, ép úgy mint Bolgárország, Szerbia, Bosznia, Morea és Görögország lakói, kik ez okból nagy tiszteletben tartják az ő nevét és mindenkor készek volnának fegyvert ragadni, esakhogy megszabaduljanak a török rabszolgaság igája alól és szívesen az ő (t. i. a muszka nagyfejedelem) uralma alá kerüljenek. — Usdolín Péter hvari (leszina) püspök azon tervében, melyet 1594-ben a törökök végleges kiűzetésére vonatkozólag VIII. Kelemen pápának átnyújtott, többek közt így szól: „A nagyfejedelem (t. i. a moszkvai) az illir vagyis szláv

Die 1. mensis Februárii, hétfőn, dél tájban jött hozzánk az vezér tihája, és vitt fel bennünket az hatalmas tatár khánhoz audientiára. Felmenvén azért az khán szarajában: minden késedelem és várakozás nélkül egyenesen vezettek be az tatár khán eleiben; kinek is köntösét megcsókolván, és Kegyelmes urunk ő nagysága nevével köszöntvén az elkészített két pár puskát és egy flintát praesentáltuk; melyeket töllünk elvévén, vitték más házbán.

Itt az hatalmas tatár khánnak rövid szóval akarván az dolgot fennállva proponálni, nem engedte, — hanem leültetett maga előtt; lictarium és kávé után kiküldött mindeneket az házból, csak mi és az vezérje maradván benn monda: Ha mi szótok vagyon, mondjátok meg!

Die 11. februarii, csütörtökön indultunk meg, én Pápai Gáspár, és lovászmester uram ő kegyelme Karasu felé, az khán bulyukbasájával, és mentünk hálásra Akmeesetre,¹ — Bay Mihály uram helyben Bachesiszarajban maradván.

Die 12. febr. pénteken, érkezünk Karasura,² az hol is mulattunk, lovakat várván, már ezelőtt várasokon publicáltatván: ha kinek eladó jó paripái vadnak, hogy hozza Karaszura.

Die 8. martii, hétfőn rettenetes rút fergetegben, útra indulván. Bachesiszarajból, az tatár khán székes-helyéből.

nyelv és a görög vallás közössége folytán rendkívül nagy tisztelgetnek örvend a török birodalom európai részének legtöbb népeinél stb. — Nagy Pétert a poltavai győzelem után a délszláv költők fölhívják a török birodalom megdöntésére és Konstantinápoly elfoglalására; álljon itt Kavanin Jeromos (1711.) spljeti (spalato) költő néhány idevonatkozó verssorának fordítása: „Előre! A jeges ország szűk neked, üsd agyon a gaz törököt, és erős Stambul várában állítsd fel trónodat. Tudod, hogy Nagy Konstantin a mi vérünkől való volt (t. i. Nisben született). A te fajod szülötte a dicső várost neked hagyta, a drága keresztény lelkeknek, nem pedig kigyóknak és farkasoknak” stb.

¹ Ma Szimferopol, a tavrijai kormánykerület székhelye 36.000 l., a Szalgir folyócska mellett; a város régi tatárnegyede maig megőrizte keleti jellegét és élénk ellentétet kepez, az egészen európaias orosz városrészzel.

² Helyesebben Karaszubazar, a Karaszu nevű folyócskánál, 12.000 l., hajdan a krymi tatárkhánok második székhelye.

Die 15. martii, hétfőn, jöttünk által jegen az Dnjepr vizén; Ocsakov általellenében fogván az jégnek lóháton, az mint az ló lépett, akkor nézván meg az órát mikor az jégnek indultunk:¹ míg az innekső szélit értük tölt belé harmadfél óra, olyan szélessége vagyon ott Ocsakovnál az Dnjepr vizének.

Die 18. martii esőtörtökön későn estvére jegen men-
vén által az Dnjestr vizén, értünk hálásra Janok-Pa
láukára, igen igen hideg, alkalmatlan időben.

Die 20. martii, szombaton, indulván Palánkárúl,
háltunk az Dnjestr-parton, Csoburesi² (Cseberesik) nevű
magyar faluban. Ezen Csoburesi nevű falut többekkel
együtt még László király telepítette volt meg több
falukkal együtt Akkerman avagy Neszter-Fejérvár körül
Besszarabiában sive Budzsakban. Már az több faluk
mind elpusztúltak, ez az egy maradott meg, ennek is
hasonfele már oláh falu. Ezek még az mai napig magyar

¹ Nemesak a Dnjepr-Liman, hanem az Azovitenger is be-
szokott fagyni, sőt egynéhányszor a Feketetengert is borította már
jégpánczéll.

² Csoburesi falu a besszarabiai kormánykerület benderyi járá-
sában, Benderytől délkeletre, Kausanytól keletre, a Dnjestr jobb-
partján; ezen falu lakosairól és azoknak számáról közelebbi ada-
tokkal nem szolgálhatok, mivel Szemenov földrajzi szótára a ő
betűig nem terjed, (megjegyzendő, hogy az orosz ábéczé ekként
van összeállítva: t, u, f, ch, c, é, stb.) -- Rákóczi ezen követség
hazaérkezése után azonnal elküldött egy magyar lelkészt Csobur-
esiba. Lippay István (ez a neve) 1706-ban ekként tudósítja az
itteni magyarokról a fejedelmet: Kegyelemességednek az Anya-
szentegyházhoz és hozzám mutatott gratiajáért küszölvén aláza-
tosan, elérkezvén az elszándékozott helyre, úgymint Csöböresökre;
melly gratiáért mind utaimban, mint ott való létemben Istept
imádni el nem mulatom, míg élek. Jóllehet, hogy Kegyelemes Ur
informáltatott az idevaló embereknek statusokrúl: de sokkal
külömben vagyon, mint az informatió légyen -- úgy, hogy mikoron
hozzájok érkeztem: még csak hozzám sem akartak jűnni, hanem
egy asszony, kinek gyermeke halállal tusakodván, hogy keresz-
teljem meg, mely köteosztendős vala; el nem mulatván; még csak
szállást sem mutattak, hogy ha egy ember nem gyűtt volna
Jászvásárrúl velem, melynek leánya ott vagyon; mert az ok-
nak minden természetek tatár s oláh. Azután hivatam
öket: akarnak-e tartani, vagy nem? Sem nem gyűttenek, sem
nem izentenek stb. (Ez az egyetlen jegyzet, melyet a „Századok“-
ból vettem.)

nyelven beszélnek, az tatár khán jobbágy faluja. Ezek még vadnak gazdaemberek harminczan, gyermekei, eselédi sokan vadnak, jó magabiró emberek; panaszkodtak, hogy már egynéhány esztendőttől fogva páterek ninesen, catholicusok lévén máskint. Házasodnak, szaporodnak, multiplicálódnak magok között pap nélkül, sőt négy-öt esztendőös gyermekek vagyon az oly pap nélkül házasult és férjhezmenteknek kereszteletlen, sokan pedig gyermekeik közül kereszteletlen meg is holtanak. — Minékünk nagy lelkek fájdalmával panaszkodtak papjok iránt való fogyatkozásokról; báresak, úgy mond, három-négy esztendőben jönne egy pap közikben, a ki gyermekeiket megkeresztelné, esketné, és gyónhatnának nékie. Oly durusok pedig az magok vallásában, hogy noha oláh pap lakik a falujokban, — mégis készebbek kereszteletlen gyermekeiket eltemetni, mintsem az oláh pappal megkereszteltetni. Minekünk lelkeinkre kötötték, hogy Kegyelmes Urunknak ő Nagyságának jelentsük meg, s kérjük ő Nagyságát, hogy küldjön nekik egy páttert, készek ők magok tehetségek szerint fizetni, és az páttert eltartani; de oly páter kellene, a ki magyarul tudna, mert ők oláh és magyar nyelven kívül mást nem tudnak. Annuatim pedig ad egy-egy gazdaember egy-egy tallért, egy-egy véka lisztet, egy-egy véka kölest, egy-egy szekér fát, egy-egy tyúkot; azonkívül esketés, halott-temetés és kereszteléstől külön fizetés.¹

¹ Az útleírás többi része semmiféle érdekes adatot nem tartalmazván, teljesen elhagyható.

III.

Ráday Pál.

1709.

Ráday Pált II. Rákóczy Ferencz több ízben alkalmazta követségeinél, jelen utazásának célja Nagy Péter orosz császár és XII. Károly svéd király kibékitése volt a czárhoz Nedeczky Sándor, Károlyhoz pedig Ráday Pál küldetett. Ráday leírja Kisinevet, Kausanyt, Benderyt, hol ekkor a Poltavánál (1709. júl. 8.) megvert XII. Károly svéd király tartózkodott; beszélt a tatárok által elhűszolt magyarokkal és a Rákóczy által 1706-ban a Bendery melletti magyar faluba, Csoburesiba küldött magyar lelkészszel, továbbá a Benderybe menekült kozák atamannal, kitől több érdekes adatot hallott a zaporogi kozákokról.

Útirány: Borsa, Kampulung, Baja, Jaszi, Kisinev, Bendery.

Szöveg: Tudománytár IX., 1841; 121—123. és 178—194 l.

Czim: Benderbemenő utazásonmak Diariuma.

A felséges erdélyi fejedelem Rákóczi Ferencz kegyelmes urunk ő felsége kegyelmes parancsolatából 12. octobris Huszton celebrando¹ partikularis országgyűlése végbemenetelének alkalmatosságával expediáltattan Benderbe (Benderbe) vagy Tiginbe (Tiginébe) a babadagi (babadági) szerdárhoz.

Die 27. octobris. A felséges fejedelem elmenetele

¹ „Celebráltatott“ helyett.

után megindulván Husztról circiter 10 óra tájban érkeztem be esteli 5 órakor Técsőre ott meghálván.

Die 28. octobris. Técsőriül megindulván és a Tiszaán kettős hajóval általköltözvén, érkeztem be Szigetre este 7 órakor, hozzám jöven a remetei révénél mellém rendeltett Popovics János is.

Die 29. octobris. Az útra való készületnek okáért Szigeten rosztokoltam egy nap.

Die 30. octobris. Szigetről megindulván 10 órakor reggel, mindenütt föl a Tisza vize mellett a völgyön, egy néhány rendben gázolván által a vizen, érkeztem este 5 órakor Sajóra, ott meghálván Petrovai oláh nemes ember házánál.

Die 31. octobris. Sajóru reggel 7 órakor megindulván egyhuzomban mentem Mojszinba, és megszállottam, egy órakor Dragomérfalva (Dragomir) mellett elmenvén, a holott a felséges fejedelem a büdöskő bányát és dohottat¹ kezdette csináltatni; megtekintettem, jöven hozzám Mojszinban Gergelly István felső processusbeli szolgabíró, hogy útra való postalovakról és egyéb szükséges dolgokról dispositiót tegyen.

Die 1. novembris. Mojszinból mentem által Borsára, ott ebédelvén és jó rendbe vevén a dolgot, mentem ki hálásra a borsai végső Lázukba.

Die 2. novembr. A Lázukból 5 órakor reggel megindulván, mindenütt föl a Visó vize mellett föl a völgyön mentem a havas aljára 3 óráig, holott is három borkutat találtam, melyből két palaczkokat is megtöltöttem; ott az irtóztató nagy havasoknak kezdvén, a hegyre 3 óráig mentem fel, megszállván ebédelni 12 órakor egy völgyben és egy órakor délután megindulván, a nagy hó, sár s víz miatt nem mehetvén s igen el is sötétedvén, megszállottam egy erdőben egy kis patakocska mellett este 6 óra tájban.

Die 3. novembris. 4 ó hajnalban onnét megindulván és Zimborszlav nevű hegyre kapván és a Czibó hegyén leereszkedvén 12 órakor megszállottam egy víz mellett ebédelni, a hova is nagy munkával mehettem egy oldalon a fáknak a szelektől való letöredezése miatt, holott

¹ Deget, dehet, dohot = kátrány.

is Istennek olly csudálatos ítéletét tapasztaltam, hogy egy völgyön, a hol az előtt út volt, egy néhány ezerből álló¹ fenyőfák a szél miatt letöredeztek és tövestől ki-dőltek. Önnét 3 órakor délután megindultván, szállottam meg este 6 órakor egy hegynek a farkán.

Die 4. novembr. Hat órakor onnét reggel megindul-ván ereszkedtem le a kampulungi rétekre, melly hava-sokon való általmenetelenkor találtam puszpangfát is, és azt observáltam, hogy a sziliski havasokon kereske-désnek okáért jó volna egy városkát vagy falut építeni, minthogy a moldvaiak a nagy irtóztató máramarosi ha-vasok miatt nem igen járnak által Borsára Máramarosba, de ha ott város vagy falu építenék mind a moldvai és máramarosi részről lenne mintegy locus depositionis mercium. Egy óra tájban meg szállottam a kampulungi végső házaknál, ugyanott csak közel előtalálván a fran-czia generalis locumtenensének emberét, a ki a svecziai Priant nevű kurirt Benderyig kísérte, kitől először meg-érttettem, hogy a moldvai vajdát Rakovicza Mihályt a babadagi² szerdár elvitette. Jóllehet akkoron este beér-kezhettem volna Kampulungra, de a strázsa javallásából megkellett szállnom és ott hálnom egy koresmaháznál.

Die 5. novembris. Más nap jó reggel Kampulungra bemenvén, hogy elfáradott lovainnak nyugodalmat ad-jak, az nap ott rostokoltam.

Die 6. novembris. Kampulungról másnap 10 óra tájban megindulván, mindenütt fel a Moldva vize mel-lett este 4 órakor egy koresma háznál megszállván, meg-háltam.

Die 7. novembris. Másnapra viradóra, 8 órakor út-nak eredvén, érkeztembe délután 2 órakor Bajára,² meg-hálván ott a pap házánál.

¹ Babadag város a Dobrudzsában; a babadagi szerdár ekkor Benderynél táborozott.

² Baja városka Foltiesenitől nyugatra a Moldva balpartján; a magyar történetben is emlékezetes hely, ugyanis I. Mátyás király Bogdanovics István moldvai vajda ellen hadat vezetvén (1467), Baját előnyomult, itt a vajda éjnek idején megtámadta Mátyást, ki a harcban belevegülvén, nyíl által megsebesített. A moldvaiak azonban mégis megverettek. Manin Vazul rumén történetíró ezen diadalt, hamisan, vereségnek akarja feltüntetni.

Die 8. novembris. Bajáról reggel 7 órakor megindulván, érkeztem be Paskany¹ (Paskan) nevű faluba este 7 óratájban, meghálván ott Jordattyiné nevű özvegy boer asszony udvarházánál.

Die 9. novembris Paskaniból reggel 6 órakor megindulván, és azon özvegy boer asszony házában lévő gondviselő magát mellém kalauzul adván érkeztem este öt órakor egy koresmaházhoz Tirgu-Frumoz (Tergul Frumosz) mellé.

Die 10. novembris. Onnét reggel 6 és 7 óra tájban megindulván, beérkeztem 4 órakor Jasziba² (Jászvásárra) holott is a lovak kedviért két nap rostokolván, mentem udvarlásokra a moldvai vajda helyett levő kajmakámoknak, kik között a főbbik Bohus nevű volt.

Die 13. novembris. Jasziból megindulván circiter 9 órakor reggel, érkeztem a kalauz directiója által esteli 4 óra tájban Reszina nevű faluba.

Die 14. novembris. Reszináról reggeli hat órakor megindulván, ott más kalauzt rendelvén mellém, érkeztem esteli 5 óra tájban a Byk³ (Buk) vize mellé egy koresmaházhoz, mely utamban találkozván egy időben valamely lengyel úrral és egy svékussal, a kik Benderyből, Magyarország felé kiszándékoznak, mely koresmaháztól levelet írtam urunk ő felségének.

Die 15. novembris. Reggeli 7 órakor onnét megindulván, mindenütt le a Byk vize mellett érkeztem 3 óra tájban Kisinev⁴ (Kisino) nevű faluba ott meghálván az oláh pap házábanál.

Die 16. novembris. Kisinoról reggel 7 órakor reggel megindulván, szállottam meg 2 óra tájban Todoresti (Fodorest) nevű faluban jöllehet estére beérkezhettem volna Benderybe, de minthogy semmi provisiót és szállást

¹ Itt ágazik el a vasút Jaszi felé.

² Jaszi (a régi magyaroknál Jászvásár), 1859-ig Moldva fővárosa, 90.000 l., a Bachlu folyócska mellett. Legkiválóbb épületei: a székesegyház, a régi moldvai hospodárok palotája, a Sz. Háromság templom stb.

³ A Byk folyócska a Dnjesztr jobbparti mellékfolyója torkolata Benderyn felül van, össze nem tévesztendő a Buggal.

⁴ Kisinev, a besszarabiai kormánykerület székhelye 121.000 l., a Byk folyócskánál. — 1812-ben, midőn az oroszok székhelyt léptettek, csak 7000 lakossal bíró nyomorult falu volt.

hamarjában nem kaphattam, a lovak kedviért ott kellett ott meghálnom.

Die 17. novembris reggel 8 órakor Todorestiből megindulván délután 3 órakor beérkeztem Benderybe.¹ Előembe jöven egy török, ki által az elrendelt szállásra bekísértettem, küldvén mindjárt a szerdár hozzám az odavaló harminczadost avvagy kincstartót első köszöntésre, a ki is követvén az alkalmatlan szállásról, a melyet mind a svékus és a kozák vendégek,² mind pedig az összegyűlt török hadak, és a keresztény lakosoknak szűk volta okoz, azonnal kérdezősködött utazásom mivoltáról, kitől, kihez és meddig szándékozom; mellyről midőn informáltam volna, mindjárt hirt tevén a szerdárnak, ismét csak hamar visszatért olly izenettel, hogy a szerdár másnap reggel szemben kíván lenni velem. Jóllehet pedig én örömet halasztottam volna harmadnapra, míg annak rendi szerint elkészülhessek, mind azáltal látván, hogy gyakori reiteritióval rája szorított, reá hagytam a dolgot, és csak kapezákát s új csizmákat is alig kaphattam szokásukhoz képest, a midőn

Die 18. novembris másnap hivattattam, a mint is azon kincstartó egy csauzzal és két kengyelfutóval, s egy vezetéklóval szállásomra jöven a lóra felültetének, és én is heted magammal lovakon úgy indultam a szerdárhoz: kinek a kapuja eleibe jutván, és ottan leszállván a midőn pitvarába e sok törökök között csizmámat levonattam, bevittenek a palotába, a melly már a táborból összegyűlt török főrendekből megtölt vala; azonban maga a szerdár kijöven és a kerevetre térdre leülvén, a midőn köszönteni kezdettem, engemet is egy elrendelt

¹ Bendery, járási székhely a besszarábiai kormánykerületben, 45.000 l., ruménül Tigin; ma is erős vár, a mult századbeli orosz-török háboruba fontos szerepet játszott. — Közelében van Varnicza falu, melyet a svédek Uj-Stockholmnek neveztek el, ugyanis XII. Károly svéd király 1709—1712-ig itt tartózkodott. Házának romjait benőtte a fű.

² Ezek nem annyira vendégek, hanem inkább menekültek voltak. XII. Károly svéd király és a vele szövetséget kötött Mazepa kozák ataman, a végzetes poltavai ütközet (1709 júl 8.) után, csapataik romjaival Benderybe menekültek. A svéd király nem akarván Varniczát elhagyni, a törökök feje fölé gyújtották a házat és úgy üzték ki.

alacsony székre maga eleibe leültetett, s úgy kezdettem a követségnek praeambulumához.

Die 21. novembris. Azon nap megértvén, hogy egy tatár Kausany (Cauzan) nevű város fél napi járó föld legyen Benderyhez és ott másnap sokadalom fog tartatni; mindazért hogy tatár várost lássak, s mind pedig magam számára valamelly jó lovat vehessek, elmentem egy tömösvári törökkel, a ki fejedelem szolgálatjában már az előtt is hadakozott Erdélyben, megszállván ott egy lakos töröknek házánál. Jóllehet pedig másnap délig ott mulattam, sem valamire való lovat, sem egyéb újságot nem láthattam a sok ködmönös tatárnál, a kik is esudálkozván rajtunk, midőn Popovics úrtól kérdezték: micsoda követségben jöttünk a szerdárhoz, azt felelte egyikének: hogy midőn ő szerdár lesz megmondjuk neki, min mindnyájan elfakadtak, nevetve. Úgy tapasztaltam, hogy azon várost is nem a tatárok, hanem a keresztények és kiváltképen örmény kereskedők és zsidók ott való lakásukkal tették városnak.¹ Ott láttam legelőször tevéket szekérben járomban, és olly nagy kecsgehalat, mellynek hossza hat arasznyi volt, vastagsága harmadfél.

Die 22. novembris. Visszajöttem Kausanyba, csak estvére érkezvén be szállásomra,

Die 28. novembris. Bejelentette magát nálam két rabasszony, kiket a tatárok ezelőtt 20 esztendővel hoztak el Magyarországból, egyike Aranyi Kata nevű Kovács Andrásné Berettyó-újfaluból,² Katona Jánost mondván Debreczenben atyafiának. Dod agánál másika ugyanazon faluból. Jakó Istvánné egy tatár zászlótartónál, jelentvén, hogy ugyanonnan való nemes asszony Fodor Ferenczné ide Benderyhez közel egy faluban volna rab egy tatárnál; úgy Csonka Péter ötöd magával, reménkedvén szegények, hogy írjak Magyarországba felülről és szabadulásokat munkálkodjam.

Die 1. decembris. Ezen nap kéredzkedett el tőlem Liszkai a Duna mellé Izmail³ nevű városba bizonyos

¹ Ma jelentéktelen városka a benderyi járásban, Benderytől délnyugatra.

² Mezőváros Bihar megye hasonló nevű járásában.

³ Izmail városáról bővebbet: Bay Mihály és Pápay Gáspár utazásánál.

vásárlás kedviért, mellyen Magyarországbán valamelly nyeresége lehessen; melly iránt kérését placidáltam is.

Die 3. decembris. Látogatásomra jött egy török zászlótartó, mi magának feleségül vett egy rabasszonyt, a ki Örvenden¹ lakos Mészáros nevű embernek leánya volt, és a kit a tatárok, az urát mellőle levágván, rabul hoztak egy esztendősi fiával együtt, kérvén arra, hogy ebédjére menjek.

Die 6. decembris. Jött hozzám azon pap ember, kit ennekelőtte négy esztendővel a felséges fejedelem Tatárországba küldött ott egy Csoburcsi² (Csoboresa) nevű faluban lakos magyaroknak kívánságára, beszélvén sok kérdezkedések között eredetét azon magyarok ott létének, hogy tudniillik minekutánna I. Ulászló (László) király Várnánál megverettetett a törökök által, és azután csakhamar magyar Neszterfejérvár is — mit törökül Akkermannak³ hínak és a Dnjesztr (Neszter) partján a tenger mellett van építve — kezökre esett, akkor maradtak el az ott való lakosokból, most jobbágysága alatt lévén magának a tatár khánnak (hánnak) a ki őket aga által több, Budzsakban (Bucsákban) levő jószágival együtt kormányoztatja. Ugyanakkor jött hozzám Mazepának is egy tisztszolgája kérvén, hogy magammal Magyarországba kivigyem.

Die 9. decembris. Az említett török rabasszony (ki mint mondja kényteleniségből ura parancsolatjára török vallásra állott) kérésére vacsorára elmentem; minden kérése az lévén nálam, hogy levelét Magyarországbán adattassam meg atyafiainak.

Die 13. decembris. Látogatásomra jött a zaporogi (zaprozki) kozákoknak generálisa, ki beszélvén a muszka birodalom alatt való nyomorgatásokat, a melly miatt a svéd királyhoz kénytelenítették csatolni magokat, a

¹ Helyesebben Örvénd, falu Biharmegyében, a mezőtelegdi járásban.

² Csoboresiről bővebbet Bay Mihály utazásánál.

³ Akkerman, járási székhely a besszarabiai kormánykerületben, 42,000 l. a Dnjesztr-Liman mellett. A régi orosz krónikákban Bjelgorod; a középkorban, midőn a velenceieké és genovaiaké volt: Moncastro; a genovai erőd mai napig főmáll. 1479—1812. török vár. A magyaroké sohasem volt.

mint hogy a szerencsétlen harez után is egészen kénytelenítették kijönni, és most a király mellett circiter öt ezeren vannak, a többi pedig úgymint tizenötezerig való Krimbe recipiálta magát a tatár khán protectiója alá. Ettől tanultam meg a zaporogi kozákoknak¹ dolgukat, hogy az egész Ukrajna (Ukrajnya), Chmelnickij (Chmelly-niczki) nevű hetmanjok idejében szabadította ki magát a lengyelek jobbagysága alól, a melly alkalmatossággal lett az ő eredetők is, a kik a Dnjepr vizét szokták őrzeni a török birodalom ellen és ugyan mellette laknak minden feleség vagy más asszonyi állat nélkül; kiknek főbb városa Szeesa (Sies), a hol hetmanyság is resideálni szokott.

Die 15. decembr. Volt nálam Wenerowszki is a ki a kozákok Mazepa² nevű hetmanjának (a ki a svéczia királyhoz állván és ide szaladván ugyanitt meg is halt) nénjétől való, ugyan reá maradván minden elhozott kinese.

¹ A zaporogi kozákok neve onnan ered, hogy a Dnjepr híres vízeséseinél laktak, melyeket oroszul „porog“-oknak hívnak, ezen vízesések a Ekaterinoszlavi kormánykerületben, Ekaterinoszlav és Alekszandrovszk közt vannak. A Ráday által említett Szeesa vagy Szees nem valamilyen városnak, hanem a kozákok állandó táborának neve volt. A nőtlenek képezték az uralkodó kasztot, közülök választottak a parancsnokok, kiknek feje az évenként választott ataman vagy hetman volt. A nők kozákok falvakban laktak. Midőn a lengyelek megakarták nyírbaní szabadságukat 1654-ben, az ukrainai kozákokkal egyesülve, ellenálltak és elismerték az orosz fenhatóságot. Mazepa lázadása után Nagy Péter feldúlatta Szeeset és a zaporogiaiak Krimbe menekültek, honnan Anna császárnő idejében visszatértek, de II. Katalin véget vetett az ő önálló belkormányzatuknak, földjüket elvette és a Szeeset orosz csapatokkal rakta meg. A zaporogiaiakon kívül megkülönböztetendők még: a doni, ukrainai, asztrachani, volgai, kaukaszusi, urali és szibiri kozákok.

² Mazepa 1709. szept 22-én halt meg Benderyben, Életének története eléggé ismeretes.

IV.

Báró Tóth Ferencz krymi és délorszországi
utazását (1767 - 70.)

lásd a „Függelékben“.

**Az első részben előforduló magyarázatoknál használt
munkák:**

Semenov, Geografičesko stat. slovarj Ross. Imperii I—IV.

Baranov i Gorjelov, Gegratija Rossijskoj Imp.

Semenov, Otečestvovedenie. I—V.

Knjiga boljšemu čertežu ili drevnjaja karta rossijskago gos-
tarstva, spisannaja v knigu 1627. goda.

Pervof, Slavjane ich vzaimnyja otnošenija II.

Ilovackij, Rukovodstvo k russkoj istorii.

Starčevskij Hist. Ruth. Sript I. Ebben számos régi útleírás va
Herberstein Rerum Moscovit Commentarii. 1551.

Jenkinson útleírása ezen műben lelhető föl. Hackluyt Collectio
of early voyages.

Olearius, Neue orientalische Reisebilder 1647.

Mayerberg, Iter in Moscoviam.

Ezeken kívül számtalan orosz térkép, folyóirat, mon-
grafia stb.

MÁSODIK RÉSZ.

NYUGATEURÓPA.

- I. Szepsi Csombor Márton. 1616—1618.
- II. Hailer Gábor. 1630—1635.
- III. Rhédey László. 1655.
- IV. Bethlen Miklós. 1661—1665.
- V. Bezzerédj Zsigmond 1665.
- VI. Szathmáry Király Ádám. 1711—1717.

A nyugateurópai országokról ezen korszakból igen sok terjedelmes útleírás maradt reánk, mindazáltal szükségesnek tartom a magyarok által, Nyugateurópában tett utazások leírását is — a kellő magyarázatokkal ellátva — jelen műbe felvenni. — A nyugateurópai országok nagyszerű műveltsége természetesen bámulatba ejtette a mi hazánkfiait, de azért éles látásukkal fölfödözték az illető nemzetek gyöngéit is és mindezt följegyezték; szólnak a nagyszerű épületekről, hajókról, vízvezetékekről, légfűtésről, kór-, lelenez- és árvaházakról, harangjátékokról, udvari vadászatokról, állatkertekről, mulatóhelyekről, igazságszolgáltatásról, temetkezési, keresztelési, stb. szokásokról, színházakról, bálakról, stb. — a holland tisztaságról és szorgalomról, az angol különzködésről és iparról, a francia udvariasságról és változékonyyságról, a német Gemüthlichkeitenről, a lengyel pompaszeretetről és egyenetlenségről, stb.

Szepsi Csombor Márton.

1616–1618.

Csombor Márton született 1595-ben, már tizenhat esztendősen korában bejárta Erdélyt, Mármarost és az egész Felső Magyarországot. Előbb göncei, majd telki-bányai tanító volt, tudományszomjának ellent nem állhatván, 1616-ban útrakelt Danzigba hol csaknem két évet töltött tanulással; innen 1618-ban elindulván, bejárta Dániát, Hollandiát, Angol-, Francia-, Német-, Cseh- és Lengyelországot; visszatérván, 1620-ban adta ki ezen utazásának leírását. 1626-ban mint varannói tanító egy „Udvari schola” czimű könyvet is adott ki. Egyébiránt 1616-ig terjedő életrajzát jelen művének bevezetésében maga is megírta, az olvasó tehát ott bővebb tájékozást nyerhet erre vonatkozólag.

Csombor az egész utazást, igen csekély kivétellel, gyalog tette meg, mindent szorgosan följegyzett, folytonosan tudakozódott és minden jelenségnek, (a mit csak látott) okát kifürkészni igyekezett, ennél fogva válogatás nélkül följegyezte a jót, rosszat, fönnségest, nevetségest, de azért műve elejétől végig rendkívül érdekfeszítő, a mit még inkább fokoz ama körülmény, hogy az általa beutazott országok, városok, stb. különféle viszonyait a magyarországi állapotokhoz szereti hasonlítani. Az egyes nemzetek sajátságainak, szokásainak, életmódjának viseleteinek, foglalkozásainak jellemzésében igazán mester. A városokban minden érdekli őt: házak, utcák, rak-tárak, csatornák, mulató kertek, kolostorok, temetők, templomok, erődítmények, szobrok, stb. A tengeri utazásnál leírja a világítótoronyokat, horgonyjegyeket, tengeri betegséget (ezt természetesen ő is megkapta), tengeri vihart, hadihajókat, heringhalászatot, kikötőket, stb.

Mindezekből látható, hogy Csombor útleírása kétségtelenül a legélvezetesebb és legérdekesebb olvasmányok közé sorolható, de mint az akkori nyugateurópai műveltség hű tükrre egyszersmind igen tanúságos is.

Útirány: Eperjes, Tarnów, Sandomierz, Varsó, Plock, Thorn, Graudenz, Danzig, Baltitenger, Kjöbenhavn, Helsingör, Kattegat, Skager Rak, Északitenger, Amsterdam, Leijden, s'Gravenhage, Rotterdam, Dordrecht, Vliessingen, Északitenger, London, Rochester, Canterburg, Dover, Pas de Calais, Dieppe, Rouen, Pontoise, Párizs, Meaux, Epernay, Châlons sur Marne, Bar le Duc, Nancy, Zabern, Strassburg, Landau, Heidelberg, Mergentheim, Nürnberg, Sulzbach, Pilsen, Beraun, Prága, Nimburg, Nachod, Glatz, Neisse, Ratibor, Benthen, Krakkó, Bochnia, Grybow, Magyarország.

Az 1711-ig megjelent régi magyar nyomtatványok közül ez az egyetlen útleírás, már ez az egy ok is elegendő volna a műnek újbóli kiadására annyival is inkább mivel csak kilencz példányban van meg.

Szöveg: *Europica varietas: avagy Szepsi Czombor Mártonnak Lengyel, Mazur, Pruz, Dania, Frisia, Hollandia, Zelandia, Anglia Gallia, Német és Cheh Országokon vészontag: Az Prussiai, Pomeraniai, Sueciai, Noryégiai, Frisiai, Zelandiai, Britanniai, Tengeren való budosásában látot hallot külömb külömb féle dolgoknak rövid leírása.*

Mely minden Olvasónak nem csak gyönyörűségére, sok féle hasznára is szolgálhat.

Cassan Festus János által. 1620.

BEVEZETÉS.

Az miképpen az méh, nemes és böcsületes uraim, nemesak az ő urának kertiben szedi az hasznót, hanem még szintén idegen határookban is elmegyén és édes-séggel megterhelt lábokkal tér meg csak hogy az ő gondviselőjének kedveskedhessen: így nagy sokan az régi görög bölc philosophusok közzül nem elégségesnek itélték lenni, hogy mindenkor Athenben lakjanak és csak az ott keresett tudományokkal hazájoknak az miben kívántatik szolgáljonak, hanem nagy meszsze idegen földekre látni, hallani, tanulni értelmet venni minden tartóztatás nélkül elindultak.

Az kiknek példájoktól, de főképpen természetemtől indittatván én is minden nyomorúságot nyavalyát éh-séget, szomjuságot (mellyek az búdosót gyakorta szorongatni szokták) embereknek szidalmát gyalázását gonosz itéleteket semminek alitván ez világnak egyik részét meglátni és vékony elmémet, az mezőkben, az természetnek csudáival, az városokban az embereknek munkáival, azoknak hallásával látásával éltetni, öregbiteni, gyönyörködtetni ügyekeztem.

Mindezeket penig más végre nem kívántam, hanem csak hogy az én tövises és kősziklás Itakámnak, az sok hadak s háborúságok miatt pusztaságban került hazámnak Magyarországnak és az benne lévő tiszta életű Penelopenak az igaz keresztény anyaszentegyháznak, ha Isten éltetne, hasznára javára és tisztességére forditanám. Minthogy azért ily jó ügyekezetemben, idegeneknek segítségék által ő sz. Felsége mindazokon az helyeken által vitt és megtérvén ez nemes, király és szabad res-publicában, ily állapotban, az mint ti kegyelmetek láttya, méltónak itélem lenni, hogy (mert külső tehetségemben

való fogyatkozásom bőven nem engedi) rövideden az sok veszedelmes helyeken, nagy habokkal háborgó tengereken által ment útamnak mívoltát leírom, hogy ekképen Istennek velem való jótéteményét és reám való gondviselését mindeneknek szemek eleiben vessem.

Nagy szerencse bizonyára csak tíz mélyföldre való menésünk. Nagy vigyázást kíván ötven hatvan mélyföldön való búdosásunk; de Istennek nagy kivályképpen való gondviselése száz-kétszáz mélyföldön való vándorlásunk. Hát mit ítéltek hozzá, mennyivel nagyobb kegyességét és gondviselését mutatta meg az gondviselő Úr Isten én rajtam ki az mint szorgalmasan megszámláltam kilencszázhatvanhat magyar mélyföldet mentem által hazámtúl fogva hazáig tengeren és földön.

Hogy azért kibocsátanám ez kis könyvecskét, kényszerített engem reá: 1. Az isteni jótéteménynek és gondviselésnek ily formán való hirdetése, emlékezteti. 2. Efféle idegen országoknak törvényekről, szokásokról, folyóvizekről, öltözetekről, cselekedetekről írt könyveknek nálunk szűk volta.

Sokan az mi nemzetünk közzül csak szintén cum proprio horizonte itélik termináltatni ez világot, azt tudgyák, hogy ott mindgyárt világ vége vagy az hol az facultas visiva meghatároztatik. Viszontag vadnak olyyak közzülünk, az kik az tengert az Dunához hasonlittják és ha két nap rajta voltak az Dunán, nem győzik teljes életekben annak szörnyű voltát emlegetni.

Hogy annak okáért kicsinyek, nagyok, ifjak és vének, férfiak, asszonyállatok, leányzók és gyermekek az Istennek és az ő szolgálójának az természetnek nagyságos dolgairól és javainak csudálatos osztogatásáról (a minemüekről ez írásomban gyakor helyen emlékezem) jobb értelemben legyenek, fűképpen az kik idejüket csak hazájokban töltötték, kényszeríttettem ez munkácskámát világosságra hozni.

Vitt engem reá az ti kegyelmeteknek hozzám meg-megmutatandó joakarattya és jóakarattyának bizonyos jele, kiről ha elfelelkezne valaha, méltán ingrati hospitis nota kárhoztatnám. Ily illendő okok alatt kimenendő könyvecskémet tiszteletes, nemes és becsületes uraim kérlek, hogy jó néven vegyetek, minden gonosz nyelvek ellen

oltalmaztatok és engemet befogadott jóakaratoknak tiündöklő szövetségében mind végig megtarcsatok. Legyetek jó egészségben.

Kassán 28. Febr. Idvezitőnknek születése után 1620.

Szepsi Csombor Márton,
mostan az kassai scholának igazgatója.

* * *

Gyermekségemtől fogván kiváltképpen való indulatimdul hajtottam én az idegen helyeknek látására; de mivel hogy az mint amaz közbeszéd tartya: peregrinatio est absque acre sui et temporis perditio, az járás kelés pénz nélkül mind magának embernek s mint penig az időnek vesztegetése; semmiképpen kívánságomnak eleget, minthogy res erat angusta domi, nem tehettem mindazonáltal alkalmatosságom lévén reá, csak igen nevendőken koromban 1611 esztendőben, az böcsületes és nékem mindenkoron jóakaró urammal akkori szepsi scholai tanítóval, mostani miskolci ecclesiának lelkipásztorával Sámsondi Mártonnal Erdélynek megszemlélésére menék, az honnan kitervén, minden scholáknak felette, az nagybányai scholát (melyben akkor az tudos és jó erkölcesekkel tiündöklő férfiú Szepsi István az deákságnak igazgatását tartya vala) megszerettem és bizonyos fautorim s commendatorim által bémenvén, két egész esztendeig csak egy hólnap hia ott laktam. De annak utánna barátimtúl intetvén, hogy az időnek folyását megtekinteném, mely engem arra intene, hogy érkezségem szerint napról napra kisebb és alsó grádicsról nagyobbra vágyakozzam, nekik engedék és először, Mármarost eljárván, kijövék viszontag hazám felé és kétséges lévén jövődő állapotom felől, egynehány hétig hazámban commorálván sokféle elmém vonyatik vala, de főképpen idegen országokat hogy láthatnék szívem szerint kívánom vala. Akkor sem lön semmi mód az indulásban, hanem maradék meg az gönczi scholában, az hol az tiszteletes férfiú Békési András alatt esztendőt nem kicsin hasznommal tölték.

Esztendő elmulván tisztességes vocation lön az ott közel való telkibányai scholamesterségre, hol egynehány

forintot gyűjtögetvén annak utánna 1616 esztendőben, időmnek pedig 22 esztendeiben minden barátimnak és jóakaróimnak akarattyok ellen végezem azt, hogy amaz híresneves Danzig városának gymnasiumába tanúságnak okáért mennek. Melyre Istenemtől segítséget kérvén, gyakor könyörgésim által már csak azt kívánom vala, hogy az indulásnak idejét megmutatná. Menék hazámban, ott hallám, hogy volnának Lengyelországban szolgáló magyar hajdú legények kik szintén Varsóra igyekeznének, elnézem az Honter János geographusnak Lengyelország tábláit és belőle megismerem, hogy semmi kárommal, ha szintén egy kis kerüléssel volna is az az út nékem Danzigra menőnek nem lenne pedig az kerülés, annak taediumát subleválná az lengyel és mazur városoknak, kik kivályképpen az szép Visztula folyóviznek partyára építettének, látogatása. Hozzám minden órában elindulóhoz jöve társul Liskai Bálint deák, kezét beadván hogy mellettem állhatatos, igaz, hű és mint idegenek között kívántatik egymást szerető is léssen.

És így másoknak itelite szerint igen készületlenek, de az mi aránzásunk szerint jól felkészültek, elindulánk Szepsiből ¹ május 15-én az felölmegnevezett esztendőben és felmenvén Eperjesre az Sz. Háromság napján lévő sokadalomra, találtunk viszontag két társokat az kik velünk együtt ugyanazon utat nyomni kívánnják vala.

Kimentünk Eperjesből május 29-én és háltunk Fintán. ² Május 30-án elérkeztünk az nagyhfrii Beszkéd (Beczked) hegye alá.

Beszkéd észak felül Magyarországtól Lengyelországot elválasztja, más hegyekkel egyetemben az deákok és geographusok közönséges névvel Kárpátnak nevezik mindazt az hegyet az ki Moldvától fogva felnyúlván az egész Erdélyt és Magyarországot napkelet és észak felé környül veszi és Pozsonynál, az mint hallom, megszűnik. Ez az hegy külömb-külobb nevezeteket vészen magá-

¹ Szepsi, ném. Moldau mv. Abauj-Tornamégye eserhádi járásának székh.; hajdan kerített város volt.

² Fintafalu, Sárosmegyének sírokai járásában, Eperjestől északkeletre egy mérföldnyire.

nak az helyeknek mivolta és állapotja szerint nihol Gutin havasa, nihol Fáttra, nihol Beszkéd, etc.

Az mi útunk az mint mondám, Lengyelországra által volt az Beszkéden, az mely hegy sok tolvajoknak barlangja, sok jámboroknak pedig halálos határa. Nagy félelemmel mentünk által rajta május 31-én, mindazonáltal egy bikfára nevemet ott felmetszettem, az alatta levő túlsó faluban hogy bémentünk, csak szintén akkor mentenek ki negyven tolvajok belőle, az mint az asszony állatok beszélgették minékünk és kényszerítettenek, hogy hova hamarébb lehetne arrúl a határrul elmenneünk. Riczkó volt neve az tolvajok hadnagyának. Én ez hegynek tetején egy keveset nyugodván elbúcsúztam hazámtúl.

Innen Istennek vezérlése által megszabadulván mentünk azon nap egynéhány orosz falucskában, kinek lakások hasonló az erdélyi oláhoknak lakásoknak, kertekben vagyon szántóföldök, gyümölcsfajok, komlójok, nagy nagy messze kinyúlt falujok, azok között vagyon egy, kinek egy szép kis templomocskája az hegyen vagyon.

Minthogy immár ezek a faluk Lengyelországhoz tartoznak, méltónak itélem lenni, ez helyen. az olvasónak kedvéjért, hogy Lengyelországot leirjam generaliter és azután utamhoz kezgyek viszonttag, mert úgy lészen az. hogy az olvasó megértvén ez országnak derék situsát, nagy könnyen osztán eszében veheti az leirandó útnak és városoknak is ügyeuesen való leirását és megmutatását.

Lengyelország.

Az kit régenten Szarmatiának híttak, most az mindenek Lengyelországnak nevezik. Ez az ország dél felől az magyarországi Kárpáthegyet tartya határának lenni, napkeletre Fejér Oroszországot, napnyugatra Sziléziát, északra pedig Litva- és Poroszországot. Nagy és hatalmas ország úgymint mely Litvaországot, Kuroniát, Livoniát, Poroszországot rész szerént és Kasubiát is titulusában helyezteti. Czimere egy sas.

Nevezetesebb folyóvizei ezek: 1. az Visztula¹ az mely az magyarországi hegyekből eredetet vévén az egész Lengyel-, Mazur- és Poroszországon általmenvén az nevezetes Danzig városánál az Baltitengerbe szakad. Az második az Warta vize, mely Czeszochowon (Chestakon) felyül tiz mélyföldön eredetet vévén Kromolow (Crovolo) névü városkánál, által megyen Kujavián az nagy Lengyelországon Új-Vásár² névü tartományban amaz híres néves Küstrin névő városnál az Oder folyóvizbe szakad. Harmadik az Bug (Buk) vize, az mely Litvaországból kijöven Mazur-országban Wyszogrodon felül az Visztulában szakad. Negyedik Pilica (Pileza), mely Krakón alól hét mélyföldön Pilica névü város mellett eredetet vészen és az város nevét megtartya mindaddig valameddig Warkán (Varkan) alól három mélyföldön az Visztulában szakad. Vadnak ezen kívül sok folyó vizei kiknek nevek: San, Poprad, Sola, Wieprz (Vipretz) Gostinia s az többi. Minden érczbányákból

¹ A Visztula lengyelül Wiszla, németül Weichsel, a régi Lengyelország legnagyobb folyója, Osztrák-Sziléziában ered, 1050 km.-nyi folyás után három ágban a Baltitengerbe ömlik.

² Itt Neumark névü porosz tartományról van szó, Csombor a szó értelmét hibásan fogván fel, magyarra fordította ezen helynevet.

ónon kívül semmie nincsen ez országnak. Sója mint főtt, s mind peng természet szerint való¹ nagy bőven vagyon, melyből az királynak esztendőnként nagy jövedelem szolgáltatik be. Buzából, mézből, fenyőviaszból, zabból, borsóból nagy bőséges vagyon. Bora nincsen sohu, hanem az ki idegen országból hoznak, úgymint Ausztriából, Magyar-, Spanyol- és Franciaországból. Vadnak erdei vadökrei, kiket uroknak² is szoktak híni, sok juhái, teheni.

Kiválképpen való városi ezek Krakkó az hul az egész ország kénccstartóháza, az királyoknak temető helyek vagyon. Sandomierz (Sondamiria) Varsó az hol az királynak gyakortabb lakása vagyon. Gnesen (Gnezna a hul az szent Szaniszló eltemetve vagyon, Czesztochow (Chestako) az bőséjűjárásért igen hires. Posen (Pozna) az Warta vize mellett nagy kereskedő hely. Piotrkow (Petricovia) ország gyűlése és octava hely. Jaroslaw és Lublin az sokadalomért igen hiresek.

Népe ez országnak magahányó, kevély, cizfírára üző, hértelen haragú, buja, de mindazonáltal egymás között igen emberséges, szegényeken könyörülő, vallásának felette ótalmazója. Ruházattya az férfiaknak noha azelőtt igen különbözött az magyarok ruházattjától, de most immár igen keveset különböz, minthogy mind az két fél az török ruhájában kezd gyönyörködni. Az aszszonyállatok, főképpen nemes renden valók nagy fekete süvegeket viselnek majd szintén mint az danzigiaiak. Köszöntések francia módra gyakortabb egymás megöleléssel szokott lenni.

Vallások főképpen három: pápista, reformata és ariana.³ Az reformátusok viszontag két részre oszlat-

¹ A világhírű wieliczka-i és bochniai sóbányákból.

² Itt a bölényekről van szó, melyeket lengyelül és oroszul zubr-nak neveznek. A bölények Európában ma már csak egyetlen helyen léteznek, t. i. a hajdani Litvániában; ugyanis a grodnoi kormánykerület pruzsanyi járásában, a híres bjelovjesi erdőben találhatik mintegy ezer darab. III. Agost lengyel király 1752-ben tartott nagy vadászaton 42-t lövetett le; vadászatuk jelenleg legszigorubbán tilos, mivel különben is kiveszőben vannak. — Nálunk Erdélyben 1814-ben, mások szerint 1776-ben lötték az utolsó bölényt.

³ Ez alatt az unitáriusok értendők.

tatnak, mert avagy ollyak, kik Luther Mártonnak az vallásban követői, avagy Calvin Jánosnak, de ezek oly igen egymást értik, hogy soha ők egymás között, főképpen az tanítók nem veszekednek, okát az itiltem lenni, hogy eggyik rész sem vészi bé az concordia könyvét, az igaz augustana confessionnak pedig mind az két rész örömet, az minthogy méltán is, alája ir és az Szentírás után legnagyobb böcsületben azt tartya.

Eddig az derék leírása Lengyelországnak, megyek immár az útnak, melyen én mentem, rendire, és annak kinyúlása szerint az városokat, falukat és várakat mellyeken általmentem az benne látott és történt dolgokkal egyetemben az olvasónak szeme eleiben vetem. Térek azért viszontag az Beszkéd¹ alá.

¹ Itt a Sáros és Zemplén megyék északi határán elhúzódo Beszkédről van szó.

A magyar határtól Varsón át Thornig.

Lipnica.¹ Irják Ulysses felől, hogy midőn Trojából hazájában Ithakában megtért volna, kerülte az sirene tengeri asszonyállatok énekét és viasszal fülöket bé dugta társainak, hogy gyönyörű énekeknek édességével őket meg ne csalhatnák. Mi is ez faluban az földi sirenek köziben találkoztunk volt menni. Mert az ó pünkösdet tartván az egész falu népe egy házban gyült volt fel, melybe hogy mi is bémentünk, nagy sok tisztátalan személy jelenlétünket látván, hízkeléssel hozzánk jött, énekléssel vigasztalt, de mi ellenek az fáratság miatt álommal dugtuk bé füleinket és ekképpen szabadultunk meg tőlök.

Zakliczyn² (Sakluczin). Város. kiben egy társunk elváltván tőlünk vissza tére Magyarországbán. Akkor ez városnak egyyk része igen megégett volt; mi az vendégfogadóban látván az legényeknek idegen cselekedeteket, mellyeket az asszonynépek mellett üznek vala, de főképpen egy hóhérnek akarván barátságát távoztatni, lábunkbelit megerősítünk és eledelt szerezvén kimenünk belőle. Mentünkben az üdő igen essős volt, kiért utunk igen szomorú.

Tarnów.³ Eperjeshez tizennyolcz mélyföld, az nagy lublini herczeg városa, szép ugyan az situsa de minden épületi csak fábul vagyon, vagyon egész óra benne, kívül az város előtt egy nagy claustrum, távol penig egy

¹ Lipnica, falu a gribowi kerületi kapitányságban.

² Zakliczyn, falu a brzeskoi ker. kapitányságban, 1239 l., a Dunajec jobbpartján.

³ Tarnów, ker. kap.-sági székhely, a Biala mellett, róm. kath. püspökség, tanítóképezde, főgymnasium, mezőgazdasági gépgyár stb. 25.000 l.

hegyen vára is vagyon. Az méhsőr benne igen hires. Határán, nem tudom miképpen találtak volt egy darab aranyat, mely az úrnak fülében esvén, itilte, hogy ott aranybányák volnának, nagy költséggel azért bányászokat szerzett és szertelen nagy hiában való munkát cselekedtetett, úgy annyira, hogy ha ember láttja elesudálozik rajta, de egy bakpa érő hasznót sem talált. Én hiszem sem ő maga, sem consiliariusi nem olvasták volt az Cardanus könyvét *De notis inveniendorum metallorum*, mert bizonyott az agyagos helyen nem kellett volna aranyat keresni hanem ha csak eltöttet. Mondgyák, hogy ez városnak templomában egy hires neves monumentum kő vagyon kinek mása Lengyelországban nem találhatik.

Mielec¹ (Melcen), ez városkában egy magyar barátunkra találtunk, ki úgy itilem gálszécsi² vagy nagymihályi³ fiu volt emberséggel fogadott és egy estve lengyel borral jól tartott.

Baranow,⁴ szép épületekkel olasz formára csináltatott vár, kinek nagyobb része héazattyáyak batok, napfénléskor alig nézhet ember reá. Csak közel hozzá egy rendben egy néhány vendégfogadó házak, de igen embertelen mind az gazda s mind gazdaasszony benne, mert nagy éhséginkkor pénzünkre sem adának semmit. Egy-más között sincsen házasságbeli egyességek az mint eszemben vettem, mivelhogy igen egyenetlenek az járomhoz. — Az falujában az evangelicusoknak szép templomok, vagyon szép hársfákkal ékesített udvara az schoolának.

Koprzywnica⁵ (Procrenicza), város, melyben az társinktúl elváltunk. Sokadalomnak idején voltunk benne, az hol mivelhogy az utat mi nem tuttuk, egy jámbor

¹ Mielec, kerületi kapitánysági székhely, a Wisloka jobbpartján. 4981 l.

² Gálszécs, járási székhely Zemplénmegyében.

³ Nagymihály, járási székhely Zemplénmegyében.

⁴ Baranow, falu a tarnobrzegi ker. kap.-ságban, 2002 l. (Ma itt végződik az osztrák terület, a következő helységek Thornig Oroszországhoz tartoznak.

⁵ Koprzywnica városka a radomi kormánykerület sandomiri járásában. — (Ez már orosz területen van).

ember bennünket egy sandomierzi barátunk commendála, az ki minket nem csak igazgatna Sandomierzben, hanem jól is tartana és antiquitásit is megmutogatná. Mentünkben találtunk egy jó forrást.

Sandomierz,¹ (Szandomiria), sok claustromokkal, kikben fejr és fekete barátok laknak; ékes város, vagyonszép collegiuma is, kiből jezsuiták tanitnak. Akkor kezdett épülni, mert elégett volt az egész város. Történet szerint úrnapiján voltunk benne az melyre mindenfelől úgy feljött volt az búcsújárásért az nép, hogy az városban alig tért. Sok kérdezkedésünk után menénk egy vendégfogadóban, az hol noha semmi jóval, de szép szóval tarta bennünket az vén gazda, ki régen az jó hires neves Monachi nemzetségnek Magyarországon lovas legénye volt, kiről szép emlékezetet tött előttiünk és kérdezkedett, hogy ha még fen vagyonsfamiliájok, kinek midőn megbeszéllettük volna ez mostani Monachi Miklós és Monachi Sebestyén uramnak jó állapattyokat igen örvendezett rajta. Az egész Lengyelországban több helyen szőlőt nem láttam itt elég vagyons az monostorkertében.

Ozarow² (Ofsarova), nagyobb rész szerént lakosa mind zsidó, szombat napon voltunk benne, minden népe nagy csendességbe és isteni tiszteletbe volt elfoglalva.

Warka,³ az Pilica folyóviz parton építettett, itt egyebet jajnál és siralomnál nem hallottunk, mert az egész város többől kiégett volt, mind az vizig alá, egyedül csak egy rossz hustatocska az papok házával egyetemben maratt volt meg. Az templomban minden oltárok, minden harangok földig égtenek volt. Az mint felőle hallottuk igen nagy kalmárság tartja ezt az várost, mint-hogy az Visztuláról is minden marhát reá felhordhatnak, innen viszontag mind búzát, rozst, zabot, hamut, mézet, viazt, fát aláhordhatnak, igen nagy módgyok lehet az kereskedőknek benne.

¹ Sandomierz, oroszul Szandomir, város és járási székhely a radomi kormánykerületben, 15.000 l., 1236-ban alapított; meredek sziklára épített várkastélya van.

² Ozarow, városka a radomi kormánykerület opatowi járásában.

³ Warka, városka, a varsói kormánykerületben, a Pilica balpartján, 4289 l.

Mazurország,¹ noha régen külön biratott, külön törvények által igazgattatott, mostan mindazonáltal mind királynak s mind törvének annak örül, az melynek Lengyelország. Én is azért külön generalis descriptiojára gondot nem viselek, hanem renddel egy néhány városit adom az olvasónak szeme eleiben.

Varsó,² Mazurországnak metropolissa, lengyel királynak nagy gyakorta kedves lakóhelye, szép város a Visztula parton. Vára nagy és bő piaczú. Vagyon az jezsuitáknak nagy collegiomok benne, mellyet közönséges akaratból az egész országi curia avagy conventus építtetett. Egy templomot építenek most benne, kinek az egész Mazurországban mása nem lészen. Mi ez városban sok hazánkbeli fiakat találtunk az hol az én jóakaró barátom szepsi Nagy István akkor volt, ki egy napon minket jól tartott.

Ott létünkben nagy országgyűlése volt, ahol az lengyel uraknak és nemeseknek színnépét megláttuk. Csudálkoztam az lengyel népnek sok drága selyem és posztó ruháin, gyalog vitézeknek magas és vastag termetin sok

¹ Mazurország a régi Lengyelország egy része, Varsó, Plock és Rawa városokkal, 1207—1526-ig külön herczegséget képezett; lakosai a mazurok, kiknek táncza az egész művelt világban nagy kedveltségnek örvend.

² Varsó, a hasonnevű orosz kormánykerület székhelye, hajdan az egész lengyelbirodalom fővárosa, a Visztula mindkét partján, az egész Európa közepén, 460.000 l. — Varsó a legszebb európai városok közé számítható, különösen a mi az utcák befásítását illeti, párját ritkítja. — Legkiválóbb épületei: a régi lengyel királyi palota (Zamek), most az orosz kormányzó lakása, (ép úgy, mint hajdan a budavári magyar királyi várpalota a török pasáké volt), ennek kertje terraszokkal egész a folyamig nyulik le és sétahelyül szolgál, a székesegyház, a Sz. Kereszt templom, Szobieszki János lovas-szobra, Kopernik szobra. Az 1816-ban alapított, 1832-ben bezárt és 1869-ben ismét megnyitott egyetem nagyszerű könyvtárral és még becsesebb gyűjteményekkel. A дума, azaz a városháza. A Zamojski, Ostrowski, Czartoryski, Radziwil, Chodkiewicz, stb. paloták, a színházak, Poniatowski József szobra, stb. — A Visztula jobb partján van Praga külváros. Varsó ipara igen jelentékeny, melyben a legkülönfélébb iparágak képviselve vannak. Az oroszosítás folytán ma már csaknem mindenki beszél oroszul. Varsó lengyelül Warszawa, oroszul Varsava, latinul Varsovia.

főlovaknak nyargalásin, uraknak sétálásin, nagyasszonyoknak csuda forma hintókban való járásin; kalmárok-
nak gazdag árúin, barátoknak fatalpin, sok öldöklése-
ken, etc. Szerencsére szállásunk volt szintén az ratusz
(Ratus) mellett, az melybe az bordélyház is vagyon Liszkai
Pálnál. Estve midőn magunkat az ház előtt mulatnánk,
csudálkoztunk rajta mint kiáltattanak, mint vagdalkoz-
tanak az lengyel vitézek az tisztátalan személyekért.

Zakroczyn¹ (Zakruczin), nagy olesóságáért igen hi-
res úgy annyira, hogy az lengyelek, az kik a Danzig
alá mennék igyekeznek azon, hogy ez hajókra kenyeret,
húst és aszszúhalat szerezzenek, mert ősöbbsen so-
hul meg nem talállyák. Más az, hogy ott az sok idegen né-
pek kedvéért, kik arra alá járnak, az egész város sok
tisztátalan személlyekkel rakva, kik az útszákon is csak-
nem erővel vonszák az embert istentelen cselekedetekre.
— Ez városban láttam legelőször miképen az csordából
hazajött disznókat feresztették, fűsülték és mosták.

Ez várost meghaladván, mivel hogy az viz igen ki-
csin volt, ki miatt az hajók gyakorta akadoztanak, mi
magunkat, noha mind ételünk, mind italunk az hajón
bőségesen fizetésünk kívül megvolt, meguntuk és belőle
kiszállottunk. Gyalog menvén elhattuk Wyszogrodot²
(Visegradot), Czerwinskét³ (Czermielszkot) és jöttünk
Plockra.

Plock⁴ (Ploczko, Palaczka), erős várú és szép két
klastromú város, egyikben barátok, másikban apácák
laknak. Régen ezt az várat az jó emlékezetű Báthory
István lengyeleknek királlya, mivelhogy az benne levő
úr az danzigi várossal egyetemben az ő electiojára vá-
lasztására és annak hítségére nem akart hajlani, sok vér-
ontással vette volt meg 1577. esztendőben. Ennek hatá-

¹ Zakroczyn, városka a plocki kormánykerület plonski
járásában, 4709 l.

² Wyszogrod városka a plocki kormánykerületben a Visztula
jobb partján 4423 l., posztógyár, fa és gabonakereskedés.

³ Czerwinsk városka a plocki kormánykerületben a Visztula
jobb partján.

⁴ Plock püspöki székhely, ősrégi város, a XI. századbeli
székesegyházban két lengyel herceg sírja; a legrégibb időktől
fogva számtalan harczt látott falai alatt. Plock a hasonnevű kor-
mánykerület székhelye, 22.000 l.

rán nagy éhséget szenvedtem, mert kenyeret az hátrahagyott falukban sohol nem találhattam.

Wloclawec¹ (Lodislavia). Az mint épületiről tetszik felette régi város számtalan sok buzás házai vadnak, vagyon nagy püspökség is benne, melytől függ in rebus ecclesiasticis az egész közel lévő tartomány.

Nieszawa² (Nyessova). Templomokkal és klastromokkal felékesített város. Az kapu előtt szép renddel nagy hosszan vadnak a kertek mindenféle szép virágokkal de főképpen számtalan sok hagymával telyesek, mellyért mi az várost Görgőnek³ neveztük. Ennek az városnak határán midőn egy árnyékba alunnánk, elvesze tőlünk egy társunk, melyre nem találtunk soha többször; rút magas, fekete, sánta ember volt, igen nagy botot hordozott nála, kitűl, néha hogy történt szerént utánnam találkozott maradni, bizony igen félttem.

Eddig Lengyel- és Mazurországon való által mene-
telemnek rövid leírása.

¹ Wloclawec, oroszul Vloclavsk, járási székhely a varsói kormánykerületben, Dobrzyn és Nieszawa között, a Visztula bal partján 13.000 l.

² Nieszawa, oroszul Nesava, járási székhely a varsói kormánykerületben 3000 l., a Visztula bal partján.

³ Görgő falu Abaúj-Torna megye tornai járásában.

Poroszország.

Ez országnak oly gyümölcstermelő földje legyen, oly bő vizei vadnak, oly gyönyörű és boldog tartomány, hogy ha az Jupitert az égből alá vetnék soha jobb földre nem eshetnék Poroszországnál. Sokféle vadaknak anyja, legyen sok erdei ökör¹ benne, jávorok, vadszamárok, vadlovak, kiket soha ember meg nem szelidíthet, hanem húsokat az benne lakozók kedves étel gyanánt tartsák. Népe szép fejr és jókedvű, nagy ételű, gazdag és nyughatatlan. Az egész országnak tizenegy tartománya legyen. Vagy tizenegy nevezetes folyóvize is: az Visztula, mely az magyarországi hegyekből eredetét vevén itt megyen be az Baltitengerben; Nogat, Passarge, Alle, Pregel, Drewenz, etc.

Napkeletre való határa ez országnak legyen Litvaországnak Angustovo nevű városánál. Napnyugatra Kuiavia, Pomerella és Kaszubia. Délre Mazurország, északra az nagy Baltitenger, Kuroniával együtt. Számítalan az természet szerint való tó benne, úgy annyira, hogy számlálják 2037 felett, az mellyek közül legkisebbiknek is nagysága legyen négy hold földni az mint szoktunk szólni. Vagy egy academiaja Königsbergben.

Hosszassága ez országnak Thorntól fogva Memel városig negyvennyolcz mélyföld, szélessége pedig 34, az mint az fekete barátoknak számlálása tartsa, kik nagy gyakorta koldulván áltajártak.

¹ Ezek alatt bölények értendők, melyek hajdan egész Németországban el voltak terjedve, még a Niebelungenliedben is említetnek; a XVII. században (tehát Csombor idejében) csak a tilsiti (Keletiporoszország) erdőben éltek még, hol az utolsót 1775-ben ölték meg a vadászok.

Sok szép városi vadnak ez országnak, kik közül nevezetesebbek ezek: Thorn, Kulm, Danzig, Elbing, Braunsberg, Königsberg, Heilsberg, Marienburg, Memel, Friedland, Graudenz s az többi. Kiknek folyások útamban ekképpen voltak.

Thorntól Danzigig.

Thorn¹ lengy. Torun (Toronya, Thorunium), Poroszországnak Mazurország felől való első városa, szép módgyával az Visztula vizének partyán építettett, az mint főtudós emberektől végére mentem 1235 esztendőben. Belől szép épületekkel és tiszta szép útszáival igen hires. Az piacz közepin magas épülettel felszereltetvén áll az tanácsház. — Ez város két részre oszlatik; az egyiket hívják Ó- az másikat Új-városnak. Hires scholája vagyon, mely az szepesi és erdélyi fiaknak mintegy academiája és elébbszerző patronája; mert valakik innen oda mennek Poroszország felé, minthogy ez várost elébb érik és az deáki rendhez az városbelieknek jó akarattyokat (mellyért Isten áldása bizony láthatóképpen rajta vagyon) hallják, meg szoktak benne maradni.

Az scholának főprofessori helveticae confessionis, de az város népe helveticae et saxonicae ac pontificiae. Az két reformata vallás oly igen egymást érti, hogy ember egymás között való nyájasságokban, beszélgetésekben, ki mellyik valláson legyen, meg nem ismerheti, ők az hitnek dolga felől egymással nem vetekednek, eggyik az másiknak szemére nem hánnya, úgy annyira, hogy csak azon veszi ember eszében ki micsoda valláson legyen, hogy naponként bizonyos órában ki ebben ki amaz templomban megyen.

Az pápistáknak két klastroma vagyon eggyik, eggyik kívül az Visztula parton apáczáké, másik belől az dominicanus barátoké, építettett 1263. esztendőben. Vagyon szép jesuiticum collegium, ki ellen az gymnasiumbeli

¹ Thorn járási székhely a marienwerderi kormánykerületben a Visztula jobb partján, 24.000 l.; erős vár, mézeskalácskészítés; hajdan hanzaváros volt. A Sz. János templomban van Kopernik Miklósnak síremléke, melyet Thorwaldsen készített.

professoroknak mindenkori háborúságok, egymás ellen való irogatások, disputálások vagyon. Bibliotheca nevezetes az scholában, mely szép sphaerákkal, régi pate-reknek könyvekkel rakva.

Kerítése az városnak igen kicsin és vékony, csak jám ellenségtől való. — Az Sz. János templomában vagyon amaz nagyhirű Kopernik Miklós¹ astrologusnak epitaphiuma képével együtt.

Kulm² lengyelül Chelmno, 1251. esztendőben épített város. Régenten nagy volt méltósága, mert itt volt az emporium, azaz az adásnak vevésnek helye, nem Danzigban; de annak utánna Danzig örögbülést vévén, megfosztá ez várost az ő méltóságától. Megtetszik penig régi tisztessége abból is, mert mostan is az egész Poroszország jure Culmensi, az Kulmnak irott törvényével él. — Ennek az határán akkori társom, kinek nevét eltitkolom, siralmas beszéddel azt kiáltya vala, hogy immár az éhségnek miatta az háta az hasához ragadott volna. Én vigasztalom vala egy poétának mondásával ekképen: Non si male nunc et olim sic erit, de ő másbúl ezt hozza elő: venter caret auribus. Biztattam annak utánna az városnak közzellétével hogy csak addig szenvedne, ott jóllaknánk, de ott is az reménység megcsala, mert egy pokolgyomru lengyel atta vala társul hozzánk magát, az ki bémenvén az városban öt garasunkon húst vón és midőn még csak megázott volna feladatta, mi nem szokván az főtelen húshoz nem eheténk benne, ő bizony felesapá mint tótember az kását.

Graudenz,³ lengyelül Grudziadz, 1299 esztendőben

¹ Kopernik Miklós világhirű csillagász született Thornban 1473. meghalt 1543-ban és Frauenburgban temettetett el; ő mondta ki először, hogy a föld és a többi bolygók a nap körül forognak. Varsóban igen szép szobra van.

² Kulm járási székhely, a marienwerderi kormánykerületben a Visztula jobb partján, Nyugatiporoszország legrégebb városa, 10.000 l.; püspöksége most Pelplinben van. — A kulmi jog (Kulmisches Recht) az 1233-iki Kulmische Handfeste nevű kiváltáságlevélből keletkezett és 1394-ben jegyeztetett föl.

³ Graudenz, járási székhely a marienwerderi kormánykerületben, a Visztula jobb partján, 18.000 l.; a II. Frigyes által épített vár ma már nem létezik; öt temploma, gimnáziuma, stb. van.

fundamentuma tétetett egy szép kis szigeten. Napnyugatra az Visztula nagy folyóviz, délre napkeletre és északa az Ossának két szarva zárja bé, mely nem meszsze az Visztulában szakad. Régen szép erős vára volt és mostan is fenvagyon, de ellensége nem lévén Poroszországnak, romlásra jutott ügye. Itt találtunk volt három bécsországi urfiakra, kik Danzighból Indiába evezének, nékem pedig minden költség nélkül, ha velek elmentem volna, minden budosásokban edelt és ruházatot ígértek. — Csuda emberölésnek módgya vagyon ez helyben, az bűnös embert zsidó módra egy keresztre felkötözik, alatta sok ganéjt gyujtonak fel, az hóhér vízzel öntözi, hogy több ideig kinlódgyék és így sokára az füst megöli az embert. Az kinek fejét veszik az akasztófa mellett magát eltemetik, fejét pedig karóra szegezik fel.

Neuenburg¹ felette kies helyen építettett egy nagy halmon, nemkülömben mint Telkibánya,² az város alatt mélyen foly az Visztula, kiből mindenféle halakat de főképpen angolnákat és pontyokat nagy bőségessen hordnak fel, olcsón megveheti ember. Jó serek vagyon, mellyre hogy jobb módgyok lehessen, az északi kapu felé számtalan sok komlós kertet szőlő gyanánt tartnak. Lakós népe lengyel, felette barátságos és ember-séges az jövevényekhez. — Szép temploma és orgonája, az jezsuitáknak pedig szintén az tanáresház formára épített collegiumok vagyon.

Gugel,³ egy kis oppidum, mely nem érdemlené, hogy könyvemben beírnám, de hogy megmutassam mely nehezen adgyák a szegény búdosóknak az idegen országoknak látását és mely gyakorta való szenvedésekben forgott búdosásomban nyavalyás fejem az olvasónak ez helyt is tuttára adom. Ez városkában jutottunk igen jó reggel, azért az időnek állapottyához képest bemenénk egy vendégfogadóban az égetett borra, kivel valamennyire magunkat az úti járásban erősíteni. Volt pedig velünk egy útítársunk, kiről fellyebb is emlékezem, az ki az fővetlen húst Kulmban kezünk közül kiötte vala, felette

¹ Neuenburg, város a marienwerderi kormker. schwetzi járásban, 4947 l.

² Telkibánya, falu Abauj-Tornamegyében, a gönczi járásban.

³ Ily nevű helység ma nem létezik

rongyos állapotú szegény poseni gyalogpósta, ez hitván ember látván az gazdának szép leányát, ki az égetett bort árulja vala, kezde oly dologra ingerleni, kit én még most is megmondani nem merek — érti az kinek nem dinnyebél az agyaveleje — nagy bőséggel adgya vala az polturát és garast kezében, kit mi nézelvén az társommal, rajta igen elesudálkozánk, nem értvén miben álljon az dolog, mi azt gondoltuk, hogy meg akar bennünket itatni, hogy az útban valami módon megtréfáljon. Az leány kezében vevén az pénzt bémegyén az annyához (én hittem tanácsot kérdeni), halljuk hogy nagy sok złodziej diabla-t (Szlogyet Diablát) kezd kiáltani, haragosan jó reánk, az pénzt az mi postánknak szeme köziben veté oly sebes hajtással, hogy az pitvarban mind elszélede, kit mikor szedne az ember, ragada egy fát az leány, kezdé verni erőssen, kiindula az vendégfogadóbul, mi utánna, mint útítársunk után, követtyük őtet, az leány mind hárminkat követ nagy kiáltással kövel, fával, földel az mint éri hajigálya az postát, mi mellette nem fájdalmát, de bizonyára szenvedgyük nagy gyalázattyát, mert vasárnap reggel lévén az egész város népe az kiáltásra kifutott ez dolognak csudájára. Az leány addig meg nem szűnék, valameddig hajigálással és szidalmazással az kapun ki nem kisire.

Langenau,¹ lengy. Legowo, falu az barátoknak egy klastroma benne.

Danzig.²

Ez város eleitől fogva nem annyira szépségével, mint hirtelen való épületivel és gazdagságával szerzett

¹ Langenau, falu a danzigi kormánykerület danzigi járásában, 1024 l.

² Danzig, lengyelül Gdansk, latinul Gedanum, a régi magyaroknál (Csombornál is) Daneczka, Nyugatiporosország és a hasonló nevű kormánykerület székhelye 115.000 l.; hajdan hatalmas hanzaváros, jelenleg is rendkívül fontos kereskedelmi hely, elsőrangú erősség; a Mottlau mellett, a tengertől 4 km.-nyire. Itt készítik a „Danziger Goldwasser“ nevű likőrt. Nürnberg, Lübeck egy két rajnavidéki város kivételével nincs oly német város, mely benn megőrizte volna középkorias jellegét, mint Danzig, mely már a X. században említettik.

magának idegen országokban hirt nevet. Poroszországnak nemcsak metropolissa, hanem legfőbbik emporiuma, azaz az tengerről behordott marháknak vevésének adásának helye. Én mondom ez egész országnak asszonyának; 1308. esztendőben kezdték építeni.

Ez várost három szép folyóviz erőssíti és egyszersmind ékesíti is. Napkelet felől az Visztula, mely forrásától fogva száznegyvenöt mélyföldet kerengvén itt szakad az tengerben, mely annyi javára vagyon az városnak, hogy az megszünvén, szükség volna az városnak is megszünni, avagy csak igen nagy szegénységre jutni, mert elégséges eledelt adása vevése által Poroszországban nem találhatna holott az lengyelek egész országoknak zsirját sok ezer hajókkal esztendőnként ide hordgyák alá. — Ugyan napkelet felől vagyon az Mottlau vize, kin az Visztuláról és az tengerről jövő hajók az városig bemehetnek.¹ Ez viz háromképpen használ az városnak: 1. Az hajóknak utat ad mind az kapukig. 2. Napkelet felől az várost mélységével árok gyanánt őrzi, kinek mélysége hol öt, hol hat ölnyre vagyon. 3. Megszálláskor az város népe ez víznek általa nagy bátorságot szerez, mert szokott helyéből az polgárok kibocsáttják, mely egynéhány mélyföldre délre és napkeletre az földet béborította, úgyannyira, hogy az felől az ellenségnek erejétől semmit sem félnek. — Napnyugatra az Radaune² vize mossa, ki három egész mélyföldön töltés között menvén, végre az várost általfolya, az hol mindenféle mesterembereknek, de főképen az posztófestőknek nagy könyebségére vagyon. Ez szolgáltat vizet az városbeli kutakban, ezen vadnak mindenféle malmok, úgymint papiroscsináló, csertörő-, portörő- és lisztmalmok. Az lisztmalmok közül vagyon egy, kívül esztendőnként minden órában az lengyel királynak egy magyar aranya jár, tészen nyolczezerkétszázhatvan aranyat esztendeig. Vagyon benne tizenyolcz forgó malomkő,³ az Sz. Katalin temploma mellett.

¹ Ma már kiveszőben vannak azok a lapos gabonaszállító hajók, melyeket Danzigba érkezésük után szétszedtek és tűzifa gyanánt eladtak, a hajósok azután gyalog tértek vissza hazájukba.

² A Radaune 75 km. hosszú, Danzignál ömlik a Mottlauba.

³ Ez a malom ma is megvan.

Az kerítésben levő város két részre¹ osztatott Új és Ó. Az birodalom az új városbélielknél vagy on de az törvényeknek authoritását az óvárosbélielk magoknak tulajdonitták, úgy hogy appellatio lehet az Újvárosból az Óvárosnak törvényére, de innen oda nem. — Közön-séges kerítése az városnak egy, az is csak alacson és téglából csináltatott, de töltése felette magas és széles, kinek tetején egymás mellett négy szekér elmehetne, belől üres és bóthajtással mesterségesen építettett, ki minden lövészszámmokkal és egyéb hadhoz tartozó esz-közökkel rakva. Vagy on pedig az városnak csak nap-nyugati és északi részén, mert, az mint mondám, nap-keletre és délre Danzignak a Visztula és Mottlau kerítése és árokja. Kiváltképen való bástyája hat, árokja nem igen széles sem igen mély. Vagy on ezen felett egy ke-rités belől, ki csak az Újvárost foglallya be mindenfelől de ez hitván immár és nem ellenség ellen való, mert az danzigiaiak minden reménységeket az Istenben és az külső töltésben vetvén romlani hatták és semmi gond-viselés alatt nincs.

Ez városnak napnyugat felől csak egy kapuja va-gyon nagy szép mesterséggel faragott kövekből virágo-san kifaragva, kinek felső részén három címér egyyik, kinek tisztességesb helyet jobb kéz felől az bemenők-nek rendelte, az danzigi két fejer köröszet veres mező-ben, kit két nagy bálványoroszlán tart. Ez címér ő nekiek maradott az keresztes uraktól, kik régen ez vá-rost birták. Az középső címér egy saskeselyű, melyet két angyal két felől őriz, ez Lengyelországnak címere. Harmadik egy sas, kit két unicornis tart, Königsberg-nek címere. Ez kapu fölött vadnak az tömlöczök és kénzólázak, kik sok részre oszlottanak az vétkeknek nagy és kicsin volta s érdeme szerént. Nevezik magas kapunak az mellette lévő magos toronytól, mely tornyot ők Stocknak hínak, azaz pálczának avagy botnak, azt itilem azért, mert az mellett szokták az tisztátalan sze-mélyeket megvesszőzni és az latrokat, kiknek nincsen annyira vétkek, hogy az város népe előtt vereséget ér-demlyenek, ebben zokták megpálczázni.

¹ A belváros ma 5 részre oszlik: Altstadt, Rechtstadt, Vor-stadt, Niederstadt, Langgarten.

Ezen belől az másik kerítésének vagyon egy szép aranyos kapuja. Délre is csak egy kapu a külső kerítésen, melyet csak háborúság idején őriznek. Napkeletre az Mottlau vizén által két emelesős kapu. Északra is kettő mellyiknek eggyikén mindenkor vigyáznak, eggyiken igen ritkán. Az belső kerítésen pedig, mely az Újvárost foglallja bé tizenhárom kapu vagyon, mellyekről én nem szóllok, legszebb és erősb mellyet ők Grün Thor-nak, mi pedig zöld kapunak hívunk, ezalatt vadnak mindenféle mértékek, mázsák, fontok, kikkel az hajóból kiszedett marhákat mérik. Ez kapun, ha ember kimegyen jut az hidra, mely az városnak belső kerítése mellett lenyulván vagyon, ki mellett az hajóknak bátorságos állása, néha oly számban vadnak ez helyen az hajók, hogy az hajókötéltől alig láthat ember az túlsó hidra. — Itt árullyák az hajókból kiszedett marhákat úgy mint: posztót, vasat, alabástromokat, drága márványköveket, ónat, fát, buzát, bort, malozsát, narancsokat, citromokat, pomagranátokat, fügéket, hollandiai sajtokat, fazekokat, virágokat és külömb külömb országokból hozatott drága marhákat és gyümöleseket nagy bőséggel. — Ez hidon láttam 1617. ápr. 6. egy hályogfa fiatal, kinek temérdeksége nem volt nagyobb az embernek öregbik újánál, egy forinton s tiz pénzen atták el Nem mehettem végire micsoda haszonra való legyen, mert nálunk orvosolhatnának ugyan véle, még hazámnak mezején elfogyna.

Itt láttam szerezsen országból hozott struczmadármonyakat, kinek egyikében békért volna egy itsze víz, itt láttam tengeri ebet elevenen, minden termeti, szőri és fejének állása hasonló az ürgehez, csak hogy nagy mint egy esztendő s süldő, kicsin rövid lábacskú, felette kövér teste. — Az túlsó hidon heringnek és egyéb halnak, mindenféle gabonának soksága hordoztatik ki az hajókból. Dél felől az Mottlau vize két felé szakad, eggyik fele az derék városnak kerítését mossa, másik pedig az gabonatartóházakat mintegy szigetben rekeszti, mellyeknek épületi, az mint az conjecturalis látás mutatya, vagyon oly nagy helyen, mint Szepsinek békerített városa. Ezek mindenkoron rakva vadnak mindenféle eledelre való marhákkal, az felső végén vadnak az fenyő-

viasz- és szurokházak, mellyekkel az hajókat szokták nagy gyakorta megkenni, hogy az viz annyira nekik ne árcson; ezen alól vagyon az épületre való hasogatott fáknak helyre, mellyeket drága pénzen az spanyoloknak, angoloknak, hollandoknak, francziáknak szoktak adni. Ez mellett az hamuházak, kik mindenkoron teli vadnak hamuval, mellyel nagy kereskedések vagyon az danzigiaknak, kik nagy olcsón az lengyelektől meg veszik, idegen nemzetségek az posztó festőknek csinálására drága pénzen adgyák el.

Régen ez városnak felette szép vára volt, melynek romlási mostan is feltetszenek a Mottlau viz mellett az város végi felé az mely mostan téglacsinaló, serfőző és posztószárazasztó helyé lött. — Danzigban tizenkét templom vagyon, mellyeknek nevek ezek: Szűz Mária,¹ az Gymnasiumé, Szent Péter, Fekete klastromi, Szent Katalin, Sz. Erzébet, Sz. Gertrud, Sz. Bertalan, Sz. János, Sz. Jakab, Karmeliták klastromi Szentlélek.

Az Szűz Mária templomának fundamentoma felvetetett 1343., azon esztendőben az város kerítésének is első köve, az mint megtetszik az sacristia felett való írásból. Ez felette igen nagy templom, sok jószág vagyon hozzá, kit azelőtt az jezsuiták most az polgárok birnak. Ötvenkét oltár benne, azok között legnevezetesb az mely az szent Dorottya kápolnájának előtte vagyon, kit csak az három fő innepnap nyitnak ki. Beszélgeti az kösség, hogy ez az oltár az tengeren találtatott és itéli, hogy nem emberi kéz hanem angyali munka által faragtatott, de fides sit apud dicentem ez bizonyos, hogy Schachmann Bertalan Asiae, Europae, Africae Ulysses, nyolcz-ezer forintot adott volna az városnak érette, ha az ő exoticotamionában hatták volna helyheztetni. Ez templomban az tizenkét apostol merő ezüstből volt kiöntve,

¹ A Mária templom a legnagyobb evangelikus templomok egyike (itt nemcsak Danzig értendő), 104 m. hosszú 34 m. széles, 23 m. magas, 37 ablak van rajta, a főtorony magassága 70 m., ezenkívül 10 kisebb torony ékesíti. Főbb nevezetességei: a fából metszett művészies faoltár (1511—17). Az „Utolsó ítélet“-et ábrázoló kép, Memling festménye (1467). — Ezen templomban nyugszik Opitz Márton (1597—1639) híres német költő, ki Gyulafelhérvárott is élt egy ideig.

kiket Báthory Istvánnak hadának színe alatt az polgárok levőtték és pénzt verettek belőle. Orgona négy benne. Az nagyobbik csináltatott Báthory Istvánnak királyságában, kinek czimere rajta vagyon, oly nagy sipjai vadnak, hogy némellyikben alig találhatnék oly ember ki bele nem férne, zengése oly nagy mikor fúják, itélné ember az egész templomot leszakadni, az másik a ki jobb kéz felől vagyon az nagy mellett, igen régi, de már elhagyatott, mondgyák felőle, hogy mind ezüst kürtök voltak benne, de egykor az organista midőn hirtelenséggel meg nem igazithatná, átkozá meg ily szókkal: vajh vennék hasznodat az pokolbeli ördögök, ha nékem nem akarsz szolgálni. Az jövő étszaka az gonoszok hozzákezdettek és valameddig belső épületi el nem romlott túlök el nem vehették, hanem így örökké pusztán maradt. Az harmadik orgona jobb kéz felől most is szolgál. Az negyediket ott laktomban csinálták az deákok állása mellett. — Ez templomnak közép kőlábai igen igen öregek huszonöt, keresztelő edénye velencei rézből oly, kinek mássa egynehány országokban nem láttatik. — Vagyon felette nagy temérdek széles magas tornya minden ékesség nélkül, kiben sok és nagy harangok, azok között penig vagyon egy, kit nagy csudaképen kerekeken vonsznak. Mondgyák, hogy ez templomból az föld alatt az pusztá várban mehetnek, mely dolgot tudom az mi magyarink könnyen elhisznek, mivelhogy nálunk szokott dolog ez, hogy várakból alajtókat csinálnak ki bizonyos okokért. Ha nem hiszed lásd meg az pataki és gyöngyösi scholát. — Ez templom mellett vagyon az jezsuiták lakóhelye, melyben az hiresneves pater Crispinus gyakor beszélgetéséből ott laktomban sok hasznót vöttem.

Ezután tisztességesb templom az szürke klastrombeli, kit fellyebb Gymnasium templomának nevezek, mivelhogy az klastromból schola fundáltatott, felette nagy templom, két részre osztatott az eggyik részében praedikálnak az másiban az írvaesorájához járuló népek szombatnapon taníttatnak. Az birodalom benne vagyon egyedül az helvetica confession valóknál, kik mostan nagy orgonát építenek. — Ez templomban vagyon amaz főphilosophus és theologusnak koporsóköve, kin három

csillag és három rózsa vagy on kifaragva ilyen írással: Bartholomaeo Keckernó et haeredibus. — Az Sz. Péter temploma csak közel vagy on ehez, melyben örökké való hírére nevére az Báthory nemzetnek egy ágyú golyóbis tartatik, kit az viadalkor oda csak közel az feszülethez lövetett volt István király. Ez templomot az helvetica confession lévők birják. — Sz. Katalin az Óvárosban szép templom, kiben nagy orgona és drága kőből kifaragott nagy oltár vagy on. Az székeket szép figurás historiákkal irták meg, tartyák benne az imperiumot az szász valláson lévők. — Szent-János az derék városban köz templom, hasonlóképpen az augustanusok birják. Sz. Erzsébet az kerítés mellett egy szép zöld toronnyal ékesített, kiben az helvetica confessio zengedeztetik. — Az Sz. Bertalan mind az két reformata religióé közönségesen. — Sz. Jakab augustanusoké; ezen egy halnak az felső álesontya függ kinek hosszasaága vagy on öt singnyi. — Az Szentlelket is az augustana confes-sión valók birják, de ez kiváltképpen csak ispotály temploma.

Vagy on az pápistáknak is az három klastrom mellett három templomok,¹ főbbik az dominicanusoké, kiket itt fekete barátoknak hínak. — Második az karmelita barátoké, kiket itt fehér barátoknak neveznek, régi megszakadozott templom, orgona oly vagy on benne, kihez az Szűz Mária templombeli orgonán kívül, szavára képest az egész városban fogható nincsen, az barátok benne huszonhárman vadnak. — Az apáczák klastromában lévő templom most kívül belől igen kezdett épülni, holott kívül toronnyal ékesitik meg, belől pedig egy drága szép öreg oltárral, mely nihány ezer forintba fog állani, újítják az chorusokat is az mellyekben huszonégy szűzek hangos szóval mondgyák naponként az Tibi Dominét.

Szép scholák vadnak ez városnak, kiknek előljárója az szürke klastromból fordittatott gimnasium.² Ez épület

¹ Danzignak 23 temploma van (köztük 8 kath.), nevezetesebbek: a Brigitta, Katalin, Borbála, Anna, a Dominikánus-templom stb. — A kolostorépületek közül csak a ferenczrendieké áll még (1871 restauráltott), hol jelenleg a városi képtár látható.

² Itt tanult Csombor Márton 1616—18. — Az ezen gimná-

felette szép módgyával rendeltetett, foglal bé itéletem szerént annyi helyet, mint Tokaj vára, környös környűl felette szép bóthajtásokkal, mint az kassai elromlott klastrom, építettett, felső palotájában hatvan kamora, mellyekben (régen barátok) mostan deákok laknak, az ablaka felett öreg irással ez vagyon írva: Silentium. Az álló része ez épületnek szép auditoriumokkal professorok házával ékesítettett. Bémenőknek jobb kézre vagyon auditorium philosophicum, annak utánna az oeconomia az hol az nagyságos és eszes tanács tart mindenkor harminczkét deákot, maga ételén és italán, kibén én is három holnapig voltam, ennek végiben az nagy auditorium, kibén amaz jó emlékezetű Keckermann tanított, ebben nincsen egv csöpp kemence is, hanem alatta az földbűl fűtik és az házban az padimontomon lyukakat csináltak, az hol az meleg földmegyen. Ily forma láttatik itt Kassán, hogy régen volt az öreg Melda Györgyné aszszonyomnak egyyk házában. Ez említett auditoriumnak ajtaja előtt az főmester háza, honnan ha ember az udvarra kitekint, megláttya mindgyárt az professorok házát, kik szép módgyával egymásba vadnak ragasztatván. Viszontag az klastomból kimenőknek jobb keze felől vagyon az secunda, tertia, quarta, classis, az bibliotheca, mely mindenféle sok könyvekkel sok astrolabiumokkal, sphaerákkal és egyéb deáki eszközökből rakva, többi között vadnak régi viasztáblák, melyekre az régi rómaiak, mig az papiros nem taláztatott volt irtanak. Ide hordották be az Keckermann könyveit is halála után, kik minden kötés nélkül csak összevarrva és kimetszve vadnak. Mellette az inspector háza, azontúl penig az anatomicum auditorium, ki nem tudom az professorok avagy penig az auditorok restsége miatt ott laktomban nem virágzott.

Minden templom mellett egy-egy schola vagyon, kinek kinek mindenik az templomrul neveztetett el. Vadnak ezenkívül számtalan sok scholák, kiknek némellyikében német, lengyel, franczia és egyéb nyelveket

ziummal kapcsolatban említett könyvtárnak ma 100.000 kötete van. — Danzigban jelenleg két gimnázium és két reál-gimnázium, azonkívül számos szakiskola létezik.

némellyikben szép tánczokat, némellyikben vitézséget és fektülést tanítanak, mellyeknek állapottyokat, szokásokat, törvényeket nem ítélem, ide hogy megírom, illendőnek. Az városban vagyon szép basilica avagy király udvarház,¹ az hol esztendőnként az egész tanácsnak hat lakodalma esik, akkor nagy pompával az város szolgálói attyoknak szokások szerint, nagy ezimeres és aranyas ruhákban felöltöztetnek, sokféle muzsikákkal az időt mulattyák, azonkívül is nagy gyakorta az tizenkét tanács ott vacsorállik, az közönséges kalmár nép pedig naponként az danzigi seren ott iszik. Vagyon egy czethalnak és egy krokodilusnak bőre felfüggesztve, egyéb sok statuáknak seregével. Kemeneze benne tizenkét singnyi magasságu; két fél küszöbe veres márványkőből mi időnkben építettett ez mostani lengyel királynak² és fiának Ulászlónak képe rajta kifaragva, felyül pedig Themistocles, Scipio, Justitia, etc.

Az praetorium avagy tanácsház³ igen nagy épület ki alatt az kénestartóház is vagyon, melybe az aranyat és ezüstöt verve be nem viszik, hanem együvé olvasztván darabokban tartyák, hogy az mikor szükség olyan pénzt veressenek belőle a mineműt az idő kíván. Ugyanezen praetoriumon felette szép torony vagyon,⁴ kiben az derékóra mikor verni akar, az sok harangok, kiesinyek és öregek olyan nótát énekelnek az mineműt az vélek bánó órásmester akar. Az fegyvertartóház⁵ vagyon az Takácsutszában, mind kívül mind belől igen szép. Kívül az város felé az Pallas istenaszszonnak statuája zászlókkal, kopjákkal; szablyákkal, alatt az város czimere, az tetején pedig nagy sok németek statuái, kik szintén úgy állónak mintha elevenen volnának. Belől pedig mikor ember bémegyen lát három statuákat, kikhez ember valamedig

¹ Ez az Artus- vagy Junkerhof, melynek belseje oszlopokon álló és festményekkel, faragványokkal díszített nagy csarnokot képez, itt hajdan nagy lakomákat tartottak.

² III. Zsigmond 1587—1632.

³ Csombor nem említi, hogy a rechtstadi vagy altstadi városháza volt ez.

⁴ A rechtstadi városháza XV. századbéli építmény; tornya 82 m. magas. — Az altstadi városháza, renaissance stíli épület és 1587-ben fejeztetett be.

⁵ A Zeughaus ma is megvan.

hozzá nem nyul, magával soha el nem hitetheti, hogy nem elevenek volnának, szintén úgy drága tafota és posztóruhában, mint valami vitéz emberek vadnak felöltöztetve, szemök soha meg nem áll, hanem nagy kegyetlen módra forognak, gyakorta fejeket rázzak, kezekkel fenyegetnek, kik közzül egyiknek kezében egy puská, ki engemet, hogyha előle el nem rántottak volna, arczul lőtt volna, csak az előtt egynéhány nappal egy lengyel urnak szakállát mind elvesztegette volt. Elcsudálkozik ember az házakban az sokféle fegyvereken, vadnak nagy sok álgyúk, taraczkok, szakállasok, vassulymok, pajzsok, fegyverderekak, szekerczék, német hegyes török, dobok, trombiták, ostorok, kengyelek, sisakok és minden valamit ellenségre az emberek gondoltanak. Vagyon egy elrejtett álgyú is, kinek formáját csak mostan találták, ennél mesterségesbet ember sem látott, sem láthat, mert csak hét mázsából öntöttetvén, két annyit lő mind nagyságra s mind penig hosszaságára, mint az ki huszonhét mázsából öntetett. Négy lovas vagyon ez alsóházban, kinek egyyikére az hollandiai Móricz fejedelem maga fegyverét ajándékozta, kettejére Schachmann Bertalan, az egyyike nem tudom micsoda hollandiai hadnagynak fegyverében öltöztetett, egy egy kopja kezekben, úgy vadnak helyheztetve, hogy mikor az álgyús mester akarja szintén úgy szemben mennek és kopját törnek egymással, mint akármi ellenségek.

Egy igen szép vízi csinálmán¹ is vagyon, kit rövid nap az piacra csinálnak fel egészben velencei rézből öntetett az Neptunus képre, kezében vagyon egy háromágu villa, kinek minden ágából viz fog folyni, alatta kigyók és gyermekeskék, kiknek szájból hasonlóképpen viz fog kijöni, más kezében az bálványkép egy paterat tart, melyre egy szarvas száját tartotta, és így az paterából az viz az szarvas szájában csorog. Az mint az gazdántúl hallottam, ottvaló létemig költött volt már az város arra a kutra háromezer forintot, maga bizony még sok hja volt. — Egy mesterséges kerengő grádics vagyon ez arsenálban, kinek belől az földről az teteiben felnézhetni, igazán cochleának hivattathatik. Nem régen

¹ Ez ma is megvan.

találtatott vonócsiga is csudálatos vagyon itt, mellyen négy ember hetven mázsa rézet oda tészen azhova akar. — Ez városnak vadnak szép lövőudvari és kerti az hol az polgárok és minden ifjak esztendőnként bizonyos időben puskával és nyíllal való lövöldözésben magokat gyakorollyák. Az pénzverőház az város lovainak istálló-jok mellett. Oly szokás is vagyon itt, ritkán tartanak lovat az benlakozók, akárminemű állapotbeliek is, hanem az város számára egynéhány százat tartanak, ezekhez nyergeket, hintókat, szekereket, kocsikat, kik közzül ha valakinek valami dolga történik, csak megyen az város istállójához, abban, vagy szegény, vagy gazdag, pénzére mindgyárt kocsit, kocsist, lovakat talál, melyből esztendőnként az danzigi tárház igen telik.¹

Kivül az városon három² hostadt avagy inkább Vorstadt vagyon (mert az magyarok ez szót az németből vötték). Délre az Schottland (Sottland), kiben mindenféle mesteremberek nagy bőségesen laknak, de kiválképpen mind avagy pópisták avagy anabaptisták; az püspök az urok, nem régen az jezsuitáknak egy templomot erigált. Napnyugatra az Schidlitz (Sedlicz), ki hasonlóképpen sok mesteremberekkel rakva, de az házakat az polgárok birják, mert itt vagyon az danzigiaknak kertek, hol nyárba az időt nagy gyönyörűségben lakozásban és minden vigasságban mulattyák. Ezen felyül az tenger felé vagyon két ispotály, mellettek egy egy templom, az első az Úrvacsorája temploma, az másik a Mindenlel-keké; ezentűl viszontag az Sz. Gertrud ispotállya, mely mellett az én gazdámnak gyönyörűséges szép kerti, melynek mivoltát én megnem irom. De mivelhogy ez helyen lőn szóm az ispotályokrúl, értésére adom az olvasónak micsodák legyenek ezek az ispotályok.

¹ Ebben a bérkocsik egy nemét láthatjuk. Párizsban az első bérkocsik XIII. Lajos (1610—1643) idejében a Sz. Fiacrius († 600 kör.) nevét viselő vendégfogadónál állomásoztak, innen a fiaker (francziául fiacre) elnevezés. — Északnémetországban a bérkocsi neve Droschke, ez orosz szó és ebből származik: drozski = egyfogatú könnyű kocsi.

² Ma kilencz: St. Albrecht, Alt- und Neu-Schottland, Schidlitz, Langfuhr, stb. Langgarten nem számittatik a külvárosokhoz. Némelyik külváros négy-öt kmnyire van a város központjától.

Az idevaló nemzet tellyességgel úgy bémerült az fösვნýségben, hogy még az kódusokon is adót veszen. Ez városban és ez város kívül, régenten az mint tudásomra jött, építettek volt hét ispotályokat elégséges jövedelemmel, de hogy ezek az reformátio után az Luther Márton és Calvin János követőire jutottanak, az tanács az jószágot kezéhez foglalta és akképpen akarattya szerént dispensál belőle. Soha azért, éres meg ez nagy jó cselekedeteket, ezekben szegény búdosót nyomorultat bé nem fogadnak, hanem az mint nálunk az műves emberek ezéhlevelet szoktanak váltani, úgy itt az ispotálybeli lakást száz forintal váltyák fel, sokan nagy rendbeliek is magokat bészerezik, meggondolván amaz mondást: nem tudgya ember holta napig mire jut, ott pedig bátorságos léssen étele itala felől mind egész életéig. Ekképpen az ispotályok nem ispotályok,¹ hanem vendégházak, nem szűkölködők, hanem bővölködők háza, kiknek némellyikében esztendeig csak ökör huszonöt, némellyikében harmincz, némellyikében negyven is szolgáltatik. — Nem felejttem el itt ezt is: az Sz. Erzsébet temploma mellett az városban vagyon afféle gyermekek háza, az kik tisztátalan ágyban születtenek és kiket az utszákon avagy valahol az város körül, ha szintén igaz gyermekek is, az szegénység miatt attyok, annyoktól kicsinségekben elvettetenek, mindenkor hol száz, hol másfélszáz, hol kétszáz, az uraktól rendeltetett dajkájok hol 50, hol 60 etc., tizennégy esztendeig feltartják, kit műre, kit kalmárságra és egyéb tisztességes életnek keresésére taníttatnak.²

Napkeletre való részén Hosszúkert³ nevű hostattya vagyon egyéb újságot nem mondhatok felőle, hanem mikor Magyarország felől gondolkoztunk csak oda mentünk ki és az ottlévő egynéhány szalmával fedett házakról alkolmatosságot vevén hazánk felől, sokat tréfálótunk. — Sok drága kertek között három nevezetes, egyike az városé kinek ember mását alig láthattya. Második az Schachmanné. Az harmadik az Tempelburg,

¹ Az igazi betegápoló kórházak leírását lásd a holland városoknál.

² A lelenczházat Amsterdamban is említi Csombor.

³ Langgarten, a Mottlan vizétől keletre.

melyben a krétabeli labirintusnak imitációjára oly ker-teeskét csináltak, hogy ha valaki czérna vagy egyéb eszköz nélkül bémegy, bizony két óráig is az kijöve-telt meg nem talállya.¹

Danzigi urak oly módgyával igazgattyák dolgokat, hogy az szegény kösségnek esztendeig való fizetése há-zátul nem igen esik több tiz avagy tizenkét pénznél, mindent az város derék jövedelméből visel és fizet. Azt mondgyák felőle, hogy esztendőben oly nap nincsen, az kin kétezer forintya a városnak, minden tisztviselőknak és szolgálknak fizetésére és egyéb épületekre ki nem menne, de nincs oly nap, kin harmadfélezer be nem menne, főképpen pedig minden jövedelme a mellette levő tartománnak adója, az hajóbér és az szépen elrendelt helyeknek, az mellyeken az hajókból mindenféle mar-hákat kiszednék, fizetése, viszontag az kereskedés, mert soha semmit idegen embernek idegentül venni és adni nem szabad, hanem egy országból az mit hoznak az ottvalóknak meg kell venni és úgy adgyák viszontag nagy nyereséggel más országbelieknek. Mindenféle mar-hát szabad idehozni idegen országbelieknek angol posztó kívül, mely dolog miből esett az Elbingnek leírásában ide alább megmondom.

Erköleséről ez városnak azt irhatom: gazdagságára képest ez városnak minden lakosa igen kevély, semmi nemzethez nem barátságos, minden tiszteket pénzen és ajándékokkal szereznek tanácsházi személyeken kívül. Muzsikákban szép éneklésekben szolgálókban szolgálknak igen gyönyörködnek, férfiú ha az asszonyállat előtt elme-gyen, süvegemelés nélkül gyalázatnak tartják, az leány és aszszonyállat pedig nem köszönt sem ifjút, sem vénet, ha-nem hova kevélyebben léphet úgy megyen el az em-ber előtt.

Az leányok merészebbek az ifjaknál úgy annyira, hogy vendégségben is az ételt ők szerzik metéllik az vendég eleiben Vendégségek főképen mennyegzőjök po-gány módra étszaka vagyon mindenkor, tizenkét órákor étszaka vacsorállonak, az hol minemü dolgok esnek gya-

¹ Irrgarten név alatt ma is megvan a Radaune vizétől nyugotra.

korta, gondollya meg az olvasó. — Az papi rendnek fizetése felette nagy, ritka kinek kevesebb volna nyolcz-száz forintnál, vagyon pedig az két reformata religion több huszonhat papnál.

Az emberödlöklés közöttök gyakor, mert ha az piazon az embert az lator megöli is, csak az börtön szolgálái jelen ne legyenek, senki, ha szintén az bíró láttya is, az gyilkoshoz nem nyúl, hanem afféle kifut az kapun és az asylumra, ki mindgyárt az kapu előtt egy hegyecskén vagyon felszalad. — Minthogy az város igen nagy, az vallás sokféle, vasárnap és minden innepnapon is igaz úgy munkálkodik az mesterember, mint mívelőnap, nincsen semmi büntetése. Találtatnak benne sok bordélyházak. Az lopásért senkit, akárminémü legyen az kár, fel nem akasztanak, valameddig háromszor benne nem érik, kétszer condemnálják ad carros seu ad currum, azaz kit egy hólnapig, kit kettőig, kit félesztendeig az szekér eleiben köttetnek pro quantitate delicti, hogy terhet hordozzon.

Az leányoknak eladása ideje harminczkét esztendő; az ki az előtt férhez mégyen, megcsúfoltatik és leánká-nak mondatik; gyakorta ötven, még ötvenhat esztendő-s korában is férjet talál az leány; szemeimmel láttam hogy negyvenhat esztendőst elattanak. Nagy gazdagsággal bír az város népe csak közember is ötezer hatezer, tizezer forintot ad jegyruhában, az nagy nemzetbeliek hetvenezer, nyolczvanezer és sokan százezer forintot is adnak leányokkal.

Ruházattyok külömb külömb, mert minthogy fiakat idegen országra elküldik és azt, ki soha nem búdosott, nem nagyra böcsüllik, ezek idegen országból idegen erkölcsöt és idegen ruhát hoznak haza. Ekképpen némmeltyek német ruhában, némelyek lengyel, olasz, dán, spanyol, angol ruhában gyönyörködnek. Az aszszonyálatok és leányok majd eggyeznek ruházattyokból az mi nagyságos aszszony és leányinkkal, csakhogy inkább temérdekítik magokat, három négy szoknyát is egyik reávévén, béllett süvegek ő nékiek télbe nyárba; attyoknak, annyoknak képét halálok után nagy böcsületben tartják; gyermekekhez csak közrendbeliek is dajkát tartanak, bizony ellidgye minden háromezer dajka minden-

kor kimehetne ez városból. — Két sokadalom szokott közöttök esztendőnként esni sz. Domokos és sz. Márton napján,¹ mellyeken sok országokból Krétából, Szieziából, Szardiniából, Spanyol-, Franciaországból, Flandriából, Hollandiából, Norvégiából, Livoniából, Litvániából, Daniából, Kuroniából, Lengyel- és Svédországból és egyéb sok tartományokból az árosemberek, mindenféle muzsikások, játékosok, kötelenjárók és egyéb csudára termettek feljönek. — Ezerhatszáztizenkét esztendőben volt egy leány, kinek az természet sem kezét, sem lábát nem adott volt, ki szájával nagy szépen irt és az én nevemet is leirta, azonfelett az czérnát szájával bevonta és igaz úgy reczét varrott, mint az kinek ép kezei löttének volna. Azon sokadalomban láttam egy órát ki nemcsak mikor verni akart, hanem valamennyiszer az mester akarta, nagy gyönyörűséggel, nemkülömben mint az orgona szép nótákat fúvott, két szerecsenképére csináltatott bálvány dobót vert, négy angyal trombitát fúvott, az Hector és Achilles képe lovon egymást kergették, kikhez végre az halál egy kaszával kijövé, egy mástól elválasztott. Ezenfelett volt egy leányképére egy bálván, kezében egy cythara, egy hosszú asztalon sok ideig sétált és mindeneknek fülök hallottára az cytharán nótát vert, mikor kijött penig és mikoron viszontag bément, az néptől nagy ékesen szemeit az földre fordítván, térdet főt hajtott.²

Ezt sem hagyom Danzig felől. Az leányok nagy lélekvesztő persuasiót követnek. Sz. András napja előtt való nap, in vigiliis Andreae, némelleyek egész nap estig semmit sem evén, némelleyek evén, de igen keveset, várjak reájok alázatosan és szomorkodva az étszakának idejét és minekelötte az ágyra fekünni mennének, meztelen mint annyok méhéből kijöttek (lásd az ördög játszását) az ágy előtt térdre esnek és sz. Andrást bizonyos könyörgésnek formájában, de csuda idegen név alatt, ingerlik azon, hogy ő nekik ki leszen jövődő férjek, megmutassa; valakivel azért az éjel álmodnak,

¹ A Sz. Domokos és Sz. Márton vásárok ma is megtartatnak, az első különösen nevezetes.

² Hyen mutatványok bővebb leírását lásd Szathmáry Király Ádámmal (1711—1717).

tellyességgel elhiszik, hogy az leszen jövődöben házastársok.

Nagy hatalma vagyon ez városnak az tengeren, az benne levő halászoknak, nagy hasznok, mivelhogy minden szerdára és péntekre (ez két napot ugyancsak hal-mésztő napnak híják) felette sokat hordnak ki belőle. Csak közel fogják az heringet is,¹ de mégis gyenge volta miatt soha egyet sem láttam, hogy elevenen hoztak volna az városba, olesó mikor fogják, egy polturán két fálra valót is vehet ember; káposztával főttet gyakorta ettem, igen jó izü hal, ritkán untattya meg magát.

Danzig környéke.

Az hol az Visztula az tengerbe szakad vagyon egy fortezza, avagy erős vár, kít ök Mündének,² az deákok ostiumnak, az magyarok tenger száájának hínak; sok álgýúkkal tellyes az városnak tenger felő való ótalmáért; két felől mellette két nagy magas faoszlopon egy-egy vasból csinált tonna olajjal teli, ezeket minden éjre meggyújtják, hogy az étszakai veszedelmekben forgó hajók el ne téveledgyenek az tengeren, hanem egyenesen a portusra talállyanak jöni. Az fortezzában is az toronyban oly nagy lámpás vagyon, kiben egyszersmind nyolczan voltunk, láttam ott amaz erős fejedelemnek, Báthory Gábornak nevét egy üvegre gyémánttal felmetszve.

Innen három mélyföldön az tenger mellett vagyon az városnak egy szigete falukkal megrakodott, ki azelőtt merő vízben állván mint egy negyven esztendő felett az jövevény belgák³ nagy mesterségesen csinált szél-malmok által az vizet az tengerre feltolták és az szigetet

¹ A heringhalászat csak azóta nyert nagy lendületet, mióta Beukelsz vagy Bökel Vilmos biervlieti (flandriai) halász († 1397) a heringek besózását föltalálta. Németül mindentféle húsnak besózását róla nevezték el. (Pökeln).

² Weichselmünde, erősség Danzig mellett a Visztula torkolatától jobbra 1700 l.; ezzel átellenben ugyancsak a Visztula torkolatánál van Neufahrwasser, Danzig tengeri kikötője és külvárosa, 4300 l., tengeri fürdők, két világító torony, stb.

³ Ezek alatt hollandok értendők; ilyen holland kertészek telepedtek le Amager szigetén (Kjöbenhavn mellett) is, ez utóbbiakról bővebbet Dánia leírásánál.

megszáraztották, hol bizony mondom, hogy oly nagy káposzta fők teremnek, hogy nincs ez ittvaló scholában oly deák, ki az öregibe kettőt elvihetne, de gyakorta találkozok, hogy bizony csak egy is terhet adna. Csudálatra méltók ez viztekerő malmok, immár akármely álló tót is nagykönnyen kiszárazthatnának velek az szél forгатása által és azonközben igaz úgy örölhetnek is rajtok.

Csak közel az városhoz napnyugat felé vagy on egy kis falu, ki az közel lévő forrástól Szentkútnak nevezetik, hol nyárban az városbéliek mulatni szoktak, mert vendégfogadó lévén mindenféle ételt italt talál az ember, kertében nagy sok asztalok az gyümölcsfák alatt, hegedűsök, virginálók, lantosok, hárfások és egyéb muzsikások hol bőven találhatnak ezentúl osztán félmélyföldön vagy on az hires neves Oliva¹ klastroma.

Oliva, igen szép klastrom, szép módgyával az tenger kerületiben. Temploma felette nagy, új székekkel és oltárokkal tündöklő, az egyik oltárt emelték Sz. Ambrus tisztességére és reliquiáit is, az mint az mellette való táblácska mutattya belezárlották; az Báthory István képe is nagy tisztességben vagy on közöttök egy nagy táblán feltéve. — Anno 1616. aug. 3. temetése volt ott egy Konarski Dávid nevű ott való apát úrnak nagy sokféle ceremóniákkal, mert először az hegyen lévő templomocskában tőn egy barát praedicatort, onnan az derék templomban lemenvén, először az koporsó előtt az cartusianus barátok, kik soha életekben húst nem esznek, hanem csak halat és lakóhelyekben soha egymáshoz sem szólnak, hanem csak levél által; azután az carmeliták, azután az dominicanusok, három volt az koporsó ketteit üressen vitték előtte, az harmadikat, melyben az test volt követték az ott való barátok ordinis augustini, ezek után az danzigi polgárok egynéhány százan, mindeniknek gyertya lévén kezekben, mentenek. Az barátok éneklették 114 zsoltárt: In exitu Izrael etc. Az praedicatio után sok ceremóniák között kettő nevezetes volt: 1. az

¹ Oliva mezőváros a danzigi kormánykerületben és járásban 4000 l.; 1170—1832 hires ciszterczita apátsága volt; ezen kolostorban köttetett 1660-ban a hires olivai béke, mely Poroszországot fölszabadította Lengyelország fűuralma alól.

barátok valamennyin voltak az templomnak közepin ódalra dültenek és egy egész oráig az megholt embernek lelkéjért zsoltárt éneklettenek, egy apácza pedig, kit senki nem láthatott, nagy szép hangos szóval az Jóh könyvéből capitulált; 2. az koporsóhoz közellevő szövetekről kendert gyújtottanak fel és elvetvén, egy barát háromszor ezt kiáltotta: Sic transit vita hominis.

Poroszországnak jobban meglátásáért anno 1617. jan. 21. elindultam Danzigból, két barátommal mentünk először által az Visztulán és az tengernek szigetében mind az vendégfogadóig, kit Schnee grubnak hínak felindulván, ott általeveztünk az tenger morotvján¹ és értünk Braunsbergben. Szokatlan dolog az mi országunkban az első januáriusban, de bizony itt menésünk idején nagy esső, nagy menydörgés, nagy villámlás volt.

Braunsberg,² Poroszországnak Pogesamia nevű részében épült szép módgyával az Passarge folyóvíz mellett, ki az Ó- és Újvárost az várral eggyütt egymástúl elszakasztja és nagy közel annak utánna az tengerbe szakad. Situsa ez városnak az én ítéletem szerint nagyon legszebb és zsirosabb részén ez országnak; szép apró házakkal megrakatott; nagyon az apáczáknak egy klastroma és egy temploma benne, az jezsuitáknak pedig szép és nevezetes collegiuma, ebben eleitől fogva az magyar urfiak, főképpen az erdélyiek tanultak. Mindenféle tudományokkal tündöklök az schola, minden arsnak külömb külömb szép auditoriuma, ottlétemben az paterek negyvenhaton voltak, kik bennünket emberséggel fogattak az scholának minden részeiben elhordoztak, vittek az bibliothecában, az mely szép könyvekkel rakva, azok között nagyon egy régi biblia is. — Az deákokat felette nagy disciplinában tartják, kik gyakorta kétszázan is vadnak, naponként az templomban kétszer könyörgésre kiesintül fogván nagyig bémennek és módgyok szerint

¹ Ez alatt a Frisches Haff értendő, melyet a Frische Nehrung választ el a Baltitengertől.

² Braunsberg város, járási székhely a Passarge folyócska mellett, a königsbergi kormánykerületben, hajdan az Ermeland főhelye; 12.000 l. — Kath. tanítóképezde és theologiai fakultás (Lyceum Hosianum) melyet Hosius Szaniszló alapított. Vára 1244 ben épült.

Isteneket tisztelik. Az scholán kívül hálniok nem szabad, tűzök sem nyárban, sem télben nincsen, a kik közzülök magok pénzén nem élnek az pápa bursájában járnak, ki negyvenet tart az collegium penig harminczötöt, néha többet néha kevesebbet.

Az parochiale templom felette szép és nagy oltárokkal igen fényes, azok között penig vagyon egy Krisztus képe, kit nagy mesterséggel egy oltárkőre állattak az vasszegek és dárda miatt lött öt sebhelyekből, vasakat, melyeken veressen megfestették, meggörbitvén nyújtották egy pohárba, oly módgyával, hogy alig hitetheti ember el magával, hogy vér nem folya ki belőle. — Az belső város számlállya magát Poroszország szabad városi köziben az belső penig az warmiai (varmi) püspökséget¹ (kiben Báthory András, ki erdélyi fejedelemségben hala meg, uralkodott) ismeri urának lenni. Nincsen egész Poroszországban oly város ki az ő hitet és erkölcsöt annyira megtartaná mint ez, mert holott Poroszország elébbi ruházattját és szállását elhatta, ez mind ez ideig mind az kettőt megtartotta és semmi aranylánczokban gyűrűkben, selyem ruhákban nem gyönyörködik, az veres gerezna nálok, mint szintén az Szepesben, szokott dolog; nem kevélyek, az római vallásnak igen ótalmazói, vagyon mindazonáltal immár az városon kívül egy lutheranum templom is. Serek jó, mellyet az én egészségemnek megtartására Poroszországban legjobbnak ismertem. — Farsangban az több városbeliek bajnokokat küldenek e városba, kik ez itt való piacon az basilica authoritásáért, ki régen nem volt, bajt vivni kívánnak, erősséget és privilegiomát hogy elvehetnék, de még ez ideig csuda dolog, mindenkor ez braunsbergi kiküldött személy triumphált.

Frauenburg,² az tenger partyán magos capitolum

¹ Ermeland lengyelül Warmija, vidék Keletiporoszországban, magában foglalja a königsbergi kormánykerület braunsbergi, heilsbergi, rösseli és allensteini járásait; 1466 lengyel uralom alá jutott 1772-ben a porosz királyságba kebeleztetett be; területe mintegy 4250 □ km.

² Frauenburg város a königsbergi kormánykerület braunsbergi járásában a Frisches Haff mellett, 3000 l. a warmiai (ermelandi) püspök és káptalan székhelye; az itteni székesegyházban nyugszik Kopernik Miklós († 1543).

meszszéről megtetszik; rossz kerítése nagyon ugyan az városnak de az kanonik uraim helye magas tornyokkal és vastag kerítéssel véttetett környül. — Vendégfogadó oly az városban, kinek soha mását nem láttam, nem kisebb épület egy igen magas templomnál magasságra szélességre pedig két templomnyi is nagyon. Az város építetett 1297. esztendőben. Az keresztes uraknak sok ideig ez capitolumban volt temetőhelyek. Itt való kanonikusságban holt meg amaz híres matematikus Kopernik Miklós.

Neukirch,¹ egy kis füstös városocská, kinek mezején, midőn erőssen éhezniék, bémenvén egy jámbor halász pénz nélkül sült angolnával jól tartá.

Elbing,² lengyelül Elbiag, szép város, de igen sáros, mert mindenfelől mellette az föld igen semlyékes, sok privilegiummal ékesített, de legnevezetesebb ez: Angolországból az kereskedő emberek az posztót, melyet mi fajnlondisnak hívunk, mutuálván az németektől, kik feindisch oder hüpsch londischnak, az várasrúl, az kibencsinállyák, nevezik, másuvá Poroszországban nem vihetik eladni először, hanem csak ide, melyből az városbelieknek megmondhatatlan nagy hasznok nagyon, mert először az hajóbért beszedik, annakutánna ők olcsón veszik az posztót és ugyan az poroszoknak lengyeleknek drágán adgyák el. — Vagyon Elbingnek szép scholája nagy areával az Elbing folyó viz partján, az hol az hajók állanak, az deákoknak az közel való xenodochiumból jár ételek, ki ki tiz órakor fazekacsáját ragadgya és úgy megyen az konyhára. — Alig láthat ember ez városhoz hasonlót az utszáknak állására képest, mert ály meg az közepin és valahány nevezetes bástyája nagyon mindenfelé elláthat, mely okáért az utszák is igen igyenesek. A parochiale templomot nagyon elhatták rútulni, félvén azon, hogy viszontag az jezsuiták, kiktől nem igen régen vették el, vissza ne vegyék. Igyekezett az lengyel király is rajta, hogy az jezsuitákat vissza szerezze és haddal is ment reájok, de semmit nem

¹ Neukirch, falu a danzigi kormánykerület elbingi járásában 1041 l.

² Elbing járási székhely a danzigi kormánykerületben a hasonló folyócska mellett 38.000 l.; gépipara jelentékeny; 8 temploma (egy kath.), gimnáziuma és szép könyvtára van.

nyert vele. Tornya szép zöld hézattal vagyon az város közepin; Poroszország szabad városi közben számláltatik ez város is. — Vagyon egy harang benne, ki szavával egy cseppet sem különböz hazámban levő Mária nevű kis harangtól, melynek szavát halván étszaka hogy bémentem, búdosó fejemet siralmimmal gyötröttem. Az városon kívül nagy sok szélmalomok, az padimontuma nagy messze kinyul észak felé.

Marienburg,¹ lengyelül Malbork, ez országnak nevezetes városa az Nogat folyóviz² partyán, mely épült 1302. Mindenféle jóval bőves, jó közserek, jó méhserek, szép kenyerek. Egy igen nagy vára vagyon, kinél nagyobb Poroszországban; lakosi német és lengyel, idegenekhez emberségesek. Az régi keresztes uraknak ez vár volt életekben lakó, holtok után temető helyek, mostan az lengyel királynak főtömlőcze, egyik kéncestartóháza és poroszországi széki benne, ottlétemben egy muszkaországi patriarcha volt fogva benne egy török basával egyetemben. Nagy bosszuságára vagyon ez vár az egész Poroszországnak, mert talám ha ez nem volna, régen az lengyel királynak keze alól magokat kivették volna, de minthogy szintén közepin ez országnak eszesen minden seditiok ellen kapitánya által az király belőle vigyázhat; az város népe régi attyoknak ebben bolondságát feddi, mert midőn az keresztes urakat ez országból kikergették, mindenütt az várakat elrontották, hogy viszontag más király, az ki őket azután birni fogja, népét bé ne szállithassa, egyedül az ittvalók ez szép épületnek kedveztek. Kívül az városon voltunk az vendégfogadóban harmad napig.

Dirschau,³ lengyelül Tczew, egy kis városocska, magossan a Visztula parton, szép együgyű nép békeségben lakja; az kapu mellett igen száraz ágyon hálunk

¹ Marienburg járási székhely a danzigi kormánykerületben a Visztula jobb partján, 10.000 l.; 1309—1460 a német lovagrend nagymestere az itteni nagyszerű várkastélyban tartotta székhelyét, ezen várkastély 1274—1309 épült és 1817—1842 szépen restauráltott, 1460—1772-ig a lengyel wojewoda székhelye szintén ez volt. A Nogaton nagyszerű vasuti hid visz át.

² Nogat a Visztula keleti ága; 52 km. hosszú.

³ Dirschau, város a danzigi kormánykerület stargardi járásában, 11.000 l., a Visztula mellett, ezen folyamon itt visz át a híres vasuti hid (837 m. hosszú).

az vendégfogadóban. — Poroszországnak az mely részén által mentem ez minden commoditása, kiről noha bővebben szólhatnék, de ítélem eddig elégségesnek lenni.

Tengeri utazás Danzigból Kjöbenhavnba.

Ezerhatszáztizennyolcz esztendőre jutván, minden ügyekezettel azon voltam, miképpen Danzig városát elhagyván, idegen országokat és külömb-külobbféle népeket láthatnék. Az mint írásomnak legelső részében is jelentém, meg nem tudom mondani, mely nagy gerjedéssel kívántam én ez világban az Istennek embereknek csudáit látnom, maga ha egy deáknak volt főállapattya valaha valamely országban, bizony nékem is kezdett lenni Poroszországban, de minden hízelkedését az időnek hátravetvén, kezdék én társokat keresni, kik Dániára és Hollandiára igyekeznének. Tudom Istennek rendeléséből lón az nagyságos Konopacki lengyelurnak egy főszolgájára Siglowszki Gergelyre, ki Flandriában készül vala, találék, ki nagy jóakarattal utitársul fogadván, minden egyességnek és hűségnek s egymáshoz való igasságnak követésének bizonságára kezét beadá, harmadik utitársunk is azonközben, egy portugál pap, érkezék, mely dolog esett az megnevezett esztendőben ápr. 14. napján; én szállásomra menvén, az én kedves és velem jót tött uramtúl és az ő szerelmes házanépétől azon nap elbucsuztam, azonképpen besztercei Simoni Páltúl, tordai Kulcsár Péter és Kulcsár Györgytől, több jkakaróimmal egyetemben. Estve midőn szállásomon az szokás szerint vacsora után az zsoltárt kellene énekelnünk történet szerint következett az 90. és 91. psalmus, mely dolgot igen jó jelnek (quod et eventus ostendit) ítelt lenni az uram, mivelhogy mind az kettőben útra induló embernek bátorságára és vigasztalására iratott versek vadnak. Az másnap elváltam tőlök és háltam társaimmal az Fejér lóban.

Az széles tengerre attuk magunkat egy amsterdami főkereskedő embernek hajójában, mely napon oly nagy hó esett, az melynél nagyobb karácson havában sem eshetik sehul egy nap, az tengernek penig oly nagy halyai voltanak, hogy két kopjánira is felhánta a vizet

(zúgását elhallotta ember másfél mélyföldön), mely megtartóztatott akkor minket az elmenéstül. — Az Mündéhez értünk, az hol az vendégfogadóban ily verseket láttunk: Wer will borgen, der komme Morgen.¹ Fellyebb mentünk az tengeren egy egész mélyföldnre, az hol az nagy tengeri háború megtartóztatott és egy kis hajóban négy emberek csaknem fenekére szállanak, immár utolsó reménséggel az vizet az hajóbúl süvegekkel és egyéb ruhájokkal is hányák vala nagy haszontalanul, de őket veté annakutánna az szél egy nagy hajónak az orrához, az melyre felkapának szegények reszketve.

Ápr. 18. elindultunk nagy örömmel, de szüntelen könnyöggel, az hova az Isten, az szerencse és az szél vinne az nagy tengeren és éjel nappal menvén ápr. 20. az pomeraniai hegyeket, nyolecz és kilencz óra közben reggel megláttuk. Ugyanazon nap az tengeri betegség rajtunk elhatalmazék és harmad egész napig sem ettem sem ittam semmit, hanem csak nyomorgottam szertelen, az fogaimnak húsa az sok hitván tengeri nedvességek miatt annyira feldagadott, hogy az fogaimat az szájamból bizony rendről rendre kiszedhettem volna. Ápr. 23. megláttuk Bornholm szigetét, Wismart, Rostockot, etc.; ápr. 24. hányattattunk az Svédtengerre, az honnan az más nap estve felé és az egész étszaka az jövő nappal egyetemben mely volt ápr. 26., nagy habok között vissza jöttünk az Dániai tengerre ugyanazon napon osztán mintegy tizenkét óra tájban az dán királynak lakóhelyét Kjöbenhavnt (más-képpen Hafniának híják) meglátánk és az vitorlákat eggyen kívül mind lebocsáták, mellyel jelentik az királynak hatalmát és erejét, magoknak pedig alázatosságokat és engedelmes voltokat, kívánt tisztességes dolgokban szolgálattyokat és egyetemben megmutatyák ezzel az órállóknak, hogy nem ellenségek, az mint az deréktengeren is mentünkben, egynehányszor hajókat látván, ugyanezt cselekedték.

¹ A német „Gemütlichkeit“ — mint láthatjuk — már ekkor is kiváló gyönyörűségét lelte az ilyen lélekemelő feliratokban; elég sajnós, hogy a germán műveltség igája alatt nyögő magyar társadalom is befogadta már az efajta izetlenkedést, úgy hogy ma már nálunk is lépten nyomon láthatók feliratos abroszok, törülközők, padok, lábtörölők, edények, butorok, stb.

Dánia.

Noha teljességgel az föld sírját az Úr Isten s az természet meg nem tagatta túlök, mindazonáltal minden szőlők és gabonájok szántóföldek ő nekik csak az tenger, az hoz nekik mindenféle hasznót, mert az gazdaga kereskedése után az szegénye halászása után él, ahon sokféle halakat, de főképpen angolnának és heringnek¹ sokaságát fogják. Vagyon egy veszedelmes promontorioma, híják Skagennek² (Schagának), mely nagy szörnyű kövekkel és fövényekkel rakodott meg, az tudatlan hajósok gyakorta az helyen hajót törnek és minden marhájjal az vízben vesznek, az ki békeséggel el akar menni három mélyföldön kerüli el. Minden étszaka gyertya vagyon rajta az dániai királynak költségéből, melyet az tengeren nagy távolyról szemléltünk.

Vadnak az dániai korona alatt hatvankilencz szigetek, az mellyek közül egynéhányat, kik nevezetesebbek, ime leírok: 1. Sjælland³ (Zelandia), az melyben az királynak mind lakóhelye Kjöbenhavn városban, s mind pedig Frederiksborgban⁴ kéncestartóháza. — 2. Gotland (Gotia), az melyben amaz hires város Wisby régen nagy emporium, mostan csak közönséges helylyé lőtt. Ebből

¹ A heringhalásatról bővebbet Danzig leírásánál.

² Skagen, Jyllandnak legészakibb csücske (Skagensrif), rajta van a hasonló nevű városka, 2000 l.; ettől északra áll az 1858-ban épített világítótorony (Grenen).

³ Némétül Seeland, a legnagyobb dán sziget, (Islandtól eltekintve).

⁴ Frederiksborg királyi kastély Sjælland szigeten, Hillerød mellett, Kjöbenhavn-tól 35 kmnyire IV. Keresztély 1602—1608 építette holland renaissance stílusban, az egész Skandinávia legszebb kastélya; 1859-ben sokat szenvedett tűzvész-től.

az szigetből származtak volt minden országokra az fene gótok (gottusok). 3. Terra Sancta. Melyről nem tudom micsoda historiákat beszéllenek az dánok, azt mondgyák, hogy egy időben abban a szigetben csak szintén leányok laktak, és soha közikben férfit bé nem mehetett, hanem valaki azon igyekezett el kellett veszni. Vagyon két hegy benne az eggyik igen fejr az másik igen fekete. Ezt bizonynyal beszéllek, hogy mindez mai napiglan is valahol azok az leányok laktanak, lábok nyoma fenn vagyon, és soha rajta sem fű sem fa nem terem, innen hiják szent földnek az egész szigetet. — 4. Amager¹ (Amac sive Amagar), azelőtt semmi lakosi nem voltanak, hanem hogy 1514 esztendőben az Fülöp spanyol királynak leánya Erzsébet hozzá ment volna az második Keresztély dán királyhoz, ez vévé reá az királyt, hogy Belgiumból kertészeket hozna, és abban az szigetben vetne, plántálna, immár annyira ment az szigetnek mivolta, hogy a királynak mennyi jövedelme vagyon két főbbik városából, azt mongyák, hogy több azokból a szigetbeli kertőkből, mert minden paréjokat, virágokat, hagymákat Kjöbenhavnbán behordnak és drága pénzen eladgyák. — 5. Hven (Vena), melly mellett az dániai fretumnak közepette szintén úgy mentünk el, mintha valaki valamely vár mellől elmenne, igen kiesin sziget,² kiben az második Frigyes ottvaló király amaz híres neves Tycho Brahe³ (Ticho Brache) főma-

¹ Amager németül Amak kis sziget Kjöbenhavn átellenében, Sjællandtól a keskeny Kallebodstrand választja el; rajta van a főváros egyik része is (Christianshavn); lakosainak száma — ezen városrész nélkül 16.000. — II. Keresztély dán király 24 holland családot telepített itt le 1516-ban, ezeknek utódai (ma mintegy 8000) egész a mai napig megőrizték nyelvüket és viselkedüket, most is leginkább kertészek.

² Hven svéd (1658-ig dán) szigeteske az Öre Sundban a malmői lánhez tartozik, Tycho Brahe itt az Uranienborg nevű várkastélyt építtette, hol a Stjerneborg nevű csillagvizsgálót állította fel; az ő nagyszerű eszközei mind elvesztek, az épületeknek csak romjai láthatók még.

³ Tycho Brahe, híres csillagász született 1546-ban Knudstrupban (Skane), 1589-ban építtette a fönntemlitett Uranienborgot 1599-ben Rudolf német császár és magyar királytól a benachli kastélyt kapta, hol 1601-ben halt meg.

thematicusnak, csakhogy inkább az népnek zörgése kívül, az ég járásának mélységes tudományában forgolódhat-nék, egy szép házat építtetett, kinck ott lőtt írása sokaknál nagy böcsületben tartatik. 6. Amrum (Amerum). Igen gazdag halászok lakják és az mint ő magok az benne lakozók vele dicsekednek soha egér benne nem találhatik, ha valahonnan béviszik is szörnyü halállal, mihelyt az földre leteszik meghal.¹ Több szigetiben nincs oly emlékezetre méltó tulajdonsága az természetnek.

Népe Dániának igen hideg természetü, magas és szép fejür, egymásnak szeretője, örömet vándorol, bévett értelmének erős ótalmazója. A asszonyállatok gyengék és tekintetre méltók, házok népének okosan gondját viselik, igen rajozók, de nehezen szülők. Betegségek kiválképpen rajtok ezek uralkodnak: nátha, torokgyík, vízkórság, etc.

Kiválképpen való városi ezek: Kjöbenhavn, Lund, Helsingör, Frederiksborg és Helsingborg.

Kjöbenhavn² (Copenhagen). Kit mondék, hogy Hafniának is hívják, ez egész országnak feje, az királynak lakóhelye, négy tornyokkal setétellik az-tenger mellett, ékessége semmi más városokhoz képest, az király udvara az tenger partya mellett olasz formára építtetett,

¹ Ilyenföle mesét akárhányat találhatunk Csombornál (kiválképen Angolország leírásánál), néhányat mutatványul közölmi fogok az akkori fölfogás föltüntetésére.

² Kjöbenhavn, németül Kopenhagn, svédül Köpenhamn, latinul Hafnia, a dán királyság fő- és székvárosa Sjælland és Amager szigeteken az Öre Sund mellett 274.000 l. — Részei: Óváros, hol nevezetesebb épületek: az egyetem, alapította I. Keresztély 1478-ban, az egyetemi könyvtár mintegy 250.000 kötetet és megbecsülhetetlen kézirat gyűjteményt tartalmaz, ugyanis az islandi sagáknak mintegy 2000 kézírata itt őriztetik; a csillagvizsgálótorony (1637-ből), Frigyes herczeg palotája, itt van a világhírü skandináv muzeum, melyben több mint 40.000 tárgy világos képét tünteti föl az ősrégi északi műveltségnek; az arzenál, itt van az 500.000 kötetből, 17.000 kézírathól és 80.000 metszvényből álló királyi könyvtár: a Thorvaldsen muzeum, a székesegyház, stb. — Az Újvárosban vannak a XVII. századbéli Rosenborg nevü királyi palota; Amalienborg és Christiansborg királyi palota, stb. — A város ipara és kereskedelme igen élénk, a városnak 500 saját hajója van.

csak szintén egy toronyval ékes ez mellett az arzenál avagy az fegyvertartóház, és mindgyárt a partya mellett az királynak sok hajója, kikben minden erőssége vagy. Láttam az többi közt az város előtt egyet felette szép készülett, mindenütt aranyas, neve volt: Szűz leány, mellyen gyönyörködteti az király magát sétálván az tengeren, az három árbóczfáján volt szép három veres zászló czimeres egy egy veres mezőben feir keresztel, tizennégy ágyú rajta és mindenütt veres rojtozatu kék tafotával befedeztetett, hátul az kormányfán egy szerezsin képe, felette penig egy üvegből készített aranyas gyertyatartó, nem nagy ez hajó, de igen szép módgyával építettett, az hátullyán ilyen irás vagy: Regna firmat pietas.

Kjöbenhavn városának vagyon egy hires academiaja is, mely azelőtt elhagyatott lévén III. Keresztély (Christianus tertius) felépíttette, ott jártomban volt nyolczszáz diák benne. — Situsa igen sovány helyen vagyon, holott egy felől az tenger habjai zúgnak naponként mellette, más felyül penig fővényes és veres anyagu föld az mezején. Vagyon hallatlan jó mélységű portusa, mely segétfője az ellenben levő Amager nevű kis sziget, kőkerítése és árokja vagyon. 1524. esztendőben esztendeig vittak és az éhség miatt kényszerítették megadni. 1536. esztendőben fel nem atták, hanem egymás után három egész esztendeig feltartották, noha már annyira jutott volt, hogy egy eb, egy macska, etc. nem találtatott benne.

Lund¹ (Lundia), ékes város; legnagyobb harang az erfurti Németországban, de itt még annál is nagyobb volt egy, kinek neve Mária Laura, ki 1577. esztendőben meghasadott, az király öszverontatta és Kronborgban az mostani ott való két harangot öntötték belőle.

Helsingör² az tenger partyán egy kis városka min-

¹ Lund város, Malmöhus svéd länben 14.000 l.; 1533-ig egész Skandinávia primásának székhelye, főnevezetességei a XII. századbéli székesegyház az 1668-ban alapított egyetem, Tegnér költő szobra, stb. (Tegnérnek világhírű költeménye a Frithjof-monda magyarul is megvan.)

² Helsingör, francziául Elsenaur, város Sjælland északkeleti csúcsán, Helsingborg svéd város átellenében, kikötő, tengeri

den kerítés nélkül; szép búzás házai és két temploma, ismeg az tengeren nagy csudálatosképpen felépített szép kővára, héazattya mindenütt batog, négy kerek tornyokkal felette ékes, az városfelé egy téгла hida. Ennek általellenében az tenger túlsó partyán más erős vár Helsingborg, nagy erős földtöltéssel, egy hitván csonka tornya, minden épületi téгла. Ez két vár és város között senki el nem mehet, hanem először nagy adót kell bevinni az királynak, az mi hajónktúl nyoleczvanöt tallért vötenek azonkívül még az vicekapitán az hajóra feljött és mindeneket felhánt, megszemlélt, hogy ha találhatott volna többet, mint az nauarchus számban bevitt eleiben.

Az Helsingborgnak¹ városában igen jó sokadalmok és vásárok szoktak lenni, hova az egész Svédországnak határibúl az szántó vető emberek mindenféle gabonát, ökröt, tyúkot, ludat és valami eledelre szükségesek felhordnak. Az mi régiségét illeti, nem tudhatom, ha az város-é avagy az vár régibb, ez bizony dolog, hogy ez város és vár Dániának legelsőbb és régibb épületi.

Tengeri útazás Kjöbenhavnból Amsterdamba.

1618. május elsején estve felé elindultunk Dániából és hányattattunk az Svédtengerre, annakutánna Norvégiaára, visszajöttünk az másnap tizenkét óra tájban az Német oceanus tengerre, hol az hajósok reánk dühöttek és keresztelni fogtak, az kik magokat meg nem

fürdő, közelében Marienlyst kastély és Kronborg vár, itt szedték a sundvám név alatt ismeretes adót a Baltitengerbe menő hajóktól egész 1857-ig (az Egyesült Államok már 1855-ben megtagadták a fizetést) a dán kormánynak évenként mintegy 7—800.000 forint jövedelme volt ebből, a dán kormány ezért illő kárpótlást nyert és a vám eltöröltetett; azóta természetesen nagyot csökkent a kikötő élénksége.

¹ Helsingborg svéd (1658-ig dán) kikötőváros Malmöhus länben, az Öre Sund legkeskenyebb részénél, 13.000 l., Helsingörrel átellenében, az ősrégi Kärnen torony ma is áll és a hajósoknak intő jelül szolgál; Helsingör Svédország legrégebb városainak egyike; közelében van a höganäsi kőszénbánya és a ramlösai gyógyforrás.

váltották;¹ módgya pedig kereszteléseknek ilyen. Az antennára, mellyen az legnagyobb vitorla nagyon oly magossan mint az itt Kassán való nagytemplomnak kőkerítésének magossága, vadnak öt csigák az kiben az nehéz vitorlákot fel szokták vonni, az egyikben vetnek oly hosszú kötelet, ki kétszerben aláér, az egyik végire minden kimélés nélkül derekon az embert reá kötik, felvonszák mind az csigáig, nagy hertelenséggel lebocsáttyák és az tenger vizében háromszor torkig elmerítik, talál olykor elszakadni az kötél, az ember bizony örökké odavesz. Minket is azért erre reá akarván venni, mindeneknek előtte megragadák az szegény pap társunkat ki felette beteg volt akkor is, reá köték, mi hogy ne cselekednénk, az dühös tengeri ebeket sirván kértük, de azok annál inkább csak hogy minket megijeszsenek, mint az gyors hóhérok kötözték az papot és bizony már szintén felrántják vala, hogy ha keszen-zsebéből egy aranyat és két tallért az harmadik társunk (minthogy mi nem nyúlhattunk pénzünkhöz) Sziglowski Gergely, mind az hárminkért le nem teszen vala. Azon nap este felé szép sereggel találánk elő hús franczia hajókat, kik nagy gyönyörű trombitaszóval mulának el mellőlünk. — Május 3. felette nagy szélvész bennünket előtalála és hogy az hajós úr igyekezett mégis az szél elen, annyira elhatalmazék az szélvész, hogy oly nagyokat roppant az hajónak deszkázása, ítélte volna ember álgylövésnek, ki kiáltotta: orate, ki jajgatott, az kormányos az főhajós urat szitta, hogy szánszándékkal mind magát s mind pedig annyi lelket el akar veszteni; oly nagy volt az jelenvaló veszedelem, hogy az kinek leginkább kellett volna is biztatni, az is azt mondta, hogy elveszünk. Látván az után, hogy nehéz Isten ösztöne ellen rugodózni, nagy sirván az hajót neki bocsáták az szerencse vitelének, ott bezzeg noha arra képest az compassum nauticum használt, hogy tudtuk, mely felé viszen az szél bennünket, de sem nap, sem csillag nem lévén, semmi gradusnak útait nem observálhattuk, ha-

¹ Ezen zsarolásról Szathmáry Király Ádám is ír (1711—1717), szerinte a Kullen sziklánál mindenkinek fél tallért kellett fizetnie, mert különben „excremonia“ (így mondgya ő) megmártották; bővebbet az ő útleírásánál.

nem csak az Isten immediate volt igazgató, akkor történt volna a nagy habok között egy fővenben avagy kősziklában megütközni, mindnyájan odavesztünk volna, vin azért akkor minket az szél viszont a norvégiai-hegyek alá, az tengeri betegség pedig az hajónak hánkódása miatt ismeg reánk szakada. — Observatio. Ezen az tengeren amaz török gállya és akármí evezőkből biratott hajó semmiképpen el nem mehetne még szintén nagy nyár közepin is, mert hallatlan nagy szélvészek északról szoktak támadni, most májusban is csak nem vészen meg az hideg bennünket oly nagy hó esett. Legnagyobb félelemben ez nap voltunk, mert az ellenünk jövő szél oly nagy haraggal volt, hogy az habok nagy magos házakat magosságokkal meghalattanak, kikre az hajó felhágdosván néha oly igen bément az vízben, hogy csaknem elmerült az elei, néha oly nagyra hágott, hogy leesvén csattogott, ropogott, az számtalan sok kötél csikorgott, mely dolog az én szívemben nagy félelmet szórott, egyéb vigasságom az 91. psalmuson kívül semmi nem volt, melyet az én velem jóltött uram Danzigból való kiindulásomkor mintegy testamentomban hagyott vala énnekem. Május 4. az Norvegiaitenger partjáról az északi boreas szél fúvása által jöttünk viszontag az igaz útra, de akkor is olly nagy volt az hab, hogy az tenger nemkülömben tetszett mint itt az tiszántúl az halmos Nyírfölde, mindazonáltal minthogy az szél utánunk volt, ki énekelt ki varrogatott, ki históriát olvasott, ki mit cselekedett, örülvén rajta, hogy az Úristen az norvégiai kősziklás partoktól megszabadított. Május 5. egy szél sem volt, megmérék az tengert és találák 24 ölnyi mélységét, azután egy orával csak 20 lón, kin igen megörülénk ítélvén, hogy nem meszsze volna már az föld holott igen kicsin volna az mélység, ez mi örömünket öregbíté számtalan tengeri lúdnak látása, azonközben pedig az árbóczfáról az vigyázó megszóllala ily szókkal: naulere terra visa. Május 6. az friziai tengerre érkeztünk.

Jóllehet Friziában ki sem szállottam, hanem csak situsát és erős városit az tenger mellett az hajóról szemléltem, mindazonáltal haszontalan nem lesz ez is az olvasónak, ha szemei eleiben állatom az mint felőle értettem. Mindenekelőtte meg kell tudni, hogy Frizia

kettő, egyik napkeleti, másik napnyugati; az napkeletinek két fővárosa vagyon. Emden és Aurich. Az Emden igen nagy híres emporium az Ems folyóvizének szája mellett építettett. Felette nagy vevés adás kereskedés vagyon benne, mert az portusa igen erős, nagy és mély, akármely megterheltetett hajó is kiszéllett vitorlával beléje mehet, (jobb az amsterdaminál) ékességére vagyon az városnak az ottvaló fejedelemnek tündöklő udvarháza, az tanácsház és az igen nagy templom. Friziának más fővárosát Auricht csak szintén nemesek lakják az közellevő erdőknek és berkeknek kedvékéért vadászásban és madarászásban.

Annyi faluja vagyon ugyan egymást érik, mellyek közül némellik mind népének, mind pengig épületinek nivoltára képest Németországnak sok városival feltehetné. Az napnyugati Friziának mind állása s mind pengig állapotja jobb rendben állatott, de az tengernek gyakor haragja miatt való kiáradása igen megkezdette szoritani, mindazonáltal most is szép városi vadnak számszerént tizenhárom.

Groningen igen nagy város melyből amaz tudós ember Agricola Rudolf származott. Leenwarden az egész provinciának szebb helye és cancelláriája. Dokkum, Franeker az igaz keresztényeknek híres academiájok benne. Harlingen az Némettengernek szárnya alatt, jó portusa vagyon, kinek ostiumán felette erős vár minden vizi ellenség ellen bátorságossá teszi. Közzel ehez Vorkum (Vorcum) és Hindeloopen. Stavoren kies város és régen igen jó portusa volt, de az tengeri habok fövennyel már igen bétöltötték, félő hogy rövid időn méltósága alább ne szálljon.

Faluk számláltatnak ez Friziában négyszázkilencven. Nyelvek magoknak kölömb vagyon, de az idegekhez németül szólnak, mint szintén az livoniaiak és kuroniaiak. Csak az paraszt nép is szép öltözetben jár közöttök.

Ugyanazon hatod napján májusnak hollandiai Schelling (Schilling) nevü portushoz jutottunk, ahol többet hatvan hajóknál ez világnak sok részeiből feljötteket találtunk; itt a tengerben nagy vashordók mesterségesen csináltattak vadnak, az végre hogy az hajó az igaz

úton közöttök talállyon el menni, kétfelől az parton két torony, kibe minden éjjel az amsterdami fiscusból égő szerszám készítettik, vagyon az várostúl tizennevez magyar mélyföldön Danzigtúl penig az mi szélvész miatt való kerülésünk után háromszáztiz mélyföld, noha egyenesen jövőknek volna csak százkilenczven. Itt számtalan sok apró hajók jötteknek előnkben, kiknek az várostúl erre vagyon fizetések, hogy az jövő nagy hajókat, mivel-hogy igen csekély az portus, fizetésekért megsegicsék, terheket kiszedgyék és az városban bévigyék, melyből hit alatt, mit kaphatnak minden szombaton béviszik és az tárházat nem keveset töltik, bizonyos órájok vagyon az melyre bé kell az városban menniek, így ha szintén semmi terhet nem visznek is, mégis micsoda hajók érkeztenek határookban az magistratusnak hirre adgyák. Május 7. circa horam 8. Hollandiának Mönnikendam, Enkhuyzen, Hoorn nevü városit meglátánk. Itt láttam az heringfogó halászokat kik fekete vitorlákkal széllyel futosván egynéhány százan az tengeren az heringet halásszák, jóllehet Danzigban is eleget fognak, de fogni nem láttam.

Hollandia.

Az két híres víznek Maasnak és Rajnának használok, azonkívül is vadnak halász vizei. Az Rajna vize nem ott szakatt régen az tengerbe ahul most Dordrecht-nél hanem Leijdenen alól. Ez tartomány Krisztus urunk születésekor pusztá volt és semmi ember nem lakta, hanem csak erdők voltak, de azután az tengernek hajjai és zürzavarai miatt az egész tartomány nagy vízárral veszett volt el,¹ és így azolta nem lehetett solidum, hanem fövényes föld. Kerületi nem nagyobb ötvenkét magyar mélyföldnél, úgy hogy álljon meg ember az közepin Hollandiának, minden szegleti felől ez világnak gyalog ember egy nap kimehet belőle, ily szorosságban vagyon mégis harminczegy téglával kerített városa, tizenhárom közöttük nevezetesb, kikről inspeciali descriptione szóllok.

Az imperium benne volt az spanyol királyé, kinek midőn csak egy Alba nevű herczegje is Hollandiában az igaz vallásért tizennyolczezer embert megöletett volna, kényszerítettek magok ótalmokban feltámadni ez nagy tyrannus ellen, kétszer azért az királynak minden erejét az Britanniai oceanus tengeren megverték és igájokat nyakokból kivetették, most belli ductor közöttök az nagy erejű Móricz, az oraniai familiából való fejedelem, kinek lakása 'sGravenhage nevű városban. Az tartománynak czimere egy fakertben szorittatott oroszlán.

¹ Hollandia a legrégibb idők óta folytonosan élet-halálharczot ví a tenger ellen, mely már sok szárazföldjét borította el vízzel, így pl. 1287-ben a mai Zujder-tó egy részének helyén létezett szárazföldet; 1277-ben alakult a Dollart öböl egy része; de viszont a lakosok is sokat elhódítottak már a tengertől.

Nincsen őnekiek kemenczéjek,¹ hanem csak sütő, az is az földben. nincsen szőlőhegyek, nincsen szántó-földök, nincs fájok, mely dolgon bizony elcsudálkozhatol miképpen lehessen az embereknek benne táplálások, holott csak Amsterdamban is lakos gazda számlál-tatik kétszer való százezer. Vagyon rétségnek nagy bősége az hol számtalan sok barom; tehene oly nagy termetű, mint nálunk akámely ökör, felette jó sajtja fejr, vörös, zöld.²

Népe emberséges, tisztább ég alatt minden nemzet-ségnél,³ csakhogy az fának szűk volta miatt igen rút étkekkel él, mert ugyan nagy rendbeli ember is csak kétszer főzet egy egész héten: vasárnap, szerdán, több napokon mind főtt húst, mind pecsenyét hidegen eszik, ha penig megmelegíti bizony rosszabb leszen az izi, mert csak földből és ganéjból csinált fának tüznél melegítik meg, mely tellyeséggel általjárja az egész étkeket; az tengeri habnak természeti benne az itt valókban, kik igen ritkán szoktak másnak engedni, hanem mindennek ellene mondani; vendégeskedők az módgyok szerint, ruhájokban idegen formát követnek minden német nem-zetség között.

Hajósi ég alatt egy tartománynak jobbak nincsenek mint ennek, kik ugyan palinurusoknak neveztetnek az ő délre és északra való peregrinatiojokért,⁴ holott mit szenvedtek, mit láttak, mit hallottak, mind ide írhatnám és tudom, hogy minden olvasónak mindenkori gyönyö-

¹ Bethlen Miklós is sokat panaszkodott e miatt, mivel folytonosan fázott és a melegedésnek igen különös módját találta föl, bővebbet az ő útleírásánál.

² A hollandok tudvalevőleg nagyon szeretik a sajtot, angolok ennélfogva „cheese-monger“-nek, sajtkereskedőnek csúfolják őket.

³ A hollandok tisztasága köztudomásu, az utczákat fölmos-sák, az istállóban szőnyegek láthatók, az amsterdami pinczelakások oly tiszták mint akármelyik előkelő szalon. Mindennek mintaképe az Amsterdam közelében levő Broek falu, melyet az utazók nem mulasztanak el megtekinteni.

⁴ A holland fölfedezők közül említendők: Barents ki 1594-ben és 1596-ban Novaja Zemlját fűdözte föl; Schouten, De Noort, Tasman, ki 1642-43-ban fölfűdözte Tasmania (1853-ig Vandiemensland) szigetét. Heemskerkről lásd Amsterdam leírását.

rúségére lenne, de hogy róla ne szóllyak azt cselekeszi a könyvnyomtatónak országunkban való szűk és drágás volta.

Az leányok nem különben, mint Danzigban meg-nőnek s úgy adgyák el idejeknek harminczkét eszten-deje felett. Ahol egy dicséretes dolgokról emlékezhetem az leányoknak. Esztendőnkét egyszer, télben harmadnap alatt az egész ország törvénye s szokása szerint pályafutásnak okáért bizonyos jutalom alatt, (mellyet az magistratus teszen le) a leányok az ő idejek szerént való hozzá hasonló ifjú legényeket az tengerre kilúják, az leány az férliúnak, az férfiú a leánynak lábára felköti a csontból vagy fából csinált csuszkondót,¹ de ez nem így vagyon mint itt Magyarországbán láttam, hogy egy nagy vassal megszegezett bot volt kezében az jégen járónak, hanem szintén csak lábainak mesterségesen való félretaszítása által, felhányása és mozgatása által az egész nép láttára elindulnak és oly sebességgel mennek, hogy ég alatt nincs oly ló, ki velek elérkeznek.

Csak közönséges incessusok is merő mesterség nincs oly Cleopatra, oly Camilla, oly amazon, ki velek érne, igen magossak, de felette karesúk, mert sok főemberek kicsinységektől fogván nagy erős vastag matériákból csinált testszorítókbán nevelik fel leányokat, hogy derekának szép állása lehessen.

Ez egész tartományban nincsen kinujáró koldus, hanem az ki megérdemli ispotályokban tartyák ha ki penig munkálkodhatnék és minden ok nélkül koldulásra adgya magát, megjelentem ide alább. hova viszik őket.

Az mely városokon által mentem, így következnek. 1618. május nyolczadik napján szállottunk ki az Balti-, Pomerániai-, Svéd-, Norvég- és Fries tengerről és az Istennek nagy hálákat adtunk, hogy a tengeri háborúktól és betegségekből kiszabadított, mert immár tellyes-

¹ Itt a koresolyázásról van szó. A koresolya skandináv találmány, az Eddában gyakran emlegettetik; Norvégiában és Islandban még ma is ló- és marhaesontból készítik. A koresolyázást legnagyobb tökélyre a hollandok és frizek vitték, kiknél a koresolya télen közönséges közlekedési eszköz. Németországban Klopstocknak erre vonatkozó költeményei folytán jött divatba. A karikás koresolya a jelen század találmánya.

séggel eluntuk vala az tengeri útát. Bémenénk azért Amsterdamba.

*Amsterdam.*¹

Amsterdam vagyon az Német oceanus tengernek Het Ije (Tia) nevű morotvája mellett, ez mi időnkben Lisboán, Velenczén és Anversen kívül ez világnak legfőbb emporiuma, ki lakos népét számlállyá 200.000 felett, minden idegenek kívül. Útszáin nem különben mint Velenczének mondgyák mindenütt hajón járhat ember, mert mindenfelé az portusról nagy víz megyen bé.

Fundamentoma egészben csak faoszlopokon áll, ha valaki házat akar építeni, először az helyen lévő földet nagy mélyen béassa, az árokban sok égerfaoszlopokat ver bé, azon felyül aztán úgy kezd az házi épülethez, innen vagyon ez, hogy ő nálok nem találhatnak oly magos házok mint Danzigban, az hol sok helyen egymáson fel nyolcz-ren² ház is vagyon. Amsterdamban drágábbban kerül az fundamentoma, mint az felől való épületi.

Útszái felette szépek és tiszták, mind éllel felvert téglából, gyakor helyen még az is mázos, kin ember csudálkozhatik, tisztasságát megtarthattyák mert soha szekér bé nem megyen,² lovon is nem más, hanem ha valamely fejedelem avagy nagyúr.

Sok szép scholái, nevezetes könyvnyomtató műhely, árútartó patikáknak soksága, szép mulató kertei ect.³ Az nevezetes és közönséges épületek benne ezek: az temp-

¹ Amsterdam a királyság legnagyobb városa (székhelye 'sGravenhage) Északholland tartomány székhelye, az Amstel folyócska és az Ije mellett 320.000 l.; csaknem egészen czölöpökön épült, kilenczven szigetét a csatornák fölé épített 300 hid köti össze, emélfogva északi Velenczének is nevezik (ép úgy mint Stockholmot). Különlegességei a forgó hidak, melyek minduntalan mozgásban vannak, hogy a hajókat átengedjék. — Amsterdam legrégibb neve Amsteldam, azaz Amstelgát; a város helyén a XI. században egy Amstel nevű halászfalu állott.

² Ma lépten nyomon láthatók kocsik és fogatok.

³ Nevezeterebb kertek ma: a Plantaadje, a botanikus és zoologikus kert ez utóbban az állatokon kívül egy japán és kínai muzeum is van.

lomok, az fegyvertartóház, tanácsház ispotályok és az Tuchthuis avagy jó erkölcsre és munkára tanító ház.

Az templom benne nyolecz: az Ó, az Új, Sz. Klára, Sz. Margit, az Minoritáké, Szűz Mária, Sz. Magdolna, Sz. Borbála.

Az Ó templom¹ harmincznégy fejér kerekded oszlopokon; két öreg orgona benne, az ablakoknak üvegi drága szép históriákkal képesen megiratott. Vagyon egy nevezetes epitaphium Heemskerk Jakab² nevű embernek az egész tartomány emelte, ez ember az észak alá, az dél alá kétszer volt hajón, hol mindenkor ellensége ellen győzelelemmel járt, azután Cadiz városa alatt megölettetett és földön testet ide hozatta temetni 1604.

Az Új templomnak,³ az kit hínak negyvenkét kőoszlopa vagyon, vagyon benne szép lefüggő gyertyatartó tizenöt, az sanctuariumot mérő velencei részről csinált rostélylyal fogták el az deréktemplomtól; egyéb oly dolog nincs benne egy krokodil és egy czethalnak bőre kívül.

Az egész városnak közönségesképpen öt kivállyképen való tornya vagyon, legszebb az kit most építenek egészen mind drága faragott kövökből. Nagyobb részére az házak téglá avagy zsindeley helyett mind kővel héazottak, oly szépek mintha mind batogból való volna. Az tanácsház minden ékesség nélkül vagyon⁴ az Haláros útszán, ajtaja felett drága aranybötűkkel ez vagyon feljegyezve: Audi et alteram partem.

¹ Hollandul Oude Kerk érdekes gót épület, a XIII. századból származik de 1690-ben részben újjáépítették; belsejében szép üvegfestmények és síremlékek láthatók.

² Heemskerk Jakab híres holland fölfedező és tengeri hős szül. 1557. Amsterdamban, 1596-ban az északkeleti út fölkeresésére indult és két telet töltött Novaja Zemlján, meghalt 1607-ben a spanyolok ellen vívott tengeri ütközetben.

³ Hollandul Nieuwe-Kerk XV. századbéli építmény legfőbb nevezetessége Ruyter admirál síremléke.

⁴ A mai városházában igen becses kép- és fegyvergyűjtemény látható. — Nevezetes épületek még a Prinsenhof nevű királyi palota, a XVII. században tizenégyezer czölöpön épült; ennek kupolájáról tündérics látvány terül el. A képtár (Trippenhuizen); a Csombor által is említett árvaház; a Montalban torony, a kiállítási palota, a zsinagóga, stb.

Sok ispotályok benne, sok betegek háza, soha ez városban ember kuldust nem láthat, mert el nem szenvedik, hogy a piacon járna, hanem hogy ha ereje nincs reá hogy munkálkodhasson, tehát bizonyos helyre megyen ahol őtet felveszik és ispotályban viszik, ha pedig nem érdemli meg az alamizsnát s mégis koldul, jaj bizony annak, ha rajta érik, mert az Tuchthuisba viszik, az hol megpróbálgatják, ha ehetik-e avagy nem.

Én Istenem, mely nagy alamizsnáskodás közöttök, meglátnál egy néhány száz embert betegen fekvén, ki mellett minden négy mellett egy aszszonyállat, ki gondyokat viseli, etc. Az elhagyatott árváknak is egynéhány közhelyek vadnak, ahol laknak, az hol őket külömb külömb mesterségre tanítták és egyenlőképpen mindeket veres ruházatban járatták. — Az tisztátalan személyektől elhagyatott gyermekeknek is szép házok és jó gondviselések vagyon.

A tuchthuisról (az deákok nevezik domus disciplinaris) így ércs. Mivelhogy minden helyeken, de főképpen ő közöttök találtnak afféle elvetemedett fiak, kik attyoknak, annyoknak szavokkal semmit nem gondolván, mindenféle gonosz cselekedetekre ugyan rohannak, tékozlók, szitkozódók, verekedők, paráznák s az többi; erre való képest az okos és böcsületes tanács csináltatott egy közönséges házat, kibe azoknak az gonosz erkölcsöket idővel megzabolázhatná, mindenféle mester ember benne, valamit az ember elgondolhat; ide azért nem csak az ottvalók, de egyebek is sok országokból gonosz fiokat elküldik és az mire láttyák az benne való gondviselők, hogy alkolmas, tehát arra választják, kit deákságra, kovácsságra, kit szabóságra, ácsságra, ötvességre és egyéb mesterségekre, de mind az mesterségen s mind pedig annak előtte míg reáfogják, bezzeg úgy kezekhez tanítták, hogy ha fene orosz lány volt is szelid báránnyá változik; először próbálgatják engedelmességét sokféle dolgokon: napestig egy helyből más helybe követ hord, vizet kutakbúl kádakban merit, azt meg visszatölti az kútban, kivel tapasztatnak, kivel énekeltetnek, némellyiknek lábán, némellyiknek nyakán az vas, fűrészeltetnek vele, ugratták néha, néha hasmant az verőfényre fektetik.

Az ki nem cselekszi avagy restnek láttatik lenni, vagyon egy ház szinte olyan mint Heidelbergben az fejedelem lóistállójában és Prágában az király udvarában, kiben egy ember képére vagyon egy nagy rézbálvány, kin egynéhány ezer lyukaeska, csak egy ablaka az háznak az is penig igen magossan az mint ember felérheti, az rest embert ebbe az házba zárják egy kezéhez illő edénnyel, az vizet megbocsáttják az rézemberbe, oly sebességgel jő ki belőle, hogy soha semmi szegeletiben az háznak meg nem maradhatni szárazon, az viz penig nőttön nő benne sohuva az ember nem hághat, lássa azért avagy hánnya az feje felett levő ablakról az vizet, avagy bizony elvész benne. Némellyik annyira kihordgya, hogy mind a két kezéről tellyességgel lemegyen az bőr, némellyik penig vakmerőségre vetvén magát, ha főember fia és eleitől fogva kémelésben nevedekett fel, tehát nagy sokáig fuldok az vízben, úszkál sir, kiált, könyörög, efféléket gyakorta holt elevenen hozzák ki. Egy szóval purgatoriumba lakik az ember, mikor ez házban vagyon, elég dolgok, de bizony szűk czipőjök.

Szertelen nagy haszna jár az városnak belőle, mert az mesterembereknek jóllehet esztendőnként fizet, de az számtalan sok hű szolgálk inkább csak szintén kenyérért, s vízért, mindenféle csinálendő matériákat úgy mint posztót, meszet, földet, fát, bőrt, földet, vasat, faggyat, etc. behordnak az város számára déllyest hetfőnapon és ugyanakkor reggel mindent megcsinálva hordanak ki. Ez szegény bennelevők közzül ki esztendeig, ki két esztendeig, ki meddig benne. Egy időben minnyájan nagy titkon felindultak volt, hogy kiki az ő mesterét tanitóját megölné, de egy, nem tudom, ha kegyességétül avagy inkább jövőndöbe reá szállandó nagyobb nyomorgatástul indittatván, az eggyik házra Virgiliusnak imez verset irta volt veres krétával:

Quondam etiam victis redit in praeccordia virtus
Victoresque cadunt Danai.

azaz: még végre azoknak is, kik meggyőzettek megjű az ő bátorságok és az győzedelmes görögök elhalnak. Ezt látván az benne lakozó gondviselők (minthogy kicsinyebb dologra is animadversio vagyon) kezdik az vereség

által examinálni, ki irta s mi végre, azon közben az egész dolog s álnok végezés kitetszik és annak utánna két annyira nevededett az ő reájok való sanyarú gondviselés. — Ide szokták béhozni az alamizsna nem érdemlő koldusokat is. Én bizony csak szintén látásátul is ez háznak iszonyodtam, mert az nagy kapu felett vagyon egy ember statuája egy szekérbe ülve, mellette s előtte sok fűrészt, kapa, olló, tű, sarló, etc. Az ember felett aranynyal ez írva:

Virtutis est domare ea quae cuncti pavent.

Az szekeret tigrisek, oroszlanok, farkasok és medvék vonszak.

Vagyon két gyönyörű sétáló helye az városnak, az egyik az Basilica, ki harminczhat fekete kőlábon áll és az pádimontoma is mindazon fekete márványkőből. Az másik épület pádimontoma az közepin fövenyes öntés, az szélén deszkázat, hatvan faoszlopokon áll, igen szép picturával. Czimere egymáson három kereszt.

Népe felette vastag az férfúi nemben. Az asszonyállatok és leányzók magassak és felette karcsuk. Az közrendbeli asszonynépek fekete palástot viselnek, de úgy hogy minden főkötő nélkül az fejeket is azon palástartal burittyák bé, kinek az homlokára lecsüggő részén egy szarv vagyon, nem kölömben mint az nürnbergi typographus nyomtatta ki az ördög képét amaz kisgyermeknek való apró evangeliomos könyvecskében. Az főrenden valók szoknyájokon felyül semmit nem viselnek, hanem egy nélhany szoknyát magokra vevén az legfelsőt nyakokra burittyák, az mely szokás az mi asszonyemberinknél igen rútnek látszanék lenni, de ott nagy tisztességes.

Igen nagy város és az hajóknak csendes statioja benne,¹ kik minden napon nagy sokféle országokból és tartományokból jelen vadnak. Láttam otllétemben egy hajót, kinek ez ideig mását nem láttam volt, szép aranyos tornyáczokkal tündöklött, csak hat igen hosszú ágyú benne; az spanyolokra járó tolvajoké volt. Meghiresedett ez az

¹ Amsterdam kereskedelmi tekintetben is az ország első városa, e tekintetben nem sok város mulja felül az egész világon; ipara is igen élénk, legfőbb iparág a gyémántkőszőrülés, de ezenkívül is szerfelett különböző iparágak üzetnek.

város sok cselekedeteivel, de leginkább három hajókázásával Indiára és északra, melynek leírásával még ilyen könyvet tölthetnék mint ez, de consulto elhagyom.

Ez városban válék el túlem az eggyik társom Sziglovoski György, ki más úton az flandriai herczeghez siet. Szállásunk volt az Erdei vademberbe, minden nap egy forintot attunk az gazdának kiki személye szerint, jó serrel, de bizony rút ételekkel tartott. Innen mentünk viszontag hajón¹ az hires Leijden városába.

Leijdentől Vliessingenig.

Leijden² ez az Amsterdam után legnevezetesebb városa Hollandiának, nem hiszem én ég alatt, hogy ennél az természet kívánságára szebb város lehetne, mert situsa egy igen szép mezőben, noha ez is mind vizben tétetve fundamentomol, hallatlan szép népe, felette jó vizei kerítése igen nagy töltés, mint Amsterdamban, refluxussa nincsen az tengernek, ki megbüdösitené ez várost; minden épületi felette szépek, eggyik útszát alig ismerhet meg ember az másiktúl, mert mivelhogy ennek is minden útszáján nagy terehordó hajósviz vagyon, az viz mellyékét az egész városban szép hársfákkal ültették bé, az házakra penig az szőlőtöveket felbocsátották, csak az ablakok tetszenek ki, szép játékos kertek, az fürdőházak mellett laptaházak, jó malmok, számtalan kőhidak (nem tudom ha emlékeztem Amsterdammak leírásában felőle, vadnak abban az városba többek két száz hidaknál.)

Az közönséges helyekről így irhatunk. Az Sz. Péter templomát³ negyvenkét nagy kőoszlopok erősítik, vagyon két igen nagy orgonája, sok szép epitaphiumi. Ez templomban láttam először, hogy ez aszszonynépek renddel ülnek az férfiakkal elegyesen, úgyannyira, hogy gyakorta

¹ Itt az úgynevezett haarlemi tengeren mentek át; ezt a haarlemi tengert 1840—1853. egészen kiszáritották.

² Leijden (állítólag a régi Lugdunum Batavorum helyén) város Délholland tartományban a Régi-Rajna (Oude Rijn) torkolatánál 44.000 l.; több mint ötven szigeten áll.

³ A Sz. Péter templom szép és nagy gót építmény, számos nevezetes síremléken kívül, legfőbb nevezetessége Boerhaave mauzoleuma.

történik kinek kinek az mellé tölteni az kit nem utál, azt itélem, hogy az mi országunkban ez törvény avagy inkább szokás kevés házasembernél volna kedves, mert az mieink magna laborant zelotipia. Az másik főtemplomot híják Ó-templomnak, ez igen nagy kerekded formára harmincznyolcz kőlábakon, nincs csak egy bálvány is benne; orgonák szépek, akkor egy ifjú pap praedical lott ex. 6. cap Joan. — Az Szűz Mária temploma előtt vagyon amaz híres könyvnyomtató officina Plantiniana,¹ kiben időt mulatni gyakran bémentem. Az praetorium fundamentomától fogván teteig mind faragott kővekből építettett, az Mórícz fejedelemnek szolgálai mindenhai nagy vigyázásban vadnak előtte. Ezen vagyon az legfőbbik óra kin az sok harangok minden huszonötödik minutát oly igen szépen megénekelik, úgy hogy az városban alá s fel járó ember (csak ne éhezzen) alittya magát minden orába lakodalomban lenni. Az több órák is mind illyek. Egy szóval az város paradisus terrestris. Egy főkapuja szintén azon formára építettett, mint az danzigi magas kapu. Nem külömben mint az pápának ezeknek is két kulcs az czimerek. Az város közepin egy nagy tömlőcz, mellette penig egy akasztófa, mellyen először az ki megérdemlette, megfojtatik és annakutána az kívül való akasztófára viszik az testét, okát ez ő szokásoknak kerdettem s azt mondták, hogy azért eselekszik, hogy ha odavinnék, mindgyárt az nép kifutna nézésére és itthon vagy tűz vagy partütés történhetnék azonközben. *

Az academia² egy nagy útszán oly épület, ki magasságával meghalatta az egész városnak minden épületit, még az templomokat is, most kezdték építeni, mert mind megégett volt és transferáltak volt más útszára, az hol de bonis operibus akkori magnificus rectornek egy leczkáját halottam, felette szép módgyával ment bé

¹ Plantin Kristóf franczia könyvnyomdász (szül. 1514., † 1589.) Párizsban, Anversben és Leijdenben nyomdákat alapított, az anvers ma is megvan. — Sokkal híresebb volt Leijdenben az Elzevir- († 1617.) fele nyomda.

² Az egyetem egykor egész Európában híres volt, tanárainak fényes névsorából álljon itt néhány világhírű név: Grotius, Boerhaave, Seaiger, Vossius, stb.; tanítványa volt többek közt Descartes is. Hajdan kétezeröttszázra is rugott a tanulók száma.

az scholában, két eziistsceptrumot vittek bé előtte. Megvártam az juristának is leczkéljét, ki de excusatione tutorum ezt tanította: négy rendbeli ember nem veheti fel az tutorságot: 1. az igen vén ember, kik természetek szerint mindenkor betegeskednek; 2. huszonöt éven alattvaló iffjú legények, kiknek elméjük változó; 3. az hadi személyek, mert ezek ritkán vadnak helyben; 4. az bolondok. Így tanít vala ez jámbor törvénytudó doctor. — Szállásom volt az Francia liliomban és minden napra attam 28 stuivert.

'sGravenhage,¹ Leijdenhez csak három mélyföld az Mórícz fejedelemnek mostan lakóhelye.

Voorschoten² (Forschot), egy falu, kiben midőn mennék egyedül, mert az paptársom vízen megyen vala egy bereken által, hallék nagy keserves éneklést csak az útszélén, melyet midőn megakarnék látni mi dolog volna, hát egy hitván tapasztos házacskában egy asszony-állat, bizony nem rút ábrázatu, énekli az Lobwasser versiója szerint az ötvenegyedik psalmust, kit mikor kérdenék miért attá volna magát ily remeteségre. Nagyot fohászkodván ezt felelte: volt neki egy kedves ura igaz házasságban, kinek halála után ő neki senki vig lakása, nyájas beszéde, de még férfiaknak látása nem kell. Onnan kijövéen mindgyárt kakukszót hallék és Istennek hálát adék rajta, mert tudásom szerint két esztendeig Danzigban laktomban nem emlékezem, hogy szavát hallottam volna.

Voorburg³ (Frobergk), igen szép falu csak egyszeri vagyon az útszája penig mint téglával rakott, nyolcz pénzen oly kis mézes pogácsát vettem benne mineműt egy pénzen itt nálunk örömet el nem vennék; ennek mezején mivelhogy itt kezdettem először gyalog jární, sokáig mind az orrom vére járt.

Delft,⁴ legelőször az város kerítését szemléltem,

¹ Németül Haag, francziául La Haye, angolul Hague, a holland király és kormány székhelye; ezen városról bővebbet Haller Gábor útleírásánál.

² Voorschoten falu Délholland tartom. 2179. l.

³ Voorburg falu Délholland tartományban, 2772. l.

⁴ Delft város Délholland tartományban a Schie folyó mellett 27.000 l., politechnikum, fegyvertár; hajdan híres fayence gyár.

kinek ékessége nékem igen tetszet, az kapú felett sereg német gyalog statuája vagyon gyönyörű renddel nem különben mintha majd mint alá akarnának az emberre szökni úgy néznek alá. Szállásra mentem az Tejes leányba, ahol egy vacsoráért nyolcz garast attam, az ágyért hármát. Ez városban sincsen csak egy kemence is, mind szintén egész Hollandiába, csak ganéjbúl csinált fából szereznek tüzet, kit ők torffnak neveznek. Főrétei vadnak az városnak, itt láttam két esztendőttől fogván disznócsordát, de ezek is mind feresztettek voltak. — Szentegyháza, az ispotályoké kívül, kettő vagyon Ó és Új. Az Ó-nak tornya tizenöt erkéllyel az újnak nyolczal, mind teteig kő. Akkor az tanácsház mind elégett volt. Egy szép epitaphiumot láttam itt, kinél ez ideig sohul szebbet nem láttam. Az materiája alabástrom kő, oly mesterséggel kifaragva egy asszonyállat rajta, hogy én bizony addig nem hihettem el, hogy bálvány volna ruhájára és orcájára képest míg kezemmel meg nem tapasztaltam. Az árva gyermekek is minnyájan veres ruhában járnak, mint Amsterdamban és Leijdenben és külömb külömb mesterséget tanulnak. Az Ó-templom is szintén azon formára vagyon mint az Új 34 oszlopra. Az betegek ispotályába bémentünk ahol elcsudálkoztunk az betegeknek sokvoltán, mindeneknek kívánt étele itala előtte, lábánál éjeli kannája, kijáró czippelőse és ha kívánnya mindgyárt jelen egy egy inas az ki az bibliát olvassa, mellettek serfőzőházak, konyhájok és minden mesteremberek mellettek vadnak az spitály udvarában, jobb kéz felől az bemenőknek az asszonyállatoknak, bal kéz felől penig az férfiaknak házok rendeltetett. Itt vált el tőlem az második társom az portugál pap és így immár nagy bánatra egyedül marattam, készülék mindazonáltal Rotterdamba.

Rotterdam,¹ bémentem az delfti kapún és midőn

tás. Az Ó-templomban nyugszanak Tromp és Heyn Péter tenger-nagyok. — Az Új-templomban látható orániai Vilmos herczegnek (ki Delftben 1584-ben meggyilkoltatott), a köztársaság megalapítójának mauzoleuma.

¹ Rotterdam, város Délholland tartományban, az Új Maas mellett, 170.000 l., az egész királyságban kereskedelemre és lakosságra nézve második város. — A Sz. Lőrincz templom híres

vendégfogadót keresnék egy keresztény özvegy asszony-állat szólita be házához az Tengeri csiga jegy alá. Portékámat letévén (mely semmi nem volt egyéb egy ingnél és egy imátságos könyvecskénél), kimentem szemlélni az várost. Az templomi szintén oly formán vadnak mint a többi, kiket már leirtam, úgy hogy ha valaki Hollandiának egyik templomát meglátta, meglátta mindeniket, hasonlóképpen az városoknak állási, az sok hidak, csatornák erkölcsök, etc. De Rotterdam ebbe különböz az többi városoktól, hogy itt mindenféle vallás vagy nagyobb részént, úgymint kálvinistáké, pápistáké, arianusoké, arminianusoké s az többi. Vadnak az tenger felé kivályképpen nagy erős bástyái, jó portusa és igen mély, holott mindennap sokféle országokból és sok tartományokból jött hajókat nem kiesin gyönyörűséggel nézhet ember.

Ez város volt hazája amaz nagy Rotterdami Erasmusnak, ki felől ezt mondgyák: Huic uni licuit dicere quod libuit. Neki tisztességére az város közepén való hidon emeltetett egy statua, kinek bal kezében egy könyv, jobb kezében pedig egy tábla ilyen írással: Erasmus natus Rotterodami oct. 26. An. 1467. Obiit Basileae Julii Anno 1536. Ábrázattya mint egy vén asszonnak szakáltalan süvege mint az canonicusoknak szokott lenni négy szegű; két felől mellette két orosz-lány bálvány az város czimerét tartják. Láttam ez városnak 114 hajóra való ágyúit, sok hajója között legnagyobbak az Erasmus és Jónás néven nevezettek. Az Erasmuson ily írás vagy az ez mi nyelvünkre fordítva: Mikor engemet csináltak neveztek el Erasmusnak. Erasmus képe rajta, melyből megtetszik, Erasmus még hazájában is mely nagy böcsületben volt.

Sok szélmalma¹ vagyon, az szekereknek szabad bémenni az városban. Az hal olesó, az kenyér és hús szintén oly drága mint másutt az tartományban, az bor

orgonája, a főtören Erazmusz szobra; Erazmusz szülőháza, a börze, az délti kapu, az 1635. alapított bank; élénk kereskedelem, szép utcák. — Itt született Rotterdami Erazmusz híres humanista 1476-ben, † Baselben 1536-ban.

¹ Hollandiában a szélmalmok legkülönbözőbb czélokra használtatnak, a leányok hozományát is ezek száma után ítélik meg.

annál is drágább. Szép sétáló háza vagyon az vízhez csak közel, tizenhét facolumnán. Itt immár nem igen láthat ember hajót álgyú nélkül mint Danzig, Dániában, Amsterdamban, mert igen félő az tenger az tüzes tolvajok miatt; vadnak azért nagy hajók igen szép készülettel, kin 24. 25, 26, 27, 28, álgyúk, trombitások, sok nép és zászlók. — Mindezeket meglátván igyekezék igyenesen bémenni Angliába, de az én özvegy asszonyom midőn belőlem kivette volna mi végre búdosnám, hogy tudniillik csak országokat, tengereket, városokat, várakat, népeket látnék és közöttök szép dolgokrúl tudakozhatnám, nem engedé meg, hogy igyenesen mindgyárt Londonba mennék, hanem ő maga hetvenöt pénzbe megszögdött egy hajóssal, ki Zeelandba készül vala, hogy engemet odavinné. Elbúcsúzván tőle és megköszönnén ily nagy emberségét (jót adgyon az Úristen fellyes életében neki) bémennék az hajóban, kinek Szürke macska vala neve és másnapra az szél szolgálván elérnk Dordrechtben.

Dordrecht¹ felette erős város egy kis szigetben mindenfelől szörnyű mély vizek mellette, az mely oka, hogy soha még idegen kézre nem juthatott. Hollandia felől kilencz erős bástyája mind földig faragott kövekből: nagy portusa. Az egyik kapuján Szűz Mária képe nagy mesterségesen leírva, nem tudom talám az lészen czimerek. Igen nagy tanácsházok vagyon, kin az derék óra mikor azon által jöttünk gyönyörűven éneklí vala az 139 zsoltárt, editionis Lobwasserianae.

Menten mentünk Zeeland felé az hajón, ahol csudálkoztam az emberek mely nagy kedvesen éltek az tabakkal,² mely felől így ércs az tabac spanyol szó,

¹ Dordrecht, város Délholland tartományban a Merwede mellett, 28.000 l., az egész királyság legrégibb városa; ipara igen jelentékeny; kereskedelme azonban sokat esökkent.

² A dohány nyugateurópai neve hayti-i szó, melyet a spanyolok a növényvel együtt hoztak Európába, Amerikából, hol a dohányzás már ős idők óta szakásban volt. Dohánymagot először 1558 vetettek Portugáliában, honnan Nicot János lisboai francia követ († 1600) Franciaországba is vitt belőle 1560-ban, ő róla kapta a dohány latin nevét. Hollandiában 1615-ben, Szászországban 1631-ben honosították meg. A dohányzást hajdan szigorú tilalakkal akarták megakadályozni. Oroszországban az egyház

deákul híják herba nicotiana, annak az embernek nevé-
ről az ki először ez fűnek találta. Hozzák az új világ-
ból kinek ily ususa vagyon: 1. ha valaki tengeri útra
avagy pusztára indul, hol kenyér nem találtatik, magá-
hoz veszen egy darabot, meggyújtja, füstöt felszítja, étel
ital nélkül nagy sok napokig ember meg nem éhezik,
sem szomjúhozik, hanem azon állapotban mint mikor
kedves vacsorájáról kijött minden dolgát cselekedheti.
2. Ha ember csak részegség kedvéért akar malozsát,
bort avagy egyéb italt inni, bár arra ne kölesön,
vegyen csak hat pénz ára tabacot, éllyen vele csak egy
fertályóráig, reá felelek, bizony úgy megrészedik
hogya szintén négy vagy öt forintot az malozsára köl-
tött volna is, inkább meg nem részegedhetett volna.
Egy bremeni borbélylegény, ki Lybiára indult sodorral
naponként jól tartott míg ez hajóban voltam. — Elér-
tük amaz erős kastélyt, Ramnekinst (Rankest), kinek
jóllehet semmi szépsége, de kívül belől erőssége szerte-
len és álmétkodásra méltó. Mellette állottak akkoron
Móricznak sok erős hajói, mellyeket eledellel és fegy-
verrel megtöltvén Marokkora készít vala; innen hertelen-
séggel elérénk Middelburgba.

Middelburg,¹ Zeelandnak igen fővárosa, hasonló
situsa és minden épületi az több ez országban való
városokhoz; vagyon két nagy tornya; ezimere egy kapu
avagy inkább egy darab útsza az honnan neveztetett
Middelburgnak, azaz félvárosnak avagy város közepinek.
Itt láttam először Pasquino columnáját² az római rend-
tartás szerint, a melyre étszaka szidalmas iratokat ragasz-
tanak azok, kik nyilvánvaló perrel nem mernek ellen-
kezőjökkel szemben szállani. Láttam azonfelett majd

bűnnek tartotta dobány élvezését, sőt a strjelecek is ezzel izgat-
tak a Nagy Péter által kegyelt idegenek ellen, „hogy szakállu-
kat nyírják és pipáznak“.

¹ Middelburg Zeeland tartomány fővárosa Walcheren szige-
ten 17.000 l., legszebb épülete a városháza, melynek szép magas
tornya és merészen kinyúló erkélye van, (ép. 1468).

² Pasquino egy gúnyolódni szerető foltozó varga volt Rómá-
ban a XVI. sz. elején, róla nevezték el azt az oszlopot, melyre
a nép élezes ötleteket és gúnyverseket (pasquinade, pasquil)
tartalmazó iratokat ragasztott.

minden ház előtt egy-egy magas czéggerrúdon egy-egy zászlót, kit mikor kérdeztem volna mi végre csináltak fel, az mondták, hogy oly szokások vagyon az egész országban, hogy az jövevény kalmároknak és az benlakozó embereknek is, kiknek házak nincsen tulajdon, hanem béres házban laknak, husvét után az béres házakból ki kell menni és újonnan szegődni minden esztendőben s annak bizonyására emelik az zászlót fel, hogy már az ház idegen ember birodalmától felszabadult, ezekben pedig az napokban ország szerint vendégeskednek mindenütt. Angolország felé legjobb portusa vagyon itt ez száznak.

Vliessingen,¹ felette szép város és az egész Zeelandban nálánál erősebb nincsen, mind vízzel az természetűtől, mind erős bástyákkal az emberektől, az közellévő Flandriában lakozó spanyolok ellen megerősített, minden bástyáján sok álgyúk, szép tornyai és az zeelandi fejedelemlnek házával igen ékes. Szép tanásháza, kinél még szebbet ez eddig eljött országokban nem láttam, tizenkét boltozaton áll, egy cseppig faragott kövekből, felette nagy kőbálványok rajta és az város czimere, mely három görbedezett folyóvíz, az honnan az város is neveztetett, mert az folyóvíz német nyelven Fluss, hollandon pedig vliet,² a honnan jött az Vliessingen. Négyszegű az város derék piacza széles és bő; az nagy templom sok szép epitaphiumokkal ékesített, de nincsen írás rajtok, hanem csak sisakokkal, fegyverderekakkal, pallosokkal rakottatott meg elannyira, hogy ha ember hirtelenségből bémenne ez templomba itilné fegyvertartó háznak lenni. Vagyon szép tornya három folyosóval, az fejedelem háza földig mind drága faragott kövekből vagyon. Csuda szokások vagyon ez templomban az papoknak, kik közzül az praedicatio előtt egy elolvas egy caputot az bibliából, annakutánna az tizparancsolatot fenszóval mondgya, arra respondál egy más pap ekképpen; mond az első: ne legyenek teneked ide-

¹ Vliessingen, francziálul Flessingue város Zeeland tartományban, Walcheren szigeten 11.000 l. a Schelde torkolatánál, az egész királyság legerősebb vára; kereskedelme élénk.

² Vliet hollandul patakot jelent; a folyó = rivier.

gen istenid én előtttem; az másik meg felel így: Isten ótalmazzon attúl, és így egymásután; mikor ér arra: tiszteljed atyádot és anyádot, így felel: segéllyen Isten minnyájunkat reája. — Ott létemben egy délyvest menék fel egy kis templomba szinte az derék portusnál, mely felmenésem felette nagy szomorúságomra esék, mert az praedicator ki akkor proponála, mindenképpen ábrázattyával, szavával, gesztusával, idejével, tekintésével, annyira hasonló vala az én kedves jóakaró uramhoz patronusomhoz, atyámfiahoz Szepsi L. Mihályhoz, mostan az szatmári ecclesiának lelkipásztorához, hogy ha tudtam volna mostan Németországban lakását, bizony ezerszer megesküöttem volna rajta, hogy ő volt volna. Szomorított penig az hogy túlem meszsze lévén, kit régen kívántam látni, az idő árnyékával játszottatván oly hirtelenséggel előmben vetett vala.

Ez helyen az tengernek nagy refluxusa vagyon, honnan majd megbetegedtem az bűdösségnek miatta, hat egész óráig azaz kilencz órátúl fogván mind egész három óráig az városban levő vizek az útszákról az tengerre felmennek és ez útszák viz nélkül maradnak, az hajók megszáradnak, három órára viszontag megtér az víz és az hajókat felveszi, hasonlóképpen Amsterdamban, Leijdenben, de itt alig ismerheti meg az ember, ez városban penig tellyességgel semmi víz nem marad. — Olcsóbb halat nem láttam semmi országban, mint itt, mert nyolcz garason oly nagyot, mint egy másfélesztendő gyermek, vehettek. Én szálláson voltam az Három szerecsenleányban az tenger partyán, az hol mivelhogy az hajók nem várakoztanak, estve hét órakor ki kellették jönöm és szintén úgy meg kellették az ágyért és vacsorájért fizetnem 12 stuivert, mintha ott háltam és vacsoráltam volna, én mikor ott feddőzném velek, hogy nem hállok ott, azért nem tartozom az ágyért fizetni csak ezt felelék reá: vagy halsz, vagy nem halsz bizony addig ki nem mégy, mert szándékod volt itt hálni. Ezt hallván mindgyárt eszembe juta az Szamos mellett itt Magyarországon egy nemes embernek (kit megnevezhetnék) lator szolgáinak cselekedetek, az kik ha az szegény jobbágnak ökrei, bár csak a túlsó partyáról az Szamosnak beletekintettek is az úrnak rétiben, ily

okon hogy szándékok volt belemenni, behajtották és birság alatt bocsátották ki; gondolván azért azt, hogy ha még hazájában is oly fortély megtörténik emberen, miért mentegethetem magamot idegen országban? Fordítám az erszény száját és megadám nekiek. Megtapasztalám ez cselekedetkor amaz közönséges veriverbiumnak is igaz voltát: *Peregrinans duos saccos debet habere, alterum patientiae, alterum pecuniae.*

Kijövéen azért Zeelandból Isten segítsége által egy éjel és egy nap hajókázván az zeelandi oceanuson, Angolországnak határában érkezénk az Thames ostiumára, az hol tizenöt egész mélyföldet felmenvén érkezünk Angolországnak metropolisába Londonba.

Angolország.

Sok folyó vizei, bő népe, sok városa, sok portusa és az szélin sok apró szigetek, kik közzől az Man (Monia) nevő igen híres, mivelhogy fundamentoma nincsen, hanem az hova az szél fúja, hatvan mélyföldig tehát oda s meg vissza megyen. Az nép Angolországban az ő nemzetségének erős őtalmazója, még csak akármely rossz is, ha ember vele beszél az ő genealogiáját nagyságos avagy király nemzetségre viszi.

Tüzzre való enyves és kénköves kőnek¹ igen nagy bősége nálok, csudálkoznál rajta, ha hallanád, gyakorta az kódusok Isten nevében kőveket kérnek. Azt mondgyák önnön magok az benne lakók, hogy Angolország sokkal jobb és mértékletesb egű hogy semmint Francziaország, nincs oly nagy hideg, nincs oly nagy meleg benne; búzája rozsa, árpája elég, csakhogy mind kerítésben vadnak az szántóföldek, honnan meg-tetszik, hogy drága, mert az nép sok hozzá, egyéb gyümölese is bőven. Barma sokféle, de főképpen juhoknak soksága, kiknek gyapjokból mindenféle szép posztókat csinálnak. Bizony mondom oly gyenge gyapja

¹ Itt a köszénről van szó. — A köszén Angolországban már 853-ban említették; a zwickani (Szászország) köszéntelep fölföldözése a X. sz.-ba esik. A XII. sz.-ban a liègei (Belgium), a XIII. sz.-ban a newcastlei, stb. bányák már ismeretesek voltak. Agricola 1546-ban említést tesz a dudweiler i égő hegyről; a köszén tulajdonképeni bányászása csak a XVII. sz. vége felé kezdődik, de csak a XIX. sz.-ban öltött oly óriási mérvet. — A sopronmegyei köszéntelepekről Townson Róbert angol utazó (1793) így ír: „Sopron városától mintegy 5—6 mértföldnyire (angol mld.) délnyugati irányban köszénbánya létezik; a köszén igen jó minőségű. A bányát csak néhány év óta művelik, jelenleg 12 ember dolgozik benne; egy mázsza köszén ára a bányánál öt penny“. (Egy penny = 4¹/₄ krajczár).

vagyon az juhoknak, hogy ember azt itílné, hogy csak szintén az bőr rajta, ha láttya penig nagy bőséges gyapja vagy, ki nem sokat különbözik az fejr selyemnél. Mondgyák, hogy azért vagy oly gyenge gyapja az ő nyájoknak, hogy az rozmarin nevű fűven híznak, mely fű természeti drága és mértékletes temperamentommal bír, mely dolgot annyival könnyebben elhiszek, hogy az juhoknak húsa is minek utánna felmészárlották, kedves és embert gyönyörköttető szag éreztetik meg.

Régen vasércz réz ez országban nem találtatott, mostan mindenféle metallum vagy. Egyedül csak az ő királyoknak pénzét veszik el, idegent soha nem, hanem ha merő ezüst vagy arany, kit annyiban veszen el az mennyit nyom, formájával semmit nem gondol. Az ő pénzek merő ezüst és arany, országokból ki nem szabad hozni, hanem portusokon visszaváltyák oly pénzen az mineműi országban igyekezől menni.

Farkas¹ ez országban soha egy sem találtatik, nemmellyek azt mondgyák, hogy ugyan az föld természeti nem szenvedheti, nem különben mint az közellévő Irelandba (Hyberniába) az kigyót ha beviszik és akármely mérges állatot, Dániának egy felől megnevezett szigetében az egeret, mihelt az földre leteszik szörnyű halállal hal meg. Így az farkas Angolországban. De in annalibus Civit. Angliae más okát mondgyák miért itt farkas ne legyen, s így szólnak felőle. Mivelhogy ez országban legnagyobb haszon az juhoknak tartásából jó, azelőtt való időkben midőn az farkasoktól a polgárok nagy károkat vennék, országnak közönséges rendelkezésből jött ki oly articululus, hogy az mely bűneiért halálra ítéltetett embert, tellyes gratiajaból, kegyelméből vala-

¹ A farkas a tulajdonképeni Angolországban már I. Eduárd uralkodása alatt (1272—1307) kipusztult, Walestől a király 300 farkasfejet követelt évenként adó fejében; Skótországnak 1680-ig még volt farkas. A medve Skótországnak 1057-ig létezett. A vaddisznó I. Károly alatt (1625—1649) tűnt el; a hód csak a XII. sz.-ig említették. A bölény II. Henrik idejében még előfordult (1154—1189). A helynevek azonban azt bizonyítják, hogy mindezen állatok hajdan nagy mennyiségben léteztek, így pl. medve, vaddisznó, hód, stb. nevezetű városok, falvak, hegyek, stb. szép számmal találtatnak.

mely város elbocsátana, tehát tartoznék az tanácsnak tizenkét farkasfejet esztendő alatt bemutatni szabadulásiért, mely dolog gyakorta lévén az farkasoknak minden neme közülök kiveszett és mivelhogy mindenfelől tenger között vagyon semmiképpen bé nem származhatik. No akárhogy esett legyen az dolog bizonyos ez hogy sohul Angolországban farkast nem találunk.

Régen nem volt annyiféle kőbányája mint most, mert most találtatik nagy bőven az kréta, az fejr márvány, alabastrom, sohul jobb s szebb nincs mint itt. Azonfelett amaz gagates kő, melyből mesterségesen az kik tudnak vele élni örökké égő gyertyát csinálhatnak, kit csak olaj olthat meg. Más az hogy ha ez kőnek porát ember valamely leánynak avagy iffjúnak borba beadgya szűzességéről megesealhatatlan tanubizonságot vehet, mert ha szűz megemésztí, ha nem, kibocsáttya mindgyárt. Sok meleg ferdők is vadnak benne.

Leghosszabb napjok tizenkilencz óra, de nyárban étszakájok is mind világos és szintén úgy dolgot tehet az mesterember mint szinte nappal, csakhogy az nap nem jár tellyességgel az ő horizonokon, de keveset különböz az étszaka az naptól, viszontag télben, midőn sol in capricorno, étszakájok vagyon négy egész napig is.

Nyelvek az lakosoknak is csak szintén az közzel való tartományoknak ngymint Irelandnak, Francia- és Németországnak nyelvéből összeve zúrt zavart;¹ felette

¹ Bizonyára sokan ismerni fogják azon adomát, hogy az ördög egyszer a világ minden nyelvét összefűzte és azoknak habjából csinálta az angol nyelvet, valóban alig létezik kevertebb nyelv, mert itt egymást érik az angolszász, franczia, olasz, svéd, német, kelta, dán, holland, stb. szók, a ki csak keveset is tanult angolul azonnal észrevehette ez bábeli zűrzavart. Itt csak azt akarom még megjegyezni, hogy a mindennapi életben használt angol nyelv szerfelett elűt a tudományos nyelvtől, ugyanis az előbbiben az angolszász és franczia elemek a túlnyomók, holott az utóbbiban a névelőn, névmásokon, kötszókon, stb. kívül alig van más, mint latin szó. Ennek könnyebb megérthetése végett álljon itt egy esupa latin szókból összeállított magyar mondat: „Individuális politikám esszenciája specziáliter abban kulminál, hogy mindazon dilemmák, differenciák, konflagrációk és konfliktusok megszűnjenek, melyek az európai konfigurációban kooperáló kabinetek kollektív akeziójának rezultátumaként garantirozott pacziifikációkat nullifikálják”. Vagy például egy híres osztrák publi-

rút pronounciatiojok, mert minden u-t ünek pronounciálnak.

Szép, középtermetű fejr nép lakja, főképpen pedig az asszonyállatok igen szépek, tiszták, fejérek, magossak.

*London.*¹

Az hol mindeneknek előtte a népnek deáktalanságán csudálkoztam,² mert három egész útszán kalmáarak, szócök, szabók, etc. között felmenvén sehul nem találtam egy embert, az ki velem deákul tudott volna beszélteni, hanem sokára találtam egy olaszra, kivél az mi kicsint tuttam olaszul vesztegettem, ki engem igazgatott az olaszok ordinarius gazdájokhoz, mondván, hogy mostan ott vagyon egy magyar urfi, mely dolgon felette igen megörülvén nagy szorgalmatosan felkeresém, de noha magyarnak mondotta magát mindazonáltal egy szót sem tuda velem magyarul szóllani, mivel hogy cseh fiú volt és csak akarta magát híresíteni messze földről jötttségével s azért mondotta magát magyarnak. Én innen kimentvén szállottam az Rókában az nagy híd előtt.

Látogatni, hogy kimentem mindeneknek előtte három útszáit kik igen szépek és tágasok szemléltém, szép kőkútak, mintegy nagy házak, számtalan sok csorgó csatornákkal ékesítették; az szegények ugyan vínak rajta az kik faedényben vévén az vizet, útszákrúl útszákra hordozzák és eladgyák pénzen. Ezenkívül vadnak az derék főútszában nagy magos kőépületek, oszlopok város czimerével, hallatlan szép bálványokkal czifráztattak; az több útszák felette szorossak és sokan nap fényétől sohasem bántattatnak.

ezistának következő mondása: „Die Restitution der Constitution ist die Glorification der Revolution.“ Ilyen mondatokat kötet-számbra olvashatunk az angol jogi, bölesészeti, stb. művekben.

¹ London, latinul Londinium, francziául Londres, Nagy-britannia fővárosa és az egész világ legnagyobb városa a Thames folyó mindkét partján 4,800,000 l. — Londonról egész köteteket lehetne írni, itt tehát csak a Csombor által felsorolt épületek mai állapotáról fogok említést tenni és azonkívül a régi Londonról is emondok egy-két érdekes adatot.

² Hogy milyen nehezen ment még az egyetemi tanároknál is a latin beszéd, azt Bethlen Miklós is említi.

Nagy városit láttam az eljött országoknak is, de ehhez hasonlót ez ideig nem, mert az ő kerületi, nemcsak az ő, hanem az én ítéletem szerént is vagyon negyedfél magyar mélyföld. Hida¹ az Thames folyóvízen által nagy. harmadik csudája Angolországnak, tizenhatsz fornixsal, ki csak ő maga is egy egész várost tenne, rajta egy templom és az kalmároknak számtalan árúsháza.

Az király kastélya² (más az udvara, kiről ide alább fogok szólni) az tenger felől magas kökerítéssel, négy toronnyal, négy szegeletre, minden ékesség nélkül. Ez vár előtt vagyon több 270 öreg rézálgúknál, melyeket ő felsége az jó emlékezetű Erzsébet királyné asszony az tengeri harcok nyert az spanyoloktól és róluk triumpálván mindenikre az ő maga czimerét metszette és itt egy rakásra tartják csak szintén emlékezetre. Itt csak közel egy ház oldalából felette szép két csatorna viz vagyon. Innen egy kis kapun az városba hogy bemennek egy sereg szerezsin leányokra találtam,³ kiket csak akkor hozták volt Afrikából az tüzes tolvajok, minthogy árulták, igen szép ruhában öltöztették volt fel őket.

Hollandiához képest nem drága hely, mi reánk bizony igen drága mert öt garasára kenyeret csak szintén főzelékje mellett is egy nap ember elkölthet. Fő seregek vagyon, kinek mását, az danzigi ser után, nem ítélem ég alatt. Halnak soksága; rákokat oly nagyokat láttam,

¹ Ez az ugynevezett Londonbridge, mely 1769-ig (a Blackfriarbridge fölépüléséig) egyetlen hid volt.

² A Tower (a. m. torony) Hódító Vilmos alatt épült. Itt fejeztettek le: Essex gróf, Stuart Mária, stb., itt ölettek meg „Eduard gyermekei”. Erzsébet halála óta (1603) nem volt többé királyi palota, hanem csak államfogház, ez utóbbi rendeltetése 1820-ban szűnt meg. Jelenleg fegyvermuzeum, ezenkívül itt tartják a levéltárakat és a koronagyémántokat. 1885-ben dinamitrobbanás következtében az ugynevezett „fehér torony” nagyon megrongálódott.

³ A néger rabszolgákkal való kereskedés a XVI. században vette kezdetét midőn az európaiak az akkor fölfödözött vidékeken gyarmatokat alapítottak. Angolországban a parlamentben már 1788 óta heves viták folytak a rabszolgaság eltörlése érdekében, de csak 1807-ben töröltetett el a britt gyarmatokban. Az angolok példáját azután lassanként a többi hatalmak is követték.

bizonytal mondok kissebb nem volt tizednapu malaczoknál, én nem hogy éve, de reá nézve sokára megcsemerlettem volna; eddig csudálkoztam, de már semmit nem, az Istenben elnyugott nagybányai Szabó Miklósnak ráklábának héán, kiben láttam hogy egy meszszel borment, mert itt egy icczést is találunk, három garason attak egy ilyen öreg rákot.

Napnyugatra egy igen szép kapuja, kin az királynak czímere egy hárfa, egy lilium, hat orosz lány, egy korona egyfelől egy orosz lány, másfelől egy unicornis tartya, alatta arany bötükkel ez vagy on írván; Vivat Rex. Az alatt viszontag ez: Senatus populusque Londinensis fecit. Anno 1609. Azon az kapun kimenvén vagy on viszontag egy templom és az templomtól balra térvén a faj on londoni posztószárazstó gyönyörűséges pázsitos kert, ezek csak magok is kerek ségekben kökerítése között fél mély földet befoglalnak, elcsudálkozik ember posztónak mennyi sokságát láthatja ez kertekben. Onnan balra térvén jut egy szép hostati utszára, az hol egy kis templom mind egészen faragott kőből, kinek ajtaja felett ily írás: Coemiterium hoc inferius a civitate Londinensi huic parochiae commissum sumptibus ejusdem parochiae muro lateritio septumest 1615.

Onnan az városban jövőknek egy igen szép kapu jó eleikben, mellyen jobb kéz felől egy király, közbe egy püspök, balkézre pedig az justitia statuája vagy on. Felmenvén azon útszán, találkozik az Basilica elő, hol az tornyon minekelőtte az óra ütne, két ember statuája harangot vonsz, bizonytal beszéllették, hogy minkettő merően ezüstből öntetett; csak az egyyik sem kissebb nálamnál, itt környöskörnyül fő képiróknak sok officinái. Sok menése után eléri ember feljövésében az sz. Pál templomát,¹ igen régi épület, három arcusra szakasztva szertelen nagy kőlabai, az sanctuariuma tizenkét grádicsal magasabb az derék templomnál, kiben sok fejir, fekete veres márványkőből és alabastromból csinált ko-

¹ A Csombor által említett Sz. Pál templom 1666-ban leégett, ennek helyén 1675—1710-ig épült a mai székesegyház Wren Kristóf vezetése alatt; ennek tornya 123 m. magas. — A Csombor által látott Pál templom már 1089-ben kezdett épülni, de csak 1315-ben fejeztetett be egészen.

porsók vadnak; csak úrvacsorája osztogatásakor nyittyák fel ez sanctuariumot, én egy ablakon benézvén, láttam egy püspöknek képét fekete márványkőből kifaragván, kinek természetszerént való csontait elrothadása után kiszették és feliben rakták; az deréktemplomban sok tudós, vitélő és polgári személyeknek márvány és alabastrom kőkoporsója, kiket ha le akarnék irni egészen, talám az olvasónak nehézségére és megunására lenne. — Az kimenőknek ez templomból bal kézre vagyon egy schola ilyen inscriptioval: *Ingredere ut proficias*. Erzsébet királyné idejében ez schola mesterének volt egy tizenötösztetendős leánya, ki azon állapattyában az deák, görög és zsidó nyelven az királynénak versekkel egy könyvecskét irt, mellyet most is halála után ujjonnan kinyomtattak és mindenek nagy kedvességgel olvasnak. — Ezen schola mellett balra, jobbra, elől, hátul valamely útszák vadnak mind csak könyvárosok lakják, úgy hogy csak a könyváruló hely is vagyon annyi mint az szepesi Szeben városa. Legegyenesebb útszáján ez városnak hosszaságát az király kastélyától fogva az Westminsterig szokott járásommal harmadfél óráig mentem el, honnan nagyságát igen könnyű itélned.

Az városnak felső végén az Westminster,¹ mostan főscholává tétetett, az királynak egynehány száz alumnusa benne én minden auditoriumit eljártam, de főké-

¹ A Westminster az egész brit birodalom legszebb műemlékeinek egyike a XIII. században épült. Itt vannak eltemetve: Hitvalló Eduard, VIII. Henrik Erzsébet, Stuart Mária, Chatam, Pitt, Nelson, Watt, Chaucer, Milton, Dickens, Macaulay, Peel, Róbert, Newton, Spencer, Thackeray, Congrève, Paoli, Herschel, Livingstone, Seymour Janka, stb. — Lássunk most már valamit a régi London beléletéből. 1306-ban midőn a város lakossága az 50.000-et még meg sem haladta, a polgárok kérelmére I. Eduard király a köszén használatát megtiltotta a nagy füst miatt. Később ezen tilalom feledékenységbe ment, úgy, hogy John Evelyn 1661-ben irt Fumifugiumában arról panaszkodik, hogy a köszénfüst miatt a kertekben a gyümölcsfák semmit sem teremnek és számos esetet sorol fel, hogy az az egészségnak árt. — 1416-ban a főpolgármester meghagyta, hogy sötét éjszakákon a polgárok gyertyákat akasszanak ki; 1661-ben ezt külön törvény is megparancsolta. 1684-ben már olajlámpákkal világították a várost, a gázvilágítás csak a jelen század első tizedében hozott be.

pen látásra méltó az ordinandusoknak examentartó helyek, az melyben az fal oldalán jobb kéz felől Herculest, propter magnos labores, bal kéz felől Sámson, az elviselhetőségért irták fel, ezek között Erzsébet királynét koronájával és egy rózsával egyetemben; más oldalon az ország czimere ilyen irással: Beati pacifici, item: Reges et Reginae erunt nutritii tui, azontúl igen öreg bötüivel: Cor unum, una via. Más auditoriumban ezt láttam: Non tota sed pars tamen, az mellyet sokan velem együtt nem tudgyák mire magyarázni. Az deákok felette szép különböző ruhákban járnak, könnyű még csak az legkisebbiket is megismerni az nép között, nem úgy mint Németországban nem tudgya ember ki micsoda közzülök, mert mind egyenlő ruházatban járnak az nemesekkel és műves emberekkel itt penig hosszszú metélt köntösök, még szintén nyárban is gyenge béléssel megbéllett, újja övig ér alá. Ez scholában jártomban deákok voltanak hatszázan. Az professorok és egyéb scholához tartozó személyek negyvenen.

Nagy rettenetes temploma ez Westminsternek, — kiben mostan az királyok temetkeznek, ebben nyugszik az jóemlékezetű Erzsébet királynénak teste, ebben az ő nénnye Stuart Mária, Skótországnak királynéja, ez mostani Jakab királynak annya, kinek gonosz cselekedeteiért Erzsébet az ő szokások szerint fejszével fejét vétette és ide temettette. Ez templom az benne levő szép kőkoporsók miatt érdemlette, hogy Angolországnak három csudái köziben számláltatnék.

Mikor ez Westminstertől az ember az király palotái felé feljő, szép két, faragott kőből csinált és szép statuakkal ékesített kapun kell bėjőni, itt az bėjövőknek balkeze felől vagy on egy szentegyház formára épített ház, ebben vadnak sok külömb külömb féle játszóhelyek, kiben laptát, kiben tekét, kiben karikát, kiben golyóbist játszonak, szép csatorna az oldalában, onnan viszontag, ha bal kézre kitérsz az kis kapun, mely felett az, Erzsébet királyné képe ily irással: Vivat Regina Elizabetha. És ha bemegy az kertben elcsudálkozol az kertnek mivoltán, de főképen az benne játszóknak szép rendin, kik némellyek követ hánnak, némellyek rudat némellyek küszködnek, ugrosnak, némellyek főképpen

az ifjú aszszonynépek és gyenge szüzek énekléssel vete-
kednek; mindezeket meglátván az pocták Olympusát és
Heliconat etc. félre vetnéd és az helynek gyönyörűségén
álmélkodnál. Az egész kerten általfoly egy folyóvíz, mely
az kertet kétfelé szakasztja, az egyik fele játéknak és
a király halastójának, melybe sokféle vízi állatok, gő-
dények réczék, tengeri hollók, hattyúk vadnak, rendel-
tetett. Az fele pedig vadkert, de úgy, hogy mindenfelől
beleláthatni, sok vadak benne, szarvasok, fejr és fekete
nyulak, ürökrök, őzek, bialok s az többi.

Ez kert előtt mindgyárt az király palotái, némellyik
csak téglapülete, némellyik pedig faragott kő, minden-
nek szabad bemenése, az udvarokban nem kérdik mit
keressz vagy miért jöttél. Az első nap bémentem, igye-
keztem rajta, hogy Jakab királyt is megláthattam volna
de főembereitől értettem, hogy tizennegyed nap házába
sem bocsátott senkit nagy szorgalmatossági miatt. Eze-
ket az palotákat mindenfelől mulatókertek fogták bé és
azok kívül is az városban számtalan sok hársfákkal
megültetett sétáló helyek, játszókertek, elannyira, hogy
Olaszország kívül nem hiszem, hogy egy ország városát
ezen felett mutogathassa és az ki angol királynak ker-
teit udvara népét és palotáit meglátta ez városban, sem-
minek itéli az Németországnak kellettlen muzsikáit.

Nemcsak ez városbeli, hanem az egész országbeli
népnek oly szokása vagyon reggel előbb iszik mint eszik
és felebarátyját is az felestekemre nem egy darab pe-
csenyére, hanem egy ital serre híja, honnan az néme-
tekkal disputállyák ez dolgot, mellyik cselekeszik jobban.
Az angolok így bizonyítják az ő szokásokat. Midőn
ember főzni akar, megöblíti először az fazekat s úgy
teszi bele, az mit meg akar főzni. Az németek pedig
ezt mondgyák: midőn ők jóízű vizet akarnak kútyokban
tartani, erős köves fundamentomot tesznek az kútba
először.

Ez nép szertelen gyenge és leány természetű, midőn
egy emberséges emberrel beszélgetnék Angolország-
nak gyümölcse felől mondá nekem: ez országban láttam
egy szem cseresnyét hatvanöt ottvaló pfennigen eladni,
mely teszen itt való annyi garast, mely dolgot én más
végre magyarázván és valami drága körül értvén, kér-

dezni fogám, hogy micsodás volt az cseresnye, felelé: bizony csak oly, mint más országokban szokott lenni és ha két hetet ezután ez városban várakoznál hetven angol pfennigen is meglátnád, hogy egy cseresnye szemet vesznek, nemcsak cseresnyét peng, hanem akármi új gyümölcsöt, mert az angol nép oly kedvetölt, midőn újságban láttya nagy áron megveszi, ki szeretőjének, ki urának, ki jó baráttjának kedvéért, ki csak azért, hogy fülére felköti és mindaddig míg el nem bővül, csakhogy ő is látassék valaminek, ott hordozza.

Az nép Londonban oly bő,¹ itélné ember minden nap sokadalom benne, hallottam minden jövevényen kívül, mindenkor találtatik háromezrezer ember benne; kenyér kell hiszem ezeknek. Bizonytal mondhatom nincsen oly hét, mellyen másfélszáz ökröt, ezer juhot le nem vágnának benne, hon azon felett az égi madarak? hon az tengeri halnak soksága?

(Nagy módgyával annakutánna az scholamesterrel beférkeztem volt az sz. Pál templomának sanctuariumába, az hol miket láttam, micsodás epitaphiumokat olvastam, hoszszu volna mind ideirnom. Vagyon sok királyoknak, püspököknek hallatlan szép koporsói, kiknek látásában sokat gyönyörködtem, mert mindeniken kinek kinek az képe, oly természet szerint vagyon kifaragva, hogy csak szintén az szó és mozgás nincsen, de ábrázattokat az természet sem csúfolhatná meg. Az mostani királyoknak temetőhelyek némellyeknek ez templom némellyeknek az westminsterbeli ecclesia.

A Thames folyóvizén,² mely nagyobb az Bodrog-

¹ London lakossága a XIV. századtól a XIX. elejéig ekként szaporodott: 1350: 90.000, 1590: 180.000, 1650: 350.000, 1700: 550.000, 1801: 864.009. Már I. Mánuel bizanczi császár, ki 1400-ban utazta be Nyugateurópát, azt állítja, hogy London minden nyugati várost fölülmul lakosságra és gazdagságra nézve. Népeességét tekintve London és Párizs sokáig vetélytársak voltak, de London már a XVII. sz. elején elhagyta Párizst. Jelenleg évenként átlag 60.000-rel szaporodik. Londonnak 530.000 háza és 23.000 utcája van. A város hossza 14 km. szélessége 9 km.

² A Thames, francziául Tamise, németül Themse, Angolország legfontosabb folyója, Wilt- és Gloucestershire határán ered és 350 km.-nyi folyás után az Északi-tengerbe ömlik Sheernessnél. Tengeri hajók egész Londonig fölmehetnek rajta.

nál, valamely hajó feljő az városban, az királynak ked-
vejért minden álgyúját ki szokta sütni, néha egy nap
meghallhat ember kétszáz álgyúlövést, mely hogyha
földön volna, gyakorta az magos házakban kárt tenne,
de az vizen lévén semmit nem árthat.)

Mely nagy öröme avagy keserűségére legyen
idegen földön valónak más országban csak valami
kicsinbe hazájabeliekhez hasonlókat látni, itt Angolor-
szágban vettem eszemben, mert midőn nagy szomoruan
sétálnék, történet szerint három muszkát¹ az ő ruhá-
zattyokban, mely a mienktől nem sokat különböz, láték,
magos sarku sárga csizmájok, eggyik zöld, az kettő
szederjes öltözetben, ezeknek látása annyira béhata
szivemben, bizony gondolkozásim miatt alig tudhattam
hol vagyok.

Londontól Doverig.

Londont elhagyva jöttem Canterbury felé, az hol
először egy igen félelmes hegyen kellett áthaljóni, ez
félelmes hegyről túból kilátni, nem különbben mint egy
kis tartománt London városát; vagyon egy igen nagy
vaslámpás szintén az tetején, ki mellé az város embe-
reket rendelt, hogy ha valami oly dolog történik az
hegyekben, tehát tűzzel az közel, való falukban és vá-
rosokban hirt tegyenek, mellyet hogy ha tűzzel vilá-
goskodni az emberek látnak mindenfelől az ellenségre
futni készek. Innen elszemléltem az mig elláthattam
Angolországnak nagy részét, hol barmoknak sokságán
nem annyira, mint nagyságán csudálkoztam, bizony
mondom vagyon az tehén az ő országokban oly nagy
oly vastag, mint nálunk akármely ökör, ha két ezeret
egy seregben látnál is mind fekete; az ökör oly testes
oly vastag mint itt az bial, az szarvoknak hosszúsága
mig fejekben vegyon fejestül meghaladgyák akármely
embernek ölit, felette feirek az szarvok, ő magok pedig

¹ Az oroszok és angolok közt, mióta Chancellor Archangel-
skot fölfűdözte (1553), igen élénk kereskedelmi összeköttetés
fejlődött ki. Ezen korból számos angol napló és útleírás maradt
fenn Oroszországról így pl. Chancelloré, Jenkinsoné, Fletcheré,
Horseyé, stb.

feketék. Az rozmarin az mezőkben szintén oly bőven nő, mint nálunk az üröm, csak hogy nem oly szelid mint az kertbeli, hanem ha ember hasznát akarja venni ott is kertben plántálja. Leszállván az hegyről egy forrás mellett öttem és nevemet egy fára ilyen igékkel met-szettem fel:

Martin Czombor terras dum cerneret Anglas
Hic comedit; dulci ex hoc quoque fonte bibit.

Jöttem keservessen felyebb-felyebb minden társ nélkül és midőn egy Gravesend¹ nevű tisztos várost meghalattam volna az túl felől való erdőben, egy nagy szerecsin nagy hirtelenséggel az erdőből előmbé állá egy szekerczével, feketébbet nálánál én életemben sem azelőtt, sem azután nem láttam, kezde velem angol nyelven (mert régi ottlakos volt) beszélteni, de én semmit nem tuttam neki felelni, mondottam mindazonáltal, hogy Canterburyban megyek, igen félek vala ugyan az szekerczéjétől, de Isten úgy adá, hogy nagy emberséggel válék el tülem, az útát megmutatván.

Értem azután Rochesterbe,² rossz kis város, mint egy öreg faluja Franciaországnak; volt emekelőtte nagy kietlen magos vára, de mostan az szintén romlásban vagyon, kőhidat nagyobbat és jobbat, de szebbet soha nem még ez ideig mint itt mert az egész hosszúságát csak czifraságnak okáért mind veressel festett vas rostélylyal magossan és az király s az ország czimerével (az is mind vas) ékesítették meg, itt láttam négy öreg gallyáját és tizennégy hajóját az királynak, kiknél szebbeket egy rakásban soha sem láttam, sem Poroszországban sem Dániában, sem Hollandiában, sem pedig Fri-ziában, mindeniken eggyenként, huszonnégy álgú helye volt.

Én bemenék az vendégfogadóban, bizony nem italért mert akkor nem szomjúhoztam, de hogy valimit

¹ Gravesend város Kent grófságban, 23.000 l. a londoni kikötő végpontja, a Thames jobb partján, látogatott tengeri fürdőkkel.

² Rochester város, Kent grófságban, a hajózható Medway (a Thames mellékfolyója) mellett, 22.000 l.; a Czombor által említett kőhidat ma tizenegy ívből álló szép vashíd helyettesíti; nevezetesebb épületei: a várkastély, a székesegyház, stb.

ehetném, csak tisztességnek okáért azért kerék egy itszert, ők hirtelenül három itszét adának előmben, csak-hogy többet kellessen fizetnem és mivelhogy igen megfárattam volna, s az idő is estve hat óra felé volt, akartam ott maradni, de az szerencse álmokul szolgálta, mert az gazdaszszomjak házas leánya, igen deli személy, bő kézzel és nyomott testel birt, ki hozzám járulván, mintha szánakoznék fáratságomon és sok búdosásomon, kezdé kezeimet szorongatni fejemet édesgetni, gyakran meg is csókolni, mely czeremoniához én magyar, mivelhogy nem szoktam vala és jól értem vala, mivégre lönnének efféle édesítések, meggondolván azt is, hogy egyedül volnék, fárat testemet felemelem és az útnak indulék, elesteveledem és sokat idestova járván egy jó vendégfogadóban, kit Két Majomnak neveztek hálék. Honnan másnap elindulván, jutottam az hires Canterburyben, mellyet én itéltem Cambridgenek lenni; egy völgybe vagyon, nem igen meszszeről tetszik meg, kívül minden épületi paraszt.

Canterbury¹ (Cantuarium) ez egész világon az compostellai Jakab, loretoi Mária és az aacheni József után legnagyobb bocsújáróhely, az ittvaló Sz. Tamás püspöknek testéhez, ki három vitézek által itt ölettetett és itt is temettetett volt el. Midőn bémentem legelőször Lambeth Jakab ottvaló archidiaconust találtam és köszöntettem, kitől mikor az academiának állapattyát kérdezném ezen szókkal felele: *Toto coele errat dominus studiosus, hacc civitas non est Cantabrigia, sed Cantuaria*,² mely dolgon igen bánkóttam, mert azt az az academiát eleitől fogva látni kívántam, de minthogy immár hátam megett hattam volt harmincz egész mélyföldön, megtérni reá igen resteltem. Hogy eszében vette volna az pap,

¹ Canterbury város Kent grófságban a Stour mellett 22.000 l., Angolország primásának székhelye, az érsekséget 597-ben Sz. Agoston alapította; hajdan meglehető ipara volt, melyet a huguenotk honosítottak meg, de ez már egészen eltűnt, sőt a lakosság is megfogyott, mindazáltal nyers terményekre nézve elég élénk piaza van.

² Ami Csomborunk ugyanis Canterburyt összetévesztette Cambridgezel, ez utóbbi város (1231-ben alapított egyeteméről hires) a hasonló nevű grófságban, Londontól északra a Cam mindkét partján fekszik.

hogy bánkódnám az útnak elvesztésén, mondá viszontag: Non paeniteat huc venisse, hic enim videbit primum miraculum Angliae; és kézen fogván legelőszőr míg egyéb dolgokat megmutogatna, vin egy korcsmára (mert enni és inni ő közöttök akárhol sem tartják gyalázatnak), ahol mind én s mind ő megzajosodának az angol sertől, onnan házához vivén, küldé az templom kulcsáért melyben az canterburybeli Sz. Tamásnak teste tiszteltetik vala, ezt felnyitván elhordozza mindenütt, melynél soha ember szebb épületet nem láthat, kiért az három angolországi csudák között számláltatik.

Életemben nem hittem volna, hogy ilyen szép templom¹ lehessen arany és ezüst nélkül (mert az arany edényeket ruházatokat belőle már mind kihordották) ez világon. Felette nagy két tornya vagyon kívül, belől az templom igen magas; az bótozattyán az egész országbeli uraknak czimerek, számtalan sok folyósók benne, melyeket egy néhány száz fekete márványkő oszlopok tartnak, sok kies kápolnák, magas alacson grádicsok. Az sanctuarium benne kettő, az első a derék templomnál huszonkét grádicsal nagyobb, melybe az mindennapi könyörgések és éneklések, fő püspöki, érseki székek, az éneklő pulpitus igen nagy velencei rézből, mellyen nagy sas szárnyát kiterjesztvén az könyvet tartja, az másik sanctuarium még annyival magosabb az elsőnél s ebben volt helyeztetve az Sz. Tamás teste.²

Az deréktemplomban minden oszlopokon könyvek vadnak felette régiek, azok között az Sz. Nikodém evangéliuma is megtartatik. Az ablakokon semmi parasztiüveg nincsen hanem új és ó törvénybeli szép historiáknak képekkel irattattak meg; csuda dolog mindannyi száz oszlopok között is, hogy oly világos az templomnak

¹ A canterburyi székesegyház Angolország leghíresebb templomainak egyike, 155 m. hosszú; főtornya 70 méter magas. A korust Guillaume de Sens készítette. Legnevezetesebb siremlékei: a Fekete herczegé, IV. Henriké és Pol bibornoké. — A XII. sz.-ban épült, de a XIV. és XV. századokban sok változáson ment át.

² Becket Tamás szül. 1118-ban, 1162-ben canterburyi érsekké lett 1170-ben politikai okokból megöletett. Földi maradványait VIII. Henrik angol király elégettette és a hamut szétszóratta 1538-ban.

minden szegeleti. Nagy canonicatus tartya mostan is ez ecclesiát és szintén mint az pápisták idejében responsive decantállyák az psalmusokat; sokan öregek és kicsinyek az kámzsát reájok felveszik és barátmódra énekelnek. — Főembereknek koporsókövei drága alabastrom, márványkő és velencei rézből szertelen sok némellyiknek irását az régiség miatt el sem olvashattam sokaknak elolvastam és observáltam is. Ezenkívül sok királyokhoz illendő koporsók kápolnában rekesztetvén vadnak. Vagyon egy tábla, kin az egész Sz. János látásának historája képekkel vagyon megírva, gyönyörűség látni. — Az templom körül mindazon csak érsek püspök és canonicusok palotái, szép schola, de főképpen egy klastrom csuda tekergő és setétes épület, egy szóval mindenütt az hova elhú az ember itt ez helyen, nil nisi stupenda antiquitatis vestigia.

Az város¹ nem igen nagy, sem szép, mindazonáltal egyenes padimontoma, sok elromladozott kőkeri, szép kapui, tisztos városháza; kenyere és bora drága, seri szenvedhető áron jó. Mindezeknek végire menvén viszontag az praedicator házához tértünk és három órától fogva hat óráig az seres üvegekkel ismerkedtünk, felette jó kedvel tartott ez jámbor engemet, itélem azért, mint-hogy ő is Németországban búdosott, tudta az búdosás mi légyen. Én mindennyi jóban is noha nagy sokat marasztott, utamat el nem halasztám, mert erszényem két dologért igen kezdett volt laposodni, hazám pedig az túlem elrendeltetett úton még négyszáz magyar mélyföld volt. Először azért fogyott pénzem, mert Angolországban is mind szintén az eljött országokban, felette drága volt minden. Másodszor mert az aranyért többet nem attak százhatvan pénznél.

Elbúcsúztam azért Lambeth Jakabtól, minekutánna nevét könyvemben beirta volna és Brittanniai oceanus tenger felé utomot inditván, estve eltévedék egy sűrű erdőben, az hol tovább menni hogy nem láték, béheveredém egy tövises bokorban, az hol ott is nagy szerencsén fordulék meg, mert midőn pallosomat rajtam hivelye

¹ A székesegyházon kívül nevezetes még a Sz. Márton templom, Nagybritannia legrégibb temploma, továbbá a várromok; a város ovális alakban épült, négy főutczája egymást keresztezi.

nélkül keresztültöttem volna és nagy csendesen, de bizony félve nyugodnám, ime két parasztember nagy suttogva, egy-egy szekereze nálok, eljőve, azt hiszem falópók voltanak, az bokor felett megállanak, minthogy sötét volt talán ők engem meg nem láttanak volna, de én őket szintén az fejem felett állani jól láttam, féltem rettenetesképpen, ha valahogy tolvajok, s engem meglátnak először, úgy hajit valamellyik, avagy úgy üt, mert oly közel voltak, hogy ütve is elértek volna, hogy szörnyű halált meghalok, ragadám az mezítelen hegyes tört kezemben, felugortam, ők ezt látván tőlem hátrább futának, de én vendégfogadót kérdezvén tőlök, megbátorodának és hozzám jöven, megbeszéllek, hogy két egész mélyföldön az igaz utat elhattam volna, igazitának mindazonáltal egy vendégfogadó felé, ki még csak egy mélyföldön vala, de mivelhogy én szertelen megfáratam volt és meggondolván azt is, hogy ha szintén az vendégfogadóhoz elmegyek is északának idején egy embert bé nem bocsátonak, főképen az ki nyelveken nem tud; keresek azért egy más helyet az erdőben s ott hálék az filemiléknek és baglyoknak keserves szavok és éneklések között.

Másnap igen jó reggel felkelvén Angolországnak az mint tartyák portájára Dover¹ nevű városban eljuték hét órakor reggel. Egy kicsin oppidum minden kerítés nélkül, vagyon két bástyája, mind az kettő az tenger felől, négy-négy álgúyú rajtok. Erős vára az hegy tetején Szepesvárának formájára az tengerpartra kinyújtott kerítése. — Itt és több utolsó várasiban Angolországnak valaki kimegyen belőle idegen országra, senkit az hajósok fel nem mernek fogadni bizonságlevél nélkül. Midőn azért én is ki akarnék Franciaországba menni, elmenék az inquisitorhoz, ki tőlem kezdé nagy kedvetlen kérdezni hova megyek, kinek én deákul felelvén, ő viszontag németül szólla hozzám annál is inkább, de jó szízzel foga kérdezni hova való vagyok és micsoda valláson?

¹ Dover, francziául Douvres, város Kent grófságban, az angolok által Strait of Dovernek nevezett calaisi tengerszoros mellett, 29.000 l.; a Csombor által Szepesvárához hasonlított vára (aug. Dover-Castle) ma is igen erős és Angolország kulcsának is, neveztetik; maga a város egészen középkori jellegű.

Én mondtam hogy protestans vagyok Németországnak Frankfurt a. d. Oder nevü városából, ekképpen nekem levelet ada. Tartoztam volna tőle harminczöt garassal, de nem vének az jámborok egy batkát is tőlem. Szál-lásom volt az Négyökrös ekében az hol egy néma leány volt hatinknak szolgálója, az főzött, süttött, asztalt teri-tett, nekünk, kinek főztét, ha csak látnám is, most bizony halálra elcsemerleném, de akkor mind jó volt, mert az idő az mit hozott, meg nem változtathattuk; rút csipás szemei, sánta lábai, undok kezei, bizony három egész hétig is talán egyszer meg nem mosdott, ha valaki pirongatta valamiért, iszonyú kiáltása volt néma módra, hogy csaknem visszaállott az embernek haja miatta, én mikor eljöttem tőle hitetlenségéért megátkoztam, de elhittem, hogy még az átok sem fog rajta. Angolországban sem láttam sohol csak egy kemenczét is mind szintén Hollandiában és Zeelandban.

Franciaország.

Eleitől fogva az mint az historicusok bizonyoságot tesznek felőle, Franciaország (Gallia Orszagh), mind városi s mind pedig mezeire képest igen igen megtölt hely volt. Strabo azt mondgya, hogy az ő idejében, (ő pedig élt Krisztus urunknak születése tájában) Galliának csak egy szegzeti is pusztán nem volt, most is pedig annál inkább minden része oly bönépű,¹ ember alig megyen egyik szép városából ki, mindgyárt kettőt s gyakorta hármat is meglát előtte. Mezeje oly szép, sík, kies nihil nihil, nem amaz emberrettentő kősziklás, hanem szép zsiros hegyei vadnak.

Azt mondom, hogy senki szebb országot, ha az egész világot bejárná is, közönségesképen szólván, soha nem láthat. Szőlőhegyei nihil hét egész mélyföldre is kiterjednek, búzája sok és gyakorta Spanyolországot is táplálja vele. Folyóvizei sokak és nagyok, kiknek némelyik napnyugatra, némelyik délre, némelyik észak fele megyen az tengerbe és így mindent a mi vagyon benne idegenekhez kihordhatták, az minthogy az mi nincsen, idegenektől könnyen beszerezhetik. Híresebbek ezek: Seine, Loire, Marne, Saône s az többi.

Az rozmarin és az cypros gyakor helyen, főképen az Provence (provincia) nevű tartományában, nemkülömben, mint szintén Angolországban minden gondviselés nélkül nevededik. Közönséges gyümölcs mindenütt, narancsalmák, pomagránátok kertekben gyakor helyen. Számára számtalan, három forinton is vehetni egyet. Én Istenem, mely sok és bő forrási főképpen Lotharingiában, rétein füve majd embermagasságnira nő és nem

¹ Franciaországnak ekkor (XVII. sz. elején) 20 millió lakosa volt.

tudom az természet mit tagadott volna meg túlök az verébmadáron kívül, mert ez ritkán találtatik, de elhittem, hogy az böles természet ez kártevő marhát is áldásképen vette el tőlök, ne lenne tudniillik rútítója ez szép országnak.

Városi megfogják számat, hogy ne szóllyak, kikről jobb semmit ne szóllyak, hogy semmint az ő dicsiretekben megnémullyak. Gondold meg Párizst, oh olvasó, jusson eszedben Orleans, tekincs La Rochellere, Nancyra, Châlons-sur-Marnera, Toulousea, Rheimsre és számtalan sok fényes és egyéb tündöklő városira s azt mondod:

Detulit huc certe ars quicquid in orbe fuit.

Academiái nagyok és nevezetesei: Párizsban kettő, kikről alább szóllok bővebben; Rouenban, Toulouseban, Marseilleben, Bordeauxban, Saumureben, Poitiersben etc. Az népe új dolgoknak felette kívánója hamar haragra, vig és hajlandó minden gonosságra örömet vendégeskednek aprólék dologért perlekednek.

Az aszonynépek és leánzók nagyobb rész szerint mind feketeszeműek, vigak, szaporodók, idegenekhez emberségesek; ruházattok felette szép, abroncsokkal szélesítik szoknyájokat, hajok alá becsinálnak valami konty formára csinált materiát, azon általvonszák osztán az hajokat és nagy szép módgyával hátul vagyon az hajtekerőjök, nyárban az meleg ellen orcájokon fekete bársonyból csinált álorcát viselnek és mindeniknek kezében egy szellősítő legyező vagy drága tollokból, vagy czifra aranyazott papirosból csinált. De ez az gonosz nőktől az törvény ellen való dolog, hogy orcájokat, kiket az természet kimutatni rendelt, befedik, csecseket pedig, kiket rejteni kívánt mindenkor kimutattyák.

Dieppetől Párizsig.

Térek az utamnak leírására. Kijöven azért Angolországból egy étszaka nagy sebességgel mentünk az Britanniai oceanus tengeren, megvirradva meg látánk Flandriának minden szép városit az hajóról Calaist, Nieuportot, Ostendet, Gravelinest. Ugyanazon nap elérénk Normandienek Dieppe nevű városában. Elhalgatom mi történt rajtam az Britanniai tengeren, hol midőn imár

az Úr Isten két társot adott volna egy spanyolt s egy angolt, ki németől tudott, bátorságosban jártam, történék azért, hogy az mi eledelünket valami urfiak az tarisznyából kivették és eldugták, én megértvén az egyik társommal neki, megfogánk az egyiket (mert ott az hatalmasb az ki erősb), hogy kötélre kötvén, az tengerbe bebocsássuk és ideig az ő lopásokért az hajó után vonnyuk, de minthogy az nauarchus hire nélkül cselekedtük, megfogata minket mind hárminkat és ha magunkat két-két rémüstállérral meg nem váltottuk volna, úgy cselekedett volna velünk, az mint mi rendeltük volt, hogy az szegény iffjúnak cselekeszünk.

Dieppeben (Dipában) mindeneknek előtte az embereknek hitetlenségén és kegyetlenségén csudálkoztam az kik csak az hajóból való kiszállításért is, mivelhogy az nagy hajó az parthoz ki nem mehetett egy személytől tizenöt stuivert vettek és hogy az az középszerű hajó is viszonttag ki nem vihetett bennünket, csak azért, hogy egy kis hajón kellett kilépni két stuivert attunk.

Dieppenek lakosi útálatos ruházattal élnek, kiválképpen az asszonyállatok, térdhajlásig való subájok posztóból vagyon, az megyszínő posztónak ifslogjával megrojtözva elől, az fejekre borittyák, az ifslogját pedig mind elől utól nagy hosszan lebocsátták.

Az város¹ angol formán csinált gerendákból való felől megmeszelvén; vagyon alkolmas kőkerítése, olcsó az hal közöttök; egész Franciaországnak egyik főportusa. Az lakosa helvetiai valláson vagyon.

Innen fellyebb-fellyebb jöttem Normandieba Rouen felé és az első étszaka egy erdő között lévő klastromnak vendégtfogójában háltam az Négy Bagolyban.

Ascensio avagy Urunknak menybemenése napján mentem be Rouenba² (Rhotomagusba), hol megláttam

¹ Dieppe a hasonnevű arrondissement székhelye Seine-Inférieure départementben az Arques folyócska torkolatánál 23.000 l., ősrégi város, nevezetesebb épületei: a S. Jacques és S. Rémy templomok, a várkastély, Duquesne szobra, stb. Dieppe kereskedelme igen élénk, hajósai közül nevezetes fölfedezők kerültek ki, így pl.: Jean de Béthencourt.

² Rouen, latinul Rhotomagus Seine-Inférieure dép. székhelye, hajdan az egész Normandie fővárosa a Seine mellett, 110.000 l.;

az egész Normandienak szin népét, mivelhogy negyven mélyföldről is felfutott volt az nép az innep szentelésére, mely innepnap az régi zsidó szokás szerint most is megtartatik, noha nem azon nap, hogy esztendőnként egy latrot az tömlőczből elbocsátonak, ezt minek előtte az kapun kimenne nagy pompával elhordozzák az egész városban, hosszú magos fákra zászlókat, koszorókat, úgy mint győzedelemnek jeleit csinálnak, az közönséges házak előtt felállattják, mindenütt, de főképen az parochiale templomban az Krisztus sententiázásáról, praedicationot tesznek.

Igen nagy templom ez,¹ külső formája is felette szép mind merő mesterségesen faragott kő egyszersmind három helyütt volt praedicatio benne nagy felszóval, két helyütt éneklés ugyanazon órában,² de mégis minden szavát igaz úgy megérthette ember az barátoknak, kik praedicállottanak, mivelhogy csak egy szegeleti is egy igen nagy templomot tenne. Az egész templomot drágalátos aranyból és ezüstből szőtt kárpitokkal vonták volt bé, mely tappezzeriát harminczkétezer forintra böcsülleték. Egyéb oltárt nem láthattam csak az nagyot, az kárpitok miatt, ez mind fejir márványkőből építettett, jobb kézre mellette vagyon két barát statuája, egyik fekete, másik fejir márványkőből csinálva.

Az sok ceremoniák között az templomban volt egy drágalátos szép öreg kép, kin az huszonegy tanácsbeli Jeruzsálemben lévő személlyek Krisztust halálra sententiázták, az három hamis tanúkkal és hét főnotariussal egyetemben voltak felirattatva, kinck-kinck mellette volt voxa.

Egyéb commoditásit ez városnak így éresed ez igen sok girbe görbe utezája, három-négy emeletes faháza, régi épülete van. Ipara, kiváltképen pamutszövése, elég jelentékeny. Három hires vására van.

¹ Franciaország legszebb és legnagyobb templomainak egyike. 130 ablaka, három főkapuja és három rózsája van. A nagytorony 150 méter magas tehát a bécsi Sz. István toronynál magasabb, a kölninél csak 9 m.-rel alacsonyabb.

² Ez más nagy templomokban is megtörténhetik így pl. a Sz. Péter templomban az egyik részben mesteremberek is dolgozhatnak a nélkül, hogy a távolabbi részben tartott isteni tiszteletet kalapálásukkal háborgatnák.

városnak, vagyon főacademiája; vagyon parlamenti méltósága, azaz, az ország főtanácsi seregének itt vagyon egyik helye; jó serek vagyon három garason pinti, az bornak nyolcz garason, nagyobb részére mind almaborral él,¹ nemcsak ez város de az egész Normandie is.

Vadnak szép kifolyó csatornái,² azok között legsebb az piacz felé való, ki mostan építettett, az Sylvanus bálványképe rajta, alattok sok oroszlányok, kiknek szájokból bőséggel jő ki az viz. Egy kerítése vagyon de az mind egy cseppig faragott szegeletkövekből építettett. Portusa jó vagyon, de amaz nagy hires hid, kiről még Mercator in descriptione Franciae emlékezik, elromlott; ez hid előtt épitenek mostan egy igen szép kaput, mellyet bár ezután az geographusok könyvekben béírjanak, mert nem alábbvaló mesterség lesz az hidnál.

Mutatták az kaput, melynek előtte amaz Vaucouleurs (Valcolor) nevű városkabeli leánynak³ az angolok fejét vétették VII. Károly franczia királynak idejében. Ezen leány látván az országnak iszonyú romlását az angolok és egyéb körülvaló tartományok miatt, hűsz esztendő lévén ruházattját megváltoztatta és Károly királynak segítségére indult egy szolgájával, kinek az harczokon serénségét látván tötték kapitányá, mely tisztsben sok emlékezetes dolgokat cselekedett, városokat, várakat meghódoltatott (dicselkedyetek vitézségtekkel férfiak: vallyon megtagadta-é az természet az leánzóktól az bátor szívet, csak nemekhez férne az kívül való járás) elvégtére midőn egy városnak segítségére ment volna, csalárdsággal fogták meg önnön magok a francziák és ajándékon atták az ellenség kezében, kik ez városban hozván megölették.

Az Seine vizén túl való hegyen volt régen igen nagy kővára de már tellyességgel elromlott, csak az templom egynehány temető kápolnácskákkal áll fenn.

¹ A francziák emélfogva „buteur de cidre“-nek nevezik a normandokat (cidre = almabor).

² Ma legnevezetesebb a fontaine Lisieux a Savonnerie utczában.

³ Itt Jean d'Arcról van szó kit az angolok 1439-ben megégették. Jean d'Arc domremyi volt, de a vaucouleuri parancsnoknak Baudricourtnak ajánlotta föl szolgálatát.

— Situsa ez városnak igen kies helyen vagyon egy völgyben, mindenfelől Ceres ékesíti, alul pedig Neptunus az nagy Seinencl.

Olvastam meg benne huszonegy templomot,¹ noha elhittem, hogy harmincznál is több vagyon, de minthogy nincs mindeniknek tornya, ember nem láthattya mindigárt fel. Szállásunk volt egy anversi német gazdánál az Császárfőbe. — Huszonnégy ember vont a nagy harangot mikor láttam, ez országban nem mondanak ennél nagyobbat.

Ronenből kijöven mentünk által Fleury² (S. Florens) Ecouis³ (Eequin) és több városkákön és háltunk Richevilleben⁴ (Reschevillebe) az Nagy Kristófbán.

Ez útamön három dolgot notáltam: 1. Normandienak szép termő mezejét, hegyeit, völgyeit nem különben mint szintén Magyarországbán, nagy bőven buzája, rozsa, árpája, babja, borsója, ledneke. — 2. A kókusoknak sokságát, a hol senki magánál ruhásabtúl nem szégyenel alamizsnát kérni, ekképen az faluból az parasztembernek gyermeki, felesége, szolgálai kijönnek az házból, ki tehenet őriz, ki juhót, ki buzát tisztit, ki fon, ki var, ha idegen ember mellette elmegyen eleiben fut és kódulni nem szégyenli, tisztos leányt elesalhatsz fél mélyföldre is, csak mutas neki egy avagy két pénzt, nem úgy mint az mi szegény hazánkban, hol gyakorta az nemes ember is bétér az szegény parasztember házához s nem szégyenli túrótt s kenyeret kérni tőle, ott bizony az parasztember pénz nélkül semmit nem ád, de ha te adsz neki nagy térd és főhajtással elveszi. Harmadik dolog ez: eszesben cselekednek az francziák az németeknél noha ők azt szokták mondani: Gallus est parvi celebri, mert ezek még az szántóföldek között is mindenütt gyümölesfákat tenyésztének; az németek pedig főképpen az belgák városokban, kertekben fűz és hársfát ültetnek.

¹ Nevezetesebbek: S. Ouen, S. Maclou, S. Patrice, S. Gervais, S. Vincent, S. Éloi, S. Madeleine, stb.

² Fleury, falu, départ Eure, arrond. Les Andelys, 1455 l.

³ Ecouis f., dép. Eure, arr. Les Andelys, cant. Fleury, 890 l.

⁴ Richeville f., 280 l., dép. Eure, arr. Les Andelys, cant. Étrépagny.

Richevilleből kiindulván Páris felé, akadának hozzánk két útitársaink rouenbeliek, kik igen nagy emberiséget töttenek velünk, mivelhogy az francia nép nem igen ismerte az magyar aranyat egyéb pénzünk pedig nekünk egy német társommal nem volt, érettünk akkor gyakran helyen megfizettek. Azon napon általmentünk Normandienak egy néhány kis városán, híres az Chaumont¹ egy forrásáért, mely az városon kívül egy igen szép kőházból foly ki, jó hideg és az úton járóknak feléleteknek megadója, itt délettünk az Gólyamadárban, itt láttunk szőlőt is először ez országban. — Estvére osztán jutottunk egy szép kis városba Poissyba.²

Innen Poissyból általmentünk Pontoiseban,³ kinek az város közepin egy igen erős kővár van; minden útszákon sok kőcsatornái, kellemes jezsuiták collegiuma sok deákokkal rakva, mindenfelől az szőlőhegyvel oly szépen kerítettett be, mint Tarczának Tokay felől való része. — Népe felette fekete mind férfiú s mind asszonyállat, hogy soha bizony közönséges kereszténység között feketébb népet nem láttam, keszkenőzések is mint szintén az cigán nőknek. Az város két részre szakasztatik, az egyik napkeleti, másik napnyugati résznek nevezetik, melyet egy igen nagy folyóvíz két hiddal copulál össze. — Ez városban felette nagy szorongattatásban estem vala, mert az mind fellyebb is mondtam, az magyar aranyat sohol el nem vették tőlünk, hanem nagy darab földön két nap az két útitársunk fizetett érettünk: itt az vendégfogadóban, mely ha jól emlékezem reá az Korona vala; estve fáradságunk után igen megivánk az jó borban és midőn én az német társommal nagy bátran alunnám mind az jó reggelig, az két francia felveszi magát (én hiszem, hogy kételkedtek idegen embernek hitiben) és jó reggel az útnak erettek, eszében vevé az német társom, ragadá hamar fegyverét és ruháit, elérte

¹ Chaumont en Vexin (Csombornál Schemmanic) dép. Oise, arr. Beauvais, hasonn. cant. székh. 1400 l. gót templom, vármegye.

² Poissy a hasonnevű cant. székhelye, Seine et Oise dép., arr. Versailles, 6000 l. Szent Lajos fr. kir. szülőhelye; ősrégi hid, gót templom, stb.

³ Pontoise a hasonn. arr. székh. Seine et Oise dép. ban, az Oise mell. 7000 l, említendők a S. Maclou és S. Martin egyházak.

kénszerítette Istenre, hogy el ne mennyenek, fizessenek meg érettünk, az holnapi napon úgymond Párizs városában aranyakat váltunk el s fillyérről fillyerre megadgyuk. Nem térének meg ezek, látván az német is, hogy nincs hova lenni hol kérjen nem tudgya meggondolni ő is velek elment és engem ugyan ott az ágyban elhagyott. Én felkelvén várom az francziákat, de főképpen az németet, kinek hűségében biztam, nem jó egy is, elunvám várni az gazdaasszonyt hívám, hogy számat vetnék vele, mondá, hogy az társommal együtt másfél forintal tartozom, egy aranyat adék elő azt visszaveté, azt mondván, hogy nem jó, mást adék, mondá nagy haraggal: non bon pistole, nem jó arany (mert az ő királyoktól veretett aranyat pistolenak¹ nevezik) annak utánna előadám mind az mennyi volt, hogy választana benne, de egyiket sem szerette, hanem fogá az vállamon az pallástot és nagy gyalázatosan levoná rólam; én Istenem már medgyek, hova fordullyak, egy korezványba emberek eleiben sem mehetek. Reáevém magamat és menék egy közel lakó paphoz, kinek midőn minden állapotomat megjelentettem volna és hova való volnék megbeszéllettem volna nagy hamarsággal felkele és jöve velem együtt az vendégfogadóba, feddette szörnyen az asszonyt, mutatván az aranyakat, hogy jók volnának és rettentvén azzal, hogy gonosz hire megyen egész nemzetségeknek ily mód nélkül való cselekedetiért egy rossz asszonnak, még szintén idegen országokra is. Megadatá azért az én verőfény színű granát-posztóból csinált palástomat és megkérdvén mennyivel tartoznám, megadá az hitván asszonynak az pap maga költségéből. Utánmok siettem az én hitetlen barátimnak és nagy hamar elérém őket csak közel az városhoz egy almafa alatt hevernek vala, nevetnek hát erőssen, kikhez mikor semmi jókedvet nem mutatnám, meggyőzének hitekkel, megesküvén rajta hogy viszontag megtértek volna (el is hittem penig, mert voltam már az két francziának többel három forintnál adós), csak próbálták mit cselekeszem közöttök, minthogy nyelveken nem tuttam. Meg-

¹ Pistole régi spanyol aranypénz (10 frt); később minden öt tallér értékű aranypénz neve, így pl. Louis d'or, Friedrichs d'or, stb.

békellém vélek és jöttünkbe menénk fel egy magos hegyre, melyről az híres neves Párizs városát, kit régen kívántam látni, és mind az körülötte lévő sok falukat városokat, klastromokat, sok templomokat drága nagy kőkertereket nem kicsin örömmel nézeltük. Az hegyről alámenvén az szép Argenteuil városba mindenütt az gyönyörűséges szép szőlők között mentünk. Itt az szőlők nem hegyen vadnak, hanem csak szintén sík mezőn és gyakor helyen az szántóföldekkel elegyesek.

Argenteuil,¹ szép kerített város minden városi ékességgel kőpadimontommal, tornyokkal, harangokkal csorgócsatornákkal, piacczal ékesített az házaknak oldalán nem különben mint Hollandiában az szőlőtövek felbocsáttatának. Mellette foly az Seine két ága el, az hol hid nincs, hanem hidason horgyak által az emberek, de nem oly istentelen fizetésért, mint Normandiebán. Innen két óra mulva bėjutánk ez világnak legnagyobb csudájában Párizs városában.² — Legyen itt egy notabene Normandieről: az szegénység benne csak fábúl csinált saruba jár, ahonnan történik, hogy gyakorta az unoka nagyattyának saruit viseli, szekérrel hordgyák az piacra s úgy árulják a számtalan fasarut, kit tizenkét, tizenhárom, kit tizenöt pénzen adnak benne, tiz esztendeig is elviselnek egy párt.

*Párizs.*³

Vagyon benne ötszáz derék utsza, mindenféle eledelnek annyi bősége, szombatnapon ha látnád ítélnéd hogy

¹ Argenteuil a hasonn. cant. székh. Seine dép.-ban. 10.000 l., nevezetesen szőlőhegyei és gipszbányái; a párizsiak kedves csónakázó helye; az itteni kolostorban volt apátnő Héloïse. — A közeli Croix du Désert-nél 1866 egy gall kurgánban (tumulus) több mint kétszáz csontváz, továbbá temérdek fegyvert és szerzőt találtak.

² Párizs ma is az egész világ legszebb városa, Európában csak négy város van még, melyek tündérszerűsége nézve Párizst megközelítik u. m.: Róma, Konstantinápoly, Moszkva és Velence.

³ Párizs francziául Paris, olaszul Parigi, oroszul, szerbül, stb. Parizs, latinul Lutetia Parisiorum, Francziaország fővárosa és minden tekintetben az egész világ legszebb városa 2.500.000.

az egész országnak minden ökreit, juhait, madarit, kenyerit és minden gyümölcsét oda hordották fel. Ez város nem csak birodalmára, de nagyságára képest is egész Franciaországnak feje az Seine folyóviz mellett szép természetön építettett.

Három részre választatik az folyóviz miatt. Ez három várost drága szép hidak foglalták egybe, némellyik hidon nemkülömben, mint szintén Londonban, egész városok vadnak, de az csuda, hogy csak fahid némellyik, mégis oly nagy útszák vadnak rajtok, ember lehetetlen dolognak ítélné lenni, hogy csak két holnapig is oly nagy terhet megtartana, ki mindazonáltal hatvan hetven esztendeig is megáll.

Drága szép tempomok benne, mellyek közzül az városban nevezetes az parochiale és az Sz. Joakimé, az városon kívül az Sz. Dénesé, mellyet mindenek inter septem Europae miracula számlálnak.

Az Parlament háza szertelen nagy épület, egész útszának ítélné ember, ezelőtt három hónappal nagyobb része egész a padinontomig leégett volt, kiben mivelhogy rendszerint cleitől fogva minden franczia királyoknak statuája benne volt, az padlásoknak romlása miatt, csak belől több kár lött hetven ezer forintnál. Oman igyenesen az la rue de Béthisy útszán felmenvén, jut ember az kapura mellyet ők la porte de Paris neveznek.

Ez kapu között vagyon egy rút rostélyos házacska, melybe bé szokták vetni azokat az testeket, kik éjel avagy nappal az útszán megölettettenek, huszonnégy óráig ott tartják, azután minden várakozás nélkül, ha ez világon annál jámborabb ember nem volt volna is, az tanácsház előtt lábbal felakasztyák, minden személynek penig új új akasztófát kell az városnak csináltatni, soha egy akasztófára sem egyszerre, sem successive az városban többet egynél nem akasztanak. Egy nap rajta tartják az testet, másnap tisztességesen eltemetik.

Ez után jöhetni az két hidra, mellyeknek egyikén mind ötvösök, másikán kalmárok és egyéb vevő adó emberek laknak, híják ezt madaras útszának, mert mindenik házat madárrúl neveztek el.

-- Itt ép ugy, mint Londonnál láttuk, csak a régi Párizsról akarok egyet mást följegyezni, ennek okát már ott elmondtam.

Igyenesen ez hidrul délre felmenőknek találtatik eleikben Caemiterium puerorum innocentium,¹ kinek ajtaja előtt ütötte az kést az barát az torkában az jámbor Henrik királynak. Ez hely az egész városnak legfőbb temető helye szép epitaphiumos columnáknak benne, de mind franczia írással. Vagy hiszed, jó olvasó, vagy nem hiszed, (csudadolgot mondok), ha elhiszed valahova viszed okát, de ez bizonyos dolog. Ez temetőben huszonnégy óra alatt az eltemetett test úgy elrothad, hogy annakutánna az csontyát mindgyárt kiszedik és héazat alá rakják melynek soksága távulról is iszonyittya az embert. Hogy igaz voltát ez dolognak megpróbálhatnám, vasárnap oda-mentem és láttam, hogy az testet eltemették, hétfőn oda-mentem láttam, hogy az sír besillyett, kedden reggel rá-néztem, hogy az vasárnap estve eltemetett testnek csontyait az sírból kiszették és mást temettek helyében.

Meny fel innen egy magas keresztre találsz az király lakóhelye felé, ez keresztt alatt szokták megbüntetni az igen nagy urakat, kik árultatásban, avagy egyéb véte-ken találtatnak. — Innen balra térőknek találtatik egy nagy útsza, melyen tizenkettő napig az Phoenix ma-dárban jó szállásunk volt. Oda csak köze² az Seine folyó-víznek legjobb kőhida híják Pont Neuf.²

Ez az hidon vagyon egy mesterséges fontaine, avagy kifolyó csatornakút, két statua velencei rézből építettett rajta egyyik aszszonyképére, mely a vizet kezében lévő edényből kiönti, másik férfiú képére, ki a vizet más ve-derbe befogja, de a víz azután többé nem láttatik, mert titkos csővökön viszont bemegyén a Seinebe. Az épület tetein vagyon egy óra ki szép énekléssel minden fertály-órát megékesít. Nagy hid csak kilencz fornixra avagy kézfőjra, az túlsó végén egy kis ház építettett, kin az Henrik királynak statuája (mind Váradon mondgyák lenni László királynak) egy igen nagy rézlovon felette szépen áll süvegetlen, fegyverben, kezében az királypálca,

¹ Ez a „Charnier des Innocents“ volt a „cimetière des Innocents“-ben, ezen temető már a XII. században létezett és Fülöp Agost alatt kőfallal véttetett körül. 1786-ban föloszlattatott.

² Pont Neuf alapkőve 1578-ban tétetett le és 1640-ben fejeztetett be, itt mindig valóságos vásár volt és innen számos néplázadás indult ki.

merőn mindenütt megaranyozva. — Itt mingyárt két útszát mind egyformára építettek, elannyira, hogy egy tenyérnyi, különbséget minden házain nem talál nál. Úgy beszéllették, hogy egy igen gazdag ember magtalan lévén építette, bérbeadásával még ugyan életében az ő pénzét kit reá kötött kivette belőle, és annakutánna ajándékon az tanácsnak attá és az királynak maga emlékezetire.

Visszamentem viszontag ez hidon és az király udvarát szemlélttem, helyheztetve vagy on szintén az városnak legalsó szél in, az hol az Seinenek két szarva viszontag öszveszakad. Mindazon faragott kőből építettett ez az királyudvar és vagy on annyi helyen mint Kassa bekerített városának fele, sok szép statuái, lapta-házai, tekejátszó-helyei mostan viszontag hoszszaságában harmincz ölyyivel öregbedik.

Az váron túl felmentem a város töltésére, kerítésére, csak egy kökerítése vagy on, a sem magasab másfél kopjánál; az töltése elég temérdek, de az sem ér a danzigival szintén azon formára. Árokja mindenütt száraz és csekély. Az kapak szertelen magossak, mindazon faragott kövekből azok közzül nem találtam szebbre, mint az mellyet 1614. esztendőben ez mostani tizenhar madik Lajos király, az délre való akasztófa felé, szép fejir faragott kövekből az ország czimerének (mely három lilom) még csak az legkissebb punctya is mesterségesen kimetszve rajta, egy felől mind fegyverbe tartya az attya IV. Henrik statuája más felől az annya, alatta illyen irás nagy arany bötükkal: Hic belli pacisque decus, ez alatt viszontag egy aranyas tábla, de franczia irással.

Csak közel ez kapuhoz vagy on egy igen nagy klastrom, melynél egész Párizsban nagyobb és régibb nincsen, az mint érttettem az augustinianus barátok lakják, nem kisebb, nem alábbvaló épület egy igen nagy várnál, felette magas kerítése, bástyája tizenöt, szép általjáró folyósókkal szép gyümölcsös kerti. Mellette az város töltésen sok szélmalom, hol egynehány száz számárt is megláthatni, kiken malomban gabonát hordonak.

Elébb menvén innen talál ember egy fortezzához, mely egészen mind faragott kőből való, szörnyü dolog

magassága, mondgyák, hogy az városnak egyik kincstartó helye ez, de nem tudom. — Mellette az város kapuja, kin az ország és az város ezimere. Az ország ezimere alatt ez az írás.

Henricus Tertius Franciae et Poloniae Rex 1585. felől penig az kapun: Ung Dieu, Une Foy. Ung Roy. Une Loy.

Az Seine vize az hol bejő az városban, vagyon az fegyvertartóház. Mindenütt az kerítését álgúknak, fegyverderekaknak, sisakoknak és tüzlaptáknak képével ékesítették; befoglal csak az egy armamentarium annyi helyt, mint az egész Szatmár vára minden kerítésével; bal kéz felől kívül, drágalátos szép sétáló és vadkertei az királynak, sok külömb-külobb féle termő és termés nélkül való fákkal telles. Jobb kézre penig az kösség kerte három piaczal, mellyet 440 hársfa és platanus ékesített meg, oly hosszan, hogy ember ugyan megfárad mig által megyen, az nép benne ki tekét, ki koczkát, ki csütköt, ki követ, etc. játszik.

Ezeknek utánna kezdettem observálni Párizsnak második városát az Seinenen túl, mellyet la universitetnek hínak és mindeneknek előtte igyekeztem azon, hogy amaz hires neves, nagy elméjü baráttal, ki az egész cursus philosophicust nagy mesterséggel táblákra hozta, megismerkedhetném, megkérdezém azért az minoriták klastromát, az hova engem elvin egy deák, én Istenem elesudálkoztam rajta, csak az egy helybe volt több száz barátnál, kiknek mindeniknek könyvek kezében lévén csak várták az órát, nagy örömmel külömb-külobb féle leczkére külömb auditoriumokba mentenek, midőn kérdezném az Meurisset Mártont, ketten is felfutának megjelenteni, hogy idegen ember akar vele szembe lenni, én azt itiltem, hogy ilyen tudós ember, kinek elméjét és mesterségét ez világ csudállya, valami fényes és tündöklő ruhában jőne előmben, de eljőve egy igen alázatos szürke ruhában, kinek testét, nem külömben, mint az többinek, két istráng szorította által, fekete színű ember, de mindannyi tanulásában is pirosszint tart, idejének huszonnyolecadik esztendejében, kinek mikoron hizelkedés nélkül megmondottan volna, mely nagy böcsületben legyen neve, mindenütt az hova írása elérke-

zett, magát földre meghajtván Istennek hálát adott rajta, kézen fogva bévin engem az klastromnak belső udvarára, a hol az kapu felett az Szűz Mária képe nagy veres palástban.

Itt én velem mindenik táblája felől sokat beszélgett, kik felől azt mondotta, hogy az sculptor nagy fogatkozásokkal exculpálta és semmiképpen elméjét mesterségével ki nem jegyezhetette, oktatott ezenfelett engem rendiben, folyásában, kinek bizony most sem kicsin hasznát érzem, több beszédi között mondá azt is, hogy mindeniket három-három táblákkal akarta viszont öregbiteni, ne minthogy immár az theologiának professorává rendeltetett, mindazokat elhadgya. Én ez dolog felől, vele mintegy kis dissertatiot indíték, sok beszédim között hozám elő az talentomos szolgálakat, akkor szemem köziben tekinté, s nagy fohászkodva mondá: Ihon minthogy idegen nemzettől hallom ez példát fejemre magyarázni, az nekem engedett kéncsét nem temetem el, hanem az én Uramnak Istenemnek tisztességére kereskedem vele, elvégezett akaratomat kit félbehattam vala, világoskodni bocsátom.

Felvin házában, kinek felette az: Fr. Mart. Meurisse. Szép kis kamorában lakik, kit képekkel megékesített, két rend könyv minden eszköze, az ajtón bemenvén mondá. Haec est officina, et haec sunt instrumenta tabularum mearum. Ott leülvén, kezde panaszkodni az embereknek hitetlenségére és fűsvenségére, az kik látván kedves voltát tábláinak az nyereség kedvéért más helyen sok vétkekkel kinyomtatták, ezt szégyenli felette, hogy írása oly vétkesen idegen országokban hordoztatik; előhozá az logikának, metaphysicának és az moralis philosophiának (kit csak azelőtt hogy ott voltam egy néhány nappal bocsátott ki) tábláit, nevét ez utolsóra így ír fel:

Frater Martinus Meurisse minor, Author dabat Domino Martino Csombor Ungaro in Musaeo proprio Parisii 1618.

Onnan kijöttünk és vitt engem az Sorbonneba, ez az főbbik academia, akkor az professor benne theológiát olvas vala; csak ez egy professornak auditora volt több négyszáznál. Innen mentem az claramontana academiába,

hol hallgattam a jezsuita patereknek leczkéjeiket, az prima classisba historiát olvasnak vala, az secundában Horatiust, tertiába Cicerot. Az physicában de motu coeli vala az kérdés. Az theologiában: de unione duarum naturarum in Christo. Az mathematicában: de arte mensurandi profunditates, ekképpen minden arsokon, minden facultasokon, valamennyi óra az napban vagyon, minden órában tanítás vagyon; nem csuda hogy oly disputatorok és tudósok válnak közülök.

Az Sorbonneban¹ mindennap sok disputatiok vadnak, akkor egy iffjú legény Hieronymus Bachelier Parisinus ez kérdéstről: Quis divisit mare rubrum in septem divisiones? disputált, ellene tizenkét baccalaureusok opponáltak, én életemben soha jobb elmét sem láttam, nyolcz órától fogva három óráig délután az sok reá kiáltó disputatorok között, nyelve meg nem botránkozott, egy argumentum nem volt kire meg nem felelt, mely dolgot az egész nép és az deákság is külön kezének nagy öszvecsattogtatásával nagy örvendezéssel nagy vigassággal approbált. Sőt még az magnif. rector is, kit veres posztó ruhában három aranyas septtrummal hoztanak vala bé, kezét, ez dolgot látván, öszveverte. Ez disputatióban opponens volt az Fr. Martinus Meurisse is, (kivel ötöd napig barátságosan éltem) hol minemű elméje legyen, kiváltképpen eszembe vettem. Így az egész nap disputatióban eltelvén, másnap nagy pompával az baccalaureusok között jöve be. — Matthaeus Scoricæus in vita Stephani Szegedini írja, hogy ő idejében, midőn néha ez scholák virágjokban voltanak, megszámláltatott harminczkétezer deák, mostan is az mint hihető beszédi által Meurisse Márton nekem jelentette többen vadnak huszonnégyezernél.

Az városnak penig népe, az ő házak népe szerint (noha néha több s néha kevesebb) számláltatnak negyed-félszázezeren,² idegen ember az ki látásért, kalmárko-

¹ A Sorbonnet Sorbon Róbert (1257-ben IX. vagy Sz. Lajos udvari káplánja alapította; Richelieu a régi épületet újjáépíttette.

² Párizs lakosainak száma a XIII. században 120.000, a XIV. században 200.000, a XVI. század végén 350.000 volt. — A XVI. századig Párizs utcái egyáltalában nem voltak világítva,

dásért, búcsújárásért, az király udvarában való szolgál-
latért ott találtatik, vagyon viszontag negyvenezer. —
Gondold meg édes olvasóm, ha kenyér s bor, s hús
nem kell-é azoknak, ne csudáld hát, ha az ő országok
drága, ne csudáld, hogy egy ludat két forinton, egy
tyúkot hatvan pénzen vettünk benne.

Megtérek még egyszer az templomoknak néminemü
leírására. Számláltatnak háromszázan s egynehányan.
Az Nôtre Dame ' avagy az Szűz Mária temploma külső-
képpen meghalatta minden bennelevő templomokat szép-
ségével, mert hogy egyébről ne szóllyak, vadnak hal-
latlan szép köcsatornái külömb külömb vadoknak for-
májára, az derék ajtó felett harmincznyolez királynak
ékesen csináltatott statuája, alattok penig az tizenkét
apostol, püspöki residentia benne, mellyet pünkösdnek
vigiliáján nagy méltósággal éneklés, orgonálás és mise-
mondás között pásztori bottya kezében lévén, az tem-
plomban láttam. Az Seine felől való oldalán sokat
csudálkozván rajta ily írásra találtam: 1257. mense
Februario Idus secundo hoc templum fuit inceptum. Ez
templom mellett vagyon egy hospital.

A Parlamentnak sok imide amoda járó, nyiló, bótos
házai vadnak, mellyekben, azonkívül kikben az tanács
nagy dolgokról szokott végezni, mind árúra való marha
vagyon. Az udvarán ily szép dolgot láttam, az franczia
király drága szép liliomos ruhában felöltöztetvén bál-
ványképpen áll. Jobbja felől az Fortitudo statuája hóna
alatt tart egy kis ládát, mely az királynak és az or-
szágnak erős voltát jegyzi. Mellette az Justitia, mely

a polgárok ha sötét éjszakákon valahová mentek lámpásokat
vittek magukkal. Midőn azonban a párizsiak színházakba, esté-
lyekre, bálakba, stb. kezdtek járni, a bajon segíteni kellett.
1667-ben szerveztetett az első rendszeres világítás. Ugyanis
minden utca két végén és közepén lámpások akasztattak, ezen
lámpások csiga segítségével fölhuzhatók és leereszthetők voltak és
gyertya égett bennök egész éjjelutánig, de még ezen kezdetleges
világítás is bámulatba ejtette a külföldieket. 1745-ben a gyer-
tyákat reflektorral ellátott olajlámpákkal helyettesítették. A gáz-
világítás csak 1812-ben hozatott be, de még a hetvenes években
is voltak itt-ott olajlámpák.

¹ A Nôtre Dame ép oly jelképe Párizsnak, mint a Sz. István
templom Bécsnek, a Sz. Pál templom Londonnak, stb.

egy éles törrel egy vogot tart. Intvén, hogy az igasság nélkül az király nem király, hanem tyrannus. Bal keze felől az Prudentia egy tükörbe nézvé, mert az királynak nemcsak az előtte levőket, hanem az távullevőket és jövendőket is meg kell látni. Azon túl vagyon az Temperantia egy órával és haranggal intvén az királyt arra, hogy étellel itallal magát ne terhelje, hogy idejét óráját aluvásban ne töltse, mert álom és étel, ital sok országoknak volt elrontója.

Az praetorium¹ hallatlan nagy és naponként öregbedik, szép fejr faragott kőből, az középső kapu felett kívül vadnak szép kőstátuák középbe penig vagyon egy szűz formájára csináltatott, kinek kezében egy nagy kiszéllett vitorlával egy terhes hajó, mely város czimere, alatta arannyal ilyen irás: Lutetia Parisorum.

Ki nem kívánoznék ilyen szép dolgokat látni, valahová eltekint ember mindenütt az elmének csudáit láthatta, valahová eltekint, útszákrról útszákra mindenütt láthat egy avagy két deákot földig való ruhában. Bizony az egész ez ideig való búdosásomat és annak terhét, ez egy város elfelejtette vala velem oly igen, hogy mind szintén szerelmes hazámból kellett viszontag innen kijönnöm. Ily országoknak és városoknak láttására, én csudállom, hogy az mi nemzetségünk között való iffjak, kiknek más ember segítségek által értékek volna reá, nem igrkeznek. Két esztendeig sok pénzét némely elkölte, nem mondom haszon nélkül, de csak az két esztendő alatt és a mint most szoktak esztendő alatt való deákságért, tanulásért, idegen országra menni merő ostobaság, mert ott az mit keres szintén azont megtalálja itthon.

Vagyon ugyanitt Párisban az nagy kőhid előtt egy szép épület egy nagy kerek toronnyal, melyben az király IV. Henrik Margitot az ő feleségét meddőségeért bezárratta és az pápa indulgentiájából ezt az ki mostan is

¹ A városháza (Hôtel de Ville) melyet Csombor látott 1533-tól 1610-ig épült. Az alapkövetétel 1533 júl. 15 én nagyszerű pompával ment végbe. A Grève közepén asztalok voltak fölállítva, hol mindenki rogyásig ehetett ihatott, éltették is a királyt és a városi urakat. Ezen városháza 1871-ben, oly sok más épülettel együtt, a lángok martalékvá lett.

él vette volt el. Holta után teste ugyanott temettetett Margitnak.

Párizsnak épületi azonkívül az mellyeket merő faragott kövekből építettek, mind csak fából kővel elegyesen csináltatott házai vadnak, nem különben mint Angolországban Londonban. Népe vig, valahol megyen mind csak süvölt vagy dudol.¹ Bora olesó, pintit megvehetni négy garason. Csak közel kívül a városon nagy sok kőbányák, mindenik felett egy kerék, mellyen kivonszák az köveket. Párisban junius 6-án szép érett szőlőt láttam, kit csak akkor szakasztottak le az tőkéről, az hidon, mellyet Notre Damenak hínak, árultak, egy gerezdet 36 stuiveren attak, de senki ne ítéllye, hogy az párizsi hegyen akkor érnék az szőlő, hanem az gazdának mestersége alatt bótban plántáltatott, ért és leszakasztatott.

Püinkösd napjára virradóra ott létemben igen szörnyő álmott láttam volt,² mely engem mind az egész innepnapokon, mivelhogy tuttam, hogy egyedül kellene útnak indulnom, az két társom útját Spanyolországban igazgatván, igen szomorított. Tetszett mintha én egy város mellett mennék el egyedül, jutottam egy helyre ahon az nap egy bűnösnek fejét vették, kinek az vére az földből három kopjányéra felbuzgott, mely dolgon midőn igen csudálkoznám, ime egy erős szél az vért hertelen reám csapá, énnékem egészen fejir öltözetem lévén igen bánkóttam rajta, hogy megrútolt, futottam az anyámhoz és nénémhez, mosták karomról és fejemről az vért de oly tisztán az mint kellett volna soha le nem moshatták. Ez rút álomtól megiszonyodván feléberttem és jövődjő jó szerencsém felől igen kétséges voltam, mindazonáltal Istenre hattam magamot és segitségemet mindenekben szent Felségétől vártam.

Másod napján az sz. Dénes templomában³ kimen-

¹ Különösen érdekes, hogy Csombor, a ki mindenütt csak néhány napig tartózkodott, oly találóan tudta jellemezni az egyes nemzeteket.

² A többi utazók (Haller G., Sz. Király Á., stb.) is elmondják álmaikat, de mivel ez nem tartozik a tárgyhoz (csupán az akkori kor fölfogását jellemzik) egyszerűen elhagyom.

³ Saint Denis város Seine dép.-ban, a hasonnevű arr. székhelye 48.000 l. A Suger által alapított pompás egyház a franczia

tünk, melyet az mint fellyebb is megmondottam, Európának hét csudái közébe számlálnak, okát nem tudom miért, mert ha külső faragott voltát tekinti ember, bizony meghaladgya ugyan az párizsbeli Notre Damenak temploma. Ha belől való szépségét nézzük kétszerte meghalatta az canterburybeli templom, az benne lévő királyok koporsója sem haladgya meg az angol királyoknak koporsóit, kik az Westminsterben vadnak. De elhittem, hogy nem az templom, hanem az templom kénese az miraculum benne, én azt nem láttam, láttam az nagy oltár szélén az unicornis szarvat, mely felől az cosmographusok oly gyakran helyen emlékeznek.

Innen mentünk Saint Germainbe,¹ hol az királynak szép udvarháza, itt láttam, hogy az király az golyvásokat pümkösd második napján gyógyította, számszerint kilenczszázat és tizenötöt, mely dolog felől így éres: Az francia királynak oly tulajdonság adatott (Istentől vagy honnan tégy itéletet) nemzetségről nemzetségre, avagy inkább successorról successorra, hogy amaz embernek torkán támadott golyvákat, kezének csak illetésével meggyógyította, minden orvosság nélkül, az mi nagyobb, amaz undok varakat, kikenél ember soha rútabbakat nem láthatott. Efféle búcsújárókat nagy számban talál az ember minden időben itt Párizsban, az kik alkalmas időt várnak az királyhoz való menetelre, hogy meggyógyíttassanak.

Az miképpen hogy Prágában az mészárszékben soha légy nem láttatik, így ez városban régen egér nem volt, de most immár néhol néhol lakja.

királyok temetkezési helye volt. A királyok és királynék földi maradványai 1793-ban kiszedettek és oltatlan mészszel összekeverve közös gödörbe ásattak el.

¹ Saint Germain en Laye, dép. Seine et Oise, arr. Versailles, város 16.000 l. Királyi kastélya már IX. Lajos alatt keletkezett, később V. Károly, I. Ferencz, IV. Henrik alatt sokféle átalakításon ment át. — Párizs útezait csak Fülöp Agost alatt (1180—1223) alatt kezdték kövezni, midőn a város lakossága már mintegy 100.000-re rugott és a forgalom már élénk volt.

Párizstól a német határig.

Kijöttem Párizsból, és az útnak szertelen sáros volta miatt igen nagy fáradsággal jöttem Meaux¹ (Meldi) nevű városban. Caesar az ő commentáriusában nevezi Meldunumnak, a francziák hívják Meauxnak. Szép város, kibén sok klastromok és nyolez templom. Jó hidgya vagyon egy nagy folyóvizem² által, itt midőn az útát nem tudnam, egy szegény falábú kódus, az ki értett valami kicsint deákul, de reá felelni nem tudott, vin engem egy német gazdához az Kis világban (az volt neve az háznak) az hol ettem, ittam és az ember eligazitván, onnan elindultam, mentemben Laferté nevű városka felé találtam egy igen nagy kőkertre, mely az ő kerektségében két egész ottvaló mélyföldet befoglalt, az mint egy paraszt ember értésemre adhatta, régen az királynak legfőbbik vadkerte volt, most is tellyességgel el nem hagyattatott, hanem mint egy ötödik része erős kerítés alatt vagyon.

Elmulván mellette Lafertébe³ érkezénk, mely egy nagy völgybe épített kis város nagy víz mellette. Örömet bizony az nap megmaradtam volna, mert az nagy sár felette elfárasztott vala, de az társom az paraszt ember levelet vitt még azontúl egy mélyföldön, nem maradék el tőle, hanem vele együtt mentem mind estvéig Luzancy⁴ (Lyuzanza) nevű faluba, a hol tőlem elválék és mene más faluban; én az vendégfogadóba bemenék, mutatának mindgyárt egy tisztességes házat remélvén azt az vendégfogadó, hogy tőlem, kit németnek ítelt,

¹ Meaux város, dép. Seine et Marne, a hasonló nevű arr. székhelye, a Marne mindkét partján 12.000 l.; pompás székesegyházában Bossuet sírja látható.

² Marne.

³ La Ferté sous Jouarre, dép. Seine et Marne, arr. Meaux 5000 l., híres malomkögyárából a malomköveket Amerikába is elviszik; a közelében levő Chamigny faluban született báró Tóth Ferencz híres magyar utazó, kinek útleírásait lásd a Függelékben.

⁴ Luzancy falu 420 l. dép. Seine et Marne, arr. Meaux, cant. La. Ferté s. Jou.

nagy nyereséget kaphatna, igen hordotta fel az szép madárhúst, tehénhúst, sajtot és retkeket, de én gondolván azt, hogy az holnapi napon igen bőven megkellene fizetnem, fáradság miatt betegnek mondtam magamat, intettem az asszont, hogy az nap nem ennem, ki fogván mindeneket nagy tisztességesen aláhorda, de én futván az farkas előtt medve körmei köziben estem, mert reggel rajtam kétképpen megvevék mindennek az árát, négy garas ára borért nyolcz garast vett, az ágyért falusi szokás szerint kellett volna két. garast adnom, azért négyet vött, és így megfizettem az vacsoráért, mert egyebet nem tehettem benne, nem volt birám, kinek panaszolhattam volna felőle, az mint sokszor, úgy ekkor is eszemben jut az Seneca im ez mondása: *Feras non culpes quod vitare non potes.* Az vendégfogadó ház nevezetik vala Sz. Miklósnak.

Ekképen ott általjövék az Marne (Matrona, Le Marne) nagy folyóvizen, és sok jövésém után egy völgyben elvesztvén az útát, egy egész mélyföldön hátrahajtam, ezt pedig cselekette egy igen nagy esső, melybe én mentem mentem, embert pedig kitől megkérdettem volna nem találtam. Találék egy kis faluban egy istenfélő öreg asszont, ki egy nagy hegyre mutatta fel útamat, esküszik szörnyen, hogy valamit hátrahattam útamban, ha azon az hegyen által megyek, mindazt helyreállatom.

Szavát fogadván nagy hamar eljuték Charly¹ (Scharli) nevő városba, deákul híják Capliacumnak, mely város az egész Franciaországnak kellő közepette vagy on építetve; jámbor, istenfélő és emberséges népe, minden háza és kerítése merő faragott kövekből csinálva. Itt egy kanonikpaptul az útát midőn kérdezném, fogá kezemet, be vin az házában, étellel itallal jól tartá. Neve: Magister Isaacus Canonicus Vinealis. Szép szőlőhegyek vették az egész várost környül, nincsen borból, búzából, halból semmi fogyatkozása.

Innen elválván jövém Romeny² (Romany) Chézy³

¹ Charly, département Aisne, arr. Château Thierry 1800 l. a Marne közelében.

² Romeny f. dép. Aisne, arr. Château Thierry, cant Charly 260.

³ Chézy l'Abbaye, 1150 l., dép. Aisne, arr. Châ. Th., can. Charly.

(Sesi) és egyéb efféle falukban, az hol csudálkoztam az szőlőhegynek nagy és szép voltokon, négy egész mélyföldet ember elmehet mind azon szőlők között nagy gyönyörűségesen. Jutottam Château Thierry¹ (Schattigeri) nevű városban, drága szép kőhida, szép két klastroma, szép forrási vadnak, hegyoldalában vagyon építve az város. Láttam itt két szekér fasarut hogy árultak.

Elhagyván az várost Dormans (Dormany) felé jöttem, az mely útbán igen meleg idő lévén felette igen szomjúhoztam, kellett felmennem nagy hegyre, mely annál inkább öregbitette kinomat, de Isten úgy adá, a hol tellyességesen hihetetlen dolognak ítéltém volna az vizet lenni, az nagyszáraz és kopasz hegynek tetején szép forrásra találék, és útamra szomjúságomat megoltván, bátorságosban indulék. Lejöttem az hegyről bémentem Dormans² nevű városban. Értem estvére egy nálam nevetlen faluba, az Szt. Márton képébe szállottam, az hol az gazda nagy vén ember az felesége ifjú asszony, minden emberséggel voltam hozzám, úgy hogy az egész vacsoráért többet el nem vettek öt garasnál. Étszaka szeretlen nagy esső volt, kin igen bánkóttam, mert esizmámnak az sarka mind elszakadott vala. Mindazonáltal hol eggyel, hol mással biztatván magamot reggel mintegy nyolcz óra tájban nagy resten felterém magamot az ágyból és az tündöklő Rheims városa felé indulék.

Ez vendégfogadótúl három mélyföldön útbán találtam Epernay³ nevű várost, kiben mikor volnék így óhajtottam: Ah Úristen bár volnék nem Epernayben, hanem Eperjesben; igen olcsó hely, szép kőkerítése is vagyon, az Marne folyóvízen jó kőhida. Nagy távolról innen megtetszik az Rheims (Remus) városa, kiről csak ezt hallgad: Ez városban tartják az egész Franciaor-

¹ Château Thierry, város, 8000 l., dép. Aisne, a hasonló nevű arr. székhelye a Marne mell.; Lafontaine szülőhelye, szobra.

² Dormans, 2140 l., Marne dép., arr. Epernay; XIII. századbeli templomának orgonája a legrégebb egész Franciaországban.

³ Epernay 15.000 l., dép. Marne, a róla elnevezett arr. székhelye; borpinczéi világhírűek. — Itt született Flodoard X. századbeli krónikairó, kinek művei a magyarokra vonatkozólag becses adatokat tartalmaznak.

szágnak koronáját, az ő czimerekkel egyetemben, mely az három lilium, az mint ők beszélnek felőle, nekik az égből adatott és nyersségét mindenkor megtartya. Itt vagyon az kenő is mellyel az francia királyok fel szoktak kenettetni ezt is minden hozzátétel nélkül elfogyhatatlannak mondgyák lenni.¹ Az egész város kerítése amaz igazán való fejr krétából építettett, csuda mely ékes midőn ember meszsze földről láttya. Általmentem Beaumont² és Courmelois³ (Crumelay) nevő helyeken és jutottam az híres neves és magyarvéröntő Châlonsba (Cataloniába).

Châlons-sur-Marne⁴ (Schallon) szép város, minden kőkerítése amaz szegeletes kövekből rakatott, vagyon nagy árokja, az alsó kapunak szintén alatta foly el az nagy Marne folyóvíz. Vagyon tizenegy szép temploma, kik közül ékességével tündöklőbb az parochiale, mellyen, sok császárok és királyok képe rézből kiöntetettvén felcsináltattak az házattyának oldalán. Sok járásomnak miatta az lábambeli akkori sárga csizma felette igen megszakadozott volt, mentem azért egy vargához, ki nagy lelke idvössegeért mint efféle búdosó legénnek harminczöt stuiveren, garason, egy közönséges két talpu czipelőst ada (itt is megért volna 25 pénzt). — Ott midőn mulatnék egy nevezetes főember jöve hozzám és nagy ismeretséget vete velem, emlékezetire albumomba szép verseket is íra. — Szörnyü mezőségen vagyon ez városnak situsa, mellyen régen az Atilával együtt az Scithiából kijött magyarságnak színe java elveszett volt,⁵ mutattják

¹ A reimsi ereklyék közé tartozik a híres „Evangile du sacre“, melyre a régi francia királyok a koronázáskor esküdtek. Ezt sz. Jeromosnak tulajdonították, míg nem Nagy Péter fölvilágosította a francziákat, hogy az egyházi szláv nyelven van írva kirill és glagol betűkkel. (IX. sz.-beli emlék).

² Beaumont sur Vesle f. 400 l., dép. Marne, arr. Reims, can. Verzy.

³ Courmelois f. 140 l., dép. Marne, arr. Reims, van. Verzy.

⁴ Châlons sur Marne város 21.000 l., Marne dép. fővárosa, az itteni Jacquesson-féle pinczék tíz kilométernyi területet foglalnak el és három millió palaczk fér el bennük. — Megkülönböztetendő ettől Chalon sur Saône, mely Saône et Loire dép.-ban van; az előbbi „s“ betűvel az utóbbi „s“ nélkül írják.

⁵ Ez a híres catalauni ütközetre (451) vonatkozik.

most is az halmoknak helyét az hova az testeket hordották volt, de minthogy nem ujtották, távolról meg nem látszik. Csak közel az városon kívül vagyon egy vadolajfás és nyárfás sétáló hely, hol fáratságom után mintegy másfél óráig esendesen elaluttam. Alig hiszem hogy valaha arrúl az földrűl, Atila hazasietett volna, ha magáévá tehette volna, mely kedves és gyönyörűséges föld az Ile de France és Picardie felé. Itszéjek csak kicsin, mint nálunk az kassai meszszel, de az bor nem oly drága.

Háltam Strassburg felől való külsővárosban az Szélmalom nevű vendégfogadóban, a hol igen kedves és esendes szállásom volt, csak szintén az gazdaasszony honlén. Midőn az vacsorához ültem volna, igen keserves kobzoklást hallék, mely engem, nem tudom ha megvígasztala vagy inkább megkeserite. Nem hallottam volt Danzigtúl fogván minden útaimban kobzot¹ ez hely kívül, kérdém azért az gazdasszont, ha fizetésünkre ez kobzos eljönne-e szállásunkra? Az asszony szolgáját bocsátván az hegedűsokkal egyetemben az kobzost elhivatá én midőn ez szokatlan muzsikán csudálkoznám, az kobzos kérdé, ha láttam volna-e valaha oly vigasztaló szerszámot, kinek én felelvén monlék: nem az koboznak csudálom formáját és hangját, hanem azon csudálkozom, hogy noha immár sok országokon és tartományokon általjöttem, mindazonáltal sohul ez városon kívül ily muzsikát nem láthattam, hazámban pedig még csak az gyermekek is azt pengetik. Ó erről discurrálván miért hogy Francziaországnak is szintén ez egy városában vagyon ususa, ilyen okát adta, hogy midőn amaz fene ellenség az Attila, kiről az historicusok írnak, ez városnak mezején (kinek most is vitézinek testéből rakott halominak helyét mutogattyák) megveretett volna, sok számtalan kobzosokat (mert táborában bőségesen voltak) öszveállatott és nagy keservesen sirattatta meg az holtaknak keserves állapattyokat. — Nagy vigan mulattam Châlonsban mindenképen, csakhogy az ágy nem tetszett,

¹ Csombor valószínűleg valami „estudiantina“ féle hűros hangszert nézett koboznak. A magyar koboz alakja ma már meg nem állapítható. Déloroszországban a kisoroszoknál ma is el van terjedve a „kobza“, a kobzarak, ép úgy mint a szerbeknél a guslarok, itt is többnyire vakok.

mert én nem tudom micsoda füvekkel, mellyek ő nálok kedvesek, rakták volt meg egyesben az párnákat.

Kijövén az városból egy jó reggel először ily szerencsétlenség esett rajtam, hogy egy hetvenöt pénzes keztyümet elvesztettem. Másodszor, minden instructio nélkül, egyedül gyalog indultam el az széles châlonsi mezőségre,¹ melynek mivoltát nem tudván, azt itéltem, hogy falukat találok, mint egyebüitt, de hat egész mélyföldön sohol falu nem volt, nem volt sohol vendégfogadó, sohol nem volt víz, egy mákszemnyi ételém italom magammal sem volt. Én Istenem, ki akkor velem jelen voltál, te tudod mit szenvedtem! Vasárnap nap volt igen szörnyű hőségben, éheztem szörnyen, de szomjúhoztam bizony tizszerte inkább. Mentem mentem, gyakorta erőtlenség lévén viszont ledültem, sok menésem után mint egy tiz óra tájban egy szamárnymban találtam egy kevés vizet, de az bizony száraz torkomban ingyen sem kordula is, fellyebb igen bús szívvel menvén egy szekérvágásban csak az tegnapi essőből lött vizet annyit találék, hogy másnak is adhattam volna, én bizony annyit ivám benne, hogy miatta felfuvalkodván sok ideig sohova nem mehettem, hanem csak ott hevertem, hasamnak érezvén nagy fájdalmát.

Találtam azután egy búcsújáró embert, ki az Spanyolországban lévő compostelai sz. Jakabtól jó vala, az oldalán egy palaczk teli jó champagnei borral, kit, midőn kérnék mégis, hogy az mezőben mutatna valahol valami folyó avagy kútvizet, fogá az palaczkot és kezében adá, itata erőssen belőle, én nem mondtam, de gondolám hogy ez velem való jó cselekedetnek Istentől jutalmát veszed. Ezenfelett biztatást tőn, hogy két óra múlva az mezőségen találasz, úgy mond egy Ruemaison (Rumayson) nevű vendégfogadót és ha nem mulatsz találasz benne két Strassburgból jövő németeket, kik minden útidra instructiot adhatnak.

Elértem Ruemaisonba mely csak szintén egy vendégfogadóház, nincsen sohol körülötte semmi falu, semmi

¹ Ezen mezőség tulajdonképen Mourmelon község (dép. Marne, arr. Châlons sur M., can. Suippes) határában terül el; jelenleg itt a hadgyakorlatok számára nagyszerű állandó tábor van berendezve.

város, de mégis az jó gazdálkodásért az gazdának és gazdaasszonnak emberséges voltokért igen híres sok országokban. Az strassburgi németeket az mint megmondotta vala az búcsújáró, ott találám, kik mikor igen sietnének Párizs felé, én pedig az ő hazájok felé, minek előtte elindulának, az gazdaasszonnal az én ebédem felől megalkuvának, az hol hat garasra tisztességes bőséges ételem és italom lön hidegen bésózott húsból és borból.

Mentemben notáltam Champagnet, de bezzeg nem ér Ile de Franceszal, mert igen száraz és héában való sík mezei vadnak, szőlőhegyei is csak szintén Ile de France felől való határiban találtnak, innen nincsen sohol; búzája jó vagyon, vize kevés. — Általjöttem ez falukon: Vaudyèvre (Vadivere), Nettancourt¹ (Nathanker); Nettancourtba láttam az falubeli iffjaknak és leányoknak csudálatos tánczát, az leányok nagy sokan kerekformára egymás kezét fogván, négy iffjat középre rekesztenek, az leányok nagy fennen éneklenek, kiket bizonyos szóra avagy rytmusra az legények renddel csókolnak; ez tánczot egy kevés ideig nézván, szinte előtők megnyugtattam. Innen felkelvén csak két mélyföldnire lévő Laimont² (Lymo) nevű városkában, az Sz. Kolos képében tisztes vendégfogadóban nagy bátorsággal háltam. Jó reggel paripát bérelvén adá egy ember magát hozzám útítársul, ki egy kicsint németül is tudott, kedves volt nálam társasága, de az esső miatt, mely akkor napestig mind esett, Bar le Ducben marada.

Bar le Duc,³ Lotaringiának Champagne feől első szép városa, fele egy magas hegyen építettett, fele pedig az hegy alatt, de mindkettőt kőkerítés fogi allya bé; sőt még az hústatoknak is oly kőkerítése vagyon, hogy

¹ Nettancourt f. 530 l., dép. Meuse, arr. Bar le Duc, cant. Révigny.

² Laimont f. 660 l., dép. Meuse, arr. Bar le Duc, cant. Révigny.

³ Bar le Duc város 17.000 l., Meuse dép. székhelye, az Ornain folyócska mellett, fölöszlik ó- és újjvárosra; ipara igen jelentékeny, bora kitűnő. Több nevezetességei a Sz. Péter templom, a régi városháza, Oudinot szobra, számos XV—XVII. századbeli ház. stb. Megkülönböztetendő ettől Bar sur Aube, mely Aube dép.-ban van.

tisztességes város is megérné vele. Itt kezdett megőcsodni az kenyér mind egész Prágáig, mert az minemű kenyeret Ile de Franceban négy garason vött ember, itt négy pénzen megvehette, olcsóbb volt viszontag Németsországban, annál is olcsóbb Csehországban, etc. Bora is olcsó Bar le Ducnak, mert pinti csak tizenkét pénzen, vagyon penig egy pint nálunk való három itszényi; folyóvíz nagy és sebes, szintén az oldalát mossa. Igen szép szőlő-hegye, de búzatermő földé, az hegyek miatt nem nagy.

Azután jutottam ezekre az helyekre: Longeville¹ (Longe ville), Nançois le petit² (Le piti Nancoe), Nançois le grand³ (Gran Nansoe), ebbe az másik városból másfél mélyföldön egy igen nagy leány volt útitársom, mely noha én semmit nem értettem benne, oly nagy beszéddel tartott mintha egynéhányon mentünk volna, én csakhogy inkább ne szakadna beszéde, csak ezt mondtam oui (vuy), mely annyit teszen németől mint ja, magyól mint az úgy. — Saint Aubin⁴ (Szentobe), egy kis száraz városocska, kinek mezején midőn igen szomjúhozám, vizet nem találtam.

Ménil la Hogue⁵ (Menilahorn), kőkerítésű város, mely felől nagy dolgot mondhatok. Gyermekkoromban az raboktól, kik az török fogságból kiszabadulván, gyakorta sokakat szoktak hazudni, hallottam, hogy az régi Jeruzsálem helyén mostan más Jeruzsálem vagyon, és az házak igen alacsonak, egyberagasztattanak, úgy hogy ha idegen ember bėjű az kapun, az eb felugrik az első háznak héára és az egész útszának héazattyán, mind a más kapuig ugatva követi az embert, ezt hallottam túlök, de nem tudom ha igaz-é avagy nem Jeruzsálem felől, ez Ménil város felől bizony igen igaz, mert oly formára építettett, hogy az egész két útszának (több útszái nincsenek) héazattya csak kettő, az is penig szintén oly

¹ Longeville f. 1100 l., dép. Meuse, arr., cant. Bar le Duc.

² Nançois le petit f. 475 l., dép. Meuse, arr. Bar le Duc, cant. Ligny.

³ Nançois le grand f., ugyanott.

⁴ Saint Aubin f. 420 l., dép. Meuse, arr. Commercy, cant. Commercy.

⁵ Ménil la Hogue f. 330 l., dép. Meuse, arr. Commercy, cant. Void.

lapos mint az padlás szokott lenni, de igen erős téglából építettett; úgy az egész város, mintha csak két ház volna, csak az ajtók distingvállják az szomszédságot. — Bémentem az borra együtt, hol az gazdaaszszontúl midőn ennem kérnék, hallal sült bélest hozza előmben, oly forma mint nálunk szőlővel mákkal avagy tőrőval szokott lenni, jóllaktam három garasával, de im most poenitentiát tartok felőle, Isten bocsássa vétkeket, az aszszony öreg ember lévén, mivelhogy látnám, hogy az pénzt mind mástúl kérdezné ha jó-e, én midőn senki mellette nem volna, mind az halas bélesért, mind penig az borért egy cseppig rossz garasokkal fizettem meg.

Void¹ (Voe), nagy város, melybe bémenvén az szer-telen nagy kiáltáson elcsudálkoztam, nem tuttam mi dolog, tehát az egész város népe feleségestül, gyerme-kestől nagy vendégeskedésben vagyon, elannyira hogy az helynek örökké való dicsiretíre azt mondhatom felőle, hogy rajta általmentemben én bizony sohul egy józan embert sem láttam, az mely noha akartam, oka volt, hogy ott nem háltam, hanem egy Foug² (Fu) nevű faluban, úgy tetszik az Sz. Miklósban, szinte az kapunál, felette emberséges gazdaaszszonnál háltam.

Lotaringia felől ezt is ércs meg olvasó: én más országokban amaz reczekötést és fejír varrást, hazámon kívül, sőt még az selyemvarrást is, nem igen láttam, de bezzeg ebbe a tartományba oly bőséges mindkettőnek ususa, hogy akármi szegény vendégfogadóban bemenny is szép varrot reczés és selymes párnákból ékesített ágyakat látsz. Másodszor: felette szép, kies, erdős, hegyes, forrásos földé vagyon, borral és búzával bőves. Jó vízei, szép és sok kaszáló rétei, egy szóval, minden jónak kamorája.

Toul,³ az historicusoknál sok rajta történt és viselt dolgaért híres neves hely, kies völgyben vagyon situsa,

¹ Void, 1230 L., dép. Meuse, arr. Commercy; a Meuse folyó bal partján.

² Foug f. 1270 L., dép. Meurthe et Moselle, arr. Toul, cant. Toul.

³ Toul város 11.000 L., Meurthe et Moselle dép., a hason-nevű arr. székhelye, a Moselle mellett, székesegyháza Franciaország legrégibb templomainak egyike.

egy felől szép szőlőhegyei, másfelől szép rétei és búza-termő földe. Magas kőkerítése, olvastam nyolcz kitetsző templomát, vadnak szép klastromai, bő útszái, gyönyörű házai, kútai. Az városon kívül az felső kapunál vagyon szép statuája az Krisztus feszületinek és két tolvajnak, előttök három Máriáknak, utánnok penig Józsefnek, Jánosnak és Nikodémnek. Igen szép dolog volt látni.

Gondreville¹ (Contra Ville), egy szörnyű nagy vár, az hol embernek nagyon sokat kell várakozni társaságért, mivelhogy onnan mindgyárt egy nagy erdőben, mely három mélyföldet tart, lépik be az ember, kiben sok tolvajok állják mindenha az útakat, én ebben semmit nem tudtam, hanem nagy esztelenül mind menten mentem, de Isten úgy adá az erdő szélén találék egy németet, az ki utamot emberségesen megigazítá, assecurálván, hogy ezentúl embereket találók kik utitársokat várnak, szintén úgy lön, mert nagy hamar kettőre, azután többre találék kikkel bátorságosan az nagy erdőn általmenék és az hires neves Nancy városban juték.

Nancy,² majd az egész Lotaringiában legfőbb és gyönyörűségeb hely, kiért az lotaringiai herczeg is legkivállyképpen való lakóhelyének választotta, erős széles és temérdek bástyái, szertelen nagy töltése, az én ítéletem szerint erővel megvehetetlen, igen nagy őrizet alatt vagyon és soha idegen ember kérdés nélkül be nem mehet, engem is az túl való városokban sokan kértenek, hogy bele ne mennek ha magamot közöttök el nem akarom veszteni. Nagy szerencsére vetvén azért fejemet, bémentem alkalmatosságát megsejmeltem. Az kapu felett arannyal ez írva: Urbes munit aequitas. Vadnak szép templomai, mesterségesen formált útszái, bő bora, bő kenyere, szép természetű népe, immár itt sokan tudnak németül is. Az felső kapunál építettek mostan egy igen

¹ Gondreville f. 1475 l., dép. Meurthe et Moselle, arr. Toul, cant. Toul.

² Nancy város, 75.000 l., Meurthe et Moselle dép. székhelye, ó- és újvárosra oszlik; legfőbb nevezetessége a Szaniszló-tér, mely a világ legszebb közttereinek egyike, itt áll Leszczyński Szaniszlónak az utolsó lotharingiai herczegnek és volt lengyel királynak szobra; a régi hercegi palota, számos remek kivitelű kapu, stb.

nagy templomot mellyen az szűz Mária statuája csudálatos szépen kifaragva, alatta ilyen irás arannyal: De grace de nostre Dame, azaz, az mi Aszszonyunknak kegyelméből.

Ez városban egy keveset nyugodván, evén és iván, útamnak erettem, mely útamban kódu soknak nagy sokaságát láttam, kik az útfélen az szörnyű hőségben, nem különben, mint az sok juhok hevertének, kik az idegen embert csaknem vonszák le az elemozsináért eleiben futnak az kódu gyermekek, ruhájára kapnak, lábok eleiben esnek, kin én felette igen csudálkoztam. Érkeztem innen Saint Nicolas ¹ (szent Miklós Portuma) nevű városra, mely ő is szép város és minden vendégfogadóban az gazdák németől jól tudnak, mely énnekem nagy örömemre volt, rossz kerítése vagyon, mondgyák, hogy hires sokadalmok esnek benne. Midőn általmennék, egy szegény fogoly német iffjú kezde utánnam kiáltani, hozzá menék az tömlőczhöz és midőn kivette volna belőlem, hogy Heidelbergre mennék alá, kényszerített minden istenekre, hogy Speyerbe az attyának jelenteném meg, hogy ott fogságban esett volna, hanem sietne fel kiszabadítására, én felvállaltam és midőn Speyerben bémentem, minden dolgaim előtt is azt végeztem el; ment volt-é azután el vagy nem, én nem tudom.

Midőn Saint Nicolastól fellyebb fellyebb jönék, Németország felé, utólére egy főember egy paripán, ki nemzetséget kérdvén, mondák, hogy magyar vagyok, igen örült rajta, kezdé túlem ez ország állapotját sokat kérdezni, micsoda erős városi várai népének bősége mennyi, kinek midőn hasonlítván az ő országoknak városihoz ez mi városinkat, népének bőségéhez az mi népünket, midőn mindent igazán megmondottam volna neki, elesudálkozott rajta, hogy hogy állhat ily kevés nép a pogányok ellen ily sok ideig, holott az pápának nagy ereje, az spanyol királynak nagy sok országa féli és rettegi az törököket és nekik semmit nem tehet. Dicsírte felette igen az tokaji bort és az ő értelme szerint oly itéletet tölt felőle, hogy ég alatt soha jobb bor

¹ Saint Nicolas du Port, 4220 l., dép. Meurthe et Moselle, arr. Nancy, a Meurthe folyó mellett, közelében gazdag sóbányák.

nem terem annál, maga ő soha egyszernél többször életében nem ivott volt tokaji bort, azt is a lotaringiai hercege asztalánál.

Hogy tülem elválnék kért felette igen, hogy az előttünk való városban megkeresném, de minthogy késő estvére lőn bemenetelem, én többször nem láttam, hálтам az Saskeselyőbe egy igen embertelen gazdánál, ki midőn asztalához bizonyos nyavalyám miatt nem mehetnék, felette igen haragutt reám és szinte úgy megvevé az tizenöt garast rajtam, mintha ott öttem ittam volna velek. — Az város szép tisztos hely, szép kőkerítése, szép fejr házai. Czimerek három félhold az honnan nevezeti is jött, mert hiják Lunévilienek¹ azaz Holdvárosának.

Osztán meghalattam egynéhány falukat jöttem Blamont² (Blamont) nevű városban, németül hiják Blankenburgnak, egy nagy völgyben szépen építettett az derék városa, minden épületi igen erős; hogy bemenék e városban kezde kérdezkedni tőlem egy süveges honnan jönnék, kinek felelék: Párizsból, kérdé azt is hova mennék, kinek hogy bátorságosan dolgomat és állapotomat megjelentettem volna, kére hogy házában bemenék, minthogy pedig fáradt ember az nyugovástúl nem retteg, engedék szavának, tehát az ő felesége bécsországi leány, kit ő is midőn megértette volna, hogy magyarországi volnék, az nyakamra csüggedett és nagy keservesen sírt örömeben, mondván, hogy kilencz esztendőttől fogva sem hazája sem magyarországbeli (kit ő úgy tart, mint hazáját) embert nem látott, engem jól tartának szalonnás paréjval, ez is minthogy az bor olesó volt egy pint bort hozaték melléje és így midőn ettem ittam volna, késérvén mind kettőtől, de tisztességesen váltam el.

Saarburg³ (Czerbrik), igen szép erős város, kilencz

¹ Lunéville 16.000 l., város dép. Meurthe et Moselle, a hasonnevű arr. székhelye, a Meurthe mellett, fölb. nevezetességei a régi lotharingiai hercegi palota, a Sz. Jakab templom; az őráivegkészítés 1871. óta jelentékeny iparága. Nevezetes az 1801-ben itt kötött békéről.

² Blamont, németül Blankenburg, 2350 l., dép. Meurthe et Moselle, arr. Lunéville. A Salmféle várkastély romjai.

³ Saarburg, francziául Sarrebourg, járási székhely Lothrin-

vendégfogadó van benne, kiknek nyolcza mind négy lábú állatoknak nevére vagyon, az kilenczedik az Cserfa, ebbe szállást nem adának nekünk, minthogy nagyon sokan voltak benne az vendégek, hanem mentünk az Ökörbe. holott igen emberséges gazdánk volt, borral és étellel kevés pénzünkre jól tartott, mert egy egy személytől csak nyolcz stuivert s egy pénzt adtunk az egész vacsorától. Ezenfelett kért az gazda szörnyen, hogy az holnapi napon következő processiot megvárjuk, az mely minthogy Úrnapja volt, nagy pompával lőtt meg, de mivelhogy nekünk nagyobb gondunk volt hamarébb útunkat végezhesük, hogy semmint processiot járjunk, jó reggel felkelvén jöttünk Pfalzburgba,¹ mely jó város, de nincs semmi kerítése, vagyon erős vára, szép tanács-háza, bő kerekded piacza. Ez piac közepén kezdett volt az város kútat ásatni, melyre sok pénzt költött, de vizet sohul nem talált, mindazonáltal annyi költségek hogy hiában túlok el ne veszne, kívül az város ékességeért igen szépen megékesítették, vagyon veder is rajta, mely kút nagy sok szegény idegeneket megtréfál, az kik nagy szomjúhozván odamennek és nagy lélekszakadva az szörnyű mélységű kútba az vedret bébocsátták és viszontag szárazon vonszak ki belőle. Úrnapján voltunk benne, mely nap az egész várost zöld füvekkel és ágakkal megékesítették volt; az gyermekek az útszákon tüzet raktak és azokat ugrándozták, nemkülömben, mint nálunk sz. János napján némely falukban szokott lenni. Ebéltünk az Rózsába.

Innen azon napon egy erdőt általmenvén jutottunk egy kietlen kősziklához, kinek Elsass felől való oldalából egy kis forrás jó ki, ez kőszikláról nagy meszsze ellát ember mindenfelé Elsassnak, Helvetiának mezejére, hegyeire, az Rajna folyóviznek mellékére, etc. Az oldalában vagyon egy kis templomocska, ki felől azt mondják a közel való városban lakozók, hogy az az templom a pogány isteneknek tisztességére Krisztus urunk születése előtt háromszáz esztendővel építettett.

gen német kormánykerületben, a Saar folyó mellett 4000 l. hajdan nevezetes óraüvegipara 1871-ben Lunévillebe költözött át.

¹ Pfalzburg francziául Phalsbourg, város Lothringen német kormánykerület saarburgi járásában, 3500 l., Vauban által épített várát a németek lerombolták.

Németország.

Ez ország mindennel bővelkedik. Vadnak sok helyen ezüst és vas bányái, sok forrási, bő tava, nevezetes folyóvizei, kik között híresbek ezek: az Duna minden vizeinek attya, ki eredetét veszen az Rajna vizének csak közel folyásához és általmenvén, nagy sok tartományokon végre az Feketetengerbe szakad bé. Az Rajna vize Duna után második; azután az Elbe, az Neckar, az Inn s az többi. Vagyon bő bora, búzája és gabonája, de népének bősége miatt alig elégséges. Sok feredői erdei, sok nemes és királyi városi, várai, kastélyi, klastromi.

Népe gyenge természetű; fejből Európában minden nemzetségnél, okos, magának való, régi szokásinak ótal-mazója, nagy ehető, de többet iható, kiről ugyan közbeszéd is költ ily formán:

Germani possunt magnos tolerare labores,
O utinam possent sic tolerare sitim.

Ruházattját nincs oly ember, ki neki avagy leir-hatná, avagy megmondhattya, mert öltözetiben országa szerint állhatatlan, mindenütt külömb ruházatban jár népe; főképpen az asszonyállatoknak fejekre valójok sok ezerképpen láttatik.

Németországnak csudálatos szép akadémiái avagy nagyságos scholái vadnak: Wittenberg, Heidelberg, Jena, Giessen, Marburg, Freiburg, Rostock, Strassburg s több egyéb helyeken. — Én így mentem ez országon által: először Franciaországból kiszakadva mentem bé egy Zabern nevű városába Elsassnak.

Zabern¹ legközelebb város Strassburghoz, mely mi-

¹ Zabern, francziául Saverne járási székhely Unterelsass kormánykerületben a Zorn folyó mellett; a reformációtól a francia forradalomig a strassburgi püspökök székhelye volt. Zabern, noha vára leromboltatott, hadászatiilag még mindig fontos.

vel hogy episcopalis sedes, nagy őrizet vagyon éjel nappal benne, szép épületekkel ruháztatott fel. — Innen mikor kijöttem hátul ért engem egy német, ki régen Tokajba, Szepsibe, Kassán lakott és az jó emlékezetű Bocskay fejedelmünknek támadásakor futott ki az országból, igen emberséges háló és útitársom volt egy éjel és egy nap; magyar módra az én kedvemért bizony jó káposztát is főzött vala egy falucskában megvévén először mind az szalonnát s mind az káposztát, az gazdasszonynak nem hagyott csak hozzá is nyúlni, causálván azt, hogy ő magyar gyomornak készitené az étket. Minden bokrait az mint szoktunk szállani Tokaj, Kassa és Szepsi környékének jól tudta előhozni, kérdetten Kassán Szabó Györgyöt, Mészáros Tamást, Rainer Menyhárt, Köteles Kristófot, etc. Szepsiben Lakatgyártó Benedeket, Szabó Pállt, Szabó Balázst, s az többi, kinek midőn igazán mindeneket megmondottam volna, jelenté még erre az földre valaha jönni nagy kívánságát és így hol egyről hol másról beszélgetvén Strassburgba érénk, bémutatta engem csak nem meszsze az academiához az Salmohal nevű vendégfogadóban és túlem elválék. Én először az ebédet megettem és azután az város alkalmatosságának szemlélésére mentem.

*Strassburg.*¹

Ez város azért egész alsó Elsassnak feje és metropolissa szép térmезőn építettett, elannyira, hogy mindenfelől egynéhány mélyföldre ellátszik, mezeje szép búza, rozs, hagyma, répa, retek, árpa, zab termő ezenkívül az sok veteményeken, mellyek ő nálok csak az mezőben vadnak elsudálkozik ember. Az kenyeret benne magyar módra komlós kovásszal sütik; bor jó, nem drága, tizenkét pénzen mi pénzünkön pinti. Vagyon az városnak erős kőkerítése, de azon felyülhalad nagy földtöltése,

¹ Strassburg, Unterelsass kormánykerület és Elsass-Lothringen német birodalmi tartomány fővárosa, a Rajnától három km.-nyire, az Ill és Breusch összefolyásánál, 115.000 l., hajdan német birodalmi szabadváros. 1681—1870. a francziáké volt. A híres „Münster“ tornya 142 m. magas. Nagyszerű könyvtára az 1870-ki ostrom alkalmával teljesen elégett.

széles, mély árokja, abban pedig az városnak számtalan sok potyka hala, én nem láttam ugyan soha annyt mint ott. Az útszák igen tiszták azokon kívül, kik az viz mellett építtetenek.

Az mint végire mehettem hét temploma vagyon, kik közzül az Münster nevezetes, kinek tornyát Európának hét csudái köziben számlállyák, bizony oly torony, kinek mását mesterségére és magasságára nézve mennyi országokban való bádosásomban sem láttam, márványkőből csináltat is láttam, de ennek mestersége meghalatta azoknak minden praerogativáját. Mennyi számtalan sok szép statuák rajta, mennyi sok szép körös-környül járó folyósok, mely sok drága kölábok és oszlopok. Nincsen pedig héazattya, mert oly formán építtetett, hogy héazat nélkül nem szűkölködik, mivelhogy fundamentomától fogva mint kissebbedik az egész toronynak kerületi, de minden nevezetes és párkány nélkül, az egész templom ónnal bádoggal héazott és nemkülömben mint az torony drága faragott kövekből építtetett. Nincsenek oltárok benne, vagyon hallatlan szép mesterségesen csinált praedicaló szék, vagyon jószavu orgona.

De minden ékességi közzül az templomnak nevezetesbnek ítélem lenni egy bennelevő órai mesterséget,¹ kinél nem hiszem hogy ez mi időnkben az egész világ mesterségesbet mutathatna. Mert szép fejir kőből és fából magas torony formára felépíttetvén Helvetia felől való kapuja mellett az templomnak helyheztetett, jobb kéz felől egy nagy kakas vagyon felállatva, ki ez óráútés után háromszor szárnyát összeveri s kukurikol. Ez csinálmány egy néhány párkányra vagyon építetve, kinek leírása így következik: az felső álláson vagyon Krisztus urunk és az halál statuája, az halál kezében egy nagy bot, mellyel az órát üti mikor egészszet kel

¹ A világhírű strassburgi óra 1547—1574. készült és 1789-ben megállott. 1838—1842-ig Schwilg János oly remekművet hozott létre, mely a régi (a „Frauenhausban ma is látható) órát jóval felülmúlja és az órásmesterség mai kifejtettségének magas fokáról tanúskodik. Az új órának, mely tökéletesen megegyezik a réginek alakjával és nagyságával, bővebb leírása föllelhető Thomas Lajos művében. I. köt. 134—136. l. magy. kiadás.

verni, midőn penig fertálynak kell lenni úgy vagyon, hogy kijő akkor is az halál, de Krisztus Urunk másfelől kijövé, mintha megfeddené az halált, az elszalad és kamorájában befut, de mikor az egész óra reá jut, az halál az Krisztus képe előtt el nem fut elébb, hanem az nagy bottal az harangot megveri és úgy megyen be előtte. Az alatta való álláson négy ember bálványa vagyon, kik közzül kinek kinek tiszte ez, hogy fertály órakor kijőjön és az mennyi fertály következik elverje. Ez alatt az hold egy kék égen szintén úgy megnő és elfogy, mint az égen, az hold alatt az óramutató az napnak gradusa mutatója az csillagoknak mutatója, planetáknak, égi jegyeknek, télnek, nyárnak, ősznek, tavasznak mutatója, ki megmutattya midőn az nap melyik gradusban vagyon, mely planetát nyomja, mellyik égi jegybe ment bé, mikor kezdetik nyár, tél, ősz, tavasz. Ez alatt egy nagy öreg tábla, kin az egész calendarium megvagyon, itt megmutattya naponként micsoda innep legyen, mellyik az aranyszám, az litera dominicalis, az epacta etc. Ezalatt egy nagy folyósó, kin két oroszlány között négy gyermek statuája, az egyiknek kezében ilyen írással egy tábla: *Omnis caro foenum*. Az másiknak *sceptrum*, mely az óraveréskor valamennyiszer üt az óra, annyiszer emeli fel *sceptrumát*, harmadiknak kezében egy fővenyfolyóóra, melyből ha kifoly, az óraütéskor mindgyárt viszont megfordította. Az negyediknek kezében viszont egy tábla ilyen írással: *Spes alterius vitae*. Jobb kéz felől vagyon az nagy *mathematicusnak* Kopernik Miklósnak (kinek képét az mint fellyebb mondám Thornban is nagy böcsületbe tartyák) képe veres ruhában, hosszú hajjal, irattatva vagyon ily titulussal: *Nicolai Coopernici subtilissimi Mathematici effigies*. — Ezen renden vagyon egy kis állás, a hol az hét planetáknak: napnak, holdnak, Marsnak, Mercuriusnak, Venusnak, Saturnusnak, Jupiternek képe, egy-egy szekéren eggyik-eggyik mindennap kijő; vasárnap kijő az nap, hétfőn az hold, kedden az Mars, szerdán az Mercurius, csőtörtökön az Jupiter, pénteken az Venus, szombaton Saturnus. — Legalább az földön vagyon ez világnak globusa, *sphaerája*, az ki nem száz esztendőben, az mint némellyek beszélgetnek felőle, hanem esztendőbe

fordul egyszer el. Két felől két tábla vagyon, kiknek egyike ezután harmincz esztendeig az napnak eclypsisét, az másik az holdét megmutattya. Ezenfelett minden derékóraütéskor egynehány harangocska szép módgyával énekel, jóllehet nem érkezik el Hollandiának és Zeelandnak éneklő harangival. Ez derék leírása az strassburgi hires órának, ehhez hasonlót jóllehet nem láttam, de nem sokkal volt alábbvaló Dániának Lund nevű városabeli és Danzigban az Szűz Mária és Sz. János templomabeli óra, ki most mindkettő pusztaságra jutott.

Ezt templomhoz, melybe ez az óra vagyon, csak közel az academia,¹ melyben eleitől fogva sok főemberek tanítottanak; ebben tanult az mi Molnár Albertünk,² kit Isten sokáig hazánknak javára éltesse, szívem szerint kívánom. — Ez városban az tanács az sz. Márk ispotályában igen nagy alamizsnát szolgáltat ki naponként minden szegényeknek, minden jövevény deák, ha egy nap kétszáz jőne is, valaki oda bémegyén négy batzot, azaz huszonnégy pénzt veszen fel, de úgy hogy nevét az xenodochium könyvében bérja. Én is örök emlékezetre csakhogy könyvekben nevemet hagyhatnám, felvettem az 24 pénzt, ugyanakkor vette fel velem együtt két nemes urfi is; ha valaha valamely barátom odamegyen mind ott s mind az academia könyvében nevemet feltalállya.

Ruházattya az város népének igen külömb-külob az mint németnek szokott lenni. Némely az szegény renden mind férfiak s mind az aszszonyállatok, leánzók majd oly formára csinált süveget viselnek mint az magyar süveg, rút, undok és illetlen mód, némellyek nagy hosszú béliett süveget, némellyek mind leányok mind aszszonyok csak bekötik fejeket. Az leányok sokan pártát nagyot, gyöngyöst viselnek szépesi módra. Szoknyájok pedig az nálók ékes, hogy ha háromféle külömb-külob posztóból való, mintegy térdig, alól zöld vagy veres, középhe tejir vagy kék, felső része fekete, vagy

¹ A strassburgi egyetem 1631-ben alapított és 1872-ben megújított.

² Itt Szecezi Molnár Albertről van szó (1574—1630.) ki az oppenheimeri iskola igazgatója és hires nyelvtudós volt. A Dávid-féle zsoltárokat magyarra fordította.

szederjes és így minden színű, de csak háromféle posztóból, kinek minemű háromszin tetszik inkább.

Szállásom volt az Régi bor utszában az pénzverő háznak avagy inkább kéncstartó háznak ellenében egy szabónál voltunk penig ketten nála, voltanak ezenkívül társaim ott, kikkel sok szuppon ettem meg kevés nap alatt, mert én még ez ideig oly szupponos várasra nem találtam valamint ez.

Strassburgtól Nürnbergén át a cseh határig.

Heidelberg felé indultam innen, de igen sáros útam volt, mely oka volt igen nagy fáradságomnak, mindazonáltal általmentem először Hagenau¹, mely egy kis város, az mint hallottam az Lipót püspök birodalma alatt vagyon, akkor nagy sok darabantok őrzötték, minthogy az püspök az körülötte levő fejedelmekkel nagy hadat viselt. Az városnak nagy széles árokja vagyon és körkerítése. Káptalom szép és nagy vagyon benne, ki majd az egész városnak felét teszi, külömb kerítéssel az városba. Az piaczon az egész városnak ékességére egy igen szép kifolyó csatornakút vagyon építtetve, tágas útszái vadnak. — Honnan kijöven egy nagy erdőre jutottam, ki egész két mélyföldet tart szélességében, mellyen általmenvén Sauerburg² (Sorpork) nevű faluban csendes hálást töltöttem.

Annakutánna értem az szép Weissenburg³ (Cron Weisenburgk) nevű városban kinek nevezeti az koronától vagyon, mely az benne levő parochiale templomnak közepette felfüggesztetett, az városbeli nép az korona felől sokat szokott beszélgetni idegeneknek, többi között mondgyák, hogy tiszta arany, bizony ha igaz, hogy tiszta arany az én ítéletem szerint két avagy három kővárat

¹ Hagenau város és járási székhely Unterelsass német kormánykerületben 14.006 l. a Moder f. mellett. Ipar, komló-termelés.

² Sauerburg vagy Surburg, f. Unterelsass ném. kormánykerület weissenburgi járásában, 1400 l.

³ Weissenburg, város és járási székhely Unterelsass német kormánykerületben a Lauter f. m. 7000 l., hajdan birodalmi szabad város.

is megvehetnének rajta, mert vagyon nagyságában tizenkét mázsa nyomó materia. — Felette szép város, minden útszái igen szélesek, az házak mind írásosak szép képekkel, az alsó kaput mostan szépen megújították, meszsze szebbet nem láttam annál.

Kijövén az szőlők között mentünk egy Bergzabern¹ nevű városban, hiják az deákok Zaber ad Rhenum, mert Lotaringia széliben is ugyanezen néven vagyon egy város, kiről fellyebb emlékezém. Benne az kapu előtt egy nevezetes mesterséges csatornakút vagyon, felette egy nagy török bálványa kezében tartya az város címerét, oroszlányok szájából jő ki az víz; az útszák igen szorossak, de az házak igen szép iratosok, olesó bora és kenyere, szép fejr gyenge népe.

Landau,² szép tornya vagyon; kies mezőn épített város, mindenfelől szőlője és szép búzatermő mezeje; mindenütt itt az Rajna vize mellett sok szőlőhegyek vadnak, de nem tőkére, sem penig nem telyességgel erdélyi módra vesszőre metszik, hanem ugyan fáját nevelik és az egész szőlőkertben mind lugasok vadnak, elannyira, hogy az művesnek az nyakát az nap hősége, ne félyen, hogy megsüsse, csakhogy kapálása bizony nehezen lehet, mert igen alacson az lugasnak épületi és mindenkor meggörbedve kell alatta járni. Ez várostúl lát ember három nagy kővárokat az hegyoldalban igen közel egymáshoz. — Innen elébbjövén, estvére érkeztem egy nevetlen falucskába, az hol egy iffjú legénnyel pénzemre igen vigan laktam.

Másnapra az nevezetes Speyer³ városában béeérkeztem. Felette szép tiszta város, nihol nihol három kőkerítése, nihol csak kettő, egy felől az árokjában mindenkori állóvíz másfelől penig az Rajnának egy darabja nagy

¹ Bergzabern, város és járási székhely Rheinpfalz bajor kormánykerületben, a Hardthegység tövében 2400 l.

² Landau város és járási székhely Rheinpfalz bajor kormánykerületben, a Queich m. 8500 l.; 1291 óta birodalmi szabad város, 1867-ig szövetségi vár.

³ Speier vagy Speyer, Rheinpfalz bajor kormánykerület fővárosa, a Rajna m. 16.000; híres székesegyházában nyolcz császár van eltemetve; 1513—1589-ig a Reichskammergericht székhelye; 1801-ig birodalmi szabad város.

sebességgel foly el mellette. — Útszái szép tágasok, mindenütt kőpadimontommal igen tiszták, szép szőlőtövek az házakra felfolyván. Vagyon egy hatalmas nagy temploma, rajta hat torony és az tornyos templom az városnak czimere. Szép épületű scholája is vagyon, pápistáké ez schola. Az templom előtt vagyon Domus consistorii judi candum rerum. Ki felől ezt éresed, hogy az egész császári birodalomban akármi ügyek és causák fogattattassanak mindenkor lehet egy helyből más helyre appellatioja, de valaki nem elégszik meg törvényével, utolszor ide appellál, innen soha senki másuvá nem viheti, hanem decisívája leszen, az mely okon ez városban igen főjuristák laknak és minden bölcsek emberekkel rakva. — Pénzverő hatalma is vagyon ez városnak.

Heidelberg csak három mélyföld hozzája, kijövn azért belőle három egész óráig ültem az Rajna partyán, mivel hogy igen megáradott volt annyira, hogy nagy esküvésével mondotta az vén Charon, az általhordozó hajós, hogy húsz egész esztendő alatt oly nagy az Rajna vize nem volt, mint ott létemkor, azért nem vihetett mindgyárt által, hanem sokután kellett várakoznom. Általszaladván meghalattam az Rajna vize berkét és midőn az tisztára kimentem volna, előtalálék egy nagy leánt, ki az mint értettem, az heidelbergi academiában az franczia deákoktól annyit tanult volt, hogy Speyerbe bémenvén, harmad napra mindgyárt gyermeke lött; ettől midőn kérdezném Heidelberget, megmutatta énekiem az hitván pusztá tornyot, a ki az hegy farkán vagyon és mondá, hogy az volna Heidelberg, én ezen megörültem és igen jöttem az pusztá torony felé és az úton egy udvarházra találtam az hol igen szegény bort ittam tizenhat pénzen pintit. Onnan hamar az városban, hova régen kíváncsoztam, elérék, az hol nem sok keresésem után, beszállván először az Lúdba, az magyarok szállására az Sichingerhofra találék, az hol először is az én régi jó akarómat az tudós és jóerkölcsű iffjat Szepsi H. Mihályt köszöntém.

Heidelberg,¹ azért két igen nagy hegyek között

¹ Heidelberg, város és járási székhely Badenben, a Neckar m. 26.000 l. A Geisberg oldalán vannak a híres heidelbergi várkastély romjai, ez a pfalzi választófejedelemnek székhelye volt,

építettett, melynek egyike Gaisberg (Myrtilletus), az másik az ő nyelveken Heilberg avagy Heiligberg azaz Mons sacer, szent hegynek hivatik, innen vagy az városnak nevezi, kit némelyek Heidelbergnek, némelyek Heilbergnek, némelyek Heidenbergnek azaz pogányok hegyének avagy városának neveznek. Ez Heilbergnek az tetején volt két nagy klastrom régenten, az egyik barátoké az másik apácák lakóhelye, csak közel egymáshoz. Az apácák klastromának alatta nem meszsze vagy egy nagy lyuk, mely felől a benne lakók ilyen ítéletben vadnak és voltak, hogy ez az lyuk oraculum helye volt, melyből az pogányoknak az ördög kérdésekre megszokott volt felelni.

Az Gaisberg oldalában egy igen szép vára vagy az palatinus választó fejedelemnek, mely vár mellett mostan igen sovány helyen egy kertet készített, melynek helye merő kősziklából vágattatik ki, mindenfelől az szép források és vízi eszközök benne. Az Neptunus képe sok oroszlányokkal és egyéb állatokkal körül ékesített, kikből ha akarják vizet bocsáthatnak ki, kinek szájából, kinek füléből, etc. Vagy csak közel egy madárház is, kiben sok számtalan külömb külömb féle madárok gyönyörűen énekelnek. Alatt vagy az fejedelemnek más kerti is, szép gyümölcsös, vadnak benne narancsfák, szerecsendiók, fügefák és mondalák, kik esztendőnként kétszer gyümölcsöket meghozzák, nyárba az napnak melegsége által, télben pedig az egész kertet öszvegyalult deszkákkal mindenfelől bécsinállyák, úgy hogy mintha csak egy ház volna az egész kert, vaskemenczét emelnek benne és az által temperállyák hidegét az téli időnek és az benne lévő fák szintén úgy gyümölcsét meghozzák, mint szintén nyárban. — Az várban mondottak egy nagy hordót, kinek magassága harmincz grádicsfog, de én nem láttam, mert egyszernél többször az várban nem voltam, akkor is csak az Scultetus Ábrahám személyét látni és tanítását hallani. — Két kivályképpen való temploma vagy az városnak; egyik

1689-ben a francziák által szétulatatott, később részben helyreállított, de 1764-ben teljesen leégett. Ennek pinczéjében van a világhírű heidelbergi hordó, melynek ürtartalma 283.200 palaezk.

az Sz. Lélek, ez az főbbik, szintén az piacon építettett, másik az városon kívül az Sz. Péter, kiben az mi nemzetiünk minden vasárnap praedicationt hallgat és teszen.

Vagyon ez városnak főacademiája,¹ de kissebb, mint reménlettem, kiben minden nemzetségek, de főképpen magyar tanuló ifjak sietnek, akkor ezek voltak benne: Szepsi H. Mihály, Csepei Ferencz, Bélteki Mihály, Gönczi Mihály, Tornyai Ferencz, Szikszai István, Udvarhelyi György, Muraközi Márton, Lévai Tamás, Bojti Gáspár, Szentkirályi Benedek, Szilvási Márton, etc.

Heidelbergből kiindulván, ez megnevezett ifjaknak nagyobb része egy darabon elkisért, kik megtérvén, mégis velem tovább eljöttek hárman: Szilvási Márton, Bélteki Mihály és Szepsi Mihály mind az első vendégfogadóig, az hol három egész óráig délyest az esső megtartóztata, estve felé nagy keservesen túlok elváltam és először igen rút úton és nagy essőben általmentem Neckargemünden,² kinek mezején hogy mennék egy réten által, látom, hogy küszködik egy leány egy nagy nyaláb fűvel, engemet emberséges kére, hogy felsegíteném néki, megeselekedvén, engemet nagy áldással bocsáta el. — De nem sokat menvén az utat mindgyárt eltévesztettem és az bányákra mentem fel az honnan viszontag útra vezettek. Itt midőn az igaz úton jó távolra jöttem volna az Mercurius statuája felette igen megesele, mert kezével az közel való városra mutatván, én azt itéltem, hogy az országot mutatná, mentem azért hiában az nagy essős időben többet félmélyföldnél, akkor egy ember találá és visszazahozá engem az igaz útra, sok menésem után bėjuték estve Wimmersbachba,³ ott háltam az vendégfogadóban egyedül én magam nem kiesin félelem nélkül.

Holott jó reggel felkelvén társot találtam egy nagy erdőben Hausen nevő faluig, az ki ott ületem midőn el akarna válni, az vendégfogadóba hiva be az égetett borra; Isten úgy adá azonközben, egy ifjú legény csak

¹ A heidelbergi egyetemet (Ruperto-Carola) alapította I. Ruprecht 1386-ban és megújította Károly Frigyes 1803-ban.

² Neckargemünd város a heidelbergi (Baden nhg.) járásban az Elsenz és Neckar összefolyásánál 2100 l.

³ Wimmersbach f. 404 l., a mosbacher járásban (Baden).

kiveté magát az vendégfogadó házból, ugyan szalmás fővel, alitom nem hált volt az éjjel az gazdaaszszony ágyán, mondá, hogy ő Prága felé igyekeznék, jó cseh, jó német volt, megörülék rajta, hozzáadám magamat, vele együtt jöttem először Mosbachban,¹ mely igen szép kis város, az kapu előtt magassan felperczegő szép csatorna kút vagyon egy magas hársfa alatt, melyet sokáig csudáltam, bémenvén az pfalzi pénzen nürnbergit váltottunk, mert tovább az nem szolgál. Onnan fellyebb jöttünk egy néhány falukon által és mivel hogy az esső esett igen nehezen Möckmühlbe érkeztünk.

Möckmühl² (Meckemülle), igen kis város, kinél soha kisebbet nem láttam, kinek mindazonáltal erős kökerítése, jó módgyával minden rendtartása, azon kívül, hogy az piacra hordgyák ki az ganéjt az udvarokból. Nagy temploma közepin, mellyen négy óra egymás után ver, nagy kővárát, melyet két felől két folyóviz mos eggyiknek neve Jagst (Axt), másikat hogy híják, nem tudom. Nem szállottunk vendégfogadóban, mert az társomnak ismerőse egy ember maga házához vitt, ki minket étellel jóltartott, mi ötet itallal házanépestől, olcsóbb bort soha életemben nem láttam, sem hallottam mint ez helybe, mert hat heidelbergi pfennigen, az mely nem tészen egészen egy magyar félgarast, pintit vettük a bornak, mely pint minálunk többet tött volna harmad fél itszénél, mi látván az bornak olcsóságát és az időnek szörnyű nedves voltát, harmad napig benne mulattunk.

Harmad nap elmulván Russon és Lessigen általmenvén jutottunk Ballenbergbe,³ ki ő is igen kicsin városka, az piac közepin mesterséges kútya, pápisták az lakosi. — Ezután Hildhausra, az holott az templom előtt való hársfának nagy voltán elcsudálkoztam. Nagynak mondgyák országunkban az diósgyőrit, én azt nem láttam ezt tudom, hogy nagy. — Neukirchre mentünk be, ahol számtalan sok zsidók tánczoltanak és részegeskettenek az vendégfogadóban. — Marienthal (Vallis

¹ Mosbach v. a hasonló névű járás székhelye 3600 l. (Baden).

² Möckmühl város a württembergi Neckarkreisban a Jagst m. 2050 l.

³ Ballenberg f. a mosbach-i (Baden) járásban, 570 l. itt kezdődött az 1525-ki parasztlázadás.

Mariae vocatur), akkori Maximilián fejedelemnek szép vára benne, az város is szép épületekkel igen ékes: mindenfelől szép folyóvizek és szőlőhegyek fogták bé.

Mergentheim,¹ itt is szép vár vagyón, de az város-beli nagy templom szépségével a várnak tündöklését meghalatta, egyébképpen nem láttam semmi singularét benne. — Schiffterschen az Három szekeres lóban haltunk, az hol az csehországi követeket találtuk, kik akkoron országokban az jezsuitáknak kiűzése felől az heidelbergi fejedelemhez siettenek, velünk pedig nagy barátságosan beszélgettek. — Biberach, egy falu szép vendégfogadók benne, bemenvén egyikben mi is igen bibálánk benne, mivelhogy tizenkét pénzen jó borok vala Általjöttünk Wallmersbachon² Neuherbergbe,³ itt egy istentelen gazdához találtunk volt bémenni, hol mikor portékácskámát az asztalra letévén az ház előtt elfolyó vízre mentem volna ki lábomat megkönnyebbiteni, míg én ott kinn voltam az gazda csak feleségével hon lévén addig az tarisznyámból egy hét forintot vött selyemstremphet ellopák, én vittem az gazdát az bíróhoz, de megesküvék, hogy ő el nem vette és az bíró előtt csaknem nagyobb veszték az strempnlél, mert gyanupörök nem lévén idebitan akarnak vala marasztani.

Windsheim,⁴ egy drága szép város, kinek erős kőkerítése, bő, tágas útszái, szép fényes épületi, nagy templomi, az innenső végén szép csatornakút, kinek mását Németországban, az nürnbergi piacon levő kívül nem láttam. Az tetején vasból egy nagy fegyveres német áll egészen megaranyozott szép mesterséges rostélyozása és minden ékessége csudára méltó.

Nürnberg,⁵ nevezetes és minden nemzetségek között

¹ Mergentheim, járási székhely a württembergi Jagstkreisban 4500 l., a Tauber mellett; 1527—1809-ig a német lovagrend nagymesterének székhelye, közelében Karlsbad fürdő.

² Wallmersbach, f. Mittelfranken bajor kormánykerület uffenheimi járásában, 300 l.

³ Neuherberg f. Mittelfranken bajor korm.-ker. uffenheimi járásában, 170 l.

⁴ Windsheim, mv. ugyanott, az Aisch f. mellett.

⁵ Nürnberg város és járási székhely, a Pegnitz f. mellett, Mittelfranken bajor korm.-ker.-ben, 115.000 l. ipara világhírű

híres neves város sok okokért: 1. mert mivelhogy nem igen régen kezdetett, ki még négyszáz esztendőtt nem töltött, majd hihetetlen dolognak itélné ember, hogy valamely város ily rövid idő alatt ily állapotra juthatna; 2. mert épületivel és nagy kőházainak szépségével meghalatta az egész Németországnak minden városát; 3. mert gazdagsággal az kereskedőkhöz képest alig találhatik Ámsterdamon, Genován, Velenczén, Lisboan, Londonon kívül egész Európában hozzá hasonló; 4. mert az belpoklosoknak megtisztulása avagy inkább csak megismerése ő benne vagyon, ahonnan minden afféle tisztátalanok bizonyos időben felmennek és magokat arra választatott doctoroknak megmutatják az Sz. Lőrincz templomában; 5. mert azt mondják felőle, hogy az város nemcsak Németországnak, hanem az egész Európának is kellő közepette építettett. Nem tudom miről kezdgyem el ez városnak szépségét beszélni.

Vagyon egy hegyecskén egy szép vára, de az mint szépsége, de nagy erőssége. Ez hegyecskéről lött nevezeti az városnak kit az németek Nürnbergnek, mintha azt mondaná Nur ein Berg, azaz csak egy hegy, neveznek. — Az kerítése egészen szegeletes faragott kövekből, nagy és széles árokja. Az kapuk előtt az hostatokban hallatlan szép épületű ispotályok, oly sok, hogy azok is mindenfelől készen egy egy városoknak mondattatnának, kinek eleit nagy gönyörűségesen az sok hársfák és fűzfák ékesítették meg. Midőn ember Heidelberg felől bemegy az hostatban talál egy nevezetes sepuloriumot, kinek számtalan sok koporsóján elcsudálkozik ember, mert nagyobb részére mind velencei rézből önték, az kik pedig kövek, azokat egészen arannyal irták bé.

Ez városnak nagy öreg templomi vadnak, de mind setétek, nincsen egy ékes tornya is, az ki oly városhoz illendő volna; vagyon oly formán situsa az hegyecskén ez városnak, hogy az víz mind alá szolgál belőle, az mely dolog teszi, hogy az útszák igen tiszták, nem mint Danzignak vagy Kjöbenhavnnak. Az piacza négyszegű. kinek közepin egy drágálatos esatornakút vagyon. Az

(norimbergai árúk); az összes német városok közül legjobban megőrizte középkori jellegét.

viz sok helyen jó ki belőle, de csak akkor mikor ember meríteni akar, egyébkor ki nem jó hanem csak megmutattya magát és viszontag egy nagy rézedénybe befoly, ahonnan viszontag az földbe megyen bé, hogy kifolyásával az útszát ne sározza, ha azért az ember akar meríteni, tehát sok rézsatornák vadnak, kiket alá kell vonni, mihelyt levonsza ember, mindgyárt jó az viz belőle, de ha felbocsáttya az viz ki nem jó, hanem titkos lyukakon viszontag aláfol. — Sok szép vendégfogadói vadnak, kik közül nevezetesbek ezek: az Vadember, az Arany lúd, az Hársfa és az Fejér ló. Én az Fejir lóban voltam és ebédért s egy vacsoráért csak 22 batzot, azaz százharminczkét pénzt fizettem. Sok alamizsnái között ez városnak nevezetes ez hogy az altdorfi academiát maga költségén tartya.

Sulzbach,¹ egy szép kies magas helyen épített drága kis város, melybe midőn be akarnék menni, az kapu előtt előnkben állanak ketten az darabantok közül, kik előtt midőn instálnék, hogy bébocsátanának, mert igen ehetném, mutata kívül egy vendégfogadó házat, ő annak mondotta, de bizony bordélyház volt, mert mikor bémentem volna nagy sok híres tisztátalan személyek kezdének mellém ülni, de én azzal még semmit nem gondolván, midőn az gazdátul ételt kérnék, ezek az jó sültnek nevetni kezdének mondván: eleget találsz itt mind ifjú s mind agg tehénhúst; mely dolgot halván én inték az társomnak és tőlök éhen eljövénk, térénk nagy haraggal az darabantokhoz, az társom igen megszidogatta, de azok csak nevettek, mi az város mellett szomoruan felballagánk egy kálvinisták városa felé kit Hirschaunak² neveznek, ahol pénzünkre jóllakván általmenénk igen fövenyes úton Schinketenre. — Schinketen az Naab vize mellett egy oppidum avagy városocska, felette nagy malma mind őrlő s mind deszkahasogató, mellette egy tölgyfa alatt egy igen kedves forrás, ez helybe, mivelhogy lábambeli igen elszakadozott volt megkelleték czipelősömet újítanom, adék azért 75 pénzt

¹ Sulzbach, járási székhely Oberpfalz bajor kormánykerületben. 5000 l., hajdan egy önálló fejedelemség székhelye.

² Hirschau, mv. Oberpfalz bajor kormánykerület ambergi járásában 2000 l.; közelében gránitbányák.

egy kétszer talpalt hitván czipelősért, de az varga annak is felét elköltötte reám, míg útaimat kérdezné és egyik másik országnak is állapattyát tudakozná tőlem.

Waidhaus,¹ ez is csak egy kicsin falucska, felette jó vendégfogadóház benne, mellyen az egész ország útya általjár nappal és éjszaka. Emberséges gazdaaszszony benne, mert csak három pénzért is jó ágyat adott vala. Itt találtunk volt egy prágai gyalogpostára, kinek szájából hallottam hogy az nap tizenkét mélyföldet járt, nem kissebbet tizenkét magyar mélyföldnél, mert Nürnbergből oda ért egy nap Waidhausra. Úgy megtanulták az járásnak módgyát, úgy hozzá szoktak lépésekhez, hogy ha valamiképpen szokott lépéseknél nagyobbbat vagy kissebbet találunk lépni, az nap szokott menéseket el nem töltik.

Waidhaust elhagyván elértük az csehországi határt, a hol először találtunk egy falucska egy parton, mellyet Schau dich an neveznek, azaz: Nézz elődbe, avagy visely gondot magadra ezelőtt más néven volt, de hogy az útonjárók magokra jobban vigyáznának, mivelhogy immár itt az erdőkben sok tolvajok vadnak, ez nevezettel akarták meginteni őket. Mindgyárt itt egy völgyecskében egy viz vagy az Német és Csehországnak bizonyos határa. Németország felől az viz mellett egy erős földvár avagy csak bástya az csehek ellen, az mint érttettem az heidelbergi fejedelemtől építettett.

¹ Waidhaus falu, Oberpfalz bajor kormánykerület vohenstraussi járásában.

Csehország.

Csehország az imperiumnak egyik tartománya, melyet a Hercynia erdő nemkülönben mint egy természeti szerént való kőfal vett környül, igen kicsin kiterjedése szerént, mert széllességén által mehet gyalog ember harmad napig, hosszasága sem nagyobb penig széllességénél. Rétei szántóföldei sok és bő, fű, rozs, búza, árpa, zab, tönköly terem rajtok, bora is gyakor helyen vagyon.

Szép folyóvizei vadnak, kik közzül nevezetesebbek ezek az Elbe, az Moldau és az Schwarza (Svarta). Ily kicsin ország Németországnak majd közepin lévén csudadolog, hogy maga tulajdon koronáját ily sok ideig megtartotta és hatalmason mindenfelé erejét mutatta és most is ez világ álmélkodására tyrannus fejedelmére, városinak háborgatóira feltámadván szerencsésen magát mutogattya.

Az vallás kivályképen négy: huszitáké, lutheristáké, kálvinistáké és pápistáké. De az három három vallás nagy eggyességben vagyon, úgy hogy semmi controversiojokból nem ismerheti meg ember, ki melyik valláson legyen közzülök.

Népe ez országnak erős és hadakozó, városa sok és bő, főbbek ezek: Prága, Brod, Eger, Kommotau, Königsgrätz, Beraun, Tábor, Klattau, stb.

Én így mentem ez országon által: .

Az felyül megnevezett határvízen általmenvén, mentem bé az Čseherdőben. Ez erdőben először találtam egy elpusztult várra Pfraumberg¹ (Frawenburg). Az falujában emberséges gazdánkasszony volt, az ki pénzünkre ke-

¹ Pfraumberg f. a tachau kerületi kapitányságban, 1100 l.

nyeret és bort, halat pénzüink nélkül adott ez igen félelmes hely, mert még az falukat is felszokták gyakorta verni a tolvajok midőn idegen embert éreznek benne.

Kladrau csehül Kladruby² (Cloder), egy város kinek majd minden állása, situsa szintén mind Göncznek egy völgyben vagyon, mind házai s mind útszái hasonlatosok, az közepin alányúlt egy kis útsza, az csűrök penig tellyességgel úgy vadnak építve. Nyelvek kétféle: német és cseh, de németől nem örömet szállanak. Csak közel egy igen nagy monasterium, kiben barátok laknak.

Pilsen, csehül Plzeň¹ (Bilsem) egy kis völgyben, sik mezőn épített tündöklő erős város, kit arra mentünkben úgy kerültünk, mint az róka az tört; mi két egész mély földön az kerülésnek indulván sokat ide s tova bolygottunk, de mégis végre mivelhogy az útát nem tuttuk csaknem bemenénk az városban, ugyan bementünk volna penig, de egy jámbor parasztember igazita más útra.

Beskau egy kis falu, holott egy szegény asszony-nak házában bémenvén, minthogy vendégfogadó nem volt s az első igen esett, kérénk pénzüinkre valami ele-delt és midőn kérlette volna honnan valók volnánk, mondá a társom, hogy ő cseh volna, én penig magyar, több dolgaimat tudakozván, miben volna nekem állapa-tom, az társom mind megbeszéllette, mely nagy orszá-gokat és tartományokat jártam volna immár be tenge-ren és földön, ez szegény asszony ennünk ada tejet, de valameddig ettünk, oly nagy keserves sirást tött érettem s az én búdosásim miatt, hogy bizonyára egy fia halva fekütt volna is, annyi ideig inkább nem sirathatta volna. Az tejért nem vevé el az pénzt, hanem erszényét fordít-ván, hat pénznél több szegénnyel nem volt s annak is felét nekem adá; szomszédasszonyától egy darab túrót kölcsön kért, úgy adá az útra egy darab kenyérrel egyetemben. Jóllehet bizonyára nem akartam tőle el-venni, mert én adhattam volna neki is, de mégis tiszta

¹ Kladrau, Kladruby, mv. a miesi ker. kaptsgban 1300 l., benezés apátsága ma kastély.

² Pilsen, Plzeň, város és ker. kaptsgi székhely, a Beraun (Berounka) folyó mellett, 48.000 l.; világhírű sörfőzdek.

szívét hozzám meglátván, elvettem, gondolván azt, hogy ily nevezetes alamizsnámat (ki többet tölt Isten előtt, bizony elhittem, az gazdagoknak hatvan, hetven forintyoknál) örökké megtartanám, de gondviseletlenségem miatt, mihelyt Eperjesbe béértem, elvesztettem.

Rokitzan, csehül Rokycany¹ (Rokizzam). Kálvinista város, szép formán építettett, ahol midőn vendégfogadót keresnék, egy asszony behiva házához, praecoccupálván, hogy noha nem volna vendégfogadóháza, mindazáltal örömet szállást adna. Bémenék hozzája és estve felé hát az scholamestert odahivatá vacsorára, kit reáért, hogy mindenképpen vegye ki belőlem hovavaló vagyok, tudományom minemű, akaratom vagyon-é Csehországban való maradásra? midőn én nem tudván, mi okon kérdezkednék tőlem oly szorgalmasan, bizony csak tréfába mondtam, hogy ha állapotot kaphatok, tehát Prágában fogok megmaradni. Ezt tolmácsolván az mester az asszszonynak, mindgyárt szép leányát, kinél több sem vala semmi gyermeke, az szóbeszéd közben mellém ülteté és sok kerengő beszédekkel kezdék az leánt mind erkölcséről s mind penig jó gondviseléséről erőssen dicserni, végre ugyan nyilván kijelenték, hogy ha kedvem volna hozzá, tőlem az leánt meg nem tartanák, hanem nekem adnák; én ily jó akarattyokra egyebet sem tudék felelni, hanem megköszönvén mondték, hogy Prágába a császár udvarában Magyarországból atyámfiai vadnak, kiknek hírek nélkül semmit nem illik, hogy ott közel lévén cselekedném. Az más nap az tarisznyámat szép pogácsákkal megrakták, túlök nagy kedvesen úgy búcsúztam el ily reménség alatt, hogy Prágában atyámfiai-val végezvén, viszontag megtérek. De ugyan tőlök elválván mindgyárt gondolám magamban: megtérek akkor, midőn az egész cseh leányoknak gyűlését fogom hallani, ily végre, hogy törvényekből mennyen ki, hogy soha egyik se mennyen közzülök férhez, mely tudom akkor lészen meg, mikor az tenger vize minden állásában megszárad.

Manth,² csehül Myto (Mauten), ez város mellett ta-

¹ Rokitzan, Rokycany, v. a pilseni (Plzeň) ker. kap.-ságban, az Uslava mellett, 5000 l.

² Manth, Myto mv. a horowitzi ker. kap.-ságban, 2100 l., üveghuták, vasgyárak.

láltuk elő az Prágából jövő cseh vitézeket, kiknek egyik részét Pilsen alá, másik részét pedig az közel való vá-
raknak ótalmazására küldötték, nagyobb rész szerint
mind német mesterlegények voltak, minket is igen
intettek, hogy háborúságnak idején nem Pallasnak, ha-
nem Marsnak szolgálnánk.

Beraun,¹ csehül Beroun, Prágához nagy három mély-
földön épített középszőrű város, sok rétek között vagyon,
túl azon egy igen nagy hegy, ki alatt a víz folyván
szoros útát csinál elannyira, hogy majd minden eszten-
dőkről esztendőkre más-más képen kell kőből az útát
kivágni.

*Prága.*²

Prága az híres neves régen nagyhatalmu császárok-
nak lakóhelye, az egész országnak közepin épített me-
tropollya Prága három kiváltképpen való részre oszlat-
tatik. Eggyik részét hiják Kisoldalnak mind az nagy
hidig alá, ebben vagyon az Vár is egy igen szép kies
és szeles helyen, sok kőgrádiesokon megyen ember az víz
felé alá belőle. Az másik városát hiják Óvárosnak, eb-
ben vagyon az academia, az collegium carolinum, colle-
gium angelicum. Ebben az praetorium az nagy piac,
az jesuiticum collegium az nagy hid előtt. Ez Óvá-
rosba volt szállásom az Három koronába, hol ételem

¹ Beraun, Beroun város horowitzi (cs. Hořovice) ker. kap-
ságban, a Beraun (cs. Berounka) folyócska mellett 5800 l.

² Prága, csehül Praha, németül Prag, Csehország fővárosa
a Moldau, csehül Vltava mindkét partján 300.000 lak. (a kül-
városokat is beleértve), Európa legszebb fekvést és legimpo-
zansabb városainak egyike. Főbb nevezetességei: a Várkastély
csehül: Hradžín, melynek 400 szobája van, a nagytermet csak
a westminsteri mulja fölül nagyságra nézve; a Týn templom,
itt nyugszik Tycho Brahe dán csillagász. A városháza, melynek
tornya párját ritkítja. A hradžini székesegyház számos cseh
uralkodó örök nyughelye, itt látható nepomuki sz. János ezüst-
sírja; a szent Vid templom. A prágai egyetem 1348-ban alapít-
tatott. A 600 méter hosszú Károlyhid. A Belvedere homán
páratlan kilátás nyílik az egész városra. A régi zsidó temető.
Prága ipara, mely csaknem minden ágra kiterjed, leginkább
Karolinenthal és Smichov külvárosokban van összpontosulva.
Számos tornyáról „Száztorony Prágának“ nevezték el.

italom jó volt, de az ágyam bizonyára száraz, mivel hogy az vendégnépnek soksága miatt csak szintén egy padszéken feküdtem. — Harmadik részét az városnak hívják Újvárosnak, ki az Moldau, csehül Vltava vizének mentében bal kéz felől nagy messze elnyúlik.

Közönségesen beszéllek, hogy Prágába vagyon több hetvenöt templomnál. — Szép az, az ki az várba vagyon, mert sok császároknak koporsói megékesítették, azok közül legméltóságosb, kit ez három császárnak Maximiliánnak, Ferdinandnak, Rudolfnak emeltenek, mert tellyességesen amaz közalabastromból faragtattott, jóllehet nem ér az angol királyoknak koporsó köveivel. Az templomon kívül ugyanaz várban vagyon egy kis kápolna, kiben amaz nagy Zsigmond császár, az ki az tizenhárom várost zálogba vetette volt, fekszik. — Ez kápolna mellett egy igen nagy fekete torony vagyon, mellyet amaz hires neves Žižka János, ki az barátokra hadat indított volt és minden országokban, de főképpen Magyarországbán sok klastromokat elrontott, ezt az fekete tornyot igen meglövöldöztette. Ez toronyban egy igen nagy harang vagyon, kinek mását az rouenin kívül én nem láttam.

Nagy hidgya vagyon az városnak, az ki az Kisoldal nevű várost az Óvárossal öszvefoglallya; kerítése Prágának csak egy hitván köfal, az is nehol nagy magosan nihol nagy mélységben vagyon én nem tudom ugyan miképen kellene embernek magát ótalmazni az külső ellenségtől. — Academiaja vagyon szép épület, kinek régenten az mint írják mása nem volt, mert volt benne negyvenezer deák, de az professorok minthogy két nemzetből németből és csehből voltanak, meg nem alkuttanak hanem az csehek az németeket kiűzték,¹ ez

¹ A csehek századokon át ki voltak téve a német hatásnak, panaszkodtak is ők eleget a németek beözönlése ellen. Itt csak két legérdekesebb bizonyítékot hozok fel. A következő sorok eszmemenete és tartalma valóban meglepő, akárcsak a mai cseh lapokban olvasnók vagy pedig valamely cseh képviselő szájából hallanók azokat. De azért senki se gondolja, hogy ezek a kralovedvuri vagy zelenohradi kéziratokhoz hasonló hamisítványok; az egyik 1420-ból a másik pedig 1437-ből való.

„A németek esküdt ellenségeink, régóta minden ok nélkül

okon az egész academiának régi tisztessége elvonyaték, csak szintén egy napon is ötezeren jöttek ki belőle és így alább szálván méltósága, privilegioma Lipcsébe vitetett és Prága helyében Lipcse kezdett virágozni. Jól-lehet mostan is sok királyoktól, császároktól privilegiuma, sok szép rendtartása vagyon, mindazonáltal soha semmi idegen nemzettől nem gyakoroltatik, hanem porba hever. Az ottvaló academiának akkori decánnyával örökké megmaradandó barátságot vetettem, kinek jókedve annyival örömesben hozzám hajlott, mivelhogy ő is nem régen ugyanazon útat nyomta vala Angolországra, Belgiumra, Franciaországra, az mellyen Isten engem által vezérlett.

agyarkodnak nyelvünkre; kiirtották nyelvünket Rügen szigetéről, Meissenből (Szászország), Poroszországból és számos jelentékeny városból száműzték.“ (1420). — „A cseheknek ugyancsak óvakodniok kell az idegen nyelvektől, különösen pedig a némettől; mivel a legrégibb cseh krónikások bizonyossága szerint, a német nyelv a legveszedelmesebb a cseh és szláv nyelvekre nézve. A német hatalom a cseh nyelvet lealázza, lealacsonyítja, megveti és végül teljesen kiszorítja és kiirtja. A cseheknek azután nem szabad többé saját nyelvünket beszélni“.

Mondja tehát még valaki, hogy a nemzetiségi eszme a XIX. század szüleménye, mikor már 1420-ban ily világos és határozott alakban nyilvánult.

A szlávok és németek egymás eleni gyűlöletét történelmi hitelességgel bíró adatokkal századokra visszavezethetjük. Ennek megvilágítására néhány példát fogok felhozni. Kadlubek lengyel krónikás (a XIII. század elején) főlemli, hogy Kálmán magyar király 1108-ban segédesapatokat küldött Boleszláv lengyel fejedelemnek a németek ellen: „hogy a közös tüzvésznek egyetértve elejét álljuk, mert a te helyzeted a szomszédház égéséhez hasonlít, az elhanyagolt tüzvészély pedig igen gyorsan és könnyen szokott elharapódzni. A német sáskák ugyanis hozzánk is belopódtak, hogy — a mit Isten távol tartson, a mi szőlőkertjeinket elpusztítván, annál könnyebben rohanhassák meg a ti olajfaültetvényeiteket“. Itt a sáskák alatt a német nép, a szőlőkert alatt Magyarország, az olajfaültetvény alatt pedig Lengyelország értendő.

Jakab lengyel érsek az országba beözönlő német gyarmatosok, szerzetesek, kézművesek stb. ellen 1285-ben ekként panaszkodik: „A németek beözönlése által igen sok baj keletkezett országunkban, a lengyel népet elnyomják, megvetik, háborúba keverik, jogaiktól és dícséretre méltó honi szokásaiktól megfosztják, világos tehát a népnek pusztulása“.

Szép verses ajándékit atta emlékezetre az mellyek mostan is nálam vadnak.

Az praetoriumon egy felől ilyen irás vagyon: Praga caput regni. Mellette az tornyon az óramutató igen szépen megmutattya mind a planetákat, innepeket, aranyszámot, napot, holdot, etc. — Közel ehez vagyon egy lutheranicum templum, mellette egy igen jó schola, melybe akkor egy kedves társomat, kivel tizenkét esztendőskoromban 1607. esztendőben laktam az kézsmárki scholában, Fröhlich Mátyást nagy kedvem szerint való állapotban találtam. — Ez helyről ha az ember az Magyarország felé való kapura jó megláttya az kerítés

De nem csak a lengyelek, hanem a többi szlávok is ki voltak téve az elnémetesítés veszélyének. Bielski Joakim lengyel költő 1588-ban ekként zeng a németekről:

„Boldog vala addig lengyelek hazája,
Mig német' sötét uralma nem borult reája,
Lengyelnek a német esküdt ellensége,
Mig napvilág süt le a föld kerekiségre.
Szerencsés volt a cseh, cseh uralom alatt,
De a német kormány alatt hátrafelé haladt.
Közös veszély a német magyar és lengyelnek,
Nem jó szemmel tekint a kicsiny cseh népet,
Felséges Ursten e három országtól,
A német uralmat tartsa mindig távol“.

Krizsanics György (szül. 1617-ben, bővebb életrajzát lásd az „Egyetértés“ 1892. márcz. 27. sz. levő cikkemben) kit méltán nevezhetünk a panszlavizmus ősapjának, így szól: „Egyedül a mi nemzetünket kárhoztatta a végzet az egész világ bolondságainak eltűrésére. Orosz- és Lengyelországban a legtöbb baj kuforrásai a németek, kik mint kőborlók vándorolnak be, magas katonai állásokat foglalnak el és jelentékeny összegeket kapnak a belföldiek rovására. Némi silány ajándékot nyújtanak át a czárnak és a bojároknak, ennek fejében azután jól megsarczolják az orosz földet. A németek oly ügyesen intézték dolgaikat, hogy sohasem kormányozta őket idegen uralkodó. Lassanként birtokukba kerítették Európa összes országait; még ott is a holt látszólag nem uralkodnak, ők az urak. Szolgálatba szegődés, kereskedelem vagy ipar gyakorolhatásának ürügye alatt előzönlük az országot. A belföldit megfosztják fáradságának gyümölcsétől és baromként bánnak vele; hány ezerszer halottam, hogy saját fajrokonaimat kutyáknak, ökröknek, disznóknak és szamaraknak nevezték“.

mellett az sok bordélyházakat, a hol nihol zabezégért, nihol serczégért, avagy egyéb valami eladó marhának jegyét tötték ki, jöllehet egyebet magoknál ez rút marhák nem árulnak. Azon valamely ifjú legény penig csak szintén látásnak okáért útszájokon által meeme és azok eszekbe vennék, hogy sohova be nem térne, nagy fel-szóval pirongattyák érette, rosznak, alávalónak, kappannak kiáltják.

Az császári udvarnak avagy tündöklő várnak situsa egy szép parton vagyon, szép tiszta piacza és az egész Prága városának dicsőségét belőle elláthatni. Az váron túl egy szörnyű magas fahid vagyon, kinek körülötte alatta nagy sok őzek, szarvasok, nyulak, több egyéb vadakkal egyetemben. — Hogy az hidről ember leszáll, mind két keze felől két rend házacskák vadnak, az jobb felől majd szinte az végsőben láttam két oroszánt, az egyyik igen vén, az másik csak gyermekded volt, mellett harmadik rekeszben egy tigris kegyetlen vad, ki mindazonáltal embereknek kezekhez szokott és az gazdája az mint akar vele játszik és tapogattya. Általellenben az madárkert, kiben sokféle madarak, gödények, sasok, pellicanok, de kivályképdén egy indiai madár, kit Herr Hansnak neveznek, az ki az hozzámenő idegen embert oly kedvvel s oly kaczagással fogadgya, itélné ember, szeretetiben hogy ezentül meghalna; minden állása és formája mint egy fejr szürke lúdnak, csakhogy kisebb kicsinnye a lúdnál. Ha hihető, esküvéssel mon-dotta az gondviselő, hogy csak az az egy madár áll az császároknak húszezer forintyokban. — Ez kertből ha kijő ember jobb kézre talál az gondviselő házára, ott láthat egy cserépből csinált nagy kondérfazekat, kiben nincs oly hét ember, ki bele nem férne, egyszersmind közönséges testü kilencz is belefér, csudálatos dolog minemü fazekas hajtotta annak csinálásában az korongot. — Hogy én ezen végezzem el főérsekség vagyon ez városba.

Nimburg,¹ négyszegeletre épített kis város, jó piacza, szép temploma, olcsó eledele, nagy tornya, melybe egész óra. Az helvetiai confession levők birják, mert hallottam, hogy az koldusok az Lobwasser Ambrus doctornak énekét mondgyák vala benne; vagyon erős kerítése, mely ellenségtől az benne lakozókat bátorságossá teszi.

Königstadt² minden ékesség nélkül való kis városocská. Benne az vendégfogadóné kedvesen fogadott csakhoggy rossz seri és szegény savanyu ausztriai bora volt. Ágyat sem adhatott, mert mivelhoggy későn mentünk be, az többi vendégeknek immár elosztották volt az ágyakat. Mineküink azért csak szintén bőrpárnákból vettete ágyat, hol csendesen nyugodván és másnap nagy hamar Bidschowba³ jutánk, ez gyönyörűséges szép kis város folyóvizei környöskörül mossák, mellyek az helynek nagy erőseget szereznek; lakosa emberséges és az idegenekhez jókedvű, piacza bő, ember pénzén mindent megtalál ételt italt, hálótársot.

Petrovic,⁴ egy igen nagy falu, melyben Magyarországhban tanult ifjú legénre találtam, emberséggel fogadott, sajttal, serrel és kenyérrel kedvesen gazdálkodott.

Jaroměř,⁵ város melybe egy istentelen vendégfogadó öt garasomat tartá meg reggel hogy az vacsoráért fizetnénk, csak ilyen okon, hogy ő vissza az tallérért nem adhat, mert nincs annyi pénz nála, várakoztatott, de én az útnak nehéz voltátúl féltem. mert az első esten esett. kételen voltam ott hagyni pénzemet és elindulni, de egyébképpen is hamisságot tött rajtunk, mert estve az vacsorátúl való felköltönk után is, mikor semmire nem kellett, egy pint bort hozatott reánk és annak is reggel az árát megvette rajtunk, noha csak egy meszszyet sem ihattunk volt meg.

¹ Nimburg, város a podebradi ker. kaptóságban, az Elbe m. 5500 l.

² Königstadt, város a podebradi ker. kaptóságban 2500 l.

³ Neu-Bidschow v. ker. kaptsgi székhely, a Cydlina folyócska mell. 5200 l.

⁴ Petrovicz f. a königgrätzi (Kralovehradec) ker. kaptóságban, 690 l.

⁵ Jaromer v. a königinhofi (Královédvur) ker. kaptóságban, az Aupa és Elbe (Labe) összefolyásánál 6600 l.

Skalic,¹ egy tisztességes városkája Csehországnak, jó nyájas népe vagyon, vagyon jó serek is. Innen kimenvén találtunk egy német leányra, ki ő is Prágából jött az hadból, kinek édes anyja tiszta magyar nemzet, ráczkevei leány volt régen, ki egy komáromi Friedrich nevű némettel ezelőtt 15 esztendővel ment el és most is ott lakik Csehországban.

Nachod,² szép kis város, az hegyen mellette szép fényes s tündöklő vár, nincs oly király, ki benne lakni nem szeretne mesterséges épületire nézve, egyébképen commoditási minémük legyenek nem tudhatom. Nekünk az városban igen emberséges gazdánk aszszonyunk volt, az ételtől semmit nem fizettünk. Hallott volt úgy itélem az magyarországi gazdálkodás felől, hogy tudni illik nem minden aprólék ebédétől avagy vacsorától fizetnek az bűdosok, azért ő is egy ebéden jóltarta, azonkívül penig az következő városkára is eligazita, melyre legyen az út.

Reinerz,³ ebben lakik az ráczkevei⁴ aszszony, kiről most szóllék, én elcsudálkoztam ez aszszonyállatnak csuda goromba elméjén; tizenöt egész esztendeje, hogy ott az németek között lakik, soha ő csak egy szót németől, sem csehől igazán nem szólhat, elannyira, hogy, csak a szomszédi és gyermeki értik szavát. Mi magyarul beszéllettünk vele most is szintén oly igazán szól magyaról, mint akármellyikünk.

Glatz, csehül Kladsko,⁵ szép királyi város, kiből akkori zűrzavarban nagy sok jezsuitákat űztenek ki, mindazonáltal az város nagy őrizetben volt semmiképen idegen embert belé nem bocsátottak, avagy ha bément, ki nem bocsátottak belőle. Mi azért mellette eljövén, az

¹ Skalic, mv. a neustadti (Novomesto) kerületi kaptsgban, az Aupa f. mellett, 2535 l. — 1866 jun. 28-án ütközet a poroszok és osztrákok közt.

² Nachod, v. a neustadti (Novomesto) ker. kapitányságban, 4000 l.; 1866 jun. 27. ütközet.

³ Reinerz, v. a boroszlói kormánykerület glatzi járásában, a Weistritz f. mell. 3300 l., híres fürdőhely.

⁴ Ráczkeve, mv. Pest P. S. K. K. megy. a Csepel szigeten.

⁵ Glatz, Kladsko, v. és járási székhely a boroszlói kormánykerületben 14.000 l. a Neisse m.; erős vár. Hajdan a hasonnevű grófság székhelye.

alsó vendégfogadóban jóllakánk, az gazdaszszonynak is jókedve volt, mert két leányát közinkben ültetvén rendit kihozatta, egy egy csókba kártyát is játszattott velünk, úgy hogy az ki megnyerte az másikat, az nyerettest meg kellett csókolni az nyeretlennnek. — Ezen vendégfogadóban vagyon egy irás szintén az padlás alatt, az irás mellett egy linea, ki azt mutattya, hogy egy időben az Neisse vize úgy meg áradott volt, hogy azt érte az magossága nagy sok kárt tött ez városban, mert az egész alsó hostat mind épenséggel vízben volt, sok gyermekeket, embereket, sok drága ruhákat vesztett el.

Wartha,¹ egy kis város szörnyü nagy hegyek közt az Hercinia erdő alatt, mellette az nagy Neisse folyó-víz megyen és onnan elhatározza Sziléziát Csehországtúl. Ebben az városkában egy emberbe az nevető lélek avagy ördög bútt volt, kinek nevetésén három egész óráig csudálkoztam, soha ő az nevetéstől meg nem szünt, az mint beszéllették, harmad egész napja volt immár, hogy egy cseppet sem ött, csak nevetett, bérekesztve volt egy újonnan csinált házacskába. — Itt szűnik meg az Hercinia nevezetes erdő szörnyü nagy hegyek ezek, mindenütt szép források és vasbányák az oldalakban. — Így az kegyes Isten általvin Csehországon is minden veszedelem és kárvallás nélkül.

¹ Wartha mv. a boroszlói kormánykerület frankensteini járásában, a Neisse folyó m.; 1200 l. búcsújáráhely.

Szilézia és Krakkó.

Szilézia az imperiumnak egyik nevezetes tartománya. Vagyon Sziléziának, noha nihol fővenyes, de sok helyen igen jó gabonatermő mezeje, elég gyümölcse, sok erdeje. Népe szelid és nem nagyra űző, békeséges és mértékletes, csendes; ruházattya oly forma mint az németeknek részszerint, részszerint pedig mint a lengyeleknek. Ez nép kocsisságáért, szekerességéért igen híres, úgymint ki Magyar-, Német-, Lengyel-, Porosz-, Cseh- s Morvaországra az áros embereknek sokat szolgál.

Vadnak Sziléziának nevezetes vizei: az Oder, ki egy Oderberg nevű városkán felől másfél mélyföldön az hegyek között veszen eredetet és az egész Szilézián, Brandenburgon, Pomeranián általmenvén s végre az Balti tengerbe Stepenitz nevű városnál szakad bé; Bober, Ohlau, Neisse, Stober, etc.

Fő városi ezek: Boroszló (Baraszkov), ki szép épületeiért, útszáinak tiszta voltáért, az kereskedőknek gazdagságokért, vízi és kőfali erősségeiért igen híres. Neisse, püspöki residentia benne. Brieg, scholájáért kapott magának hirt nevet. Liegnitz az fejedelemnek lakóhelye, ahoz szép könyvnyomtató officina is vagyon. Ezenkívül Oppeln, Glogau, Wartenberg, Grünberg, Ohlau, etc.

Situsa úgy vagyon napnyugat felől Csehország és Lausitz zárja bé; napkeletre és északra az Nagylengyelország, délre pedig Morva- és Magyarországnak nagy hegyei. Nem kis tartomány, mert hosszasága délről északra Teschentől fogva az nagy Crossen városáig extendáltatik, mely térszen negyvenkilencz mélyföldet. Szélessége napkeletről napnyugatra Landsbergből fogva Cratzauig térszen harminczhat német mélyföldet. Vallása kivályképen az augustana confessio szerint vagyon, noha azonkívül vadnak sok helyen kálvinisták és pápisták is.

Én térek az útamnak lejegyzésére, mely így volt az Hercinia erdő alól jöttem Reichensteinra,¹ mely Csehország felől Sziléziának első városkája, bő ser, bő kenyér; bő és vig nép lakja. Kiből kijöven talál ember egy hosszú falura, bizony mondom teszen hosszasága fél mélyföldet, két templom benne, egyik az egyik, másik az másik végén az falunak.

Patschkau² (Patsko), egy igen szép, kicsin, erős város, tündöklő szép fejr kerítése. Vagyon nagy klastroma szép három temploma. Felette jó serek vagyon, csak az ser kedvéjért két nap benne maradtunk, nyugottunk és minden nap vigan laktunk a gazda is igen emberséges volt az kinél voltunk.

Ottmachau³ (Ottmichou) messzönnen meglátszik ez város, mert az Neisse vizének nagy magos parttyán vagyon építve. Szép klastroma ennek is, kinek kapuja előtt olesón ittuk az aquavitát.

Neisse⁴ (Nissa), drága szép város főpüspökség benne, kereskedése főképpen sóból vagyon, mert valamennyi söt Krakko felől hordnak Sziléziába, mint itt rakják le először; az felső hostaton megláthat ember egynéhány száz darabot, olyat, hogy egynél többet egy szekér el nem viszen. Szép iratos házai vadnak ez városnak, szörnyű magas temploma, zöld az egyfelől héazattya az parochiale templomnak, a püspöknek szép kastélyháza. Az Fekete Elephantban voltunk szálláson; emberséges és jámbor gazda és gazdaasszony benne. Nagyobb bőségét az földiepernek soha nem láttam, mint itt. Egy búcsújáró barátom, ki Párizsból előttem indult volt Czesztochowba, itt találtam, kivel nagy barátságossan négy pint sert az piacra néző szegeletházban költöttem el.

Zülz⁵ (Zultz), ez kis városban az notarius emberségesen fogadott engem és igen jól tartott, csak nem

¹ Reichenstein, mv. a boroszlói kormánykerület frankensteinii járásában 2200 l.

² Patschkau, v. az oppelni kormánykerület neissei járásában 5700 l.

³ Ottmachau, mv. az oppelni kormánykerület grottkauii járásában, a Neisse folyó m. 3800 l.

⁴ Neisse város és járási székhely az oppelni kormánykerületben, a glatzi Neisse folyó m. 21.000 l.; erős vár.

⁵ Zülz v. az oppelni korm.-ker. neustadti járásában. 3000 l.

régen hozták volt oda Olmützből igen jó philosophus ugyan, de theologiából nem annyira merte.

Ober-Glogau¹ (Gloga). Sziléziában két Glogau van, az egyik nagyobbik, a ki Boroszlón alól van, az az ez minap töből kiégett volt, mivelhogy minden épületi csak fenyőfa, az második ez az kis Glogau, melybe engemet egy olműtzi főember találván, sokat kényszerite, hogy az ő scholájokban mennek, s ajándékon két egész esztendeig asztalt tart, azonkívül jöendő promotiomra is szorgalmatos gondot visel, de kedvem semmiképpen hozzá nem lön, mivel, hogy ha maradni akartam volna valahul, tizszerte jobb, kedvesb nevezetesh helyeken is minden költség nélkül megmaradhattam volna.

Ratibor,² Sziléziának napkeletre határa, Lengyelországnak pedig első szép városa, felette nagy tó és nádas között építettett, mindenünnen hosszú hidakon megyen ember belé, mert az egyfelől az nagy Oder vize másfelől pedig az Odernek kifolyó részei erősítik az kerítését; vára is erős és nagy. Népe igen kevély és magahányó, magának solat tulajdonit.

Beuthen³ (Bitom), Czesztochowhoz hat mélyföldön egy nagy parton van helyeztetve; felette nagy rettegésben voltunk benne, mert az csehek ellen az minemű segítséget akkor adott az lengyel király az császárnak, benne volt, minden útálatosságot szépséget, paráznságot cselekedtek benne, sokat egymásközt meg is öltek; az Úr Isten jó szállásra vezérlett volt bennünket, mert bizony talán ott vesztünk volna el, de az gazdaaszony (kinek Isten mindenkor jót adgyon) kivén bennünket az házból és az ökrök istállójának padgyán vetett ágyat s lakatot vetett reánk; hajnalban felköltött s egy fia által úgy igazított az útba Krakkó felé.

¹ Ober-Glogau, város az oppelni kormánykerület neustadti járásában, 5200 l. — A másik Glogau vagy Grossglogau a liegnietzi kormánykerületben van.

² Ratibor járási székhely, az oppelni kormánykerületben, az Oder m. 27.000 l.; 1288 óta fővárosa volt a ratibori fejedelemségnek, mely a magyar történetben is gyakran emlegettetik.

³ Beuthen, lengyelül Bitom, járási székhely az oppelni kormánykerületben, 23.000 l., a fölsősziléziai bányavidék központja.

Krakkó.

Krakkó, Lengyelországnak szép, kies helyen való metropollya, király lakóhelye, mellette az nagy Visztula vize, mely az derék várost az Zsidó és Kazimierz nevő várostól egy fahiddal különbözteti és választja el. Erős kőkerítése gyakor bástyákkal vagyon, de csak egyszer, árokja semminek nem jó; az házak szép iratosak benne.

Nevezetet vött egy Krakus¹ nevő nemes embertől. Mert régen az hol mostan az vár vagyon csak egy pusztá hegy volt, az város helyén penig egy rossz falu, abban az hegyben nagy üresség vagyon, úgy hogy eggyütt ha bemegyén ember, más oldalon viszontag ki-mehet, ez rút szörnyü lyukban lakott egy nagy sárkány (kinek formájára az várban most is egy rézcsatorna vagyon építve) minden nap az közelvaló tartománybeliek-nek eledelet kellett szerezni az sárkánának és midőn nagy sok barmokat immár megemésztett volna, a közel-lévő falukból embereket kezdett volt ragadozni, azon-közben egy Krakus nevő nemes ember ez ő jobbágyinak állapottyát megkeserülvén, módot keresé benne, miképen az sárkánt elveszthetné; vőn az Krakus salétromot, fenyőviaszt, kénkövet és egyéb afféle szerszámokat, összevesinálá, az bőrit egészben egy juhnak levonatta, abban töltötte az tüzes szerszámokat, elvetette az sárkánylyuknak eleibe, amaz rágtá az juhot és egyszersmind elnyelte, kezdett az gyomrába az oltatlan mész, kénykő és salét-romos szerszám gerjedezni, kifujtott a sárkány és midőn az Visztula vizében szomjúságát akarná oltani, annál inkább benne meggerjett és nagy hirtelenséggel az tűz miatt, gyomra kétfelé szakadott és megholt. Úgy kez-dettek volt osztán egy kastélyt építeni a hegyen a hol most az vár vagyon és nevezték ez ember nevééről Krak-kónak. Ez sárkánylyukban kétszer vigan laktam az seren, mert most serpinczévé fordították.

Az vár felette szép és gyönyörűséges, nagy temp-

¹ Csombor majdnem minden nevezetesebb város leírásánál elmondja az illető városok keletkezéséről szóló néphagyományokat, mindezt természetesen kihagytam, csupán a Krakusról szóló népmondát közlöm, mivel ez egyszersmind részét képezi a lengyel nagy mondakörnek, melyben sok történeti igazság is van.

lom benne, kiben az lengyel királyoknak sok drága kopersói, főképpen mind veres márványkőből. Vagyon két ezüstoltár benne, kinek mását nem láttam minden búdosásában is, vagyon egy óriásnak egy oldalteteme, kinek hosszúsága vagyon négy sing. Szép keresztelő edény, szép cziffrás epitaphiumok és minden állása csak csudáraméltó. Kivül rajta egy kis kápolna ettől az mostani Zsigmond királytól építtetett, kire ember verőfényen az rajta levő ezüstnek és aranyak miatta alig nézhet. — Az várból az derék városra menő kapunál vagyon egy epitaphium, kit egy főembernek emeltek, melyet a magyar deákok ölték volt meg az városban feltámadván, az mely ő cselekedetekért az lengyelek reájok támattak és ugyan azon nap vesztek el benne; ha jól jut eszemben százharminczat s az scholában is minden privilegiumoktól megfosztották.

Az városnak¹ az mi az ő méltóságát illeti, csak semmi, az kapukat úgy vagyon, hogy bezárják, de bizony csak három embernek is viszontag, csak jól szidgyák az bírót és porkolábokat, megnyítták. — Az fertelmes élet nem hiszem, hogy Sodomába, Gomorrába nagyobb szabadságban volt volna. mint Krakóban. mindenütt valahova eltekint ember, az sok fajtalanságot láttya, valahova megyen, ottan utánna az tisztátalan személyeknek serege. Az schola nem erkölcsnek gyakorló háza, hanem latroknak barlangja, mert valami gonosságot, dúlást, fosztást ők meggondolhatnak annak bizony meg kell lenni; álgyűjok, taraczkjok vagyon, az mely gazdára meghara-

¹ Krakó, lengyelül Kraków, németül Krakau, latinul Cracovia, 1320—1609 a régi lengyel birodalom fővárosa, a Visztula mindkét partján 70.000 l. Legfőbb nevezetességei: A Nagy Kázmér által alapított királyi palota és várkastély, 1848 óta kaszárnya, ezitadella és katonai kórház. A székesegyház (a Wawelen) ezen XIV. sz.-beli templomban vannak eltemetve a lengyel királyok, továbbá Dabrowski és Kosciuszko. Krakó 38 templomának tornyaival valóban impozáns látványt nyújt. Egyéb említeni valók még: a 1358-ban épült nagy posztócsarnok (Sukiennica). Az 1498-ban készült Sz. Flóriánkapu. A városháza tornya. A krakkói egyetem 1374 alapíttatott. A könyvnyomtatás már a XV. sz.-ban meghonosult itt és a legrégebb magyar nyomtatványok innen kerültek ki. Krakó 1764-ig koronázó város volt, az utolsó lengyel király idejében lakossága 20.000 re apadt le.

gusznak, reája mennek és házát elrontják, minden marhájában zsákmánt vetnek. Nincsen semmi bűnnek fegyelme, szabadságossan az piacon egyik az másikat megöli, senki nem szólítja meg érette, estve ha valamely háznál, ki ablakival az útszára szolgálna, gyertya tetsz. nek meg, egynéhányszor bőlönének az ablakon.

Egyébképen felette szép commoditasi vadnak ez városnak, mert Magyarországhoz közel lévén, minden borait beveheti, onnan viszontag az egész Mazúrországra, Porosországra kicsin költséggel elküldheti, innen hordják alá Danzigra az sok búzát, borsót, rozst, hamut, fát, onnat is meg ide fűszerszármokat, bárson, posztót és minden egyéb selyem materiákat. Sziléziának, Morvaországnak és Ausztriának is minden kereskedőivel szövetséges, az zsidók is penig nagy hasznokra vadnak (kiknek derék városok vagyon) az benne lévő polgároknak, mert az zsidóság nyughatalan az adásban vételben, ha szintén néha károkkal esik is, de mégis mindenféle marhát megtalálnak nálok elannyira, hogy ugyan azt szokták mondani, hogy ha úgymond, az zsidóknál nem találod, tehát sehol ne keresd. Vagyon ő nekik mészárszékekben mindenkor szeb húsok, piaczokon szebb kenyerek, korcsmájokban jobb méhserek, mint az lengyeleknek.

Az lengyelek ez ő metropollyok felől ily proverbiummal élnek: Si Roma non esset Roma, nostra Cracovia esset Roma. — Én ez ő Rómájokat nékik hagyám és csendesesen portékámat ott, kit az én jóakaró gazdám Danzigból odaküldött vála, kezemhez vóm és Magyarország felé indulék, ekképpen azért kívánságom szerint Bochnián¹ és Grybowon² által, nagy szerencsésen ő Sz. Felsége az szegény búdosóknak és minden zárándokoknak ótalmazó Istene, 1618. esztendőben, mindeneknek itéleti és várása kívül hazámba minden kár nélkül bevin, az sok földi és tengeri háborúim miatt lött bánatimat, félelmimet és szomorúságimat velem elfelejtette.

¹ Bochnia ker. kaptási székhely Galicziában, a Raba folyó m. 8200 l., sóbányái világhírtiek.

² Grybow, ker. kaptási székhely Galicziában a Biala folyó m. 2300 l.

Haller Gábor.

1630—1635.

Hallerkői Haller Gábor régi nemes család sarja, előbb borosjenői kapitány, később zarándi főispán, 1661-ben a megyyesi gyűlésen Kemény János ellenében egyik fejedelemjelölt, 1663-ban a törökök lefejezték. 1630—1644. terjedő naplójában néhány útjegyzetet is találhatunk, közülök csak a Csombor által nem említett adatokat fogom közölni.

Szöveg: Erdélyi történelmi adatok. IV. 4—27. l.

Ide csatolom még Cseffey Lászlónak Hamburg leírását (1627), ennek szövegét lásd Tört. Tár. 1881. 193. l.

Boroszló, imperiumi város, Sziléziának metropolissa az Oder mellett, melynél sokak az imperiumban szebb várost nem tartanak. — Crossen,¹ Sziléziának széliben, az brandenburgi elector birja, az Oder mellett, szőlő-hegyei vagynak. — Küstrin, az Oder és Warthe között, igen erős város, melyet egy felől az Oder, más felől a Warthe foly környül, harmad felől mély lápok vagynak.

Berlin,² az brandenburgi electornak lakóhelye az

¹ Crossen járási székhely a frankfurti kormánykerületben, az Oder mellett, 7000 l.

² Berlinnek két részét u. m. Berlint és Köllnt l. Frigyes egyesítette végleg 1709-ben, a lakosok száma ekkor 50.000 volt. Berlinnek páratlanul rohamos fejlődését a következő számok mutatják: 1740-ben 102.000; 1755-ben 126.000; 1790-ben 150.000; 1816-ban 196.000; 1840-ben 323.000; 1858-ban 458.000; 1885-ben 1,315.000 l. — Berlin 1244-ben említették először, de a Spreewalsó partján levő Kölln már előbb meg volt.

Spree mellett; két városa vagyon az Spreenek két partján, egyiket Berlinnek, másikat Köllnek hívják, az elector vára Köllnbe vagyon, igen szép vár, melynek az imperiumban nincsen mása az külső látatja szerint, az mint mondják.

Frankfurt, vagyon az Oder mellett az város, az Középmarchiának fővárosa, sok szőlőhegyei¹ vagynak. Itt vagyon az lebusi kapun kívül, egy kút, melyben ha fát vetnek, harmad nap múlva vassá leszen.

Stettin az pomeraniai fejedelemnek lakóhelye igen felettébb erős város, szintén az Oder mellett. — Indultam meg Belgium felé az Haffon² annak hívják az tengernek egy szakadékját, mentem által két sziget mellett melyeknek egyikét Usedomnak, másikat Wollinnak hívják.

A Baltitengeren mentem el Rügen sziget mellett, mely sziget az pomeraniai herczeghez tartozik. — Az Belten,³ annak hívják az tengernek egyik szorosát; láttam egy néhán városokat az hajóból, úgy mint Trelleborgot, Malmöt és Kjöbenhavnt, az dániai király lakóhelyét. — Helsingör, az tenger partján való város, láttam meszszeré az hajóból Kronborgot, egy vár a tenger mellett.⁴ — Az Baltitengeren mentünk el Norvégia mellett, ott láttam egy várat az tenger partján, igen nagy kösziklán, melyet Kongsbackának hínak. — Az Német-tengeren az dunkerqueiek egy hajóval találtak volt reánk, de nem merének hozzánk fogni, mivel erőtlenek voltak hozzánk képest.

Vlie Strom az tengernek egy szakadékja,⁵ az mely minden 24 órában vissza, meg az tengerben foly. —

¹ A szőlő hajdan egész Északnémetországban el volt terjedve, még Königsbergben és Tilsitben is, azonban az 1437-ki rettenetes fagy mindent tönkretett és az akkori följegyzések szerint, többé nem is ültettek szőlőt.

² Kleines- és Grosses-Haff vagy Pommersches-Haff az Oder torkolatánál.

³ Téves állítás Öre-Sund helyett.

⁴ Minderről bővebbet Csombornál.

⁵ Vlieland és Ter Schelling közt kezdődik. — Az árapály igen érdekes jelenségéről lásd Rozsnyay Dávid negropontei utazását a harmadik részben.

Harlingen¹ az tenger mellett, igen nagy portus vagy on ott; ¹ egész Friziában legerősebb város, mert mikor az ellenség reájü. egynéhány mélyföldre kiárasztják az tengert és így közel sem mehet hozzá az ellenség. Láttam ott egy igen nagy vas álgyút, az kiben két ember bébúhatnék; az városnak minden útezáján árok vagy on, melyet nagy munkával csináltak és az tengerből vizet vettek beléje; voltam szálláson az Aranyas toronyban.

Amsterdamban voltam egy házban, melyet Bruloff-housnak hinak, láttam vizből való felette szép mesterségeket. Láttam egy tehenet, az melyet alól feljül fejtenek;² voltam annakfelette, a hun az vétkes embereket tartják, melyet Tuchthuisnak hinak.³ Voltam egy háznál, melyet Dollhofnak hinak, ott láttam viaszból kicsinálva a francia királyt feleségestől és az belgiumi fejedelmet feleségestől és egy fiacskájával és még egy néhany embert oly mesterségesen, hogy élni láttatnak.

⁴s Gravenhaage,⁴ egy falu, kinek nincsen mása egész Európában, az confederata provinciáknak fejedelmének és ordóknak székek; láttam ott a többi között egy rakott hegyet igen mesterségesen tengeri csigákból gyöngyházakból és egyéb afféle egyetmásokból, az mely hetedfél esztendeig készült fel, az fejedelem kertit, melynek mását nem láttam, ott külömb külömbféle gyümölcs fákat és virágokat, úgymint narancs, citrom, pomagranát és egyéb efféle fákat. Voltam annakfelette abban az házban, az hun az ordók egybe szoktak gyűlni és az törvényházban. Láttam az királynéaszszonyt az asztalnál

¹ Harlingen tengeri város Vriesland holland tartományban 11.000 l.

² Ilyen esodaállatokról bővebbet Sz. Király Ádám útleírásánál.

³ Az amsterdami javítóintézet részletes leírását lásd Csombornál.

⁴ sGravenhage, a holland király és kormány székhelye, (franciául La Haye, németül Haag, angolul Hague) a tengertől öt km.-nyire 130.000 l.; főbb nevezetességei: a XV. századbéli Jakabtemplom, a 200.000 kötetből álló könyvtár, a Móriczház (múzeum), stb.; közelében Scheveningen tengeri fürdő és Oranienzaal királyi nyaraló.

az Frigyes cseh király feleségét, két fiával és egy leányával; az cseh király irt az albumomban.

Leijden, voltam az anatomiában annakfelette, a hun egy aszszonyt metéltek fel. Május elsején zöld ágat szoktak hajnalban főemberek házok eleiben tenni. Ha valakit dühös eb megmar, az tengerben szokták megkeresztelni.

Rotterdam,¹ voltam az toronyban, melynek tetejére 388 grádicson mennek fel. — Dordrecht, a hun láttam az pénzverőházat, az fegyverházat és az templomot, melyben az synodus volt. — Delft, voltam az templomban, melyre 424 grádicson mennek fel, — Amsterdam, kerültem meg az várost melynek az töltésen való megkerülése az bástyákon kívül két óránál tovább tartott. Katwijknál² vetett ki az tenger egy hajót, melyben az muszka követ volt, de maga kiszabadult egynéhányad magával. Az mi egyetmást az tenger kivetett, azt az ordók vagy inkább az ország számára eladták, az mint itt szokott lenni.

*
* *

Cseffey Lászlónak 1627-ben kelt útijegyzeteiből álljon itt Hamburg leírása:

„Ennek az városnak házi téglából rakott mind régi szentegyház formákra, úgy hogy ritka hely az hol szer járna udvarra, mert itt azféle nem igen szükség, minthogy csaknem minden utcákra bejöhetnek az nagy hajókkal is; az város felette bönépü, igen nagy kereskedéssel él, hajóknak sokasága mindenkor az városban és az város környül. Felette szorgalmatos építésben vadnak, az város kőfalain ássák fundamentomit, faragják az nagy gerendákat, bástyái földből csinált, olyak vadnak, hogy az minemüket eddig láttam, kettő vagy három is nem tenne itt valót egyet, igen féltik ők az gondviselet-

¹ Amsterdameről, Leijdenről, Rotterdameről, stb. bővebbet Csombornál.

² Katwijk, két faluból álló község Délholland tartományban, 7000 l.; híres tengeri fürdő.

lenségtől magokat. Az hajók az hol bejönnek az városban, az olyan utcák mélyen vadnak be, hogy az viz bejöhessen, az száraz utcák magasban vadnak de szorosak. Az házaknak az utcákra való oldala inkább mind ablak, hogy üvegházaknak itilhetné majd inkább az kívül néző, mindazáltal szép házak vadnak. Summa Hamburg¹ derék erős és bönépü város“.

¹ Hamburg, szabad hanzaváros, az Elbe mellett, a tengertől 120 km.-nyire, 430.000 lakos; az egész német birodalom legelső kereskedő városa; már a IX. század elején alapított, de csak a XVIII. század elején szárnyalta túl Brement, Lübecket és Danzigot.

Rhédey László.

1655.

Rhédey László (Ferencz fejedelem fia) szül. 1636-ban útijegyzetei leginkább Lengyelországra vonatkoznak, de mivel erről sokkal bővebben írt Sz. Csombor Márton, elmellőzhetjük azokat, hanem közölni fogjuk Bécs leírását.

Szöveg: Magy. Történelmi Tár. XVII. 7—9. l.

Ide csatolom még Kálnoki Istvánnak a morvaországi Eisgrubról (Lednice) szóló följegyzését. Ennek szövegét lásd: Erdélyi Történelmi adatok IV. 147. l.

*Bécs.*¹

Bécsnek vagyon kőbástyája 17, földbástyája 10, kapuja 16, piacza 12, hostattja 8. Temploma számtalan,

¹ Bécs. Alig van város, melynek annyi különféle neve volna mint Bécsnek, ugyanis szerbül és törökül Bees, ezen elnevezés az avaroktól származik; szlovénül Dumaj; csehül Videnj, lengyelül Wieden, ennek eredete a még ma is meglevő Wiedenben keresendő; a latin Vindobona elnevezés kelta eredetű; oroszul Vjena. — Bertrandon de la Broequirère, ki 1433-ban utazott át Bécsen, megjegyzi: „Bécs elég nagy város, mély árkok és magas falak veszik körül. Itt gazdag kereskedők és mindenféle kézművesek laknak. A környék kies és termékeny. A lakosok öltö-zéke jobb mint a magyaroké, jóllehet durva kelméből készült széles bő mellényt viselnek.“ — Piccolomini, ki huzamosabb ideig

de a szépi s derekassa, a kikben én voltam 19. — A Szent István templomnak tornyában voltam az kis tornyokig, az hol az harangok vadnak, mentem fel négyszáztizenegy fog keringő grádicson. Az második csonka toronyban voltam, az hol az legöregebbik harang vagy, mely harang nyom kétszázskét mázsát, két fontot, s két fertont; kibem mentem egy huzomban fel harmadfél-száz keringő grádicson. Az egész várost mind megkerüllém gyalog.

Az várban voltam, holott császár, császárné házait, mulatóhelyeit mind eljártam, holott kibeszélhetetlen sok szép dolgokat láttam. Ben a várban voltam három kertben, holott sok szép drága gyümölcsfákat, drága csudás virágokat, külömb külömb féle sok szép vízi mesterségeket láttam. — Egy koporsót láttam ugyan a várbeli kertben, mely még akkor volt, mikor az asszonyemberek hadakoztak, mellyen igen szépen ki vannak metszve az asszonyemberek is lovon s fegyverben, mely koporsót Jeruzsálemből hozták Bécsbe, mely koporsónak több huszonkétszáz esztendeinél. Ugyanazon kertben egy igen mesterséges ablakot is láttam.

Mikor az házakat láttam s jártam a várban, a császárné házában az egész austriai familiát kirajzolva láttam. Azonkívül egy folyosó volt ugyanott, holott sok szép drága képeket láttam, kiknek csak egyyikét is három s négyezer tallérokra becsülték. — Voltam az városon kívül az öreg császárné kertiben, holott sok szép vízi mesterségeket, házakat, képeket, olasz gyümölcsöket külömb külömb féléket, szép tót, lugasokat, kutat, s egyébféle mesterségeket láttam.

Voltam ismét az városon túl, az császár kertiben egy mélyföldnyire. Holott igen szép házakat láttam, császárok, királyok képeit. Az austriai ház is mind szépen

(1442—1456) tartózkodott Bécsben, ekként jellemzi a világhírű elpusztíthatatlan „Wicner Gemüthlichkeit“-ot: „Minden éjjel hatalmas verekedések mennek végbe, egyetlen ünnepség sem folyik le fejbeverések nélkül. A nép igen sokat költ ételre és italra; a mit az egész héten szereznek azt vasárnap mind megesszik és megisszák. A bécsi nők nem elégszenek meg egy örrjével, a lovagok sűrű látogatásokat tesznek a polgárok feleségeinél, a férfiak bort hozatnak nekik és elmennek onnan hazafelé! ...“

le van írva benne. Vagyon benne egy kápolna, hatvan ház 300 kép; nagy erdő benne, számtalan dámvadak, ki szürke, ki fejér. Kerített kövel egy mérföldnyire.

Császár istállójában is voltam, holott főlovait tartják, holott láttam nyolczvanhárom lovat. — Voltam az cavalcatoroknál is, holott az lovakat tanítják. Urfiakat s grófokat is lovagolni.

Ezeket a templomokat jártam, melyek így vadnak, az mint következők: Kaputzianusok temploma, vagyon benne oltár 6; ebben vagyon Mátyás császár temetése is. — Augustinianusok temploma, vagyon benne oltár 6; az svédektől nyert zászlók is mind ebben vadnak ennehány ezer. — Szent István temploma, melynél nagyobb nincs az egész városon, tornya van kettő, egyiknek magasságának ritka helyen vagyon mássa. Oltár van benne 26.

* * *

Kálnoki István ki I. Rákóczy György 1645-ki morvaországi hadjáratában részt vett ekként írja le az eisgrubi¹ vagy lednicei Liechtenstein féle világhírű kastélyt és kertet:

„1645. jul. 20. Mentünk Béldi János urammal egy város látni, az mely várost birt Liechtenstein (Likhistaner). A város csudálatos szép; vagyon az várában három rend házak egyik sor házak csudálatosan csinált zölden, másik házaknak az oldala sárga, harmadik sor házaknak az oldalai veres; egy boltnak az oldalát csinálták kovácsi kőből, virágokra rótták ki.

Az vár mellett vagyon csudálatos szép virágos kert, kinél ember már szebbet nem láthatott; mely kert három részben, a közepi feljebb, annál alább az másik, az harmadik alább; az alsóból az második kertben faragott kőgrádieson mennek fel, az másodikban, harmadikban is az szerint; de igen csudálatos kőből kifaragott

¹ Eisgrub, eschül Lednice, mv. a lundenburgi kerületi kapitányságban (Morvaorsz.) a Thaya jobb partján, 2400 L.; a világhírű Liechtentsein-féle kastély.

kőemberek vagynak egy hóján negyven. Azok pediglen kőlábakon állanak a kertnek az útezének szegeletin; azokat úgy faragták, mintha ugyan kacagnának egyik az másikra; hármát az faragott képnek csinálták kilencz-száz tallérért.

Az kertben vagyon többi között egy igen szép pincze szabásu, az melyet neveztenek pokolnak, de ez igen szép hideg nyárban, boltos, mintha lecesepegőleg állana darázskő módra hegyesen, igen szép mulató-hely. Ez kertben vagynak narancsfa, citromfa, fügefafa, több csudálatos sok fák. Oly kert, hogy az ember meg sem tudja írni az ő szépségét. Madarak háza is vagyon benne.“

Bethlen Miklós.

1661—1665.

Bethlen Miklós szül. 1642-ben; önéletírásában itt-ott egy-két útijegyzetet is találhatunk, Bethlen azonban utazásainak leírásában is csaknem kizárólag saját személyével foglalkozik, de elvértve mégis megemlít valamit az illető országokban uralkodó szokásokról és az azokban levő városokról.

Szöveg: Magyar Történelmi Emlékek I. 280—303. és 332—333. l.

Városokon imitt-amott mit láttam nem írom, sok volna az, hanem csak felvévén Frankfurtban az pénzt menénk Heidelbergbe és ott szállást fogadánk a város kapuján kívül, a mint a városba felmegyen egy úteza, egy szegletháznál szép helyen; asztalt meg ismét egy Husel vezetéke nevű medicinae doctornál, a ki maga szakácskodott többet a coquánál, örökké a konyhán ült, ott is olvasott könyveket; emberséges, tudós, de atheus, a felesége pedig rút, kicsiny, rossz asszony vala, mindkettő francia nemzet.

Az elector igen jó kegyelmes úr volt, asztalához kivált vasárnap sokszor hivatott, vadászni is hol maga paripáján, hol magával együtt hintóján elvitt, ő hátúl, én elől, majd mindenkor csak ketten ültünk; nyájasan sokat beszélgetett velem. Vadászatban egyszer, a mint ő közöttök szokás, hogy ha ki a vadászat regulái és szokásoknak formái ellen vét valamit, a vadászat végén általfektetik a fogott vadon és szűles jágerkés lapjával magok a fejedelmek egyet kettőt ütnek csak gyengén az alfelére, engemet is pro memoria meggratiáza két kis

lapáttal, egy erdei disznón általfektetvén. Vétkem ez volt az erdei disznóról az mondottam volt: es stinkt; a jáger-terminus pedig ez: es wildlt. Mikor osztán elmentem Heidelbergből, maga szép viselő ezüstös koszperdjével és egy pár hebenumfa-ágyú pistollyal ajándékozott meg, ennél jobb pistoly soha sem volt a kezemben, a lakatosok magok is legalább negyven tallérre becsülek.

Anno 1662. májusban hajón indulánk le Hollandiába, Utrechtbe, itt esztendőnél tovább laktam. Kenyerünk háromféle volt; igen szép fehér franczia zsemlye, de hosszúkákn sütötték, majd olyan volt ennek az ize s színe, mint az erdélyi szép fehér cipónak, de ez ritka és igen drága volt, csak csemegének hozattam néha egy egy kis német fehér zsemlyét, kivált az írósvaj kedvéért, hanem a második rendbeli kenyérrel éltem. Búzakenyér volt, meglátszott, mert minthogy szitalatlan is és lábbal dagasztva sütik, a három négy darabban tört búzaszemet láttam s megettem; Erdélyben az olyat az asztali vagy alábbvaló szolgál sem enné meg, de itt jó volt. Harmadik rendbeli kenyér rossz volt és színére nézve mint a szederjes vagy a fekete posztó, nehéz mint a só, tömött mint a szappan, az ember nem is szelheti, hanem késsel apró lepény vagy szeletekre fűrészeli vagy szeli; ízét sem tudom, mert kóstoltam ugyan és valami savanyú sebes ízét éreztem, de soha reá nem szokhattam; ott igen eszik még a gazdag kényes ember, asszony, leányok is. Házunk kettő volt, egyben én laktam s tanultam, hálтам, másban Csernátóni, hideget bizony sokat szenvedtünk, nem lévén ott a szokás szerint semmi tapaszos padlású házak, sem kemence, hanem csak kéményalyok, sem fa, hanem csudálatos égni szokott föld, turfnak¹ hívják az ő nyelveken, melynek másként igen sebes tüze vagyon, de bűze nagy nincsen, hanem csak mind lángba, hamuba, füstbe megyen; ekkor pedig ritka s erős hideg tél volt, a tűz előtt kuczorgottam s úgy tanultam; aféle vékony cserépforma követ,² mely Németországban terem és a házakat fedik

¹ Hollandul és angolul turf, németül Torf; magyarul tőzeg, ez igen régi szó, már Bay Mihály és Pápay Gáspár útleírásában is (1705—6) olvashatjuk a tőzeg szót.

² Palakő.

vele, tartottam a tűznél megmelegitettem, mégis csak végbevitettem tanulásomat.

Leijdenben a deáknak privilegiuma van, ha általaggal veszi a bort, az ország számára való accisát elengedik neki és annyiival olcsóbban veheti a bort; én is itt azért általaggal vevék; csuda, két háromféle bornak összeelegyítésével való boresináló mestersége is vagy on a holland köpöczéknek, hogy az embernek szájaizint való bort csináljanak,¹ melyet az arithmetiában regula alligationisnek hinak. Én Erdélyben is próbáltam, jó mesterség, csak hogy egyik se legyen rossz.

Minekelőtte Leijdenből elindulnék egy beteges szegény angoltól öt vagy hat hétig angol nyelvet tanulék, hogy avval csak az ételt italt tudjam megkérni, mely tanulás noha kurta volt, mégis nekem nagy könnyebbségemre s kedvességemre volt Angolországban, a hol kénytelenitettek, ha rosszul is, ha rosszat is, csak mégis az ő nyelveken beszéleni, mert pap, professor is merő csigázásnak tartja, ha deákul kell beszéleni.²

Megtelepedvén Londonban mindenből urizálni kezdék csak azért, hogy a királyt köszönthessük és udvarhoz jár hassunk. Mivel a király II. Károly ekkor gyászolt, fekete köntösre nagy haszontalan költséget tevénk; meglón ugyan a király köszöntése in publica solenni audientia rettenetes sok úr jelenlétében, egy palotában a király a tűz előtt fenn állván, kalap a fejében, egyet kettőt elélépék a tűztől a palota közepe felé, bizony nem hiszem érettünk, hanem hogy a sok hercegek és urak körülé férhessenek, kik olyan közel állottak hozzá kereken, hogy alig volt egy singnyire messze a kezek a királytól, jobb kezeket mintegy a királyt rátolulástól oltalmazó formán feltartották a kik legközelebb estek hozzá. Francia nyelven köszöntém és a keztyűt elfelejtvén idején a jobb kezéről levonni, féltérden ott kelle állanom, míg levoná csókolásra, osztán fenállván én is, tudakozék szép kegyelmesen holmit Erdély felől és hogy hol tanultam, rövideden, s elbocsáta. Némely nagy urak

¹ Itt nem borhamisításról, hanem valódi boroknak összekeveréséről van szó.

² Erről Csombor is panaszkodik, lásd ott London leírását.

littak ebédre, gazdag és pompásan tartottak, a minthogy rendszerint úgy is élnek és bizony barátságos emberek is az angolok természete szerint.

Egy francia prédikátor Duval nevű, minthogy úrvacsoráját is a gallica ecclesiában vettem karácsonyban, ismerkedtetett osztán sok emberekkel, még kivitt Hamptoncourt királyi lakóhelybe és Windsorbba,¹ itt hallottam legszebb orgonát és itt láttam legszebb asszonyt életemben, egy windsori canonicas feleségét.

Minthogy Angolországban az asszonyoknak leányoknak köszöntésének módja, a szájok végének megcsókolása, mint a magyarok között a kézfogás, egyszer én s az öcsém rútlul jártunk. Ebéd előtt egy főembernél rendben állván a felesége és egy házasság két hajadon leánya, a leányt megcsókolók, de az asszonyt nem, melyet megszegyenle, de Duval megmente és osztán megtaníta, hogy kezdjük a tisztesség csókját a nagyasszonyon, a mint rendet állanak és végezzünk az ifjabb leányon, gyermekén; ebéd után pedig csak a gazdaasszonynak köszönjük úgy meg csókkal e jóltartást. Úgy követtük osztán mi is, de Csernátoni soha sem csókolt egyet is.

Oxfordban² is a nagy híres academiát látni elmennénk és ott öt napot mulatánk, ennek magának, collegiuminak, bibliothecájának, tanuló számának, épületeinek, etc. leírására könyv kellene; a professorok igen becsülettel láttak s rendre vendéglettek, de nehezen beszéllettek deákul.

Bruxellesben a király kertjében olyan echo volt, hogy a szót vagy kaczagást háromszor vagy négyszer perfecte, osztán apadva, szakadva kétszer vagy háromszor, in summa majd hatig visszaadta.

*
*
*

Szép csendes széllel érkezvén Velenczébe, szállottam a Rialto nagy utczában Fejéroroszlán alatt levő híres nagy vendégfogadóba.

¹ Windsor, város Berks grófságban, a Thames mellett, 13.000 l.; nagyszerű királyi kastély és park.

² Oxford, város, a hasonló nevű grófság székhelye 42.000 l., egyeteme 1201-ben alapított.

Velenceze leírása ¹ sem tisztemben, sem tehetségemben nincsen; Párizs vagy London és talán még Amsterdamnál is kisebb, vagy az utolsóval egyarányú nagy de mindenkinél szebbnek ítélttem; ekkor bűnnel felett teljes, kivált paráznákkal; de igazság és böles igazgatásnak is kell lenni belső és lelkiiképen benne, hogy Isten már tizenharmadik száz esztendeig tartja szabadság és világi boldogságban. A mi kiváltképen valót láttam

1. Az arsenál vagy czejtház, mely vagyon akkora, ha nem nagyobb, mint Meggyes vagy Szászsebes. —
2. A szent Márk kincse, mely egynéhány carbunculus és drágakövekből és reliquiákból áll, nem pénz, vagy arany vagy ezüstből. —
3. A herczeg noha a ducale palatiumban lakik, de mikor csak tanács nélkül in suo privato statu vagyon, asztala, konyhája, cselédire nem esmer meg a brassai bírótól; nem is szabad nékie pompáskodni sőt ki is járni úgy, mint dogenak a tanács nélkül, ha nem búkálva incognito. Mind erő, pompa, dícsőség tanácsé, respUBLICÁÉ. —
4. Az egész nemesség, mikor calculosokkal a tisztjeket választja és a tanácsnak minden rendi bezzeg megmutatja az igaz aristocratiát; nem híjába kerül a velencei nemesség, ha kit közikbe bevesznek, a mint mondták, nyolczvanezer scudi vagy tallérba; nem él vele, de bizony reális gróf a velencei nemes ember. —
5. Az ő farsangi sok ezer maszkarájok bolondságok, mely álorezák alatt mind országos titkok jó és gonosz dolgok, mind privatus embereknek szörny paráznaságai mennek végbe, noha ennek egyéb időben is szemérem nélkül való szabadsága van az avval kereskedni szabadítatott tisztátalan személyekkel. —
6. Comediák vagy operák. —
7. Murano ² nevű szigetbeli üvegesüst és egyéb dolgok.

¹ Velenczéről bővebbet: Bezerédj Zsigmondnál.

² Murano, város a hasonló nevű szigeten, 4000 l., az üvegyárak ma is megvannak.

Bezerédj Zsigmond.

1665.

Bezerédj Zsigmond Nádasdy Ferenczczel volt Olaszországban; útleirása majdnem kizárólag csak az egyházi épületekkel foglalkozik, csupán Velenczénél tesz kivételt.

Utirány: Dunaszerdahely, Leoben, Villach, Pontebba, Treviso, Mestre, Padova, Bologna, Rimini, Assisi, Terni, Róma.

Szöveg: Történelmi tár. 1883. 349—356. l.

Indultam meg Szerdahelyről¹ 1665. február 18. napján — Die 1. Martii érkezünk be Olaszországban, ebédre Pontafel vagy Pontebba nevű olasz városban, a hol ő fölsége ditióibul, Karintiábúl választatik el Olaszország egy hidon.

Die 6. Martii érkeztem 10 órakor Mestrébe, a hol a lovakat hattam. Ütem gondolában, három fertály óra alatt Velenczébe² mentem.

Die 7. Ma jártuk az szentegyházakat. Az előbbi közül Sz. Márkot, melynek menyezetje mind szép apró kövekből vagyon kirakva, az padimentoma különbféle márványokkal rakott virágokra s más sok szép figurákra mind különbféle szintű. Az öreg oltáron hat magas tömördek alabastrom oszlopok, melyek mesterségesen vannak kifaragva. Ugyanaznap mentiünk fel az Sz. Márk

¹ Dunaszerdahely mv. Pozsonymegye hasonnevű járásában, a Csallóközben.

² Velence, olaszul Venezia, francziául Venise, németül Venedig, horvátul Mletci, csehül Benátky, stb. 140.000 l.

tornyába, honnét az egész várost kiláttuk, az tengeren sok szép épületeket, a kik a városon kívül vannak a tengerben.

Ugyanaz nap voltunk a velencei herceg házaiban palotáiban, magát is a herceget láttuk. A tanácsházakat mind eljártuk, mely sok szép ornamentumokkal vagyon felékittetve. A palatium Armuntutariumában voltunk, a hol sok szép antiquitásokat láttam, fegyvernek sok szépségét, Atilla király fegyverderekát,¹ lovának az féke, Skanderbégnek az pallosát, más külömb külömbféle török fegyvereket, melyeket a törököktől nyertek. Láttam egy terméskristályból készült magas lámpást, melyet az ki csinált, annak az mesternek harmadizig minden esztendőben rendelt a respublica háromszáz aranyat.

Voltunk az tengerre be egy magyar mérföldnyire, a hol a sok szép öreg hajókat láttuk. Tizenötöt, melyeket úgy készítettek el mind élésből s mind más provisioból munitioból, hogy rövid nap meginduljanak a török ellen. — Harminczkét ágyú egyiken — egyiken meg volt három contignatioval volt benne az ágyú. A mint felmentünk a hajóban, tizenkét fog grádis volt az víztől, meg azonkívül két contignatioval voltak folyúl az szép házak s konyhájok mindenikben.

Visszajövet onnan néztük meg az öreg gályákat, melyeket ugyanakkor próbáltak, az gályásokat tanították vonni, volt mindenfelől huszonöt evező, mindeniken négynégy ember, az kik vonták. Rabok voltak. Négyszáz embert szoktak közönségesen belevenni, fegyverfogó emberrel együtt. Azon szép taraczkok voltak, szép tizenhét vörös zászló, az gálya is mind vörösre volt megfőstve; evező is a szerint, de szép czifrán. Távúró mintegy vörös kastélyoknak tetszettek. Ugyanaznap voltunk a drága matériákat szövő embereknel. Oly matériát mutattak, melynek singit száz aranyért adták; esztendeig tizenhét s tizennyolcz singet szövetnek meg, többet nem.

Die 9. — Mentünk az arsenálban, melyben az első szobában volt huszonnégy gályára való fegyver, az má-

¹ Utazóink nagyon gyakran emlegetik Attilát, így pl. Csombor Márton és Bethlen Miklós.

sik szobában hat ezer emberre való vasderék, tizenkét-ezer emberre való fegyverderék; harmadik házban rendszeresen minden fegyverek, pisztollyal, karabinnyal renddel; más fegyverrel rakva. Az többi között Škanderbég vasderékja. Az udvaron az sok vasmacska, melyek gályára valók. Azután hat ágyúöntő házban, melyekben mindenkor vannak mesterek, a kik ágyúkat öntenek. Onnan mentünk az Czaighausban, az hol az ágyúknak sok szépsége s nagysága vagyon. Olyan is vagyon, ha magas hegyre akarják vinni, nyolcz darabra választani el egymástól. Hat olyan volt, tizenkét éves gyermek belement s ki nem láttuk; hat lyukú enyihán is volt. Volt ezenkívül több raritások, milyeneket hamar nem is hittem.

Ugyanazon arzenálban¹ mindenkor benne vannak az mesteremberek, mindenféle hadi eszközöket csinálva késszéges időben is soha meg nem szűnik. Az mesterembereknek száma 2300. Minden szombaton megfizetnek nekik. Bort pedig valamennyit megihatnak fizetéseken kívül, mindannyit adnak, bor penig a ki elkel esztelenleig, huszonhatezer aranyra megyen.

Az arsenál igen nagy helyen van, csak maga is egy város volna. Vagyon 300 gályának való száraz hely benne, volt, hogy láttuk 80 öreg gálya benne. Volt olyan is, a kiket 600 vagy 800 embernek kellettük vonni. — A velencei herczeg gályájában is voltunk, melynek Bucentoro neve s a mikor Urnak menybemenetele esik az egész respublica kimegy nagy czerimoniával s pompával a tengerbe s úgy vet egy arany gyűrűt bele s így jegyzi el magának a tengert. Az a gálya szép nagy, le mesterséges és drága, kívül belől aranyos körülfovosván.... való százezer skudákon készült föl.

Azonkívül voltunk másban, melyet újonnan csináltak csak akkor s még vízbe sem eresztették, mert még akkor készült föl minden hadi eszközével az mint kézen a tengerbe bocsátják, 625.000 forintba. A hossza két orron kívül 80 lépés. Négy contignatioval vagyon

¹ A XV. század derekán a velencei hajógyárban 16.000 ember dolgozott folytonosan és a köztársaság tengerészeinek száma meghaladta a 36.000-et. Velence városának polgári lakossága ekkor 200.000-re rugott.

benne a helyek élésnek s magoknak valók s több hasonlók, sőt nagyobbak is. Voltanak törököktől nyert gályák is, szépek voltak, cifrák. Az orruk mind aranyos. Volt más Paiandra nevű gálya, melyet sáncznak tartanak a tengerben, földtöltés sánczok vannak benne. Egy öreg gályára való vászon, a kívül belől megöntik szurkos vászonnal s megborítják s a vitorlákra megyen 18.872 rőf vászon.

Ugyanaz nap délután mentünk a Sz. Márk templomába, a hol a kéncest tartják abban a tárházban. A kénecs megböcsülhetetlen, csak carbunkulus nyolcz darab volt, négye mint egy-egy tyúkmony. Két arany öreg korona kövekkel rakott. Tizenkét drága kövekkel rakott arany mellre való, melyek vasderék formára vannak. Drága öreg orientális gyöngyvel rakott sok szép gyémánt, rubin, smaragd, szafir, mindenféle drága kövek benne, tiszta arany, mely Constantinus császáré volt, adta leányának Helenának. Volt egy pohár, ki egészen egy gránátból volt kimetszve, egy pint fér bele. Egy más hasonló pohár türkizből kimetszve, aranyban foglalva. Az velencei hercegkorona is, mely mintegy sapkaforma, drága kövekkel rakott, a tetején egy hosszú magas hegyes gyémánt. Volt más termés igaz gyöngy aranyban foglalva, melynél soha nagyobbat nem láttam.

Die 16., érkeztünk Bolognában, mely derék s nagy város; mentünk fel az olivitanus barátok klostromába, mely nagy hegyen vagyon az város fölött. A honnét az egész város kilátszik. Az városon kívül egész a tengerig, egy felől sok szép épületek palatiumok. Másfelől végét sem látni a szép mezőségnak.

Die 25., Assisi¹ városba az hol Sz. Ferencz temetése van az Portiuncula a város alatt künn vagyon a mezőben, a hol az indulgentiát nyerte, a hol testét a tövisek között sanyargatta.

Die 28., érkeztünk bé Rómába. — Die 2. aprilis, mentünk a Sz. Péter templomába ad Vaticanum, ahol jelen voltunk, mikor a pápa az apostoloknak rendre szépen megmosta a lábokat s megtörölte s nagy alázatosan megmosta. Délután az Apollinare templomban, a hol

¹ Assisi, város Perugiától keletre, 4000 l.

oly muzsikát tartanak, egész Rómában nincsen más, ekkor svéd királyné is jelen volt.

Die 6., hallgattunk misét Sixtus pápa kápolnájában, a hol a pápa maga is jelen volt. — Délután a Belvedereben kertben, melyben sok szép magas pálmafákat láttam.

Die 7., mentünk ad montem Cavallo vel ad montem Quirinale, az hol a pápa házeit mind eljártuk s palotáit, a maga szobában, kikben olvas, a kiből két kápolna vagyon olyan, a melynek soha mását nem láttam. A kertje sok szép vízi mesterséggel ékesített. — Délután voltunk egynéhány templomban, a carthesianusoknak Termini nevű temploma Diocletianus fürdője volt a pogányok idejében. — Onnan mentünk abba a kertbe, melyet Sixtus pápa építtetett, De monte Alto, melyben csak a képeket és statuákat többre becsülik 60.000 scudonál. Az útjai mind magas czifra fákkal vagyon két felől ültetve a vízi mesterség számtalan.

Voltunk az idő alatt több kertekben is, úgymint Ludovisio kertjében a hol a palatiumban oly ágy vagyon, csak az az egy ágy százezer scudoban készült fel; sok drágakövekkel rakott. — Ott láttam tengeri lónak fogát, melynek az agyara két arasztnál nagyobb volt, egy hidrust egészen megnyuzva s megtöltve, háromféle, egyarányos nyaka. — Frascatiban¹ is voltunk, a hol sok szép vizimesterséget láttunk, melynek egész Olaszországban nincs mása. — Ennihány bálványokat, melyeket a pogányok imádtak, láttam egy kigyónak a bőrit, mely meg volt töltve fejestül.

¹ Frascati, Rómától keletre, város, 7000 l.; közelében a régi Tusculum romjai.

Szathmáry Király Ádám.

1711—1717.

Szathmáry Király Ádám II. Rákóczy Ferenczet Lengyel- és Franciaországba követte és vele együtt élt 1711—1717-ig; 1717. visszatért hazájába. — Az 1711—1717-ig terjedő naplójában levő útjegyzetek közül csak azokat az adatokat, melyeket előbbi utazóinknál föl nem lelhetünk, fogom közölni.

Útirány: Munkács, Stryj, Lwów, Jaroslaw, Varsó, Thorn, Danzig, Kjöbenhavn, Hull, Yarmouth, Dieppe, Párizs, Strassburg, Stuttgart, Ulm, Regensburg, Passau, Linz, Bécs.

Szöveg: Rákóczy Tár I. 235—394.

Munkáctól Lwówon és Varsón át Danzigig.

Indultunk meg a méltóságos úr Vay Ádám urammal Munkács várából Die 29. Februarii, azon nap értünk egy Szolocsina¹ nevű faluban, ottan által nem mehetvén a Pinye vizén, megháltunk a faluban, de minthogy igen megáradott, s a jeget igen szaggatta, kintelenítettünk visszamenni ugyanabban a faluban és ott usque Diem 3. Martii mulatnunk, várván a viznek megapadását. — Onnan megindulván, értük felséges urunk a határban levő Zavadka² faluját; ott azon écczaka megháltunk.

Onnan reggel megindulván, háltunk meg a m. Sie-

¹ Falu Beregmegye vereczkei járásában.

² Falu Beregmegye vereczkei járásában.

niawskiné asszonyom falujában Koziowán¹ ide az említett mélt. asszony előnkbe hajdukot küldött, kik is minden pénz nélkül magunknak s lovainknak ételt s helyet adminisztráltak.

Innen idején megindulván, déltájban értünk bé Skole² várasában, kin is általmentünk; ez az város két hegyecske között fekszik, mellette foly el a Stryj vize; lapályon fekszik, igen tömött; de lakosa csak csupádon csupa zsidóság; a kit várnak mondanak, mellette vagyon az is, de a bizony vár avvagy kastély nevet sem érdemel, mert ennek semmi ereje nincsen, valami csekély árokkal s karókkal egy darab helyet körülvettek s abban csináltak egynéhány házat s ezt hívják várnak, de ez is laposon vagyon. A két végén a várasnak, mintegy stucz-lövésnyire a várostól a két hegyecske közti ravással bé van róva.

Innen ugyanazon nap megindultunk s Synowudzkoban a mélt. Sieniawskiné asszonyom falujában ebédeltünk, honnan is ebédután megindulván, csak közel a faluhoz mentünk által a Stryj vizén. A vizen túl egy kis partocskát mentünk, azontúl egész Lengyelországban majd többire többet annál nem mentünk, mert mindenfelé csak a szép síkság; estve nyolcz óra tájba értünk bé Stryj várában, holott is több magyarokat Vay Ádámné, Török Andrásné asszonyoméknál, Kántor István és Beniczky Gáspár³ secretarius uraiméknál többet nem találunk. Ide Munkács tizenhat mélyföld.

Stryj vára⁴ valaha régen elhiszem igen erős volt, a mint most is jól megtetszik, négy bástyája néki földből egy ház magasságnyi, a vastagsága is jóforma; négyszögöletre van csinálva, kapuja egy vagyon, tóval köröskörül van véve, oly széles penig, hogy kézzel semmiképen által nem hajithatni akárhol is, mélysége

¹ Koziowa, falu a stryji kerületi kapitányságban.

² Skole, mv. a stryji ker. kapsgban az Opier — nem pedig mint Szat. Király állítja a Stryj — mellett.

³ Beniczky Gáspár II. Rákóczy Ferencznek bizalmas belső embere, magántitkára volt; naplója a Rákóczy Tár első kötetében jelent meg.

⁴ Stryj, a hasonnevű ker. kapsg. székhelye a Stryj folyócska bal partján 12.000 l.

nagyobb egy kopiányinál, a hid rajta száznolczvan lépés a város mindjárt mellette vagy on is jó nagy s igen tömött, de többre mind zsidó, a lengyelség a hostádon lakik. Templom benne vagy on hét, a pápistáké kettő az oroszoké négy, az zsidóknak egy zsinagógájok; a Stryj vize mellette foly el.

Voltunk felséges urunk javallásából egy Dzieduszyce (Csicselovesa) nevű helyre, ez két kis mélyföldecske Stryjhez, itt láttunk külömbnél külömbforma épületeket; egy alacsony toronyforma az épület, de három contig-natiós, kilencz drágálátos házacsok vadnak az épületben, gyönyörű stukaturákkal, képekkel, emblemákkal, super-scriptiokkal felékesítve, környöskörnyül folyósók; az épület négyszögletű, öt ölnyi szélessége és hosszasága, a négy részin négy ajtó a padimentumja pedig garádicsból áll, úgy hogy a ki azon a négy részin való ajtókon a nagyobbik házból ki akar menni, mindenütt garádicson mehet le, az fundamentum pedig ki is mindenfelől garádics, alól pincze. Ez az épület kertben van csinálva a kert is igen szép, mert külömbnél külömb raritásokkal, gyümölcsfákkal, virágokkal és egyéb füveknek a nemeivel megvan ékesítve, körülötte külömbnél külömb halastók vadnak, mellette megint folyóvizecske egyfelől, másfelől pedig nagy vadaskert vagy on, ebben a kertben láttam nyolczvanig való merő fejr és özsörű dáánvadakat; itt láttam egy orgonácska-formára csinált kiesiny instrumentumot, kit is csak úgy forgattak, mint a köszörüt miképpen szokták forgatni, tizenhét külömbnél külömb nótákat minden egyéb segítség nélkül ver-tenek el rajta; ez egy ládácska-forma volt.¹ — Ez az épület síkon vagy on, hegyet közel hozzá seholsem látni, situsa neki igen szép vagy on; az ura ennek a jószágnak Dzieduszycki (Csiedusinczky) György, az ország főlovász-mestere. Itt ebben a helyben voltam az egész úri-com-pániával edjütt kétszer.

Indultunk meg a mélt. úrral felséges urunkhoz Jaworów nevű városra; a Dniestr vizén mentünk által Stryjen túl két mélyföldnyire, egy falunál, általjáró hidon; ez az viz olyanforma mint a Hernád. Mentünk

¹ Itt a kintornáról van szó.

által Demnián háltunk meg Szczerzecen, reggel megindulván értük Gródek¹ (Krudeket): ez is elromlott vár, úgy hiszem azelőtt igen erős volt, széles tóval, mély árokkal és magas földbástyákkal körül volt véve, de az urak között való competentia miatt elpusztult az erősség, a lakosok pedig lakják a helyet; azután értük Bruchnalt, itt ebédeltünk, innen értük Jaworów városát; a várasson gróf Bercsenyi úr volt szállva, a felséges czár² a várban, urunk a várasson kívül egy faluban a Konstantin herceg házánál, neve ennek Zaluze, idejövete-lünkör urunknál volt a felséges fejedelemsasszony is. — Vendégelte meg Dolgorukij herceg a felséges muszka czár főbbik-minisztere a felséges czárt, czárnét, urunkot, s a felséges czár minisztereit, generálissait, hercegeket és egyéb tiszteket.

Jun. 4. Indultunk meg Zaluzéról Wyszocko nevű faluban, ki is azelőtt a Sobieski király háza volt, most pedig mind a falu, mind pedig a kastély felséges urunké. Ugyanekkor indult el a felséges czár is Jaroslaw felé, azon nap beerténk mind a czár Jaroslawban, mind pedig mi Wyszockoban; ezen nap érkezett a felséges Ágost király is Jaroslawban.

Bementünk Jaroslawban Sieniawski nagyhetmanhoz, mert ezen nap vendégelte meg. Sieniawski a felséges muszka czárt, czárnét, a f. királyt, urunkot, a f. király fiát, fejedelemsasszonyt, Radziwill herceget, g. Bercsenyit, a feleségét, a többi hercegekkel, lengyel palatinusokkal, generális és starostákkal edjött; volt négy hosszú asztal, az elsőnél a felirt személyek voltak, más helytt más asztaloknál más uri rendek voltak. Ezen nap keresztelték a mélt. Sieniawskiné tizenhárom esztendőös leányát; az étel után éjfélíg mindétig táncoltak az urak, a tánczról eloszolván, kiki ment maga hintáján maga szállására.

Wyszocko,³ mig a király élt igen szép volt; az épület alacson, nem magos, egy contignatoria van építve fából, egynéhány paloták benne, kívül-belül a padlástól fogván a pádimentumig apró, négyszegesletű festett tégléykéssel ki voltak rakva virágokra és egyéb formákra;

¹ Gródek, ker. kaptsgí székhely, 11.000 l.

² Nagy Péter.

³ Falu a jaroslawi ker. kaptsgban.

a külső falain levő tégelyeket már alkalmasint leszedték, de belül még többire a palotákon megvagyon, a mely tégelykének egynek is egy timph az ára, azaz tizenkét poltura. Mellette mindjárt szép kert vagyon, ki is igen szépen oszlopok formára nevelt fenyűfákkal és egyéb magos spalérokkal s külömb külömbféle fákkal fel van ékesítve: ezitrom, narancs, pomagranát és egyéb fákkal s virágokkal; közel foly hozzája a San vize, ki is nem kisebb a Bodrog vizénél.

A felséges fejedelemmel indultunk Wyszockorúl Lwówra, azon éczczaka háltunk meg Jaworówon s más éczczakán indultunk meg Jaworówról s mentiünk által Janów nevű kis városkán; e mellett van egy igen-igen nagy tó, kit is szakállossal is nehezen lőhetnének által; értünk be azon nap a hostátra holott is a kievi palatinus házánál megszállottunk.

Lwów¹ (Ilyvó) várasa hegyecskek között fekszik, úgy hogy sehová is semmi prospectusa nem lehet; maga a város nem nagy felettébb, egy kőfállal s egy vizes semlyékes árokkal van körülvéve, a piacza rettenetes jó s olesó, kalmár-árúkkal gazdag, néppel tömött; itt már benn zsidó nem lakik, hanem kívül a hostáton, benn lengyelek, németek a lakosok, francziák s olaszok pedig a kereskedők, a hostátja messze kiterjed dombokra s halmokra, folyóvize nincsen. Ebben a városban s a hostáton rettenetes sok templom vagyon, s czifrák a sok tornyokkal. Püspökség vagyon itt három: pápista, orosz és örmény. A pápista és örmény püspökség benn a városban vagyon, de az orosz kívül a hostáton. Templomot, csak a kit én magam megolvashattam, több volt hatvan-nál, ezek csak azok, a kiket észrevehettem, mert a mint mondják a lakosok, több vagyon száznál. Vára is vagyon neki, de most pusztá, a város felett mindjárt egy hegyen a hegy homokos, mindazáltal belől kősziklás; prospectusa nagy vagyon, a bástyák és egyéb épületek téglából vadnak építve.

Méltóságos úrral Vay Ádám urammal indultunk

¹ Lwów, a régi magyaroknál Ilyvó, németül Lemberg, latinul Leopoldis, Galiczia fővárosa a Peltew patak mellett, 120.000 l.; egyetem (1784-ban alapított), posztó és vászonszövés, élénk kereskedelem. A város 1250—59. alapított.

Lwówról s háltunk egy Bakowiec (Rakievecz) nevű faluban értünk be Stryjben második nap. Voltunk a méltóságos úrral Drohobyczra egy muszka brigadérushoz, kinek urunk parancsolattyából a méltóságos úr a bejött magyarokat mustrálta bé. — Felséges urunk parancsolattyára indultam meg Stryjből ő felsége szolgálatjára Jaworówra, itt insinuálván magamat az udvarnak, azon nap Beniczky Gáspár secretárius uram által le is tettem a hitet a hísféges szolgálatra.

Felséges urunkkal egynéhányan Jaworówról Jaroslawra indultunk azon Surowa nevű faluban, itt megháltunk, ez a falu magáé az urunké, innen második nap akart bémenni urunk az városban, de a San vize a sok eső miatt annyira megáradott, hogy az egész rétséget s az egész város környékét nagy messze mind kiöntötte, úgy hogy azt hitte volna az ember, hogy tenger. Urunk két csolnakot egytűvé kötven, nyoleczad magával a falunál beléje ülven, nagy veszedelemmel mindenütt a vizeken úgy ment bé a várasra, ki is tartott fél egész mélyföldet. Azon nap ki is jött urunk. Sok becsületes úri emberektől hallottam ekkor azt, hogy ez az árvíz egy palatinusnak a hegyek között lévő egy tizenhárom házból álló faluját mindenestül fogván elvitte, mind emberét, mind marháját; ugyan megint egy vendégfogadót, az egész tánczoló néppel edjött.

Értünk be az mélt. Sieniawski nagy-hetman Sieniawa nevű várasában, ki is Jaroslawtól két mélyföld, oldalvást esik a San vize mentében, itt vagyon a mélt. úrnak szép kerti, figefákkal és egyéb drága fákkal bétöltve. — Innen megindulván, reggel értünk Oleszyczére¹ ez megégett váras, imitt-amott vadnak benne házak, most építik. Sieniawa² pedig ép s rendes közönséges váraska, ide Oleszyce hat mélyföld. Szállottunk bé ugyan az említett mélt. úr udvarházához, itt is a ház mellett egy szép kert vagyon, az udvarház dombon vagyon, azokkal körül van véve, mélyen alatta penig nagy és széles tó vagyon, a ház váracska formára van építve; ittlétünkben égettenek meg egy már néhányszor templomokat felverő tolvajt a határban.

¹ A czieszanowi ker. kaptsgban.

² A jaroslawi ker. kaptsgban.

Elértünk Kukizowra (Kukizzóra), ez is az említett mélt. úr várassa, bészállottunk az udvarházba, ki is jól-lehet most is elég rendes, mindazáltal ha megkészlhetett volna, mind kertje, mind maga a ház szebb lett volna; ennek mind situsa, mind pedig földje jó vagyon.

Zolkiew¹ (Solqua) laposson fekszik, egyfelől közel hozzája mindgyárt fekszik egy hegyecske, a várás nem kerített, szép egynéhány tornyos templom vagyon benne, vára is vagyon de ezt is csak erős kastélynak mondhatom, laposson a várás között van építve.

Jaworów² homokos helyen vagyon, hosszan fekszik, nem igen széles; hét vagy nyolez pápista és orosz templomok vadnak benne. Vára is vagyon, a várban faépület vagyon, kiben is sok szép paloták két contignatióra építve vadnak, a holott felséges urunk volt sokáig szállva; mély árokkal s vízzel körül van véve, mellette egyfelől oly nagy tó vagyon, kinek is az szélességét flintával által nem lehetni, hosszását pedig stuczból által nem lehetni. Ezen a tón vagyon öt kövü malom, másfelől pedig mindgyárt mellette vagyon egy kert, a kinek is mássa, a mint sokan mondgyák a bécsi kertek között se volt, jóllehet már többire a király Sobieski halála után elpusztult; ez a kert csillagossan és egyéb mesterségekre cedrus és hársfa magos spallérokkal útakra van beültetve, úgy hogy mindenütt árnyékban járhat. Vízi mesterségek és halastók közötté különbnél különbek voltak, a kert közepén egy tón ferdőhely vagyon lábakon áll a tó közepin, kiben nagy ólomkád vagyon, jádzóhelyek és egyéb csudálatos mesterségek voltanak, vagyon egy ház, holott a falból vastagon viz foly ki és a ház közepin garádicsokon foly bé egy kádba a viz szép lengedező csergedezéssel, a ház pedig különbkülömbféle madaraknak való drótból csinált kalyitkákkal tele van, kiben most semmi sincsen. Ugyanezen kert egy résziben vagyon többire mindenféle drága fáknak s virágoknak a neme.

Jaroslaw³ mintegy partos helyen vagyon, alatta foly el a San vize, mély árokkal van körülvéve, téglá-

¹ Zolkiew, a hasonnevü ker. kapttság székhelye. 8000 l.

² Jaworów, ker. kaptsgi székhely 10.000 l.

³ Jaroslaw, ker. kaptsaági székhely, 11.000 l.

val körülkerítve s azon felyül pedig földbül voltak a bástyái most mindazáltal semmi ereje sincsen; azelőtt valaha erős volt. Az épületek benne valaha szépek voltak, mindazáltal azok sem voltak regulariter, mint egyéb városokon építve, néhol köbül, néhol pedig fábül valók a házak; templomok a pápistáknak három van benne, az oroszoknak egy, kívül is a hostáton öt templomok vagyon a pápistáknak; a város lakossa pedig többire zsidó, a többi lengyel. Ide felséges urunk, a míg a hajók elkészültenek, mindennap bejárt a felséges czárhoz.

Bérakodván a hajókban a muszkaság, úgy mi is a felséges czárral, délután két órakor (1711. aug. 29.) Jaroslawról tizenegy hajóval felséges urunkkal elindultunk Thorn felé.

Varsó (Warszawa) a Visztula partján fekszik hosszában, jó magasan a víztől vagyon építve; a város nem igen felettébb nagy, de tömött, azelőtt úgy hiszem erős volt, de most semmi ereje nincsen. Lengyel drabantok állanak négyen-négyen egy-egy kapuján. Magas földbástyái voltak a víz felől, de azok mind lerontattak, egyébütt pedig kővel volt kerítve; a lakosok benne lengyelek és németek; templomok és tornyok vadnak benne egynehányig való, a házak szép renddel és ékesen vadnak építve, útczái tágassak; templom a hostáton és a várasson több vagyon húsznál, ahhoz megint klastromok, kikben mindenféle szerzetesek vadnak. A hostátjain sok szép épületek és magos paloták vadnak. Ennek a várasnak prospectusa messze kiterjed. — Varsóval általellenben a Visztulán túl vagyon egy kis váraska, ki is a vízparton fekszik hosszában ezt híjják Pragának — Varsó várassa kapuja előtt vagyon egy hat ölnyi magas kőoszlop, kin is Zsigmond király van kifaragva a tetején megaranyozva, edjik kezében mezitelen kardot tart, másikkban pedig aranyas keresztet.

Varsóról¹ megindulván értük Zakroczynt, Czerwinket, Wyszogrodot, Plockot, Dobrzynt² és Nieszawát, végül pedig Thorn várassát, holott a hajókból kiszáll-

¹ Varsóról, Zakroczyról, Nieszaváról, stb. bővebbet Usonbornál.

² Dobrzn, város a plocki kormánykerületben (Oroszország), a Visztula jobb partján.

ván, a muszkák bétakarodtanak a városban, felséges urunk is a f. czárral s a többi muszka urakkal s lengyel urakkal a városban levő egy koresmára mentek, holott is késő estig mind boroztak. — Itt szüntünk meg a hajókázástól, eddig mind azokon jöttünk, jóllehet a muszkáknak, kik a hajókban voltak, nem kicsiny fáradságokkal s fázékonyságokkal, s veszedelemmel voltunk; főképpen a Visztula vizében, minden nap nyolczszor kilencszer s tizenkétszer is megfeneklettünk, ki is a szegény muszkáknak nem kevés kinokra s hidegekre szolgált, minden nap egy óráig is a vízbe húzván vonván fel s alá a hajókat; néhol penig kilencz hajókat is egymásra hajtott, holmi vízben álló tökéek s kösziklákra, a holott kormányunk, hol penig egyéb hajói eszközünk tört el a víz miá s a veszedelmes helyek miá.

A poltavai (plutavai) győzedelemnek¹ emlékezetire a felséges czárné vendégséget tartott, a holott sok vá-rassi dámák voltak jelen; Dolgorukij heczeg is több muszka tisztekkel jelen volt és késő estig mindétig tánczoltanak, taraczkok kilövetése alatt ittanak a f. czár és egyebek egészségéért. Éczeczaka későn a város mellett mindjárt a Visztula parton, tűzi mestérségek is voltak: 1. A taraczkok kilövése után a f. czár czimerét gyűjtötták meg, a mely ilyenforma volt.² — 2. Az racheákat bocsátgatták felfelé, a kik is feljebb egy stucz-lövésnyinél, igenesen, nagy zúgással mentenek fel, és oda fenn nagy ropogást vittenek végben és onnan feljül

¹ 1709. júl. 8.

² Rajz; fölül nagy betűkkel: Vivat! alatta ékes korona, magasra emelkedő tetején kereszttel; a korona alatt ezimer, két czifra P betű (Péter) s egyéb díszítmények. A rajz mellé ez van írva: „A betűk kék lánggal égtenek, — a korona sárgával, — a ezimer kékkel.” — E rajz külön papíroson áll, a melynek másik lapján következő jegyzetek olvashatók Szathmáry Király Adámtól: „A czár udvarában láttam egy pár törpe embert, a férfi három vagy négy esztendős gyermek forma, az asszony mintegy hat esztendős forma s mind a kettő korosabb húsz esztendősnél. — Ismét Jaworowon létünkben az Konstantin királyfi udvarában láttam egy sas-keselyűt, kinek csak rabságának esztendeje több már nyolczvan esztendőnél, akkor is penig már koros volt, kit is az mezőn az juhon ütöttek meg s úgy fogtak meg.” — T. K.

lángos csillagokat hullattanak le. — 3. Azután a hajókról deszkadarabokon bocsátgattak aláfelé mintegy két iczczés fazekacska-forma edényben mesterségesen öszvecsinált port, kiket is nagy szuszogással s nagy tűzokádással vitt alább, alább, alább a víz; elsülvén pedig mintha ötven tüzes labdákat hajigáltak volna imideamoda a levegő-égben, szállongtanak nagy szikrázással fennyen; leszállván, a víz fenekére is lementenek s onnan nagy hirtelenséggel feljűttenek s a víz színén is nagy szuszogással ki erre ki arra uszott s azután nagy ropogással elsűltenek. — A szárazon is gyűjtogattak ilyeneket, de ezeknél sokkal nagyobbakat; ezek is, mint az elsők, azok szerint sűltenek el, lehullván, a nézők között szikrásan iszonyú repedéseket tettenek, s közöttök elsülvén, kit hasban, kit oldalban, kit pedig hol, jól megütvén, pattogtanak közöttök, úgy hogy az néző emberek nem is tudtak tőlök őrizkedni — a mely irtózással repdestenek s pattogtanak.

Thorn¹ a Visztula partján fekszik hosszában; téglával a víz felől, a mező felől pedig mind téglával, mind pedig földbástyákkal és vizes árkokkal meg volt kerítve, de a földbástyáit porral mind berontották, a téglakerítése megvagyon úgy, hogy volt mégis valamely kevés ereje, ha nem felettébb nagy is. A város kettő: ó és új, de edjüvé van ragasztva, csak egy téglafal van közöttök; a belső város most is olyan, hogy mégeddig olyat, a ki oly szép épületekkel, magos egyaránsá festett palotákkal, kik között négy contignatiosok vadnak, nem láttam, s mások is, a kik idegen országokon jártak, csak egy szép városnak mondták. Itt kívül-belől stukaturások a házak, cseréppel héjazattak, az útczáji s úgy a piazza is tágasak, s nem szorossak, minden utcázsgőben csatornák vadnak, az útczákon mindenütt a sok boltok, a kikben mindenféle árúknak a nemeit találhatni. — Lakossa ennek mind porosz avagy német; mindenféle mesteremberek vadnak benne, kik is azon mesterségekre nézve becsessek és ritkák. Öt féle vallás vagyon itt: pápista, luteránus, kálvinista, orosz és zsidó.

¹ Thornról, Elbingről, Braunsbergéről, Frauenbergéről és Danzigról bővebbet: Csombor utazásánál.

A pápistáknak a két várasson két templomjuk, a hostáton pedig edj, vagyon klastrom három itt: jezsuvita, dominicanus és az apáczáké. A luteránusoknak a két várasson kettő, edjikben is edj, másikban is más templomjuk vagyon, — collegiomok nagy vagyon. A kálvinisták, minthogy kevesen vadnak, edj arra rendeltetett házba járnak, a házban egy kis orgonácska is vagyon, a kívül mindennap az ének mellett orgonálnak, úgy vásárnap is. — Az oroszoknak a hostáton vagyon templomjuk; a zsidók pedig külön lakván a várasztúl, a hostáton egymáshoz járnak szombat napon. A bombázás miá a várasnak vagy két utcájá elromlott, ki még most is nem ép.

Indultunk f. urunk parancsolatjából; ezen marsunkban mentünk el Bydgoszcz¹ (Brigdosts) nevű várasson keresztül, most pusztá a sok háborúság és a pestis miatt, mindazáltal azelőtt téglából magas paloták benne építve, sok szép tornyos templomok benne, a lakosok csak imitt-amott lézengenek.

Elbing jóllehet nem oly ékes s nem oly szép, mint Thorn, mindazáltal elég tisztességes, elég nagy s igen erős. Utczái tiszták, piarcza jóllehet nem igen tágas; magos, téglából épített palotái rendesen, utcákra vadnak építve, benne szép öt templom vagyon: az edjike a pápistáké, a négye a luteránusoké; ismét a hostáton is a luteránusoknak egy templomjuk vagyon; a várasnak lakosa porosz német. — Ez váras lapon fekszik a sok vizek között, ennek az ereje igenis nagy; az alsó kapu felől, a merre bementünk a várasra, magas földbástyái vadnak s vizesárkai, úgy hogy a felől azt a tenger-szakadékját a váras kőfalához békerítették, ki is épen a falt mossa; e felől ereje a várasnak az egy magas földbástya s vizes mély árok, a tenger szakadékja és a magas téglakerítés; másfelől ugyanazon téglakerítés s kétszeri magos földbástyák s megannyi vizes árok, kikkel is körül van kerítve a váras. A praesidium benne muszka; sok álgyúk és taraczkok a bástyáin egész készülettel vadnak. — A vizen ugyanitt a föld-

¹ Bydgoszcz, németül Bromberg, a hasonló nevű porosz kormánykerület székhelye a Brahe mellett 36.000 l.

bástyák és a város belső kerítése között láttam vagy tizig való apró tengeri kereskedő gályákat, a kik jóllehet nem oly nagyok, mint a hadakozók, mindazáltal elég nagyok s szépen fel vannak ékesítve; ezeknél apróbbak is voltak.

Frauenburg nem kerített város épen a tengerszakadékja mellett fekszik, hosszában a parton. Itt ez a szakadék szélesebb két mélyföldnél, a zúggása két mélyföldnyire is elhallatik. A város felett mingyárt egy dombocskán vár is vagyon téglából építve. Voltam Braunsberg nevű kerített városban, ez frissen, téglából épített szép palotákkal és házakkal vagyon építve, téglával, mély vizes árokkal s földbástyákkal vagyon körül építve, egyfelől pedig viz foly el mellette. Szép három templom vagyon benne.

Elbingben a felséges czárné egyik frauczimmerét egy bejárójának eladván, délután két óraker ellakták a lakadalmát, a holott mind a f. czár s czárné, mind pedig felséges urunk, Dolgorukij herceg, Golovkin és egyéb muszka főrendek jelenvoltanak és egész nyolcz óráig mind tánczoltanak, míg az vőlegényt az menyasszonnyal (a f. czár, czárné és a feljebb megnevezett személyek az útczán által, szövétnekeknél) az harmadik házhoz lefektetni el nem kísérték, lefektetvén, kiki maga szállására ment.

Danzigban voltunk az czajgházban, holott is minden helyeket megjártunk és minden munitiot s mindenféle fegyvert megmutogatott a czajgquarter, itt láttam a többi között igen szép, fehér márványkőből kifaragva a lengyelek királyát a mely adta meg a szabadságokat; vas-derékban, páncélban van kifaragva, melléje vagyon letéve a lengyelországi koronának és királyi pálczának is a formája tiszta ezüstből s aranyosan. Voltunk hintót nézni a hintócsinálóhoz; innen mentünk az porzenella-ároshoz porzenellafücsákot venni.¹

¹ A porzellánt a chinaiak már évezredek óta gyártják, Európában csak 1518-ban lett ismeretessé, az előállítás az európai országokban sokáig nem sikerült, míg végre Böttger 1709-ben a valódi porzellánt föl nem fűdözte.

Tengeri útazás Danzigtól Dieppeig.

Indultunk meg Danzigból; mentünk el (1712. nov. 21.) reggel nyolcz óra tájban az dán hadihajók között, holott is huszonötig való volt. Ezek mellett elmenvén délután egy óra tájban mentünk el a király lakóhelye mellett, neve a várasnak Kjöbenhavn,¹ maradott balkéz felé; a város kerített és igen erős; itt már igen keskeny a tenger. Svédország jobbkéz felől maradott tőlünk, mely két ország között, úgy gondolom nem szélesebb a tenger három angol mélyföldnél. A várassal állaellenben vagyon egy Landskrona² nevü váras Svédországban, ki igen erős. Kjöbenhavnon alól mentünk el gyönyörű szigetke mellett, neve: Hven (Venn).

Hven szigetet az angol királyné a dán királytól kérte magának és akart érette annyi skarlátposztót adni, a mennyivel béfedhették volna: innen neve már most Skarlátsziget; elsőben igiretet tett a király, de ígérétnék revocálásáról gondolkodván, az udvari bolondja ad a királynak ily tanácsot: hogy a királyné, ha magáénak akarja tenni a szigetet, külgjön annyi hajót, hogy onnan el is vihessék egyszer Angolországba — és ebben mult el a szigetnek megvétele; mely tanácsáért minden ember megdicsírte a bolondot. Ez a sziget három mérföldnyire vagyon Kjöbenhavntól. Ebben a szigetben akart a királyné erősséget és magasinumot erigalni, a minthogy épen annak is való és ugyan ezáltal ő akarta volna a hajókat megvámolni, nem a dán király. — Vadnak még a váras felett hét apró szigetkék,³ melyek is ezelőtt puszták és berkek voltak, de az hollandok magoknak megkérvén, lakóhelyeket építettek magoknak.

Estve későn értünk a Sundban Helsingör (Helsingör) nevü vár és váras mellé, holott is már akkor több volt másfélszáz kereskedőhajónál. Itt leeresztvén a vas-macskát, mulattunk másnapig, mivel a hajóskapitányunknak bizonyos dolgai voltak: magának passust venni,

¹ Kjöbenhavnról bővebbet Csombornál.

² Landskrona város a malmői länben, 10.500 l.

³ Itt Amager szigetről van szó, erről továbbá Hvenről, Helsingörrel, a kullen szarczról bővebbet Csombornál.

a vámot megadni és magunknak két hétre való provisiot tenni. Maradott jobbkéz felé Helsingör, ez Kjöbenhavnnhoz öt mélyföld, a város csak közönséges, hanem a vár kökeritással és munitioval igen erős; itt a tenger, úgy gondolom nem szélesebb egy angol mélyföldnél. Innen éjféltkor, mikor az holdvilág felkölt volna, indultunk meg, de mihelyt indulásunk lett, csakhamar oly setétség és köd ereszkedett le, hogy az hajó farátúl az hajó orráig alig láthatott az ember; mely setétség nem kevés gondolatot ütött a mi kapitányunk fejében, mivel a sok fövények miatt a veszedelemtől félt; mindazáltal ezeken szerencsésen általmenvén, reggel nyolcz óra tájban mentünk egy Kullen (Caul) nevű nagy kőszikla mellett, ki is mellettünk egy angol mélyföldnyire maradott jobbkéz felé; itt ennél a kősziklánál minden embernek egy fél tallért kell adni, másként megmártogatják a tengerben exceremonia. Ezen a kősziklán van egy vártaházacska, holott éjjel-nappal négy ember szokott lenni és éjjel tüzet rakni, hogy valamiképpen az hajóknak valami veszedelmek ne legyen a kőszikla miá; ez Svédországban nagyon itt kezdődik meg az oceanum.

Ellenkező szelünk lévén kötöttünk ki Göteborghoz¹ két mélyföldnyire egy szigetben, holott az egész sziget kősziklábúl áll egészen, holott fogják ama nagy tengeri rákokat. — Indultunk meg tíz óra tájban innen és reggel ugyan tíz óra tájban nem messze Jylland mellett mentünk el. Ugyanezen nap délután két óraker kezdett bennünket elővenni a szélvész és egész harminczhat óráig oly veszedelemben forgottunk, hogy csak az Isten őrzött bennünket, az haboknak mint ama felemelkedett hegyeknek elborításátúl; csendesedett meg valamennyire éjféltután viradóra egy óraker. Egynéhányszor a víz, mintha hordóval töltötték volna, úgy gyűtt bé az alsóházban, holott mi voltunk szállva, ezen a helyen. — Ugyan másnap is megmaradtunk, mivel ellenkező szelünk volt, jollehet nem vasmacskán, hanem csak a hab lebegtetett bennünket. Innen megindultunk Norvégia felé, de újabban jó szelünk lévén útunkat London felé continuáltuk.

¹ Göteborg, ném. Gothenburg, svéd város a Göta-Elf torkolatánál.

Egy franciaországi hadihajó, ki is az Sundban levő holland hajókat leste, jött reánk, nem tudván hova való legyen az hajónk, ki is bennünket nem igen sokáig tartóztatott. — 1711 decz. 6. Láttuk meg először az földet Angolországban, de igen messze volt tőlünk. — Az Humber,¹ vizén felindulván Hull várossán alól hét angol mélyföldnyire bocsátottuk le vasmacskánkat és ott az viznek közepin egy hetig voltunk. Ugyanezen hajóból más hulli hajóban, kit is a felséges angol királyné parancsolatjából adott az hulli major urunk alá, karácsony második napján mentünk bé; de ugyanazon az egy helyen tiz napig kellett mulatnunk az contrarius szelek miá. Jóllehet ezen a Humber nevű nagy és egy mélyföldnyi szélességű folyóvízen a földköz csak egy kis hajtásnyira voltunk, mindazáltal az quarantenának megtartása miá ki nem lehetett a szárazra mennünk. Voltam a váras² mellett, de ott sem bocsátottak ki az hajócskából, mivel a pestistől féltek.

Ezen helyből indultunk meg az Humber vizén alá az tenger felé délben tizenkét óra után, és estve öt óra előtt levetvén a vasmacskánkat, ugyanezen az folyóvízen megállottunk, a tengerhez mintegy másfél mélyföldnyire, — várván a favorablis szelet. Itt mulattunk harmad napig.

Innen megindulván a tenger felé délután egy óra után és Yarmouth³ nevű város mellett mentünk el csak igen közel a part és egy mélyföldet tartó föven között, tizenkét óra tájban. Másnap reggel tiz óra tájban láttunk igen sok tengeri disznókat, kik ugyan főtönkint jüttenek az hajónkhoz, mintha hajigálták volna őket, mely is következendő veszedelmünköt jelentette.

Ugyanezen a nap láttuk meg a calaisi és dunkerquei tornyokat és a földet, de minthogy Calaisbe nem érhetünk az időnek késősége miá, s tartván attúl is a hajós, minthogy nem igen tudja az városhoz közel az útát: ne talán tán valami veszedelmünk légyen, — másfelé vette az útát; de ugyancsak közel megviradván Calais és

¹ A Humber a Trent és Ouse folyók egyesüléséből származik.

² Hull, város a yorki grófságban.

³ Yarmouth, város a norfolki grófságban.

Dieppe között, Dieppe felé igazgatták a hajó orrát. A tengeren a várostól két mélyföldnyire fogadtunk egy kalauzt, ki is Dieppebe vezetett bennünköt, jó szelünk lévén, sebesen is mentünk, mivel féltünk, hogy ha a fluxussal a portusba bé nem mehetünk, ezért igen siettünk, de épen a portusban csak egy hajszálon maradt meg életünk, mikor már örvendezett a szivünk ennyi időktől fogván való várakozásunk után, hogy majd a szárazra kimegyünk, ihon az Isten majd megölt bennünköt, mert a portusban lévő nagy töltésnek, ki is vastag bálványfákkal volt megróva, igenessen ment neki az hajó orra, mivel nem bírtak az kormányyal; előnkben kis hajóban jüttenek, mivel látták veszedelmünköt s be is jüttenek segiteni egynéhány férfi az hajóban, ah de egymást meg nem értvén, merő babilon-tornyának építése volt dolgok; mindazáltal Isten könyörülvén rajtunk, a veszedelemből (holott már szabadulásról nem is gondolkoztunk) igen kegyelmesen megszabadított bennünköt, mert mikor már belé kellett volna ütközni az hajó orrának az töltésben, — ki is már nem volt messzebb az hajó orrától egy singnyinél — akkor egy nagyot csavarodott az hajó orra és igenesen az váras mellett levő folyóvizbe ment be és itt is a portusban; így szabadultunk meg a veszedelemtől. Csudánkra kiállván a sok nép, köteleket hajigáltak bé és ezen a folyóvízen úgy huztanak fel bennünköt; mintegy egy óra mulva behordozkodtunk a várasra Dieppebe.¹

Ez az váras ezelőtt három esztendővel az angolok által ruináltatott, de most újonnan igen szépen építik, útszái rendesek és tiszták; jóllehet a váras nem igen nagy, mindazáltal erős és vára is vagyon.

1713 január 14. Megindultunk Párizs felé, érkezttünk meg Párizsban febr. 13-án.

Párizs és környéke.

Ő felsége ment az király istállójában, az holott az paripákat megnézhvén, azután az ló iskolában az inasso-

¹ Diepperől, Párizsról, stb. bővebbet Szepsi Csombor Mártonnál.

kat: az paripákat miképpen járattyák? nézte meg ő felsége. Paripa vagyon négyszáz.

Ment urunk ő felsége az felséges király nyári mulató Trianon nevű házában, holott a virágos és a más kertet és mindenféle vizimesterséget s a palotákat megjárta ő felsége; honnan a versaillesi kertben lévő vizimesterséget jött megjárni, mivel tudván azt, hogy ő felsége a kertben sétálljon, mind megbocsátották őket.

Az király az várban scenát (kit is minden esztendőn szokott megtenni) celebrált, holott maga is a király jelen volt: miképpen tette Jézus Krisztus az apostolokat? Az apostolok mind kisgyermekéből állottanak, öltöztetve apostoli köntösökben, kiknek az király az lábokat maga megmosta és megcsókolta, s kinek-kinek tizenhárom tál étket, tizenhárom kenyeret, tizenhárom korsó bort és tizenhárom tallért adott maga a király.

Az király az templomból kijűvén, ment az várban, az holott az betegeket kiknek az guga az nyakokon vagyon, egy hosszú tornácban térgyre állítván őket, két sorjában rendre járta őket és kinek-kinek nyavalyályaát megtapogattván, ezt mondotta: az király tapogat meg, de az Isten az, ki meggyógyít;¹ és az idegeneknek ötven polturát, az francziáknak pedig huszonötöt adott. — Az király kis galleriáját, maga házait, az hol holmi köves portékái vadnak. jártuk meg.

Reggel mentünk az király kertjében, onnan az Marlyban,² vadaskertben, hajócskán az kanalisson mentünk, az holott az vadakat, a madarakat és a vízi mesterségeket meglátván s a király házait is megjárván, visszajöttünk az versaillesi kertben az vízi mesterségeknek jobban való megnézésére, melyet jól meg nem nézhettünk, mivel az eső kivert bennünket. — Ő felsége ment az király kertjében ebéd előtt, az holott az vízi nagy fontaineiket mind megnéztük; onnan az narancsos-házban mentünk; ebéd után ugyanazon kertben jöttünk;

¹ Erről Szepsi Csombor Márton is ír.

² Marly le Roi, falu Seine et Oise dép.-ban 1140 l.; a Mansard által, 1680-ban épített pompás királyi kastély a nagy forradalomban tönkrement.

az holott az Aesopus fabuláit az különb-külömbféle állatokról — kik is vízi mesterséggel vadnak felesínálva — játszódva megnéztük.

Értünk Marlyban két órakor, az holott az felséges király az maga testőrző egy compania lovas-granatirosát és kilencz más rendbeli karabilyos-companiát lovon és gyalog megmustrálta, kik is mind vasderékban voltak. Az granatérosoknak kardjok és flintájok volt, az más rendbelinek pedig spádéja és karabélyja; az granatérosoknak kétféle süvegje volt, granatéros süveg és kalap. — Ez a mustra tartott három óráig; az király maga lóháton volt és ugyan úgy járta rendről rendre az lineákat.

Mentünk az versaillesi kertben, az honnan két gondoly nevű hajóban az canalison Trianonban¹ mentünk ott az palotákat, az kerteket megjárván az vízi mesterségeket is jáczódva megnéztük; innen ugyanazon hajókon az kertben visszatértünk Versaillesben,² onnan szállásunkra mentünk ebédelni; ebéd után feljöttünk az várban, az holott az király galleriáját, háló és kis házait megjártuk, a medályokat és a metezett gyűrűket is mind megnéztük és mindenféle curiositasokat (kik az képekből, órákból és égi-golyóbisokból állanak). — Mentünk az várbeli kertben, innen az canalison ugyan egy hajócskán Marlyban mentünk, az holott az struczmadarakat, az dánvadakat, perui juhokat és egyéb vadakat megnézhvén, ugyanazon hajón visszatértünk a versaillesi kertben. Ott megnézhvén az vízimesterségeket jáczódván, mentünk az vitzartó-házban, ki is reservatoriumnak hívattatik; ez az vár mellett egy húsz ölnyi magosságnyi épület, kinek is az tetején vagyon mintegy húsz ölnyi kerületű, ólomból csinált edény, az kiben egy tonnáska vastagságnyi öt ólomcsatornákon megyen fel az víz, úgy ugyanonnan megyen az föld alatt, csatornákon az vízimesterségekre.

¹ Megkülönböztetendő: a nagy és kis Trianon, mindkettő a versaillesi parkban.

² Versailles, Seine et Oise départ. fővárosa, 50.000 l.; 1672-ig csak egy vadászkastély állott itt, ekkor kezdte meg XIV. Lajos a nagyszerű paloták, viziművek, kéjlakok építtetését; 1789-ig a királyok székhelye is volt.

1713. május 22. Az békesség¹ az Franciaország, Hollandia, Poroszország, Portugallia, Angolország és Szavója között publikáltatott Párizsban. Az egész városbeli tisztek, város-kerülői (ez, királyképe és nyolcz heroicusok régi kurta köntösben), az tanácsbéliek pedig hosszú, bokáig való köntösben, feketében és veresben voltak; muzsikával a városban tizenkét helyen lóháton publicáltak az békességet. Itt mikoron békességet csinálnak ezek az hét hérók hirdetik ki Párizsban trombitaszóval, az kik közül egy vagyon, az ki az királyi köntösbe, korona fejében s az királyi pálcza pedig az kezében lévén, az királyt repraesentálja, az tanácsbéli urak és az város tisztjei mind lóháton lévén, régi római módra öltöztvén, az várasnak az nemesebb helyein publicálják az békességet.

Az tűzi mesterségek este kilencz órakor kezdetek el először mozsár és taraczkok lövettetenek ki, azután úgy kezdődött el az tűzi-mesterség, a mely egész tizenkét óráig éczezaka tartott. Innen az szállásunkra mentünk. Reggel kilencz órakor mentünk a Louvre nevű király-házban (a melyet az mostani király apja építtetett), az királyi képiró- és faragóakadémiában, az palotákban való képeket és státuákat. — Mentünk az operára, az holott egy actát representáltak muzsika- és énekszóval és minden egyéb mesterségekkel.

Voltam az machinát nézni,² a ki az egész marlyi vizimesterségekre való vizet vonja; tizenkét alólesapó nagy vizikerék, az ki kétszáz ölnyi magasságu hegyre annyi temérdek vizet vonsz fel, oly mesterség és annyi pompák által, az kit az ember eszével fel nem érhet. Előszöri csinálása ennek a machinának tölt tizennyolczadfél milliomban, s intrentiója minden esztendőben kerül nyolczvanezer forintokban.

Az felséges király volt délután szarvast vadászni az egész szokott udvari pompával, kinek ugyan megnyúzása és az kutyákkal való megetetése szokás sze-

¹ Itt az utrechti békéről van szó. (1713. ápr. 11.)

² Ezek a vízművek Marly la Machine (dép. Seine et Oise, arr. Versailles) községben voltak. Remarque-Sualem 1676—1683-ig építette a föntemlített nagyszerű vízművet, melynél 28 kerék által hajtott 221 szivattyú működött.

rint az felséges király és az egész udvar előtt hét órakor estve, harmincz szövétnekeknek egésével és ugyan harmincz jágerkürtnek szóllásával ment véghez. — Volt az király előtt károkatoná¹ nevü madarakkal halászat.

Saint-Germain város,² az holott az királynak egy szép királyi vára vagyon, ki is ezelőtt egynehány száz esztendőkkel építettett: situatioja kimondhatatlan szép, de maga az vár belől igen disztelen, mivel régi módra vagyon építve. Az várban az angol királyné lakik, az Jakab király felesége, kiket is midőn az angolok kiűztek Angolországból, az felséges francia király szállásul adta nekik az várat.

Berry herczeg adott bált,³ ki is éjféltkor kezdődött el három palotában, az mely oly teli volt mindenféle maskarás Párizsból jött és versaillesi uri és közrenddel, hogy az tapodást, vagy a lélekzetet alig vehette az ember. Mindenféle confectum, gyümöles, mindenféle frissítő ital nagy bőséggel volt, az mely is többbe költ az herczegnek tizezer talléránál. A bál tartott éjféltől fogvást nyolcz óráig másnap reggel. Minden maskarást bébocsátottak, s valamit kért mindent is adtanak. Én is jelen voltam ebben az bálban, szárnyas egér formára felöltözve. — Mentem az bálban, kit is az Bourbon herczeg adott; itt nem volt oly nagy szorosság mint az Berry herczegében. Köntösöm mezei-pásztor volt, igen szép és tisztességes; urunk szerecseny-köntösben, ki is strucz-tollakkal és gyöngyökkel volt valóságosan megékesítve.

Saint-Dénis váraskában vagyon az az hires apát-úrság, az holott az királyi ékesség, korona és egyéb drága portékák vadnak az klastromban letéve. Ugyanezen az klastromban vagyon az királyok temetése is. — Párizsnak egy részin keresztülmenvén, az Vendôme nevü piacon, az holott is az mostani király XIV. Lajos, rézből, lovastúl s rajta ülven, az piacz közepin fel vagyon emelve, mely statua sokkal nagyobb az természet munkájánál.

¹ A kormorán tiszavidéki neve.

² Saint Germainról és Saint Dénisről bővebbet Csombornál,

³ Az első bál (melyet a történetírás följegyzett) 1385-ben Amiensben tartatott, IV. Károly francia király lakodalma alkalomával. Az álarczos bálakat Medici Katatin honosította meg Franciaországban. A bál mai alakját XIV. Lajos alatt kapta.

Mentem az vásárban holmi curiositásokat nézni, az holott láttam egy orosz lányt, ki is nem több három esztendősnél, de igen szép és nagy az termeti; más helyütt láttam egy herczeg nevű madarat, kinek az feje majd hasonló az füles-bagolyához, de fülei rettenetes nagyok, majd mintegy nyúlánk, termeti majd hasonló az saséhoz; ugyanitt láttam két párduez macskát, egy orosz lány-vezérjét, ki is az vadászaton mindenütt az orosz lány előtt jár s a vadat megállítja; ennek nagysága mintegy vizsla, szőri hasonló az sziürke-nyul szőrihöz, ábrázattya s minden termeti macska, fülei nagyok mint az nyúlé, kinek is tekinteti rettenetes irtóztató. Itt vagyon két közönséges és egy indiai farkas, egy medve és három majom. — Ugyanitt láttam két tehenet: az egyiknek nyolcz lába vagyon, az négye rendszerint való, de az négye az két lapoczkából forrott ki, egyfelől is kettő, másfelől is kettő csügg le az oldalán; mind az nyolcz lábán való köröm olyan mint az szarvasé; csak az négy lábán jár; farka három vagyon: ló, szarvas és disznó; az alsó részi bika, az felső pedig tehén; az más téhennek pedig két lába vagyon, hasonlóképpen, mint az elsőnek. — Innen mentem más helyre, az holott egy tizenkét esztendő angol leányka hat koczperddel tánczolt avagy forgott, továbbá három fertály-órájánál, az hegyeit hol az szemében, hol az fülében, hol az szájában, hol az torkának, hol az mellének forgatta, csinálván külömb-külobbféle figurákat az hat koczperddel és úgy forgott oly sebesen, hogy másféle embernek lehetetlen forgani oly sebesen. Ugyanitt egy más tíz esztendő férfi gyermek, ki is angol egynéhány positurákat oly mesterségesen csinált az természet ellen, hogy az embernek lehetetlen nem hogy megeselekedni, de még csak meg is gondolni, minden esontjának helyéből ki kell menni: másképpen csak az legkisebbiket sem vihetné véghez; derekát, nyakát s lábait úgy meghajtogattya s valahová akarja, mint a gúzszt avagy az abroncsot; kinek az természetet meghaladó munkája nem érdemel egyebet az csodálkozásnál.

Voltunk az saint-cyri klastromban,¹ az hová csak

¹ Saint Cyr, falu (dep. Seine et Oise, arr. Versailles) 3000 l.; XIV. Lajos Mansard által 2500 nemes lány számára itt

az nemes-emberek gyermekeinek lehet bémenni az tanulásnak kedvéért. Szerencséje akadván az leánynak az házasságra: az klastrom ezer tallért ad az leánynak kimenetelekor, ha szegény állapotban vagyon. Számának kétszáznak kell lenni az apáczáknak; az kik teljességgel nincsenek beavattatva, közönséges világi köntösbe járnak és külömb külömb négy classisokra lévén elosztva, az fejken lévő pántlikákon külömböztetnek meg, ki is sárga, veres, zöld és égszinü kék. Az klastrom csak egy fertály-mélyföldnyire vagyon Versaillesstúl. — Ment ki ő felsége az felséges királylyal az mezőre, az holott is az felséges király rárókkal, sólymokkal, kerecsenyekkel, ölyvökkel és agarakkal fogdostatott nyulakat, fácánokat és egyéb madarakat.

Ile Adam¹ nevü fahu s udvarház, az kikhez nagy dominium tartozik, nyolez mélyföldnyire vagyon mind Párizstúl s mind peng Marlytúl. Az udvarház nem igen szép, mivel régi módra vagyon építve egy kis szigetkékben, kit is az Dorne nevü folyóviz mos két felül, de mivel jó vadászó helyen vagyon építve, az holott mindenféle vad és madár van, azért minden esztendőben kétszer-háromszor megyen az özvegy hercegné s úgy az ifjú herceg is hét hétig való lakásra.

Az felséges király adott első audientiát az perzsa ambassadernak, ő felsége trónusában ült, az egész királyi vérből való fejedelmek, hercegek, urak és fejedelmasszonyok peng azon az nagy galleriában voltanak, kiki gazdagon és kövessen felöltözve, maga az felséges király is, úgy az ő felségén lévő gyémántok érnek tizenegy milliom és ötszázezer forintot. Az ambassador lóháton jött be az király belső udvarában trombita szóval, az udvaron által peng gyalog ment az audientiára; az f. király quardiája mind újonnan volt felöltözve s fegyverben állott az ambassador jövetelikor. — Versaillesban láttunk egy csudálatos állatot, kinek az fele részei

intézetet építtetett. 1808-ban a fontaineblau katonaiskola ide helyeztetett át.

¹ Ile Adam, fahu (dép. Seine et Oise, arr. Pontoise) az Oise bal partján, 3100 l. a Couli féle nagyszerű kastély a nagy forradalom óta romokban hever.

majom, az fele peng oroszlán; ki is külömb-külobbféle mesterségeket mivelt.

1715. szept. 1. vasárnap reggel az felséges király¹ kilenczedfél óraker lelkét jó Teremtőjének visszaadván, ez világból négy nap híjján hetvenkét esztendőš korában, boldogul és istenessen kimult, hagyván az királyságot az onoka-fijának. — Tizenegy óraker láttam ő királyi felségét az maga ágyában kiterítve, mint mikor az ember ágyában aluszik; az fejében egy háló-süveg, az kezében peng egy crucifixus volt. Egész nap szabad volt bemenni, megnézni ő felségét mindenféle rendnek, nemeknek és parasztnak.

Másnap reggel kilencz óraker az regens Orléans herezeg jött Párizsban az egész vérbeli fejedelmekkel az parlamentban, az f. király halálát hírére adni a parlamentnak és az ország dolga felől végezni. Az f. király francia és svájci quardiája mind fegyverben volt az parlament körül, mikor az regens benn volt az fejedelmekkel együtt. Ugyanezen a napon bontották fel az f. király testét s be is fűszerszámozták; az szívét szemét, egyavelejét, nyelvét s bélit az egész belső részivel együtt kivették, s az szívét az jezsuiták templomában, az más belső részit az angustinusok templomában vitték bé nagy pompával Párizsban. Az testét peng minekutánna befűszerszámozták volna, három lepedőben varták bé: az első fejr gyöles, az másik viaszkos vászon, az harmadik is peng fejr gyöles volt; azután egy lapos fakoporsóba tették bé az testet, ki alá is korpát tettek bé az koporsóba. Ezt az koporsót egy ólomkoporsóban tették bé, meg az ólomkoporsót egy fa-lapos, vasas koporsóban tették bé, az kinek is tizenkét vasfüle volt, az kin az ember vihette az testet — Az királynak az belső nem részeiben semmi nyavalyát nem tapasztaltanak, hanem azt vették észre, hogy az gangrena vagy az fene az háta girinesin ment fel az fejében s az hónallja alá, s az ölte meg; másképpen az belső részei miatt még élhetett volna ő felsége húsz esztendeig az mint az doctorok conjecturálnak.

Az parlament és más rendbeli országtisztei és az

¹ XIV. Lajos (ur. 1643—1715).

papi-rendek voltak az f. megholt királyra szentelt vizet hinteni. — A f. királyt voltam koporsójában kiterítve megnézni, kinek is az fejénél két testőrző volt, az lábánál pedig két heros, ki is gyászban volt, egyik az királyi pálczát, az másik pedig az igazság pálczáját tartotta, ki is fekete materiában volt bétakarva. Az mely palotában volt az test, hat hely volt, az holott délig megszűnés nélkül mondottanak niussét, délután pedig éjjel-nappal szüntelen mondották az halottak felett való officiumot.

Szept. 9. Ugyanezen az nap vitték el az idvezült f. király testét is az saint dénisi barátok templomában, az holott is attya helyére tévén, az attyát az holtban tették bé, ki is hetvenkét esztendőttől fogvást fenn volt; szokás lévén az királyt addig el nem temetni, valameddig az utánna való király meg nem hal, s helyére nem teszik, ki is az nagy oltár mellett vagyon kitéve, feketével bársonnyal bévont koporsóban az templomban. — Versaillesbúl écczaka nyolcz órakor vitték el szövétnekek világánál; előlmentenek az fekete lovas muskátérosok, kettő-kettő egymás mellett; azután az szürke lovas muskátérosok, kettő egymás mellett; ezek után az gensd'armes nevű compania, az gensd'armes-beli compania után az chevaux-legers, azaz könnyűlovasok companiája marchirozott, kettő-kettő egymás mellett; ezek után az f. király nagy és kis estállóbeli inassai mentenek az estállóbeli és más officerekkel együtt, kinek-kinek szövétnek az kezében; — ezek után az vérbeli hercegek hintaji mentenek, ezután három nyolcz-lovas gyászhintó volt: az első, az kit az új király küldött, az másik, kiben az főlovászmester és főnemes-ember szolgálai mentenek az idvözült királynak, az harmadik az kiben az test volt, ez már nem hintó, hanem bóltos koporsó formán csinált szekér volt, az kiben szokták itt az királyok testét temetésre vinni, ki is volt három, vagy harmadfél jó ölnyi magasságu s ugyanannyi hosszasságu, s másfél ölnyi szélességű, — fekete bársonnyal volt bévonva egész földig, ennek az közepin volt egy eziüst-matériából csinált kereszt, ki is egyik végitől fogvást általmenvén az tetején, az hátulján az földig ért, s úgy ezen az fejr eziüst matéria keresztül-általment az szekér

tetején, mind az kétfelől az földet érte, kinek is szélesége volt egy félsing; az kereszt mellett kétfelől az király czimere volt levarrva, azaz egyfelől is az szekérnek kettő volt, másfelől is kettő; az három hintóbeli nyolcnyolc lovak is ezenképen voltanak felöltöztetve, úgy annyira, hogy csak az szemeknek való lyuk volt meg, az lovaknak semmijét sem látták ki, nekik is az kereszt az homlokokon kezdődött el, s végigmenvén az hátokon az földig ért hátról, s úgy kétfelől is az oldalakon lemenvén az földet verte, az mely kereszt mellett is mind az kétfelől két két királyczimere volt; az officerek lovaiknak is földig való fekete csujtárja s magoknak pedig földig való palástja volt. Az test előtt ment az hét provinciábúl való két héró. földig való gyászbán öltöztvén, az kik előtt is tizenkét trombitás ment gyászbán; az test mellett pedig ment gyászbán öltözött lovakon négy udvari pap s úgy a papok mellett négy testőrző, kiknek is az fegyverek hegyi az föld felé volt lefordítván; ezek mellett pedig mentenek az száz svájci quardia közzül való svájciak, kik is tizenketten voltak. — Az test után pedig egy compania lovas quardia, azaz testőrző ment, négy-négy egy sorban, s kinek-kinek, mind az felyebb megemlitett rendeknek is, egy-egy fejér viaszkszövétnek volt az kezében. Hogy az várbúl először kiindultanak: elől ment egy sereg szürke barát, utánnok pedig az missionárusok serege, de az az két rend nem ment tovább az testtel az f. király istállójánál, ott az processiotúl elváltak, s kiki maga klastromában ment bé. Az testtel indultanak el nyolc órakor estve s másnap reggel érkeztenek el Saint-Dénisben, mivel igen lassan mentenek az testtel; ki is nincs több Versailleshoz hat kis mélyföldnyinél. — Ezt az napot ugyan oly csudálatosnak tartották az francziák, mivel még sohasem hallották, hogy azon az egy nap egy helybül két király ment volna el: az egyik elevenen, az másik pedig halva; annyi nép is gyűlt volt, hogy az útezakon alig fordulhatott meg az ember. Az ifjú király elmenetelikor tallérokat hányatott az népnek, ki is szüntelen kiáltotta az éljen az királyt.

1716. márczius 5. Voltam az saint-germaini vásárbán az kötélentánczolókat nézni. Az holott is az többi

között egy olasz leány az kötélén minden pondustól kül két zászlóval olyan könnyen tánczolt s oly hirtelen for-gatott két zászlót. s az lába között oly hirtelen kapdosta által s meg által, külömb külömbféle figurákat csinálván, s féllábon állván, s az térdjén járván, hogy más az föl-dön véghez nem vihette volna, az micsodás dolgokat cselekedett; féllábon az kötélén megfordult, hogy más az földön sem fordult volna meg oly könnyen, úgy annyira, hogy minden ember elesudálkozott, az micsodás dolgokat vitt véghez. Az vállára felállatot egy tizen-két esztendősz gyermekét s avval minden pondus nélkül tánczolt, az gyermek pedig semmivel sem fogóczkodott, csak az két tenyerével szoritotta az leány fejét. Ugyan-azon gyermekkel szintén azon dolgokat cselekedett mint az zászlóval: fellállott, térgyre állott, térgyen járt, az lába újjain járt, s az lába hegyin az kötélén visszafor-dult. — Ugyanebben az vásárban láttam két tigrist, három medvét, négy majmot, két egyiptomi macskát, s két tehenet, az kik közzül az egyikének hét lába volt, azaz az hárma az első jobb lapoczkájából s oldalából forrott ki, s úgy három farka is vagyon: az első lófark, az második disznó-, az harmadik pedig szarvas-fark. Az második tehennek is hét lába vagyon, az hárma ennek is az oldalából forrott ki, s az lábán levő körnök ha-sonlatossok az kecske szarvaihoz.

1717. febr. 5. Voltam az saint-germaini vásárban, ki is minden esztendőben egyszer hat hétig tart Párizs-ban; az holott is mindenféle curiositást láthat az ember. Az holott is először egy görögöt láttam, az ki az égő szenet úgy ette, mint egy darab kenyeret és az lángoló szurkot mint valami jóízű levest; az ki kétezerhatszáz s egynéhány fontot, azaz egész háromezer fontot felemel; az fejét s az lábát két székre tévén: két vagy három ember bizvást tánczolhat az hasán, hogy az dereka meg sem mozdul, sőt a mikor akarja ugyanazon az embereket az hasárul elhajítja; az földre hanyattast lefeküvén, nincsen oly két erős ember, akármicsodás legyen, hogy fülénél fogvást megmozdithassa az fejét; az haján fogva egy szamarat az földről felemel és más csudállatos dol-gokat viszen véghez.

Ugyanezen az nap láttam egy strassburgi németet,

az kinek egy csepp lába térgyén felül, se kezi az könyökén alól, azaz öklei nincsenek, mindazáltal ugyanazon csonka kezekkel Isten tudja mennyi fortélyokat viszen véghez, úgymint pennát csinál, az töben az czérnát bévonja, írást s rajzolást olyant tézen, hogy lehetetlen épkezü embernek oly szépet csinálni, kártyázik, czimbalmon muzsikál, kuglizik, s mesterséges ütéseket tézen, kaukler játékot játszik, puskát tölt s ki is lövi; mindezeket az mesterségeket penig oly szaporán s oly jól viszi véghez, hogy épkezü embernek lehetetlen volna vagy hamarébb, vagy szebben; minden héten penig kétszer meg is borotválja magát. — Ugyanezen az vásárban láttam egy angol lovat, az ki külömbnél külömb supernaturalis dolgokat cselekedett: az órát, akármicsodás pénzeket, s akármicsodás kártyákat mutatott az ember, mind megmondotta igazán, az pénzben hány poltura, az kártyában hány szem vagyon; az színekben, az személyekben s az királyok neveiben distinctiot tudott tenni, úgy is iszik, mint az ember, s úgy is iszik s ül, mint az kutya, alamizsnát kér, mikor penig vagy pénzt, vagy kártyát, vagy az órát megmondotta: annyit ütött az lábával egy deszkán, az mennyi poltura s szem vagy penig óra volt; kinek-kinek penig az pénzt visszavitte, ha az ura meg nem mutatta is az kié az pénz, azaz kitél kérte volt kölesön, vagy az kivel vonatta az kártyákat.

Ugyanezen az vásárban láttam egy török Galamb-Akadémiát, az holott az galambok, valamit az mesterek nekik parancsolt, vagy ha nevén hitta ökö: oly szépen szavát fogadták, mint az resonabilis állatok; peesenyét forgatott, szekerét penig, az melyben tíz galamb volt, egy galamb húzott az mely galambot az mestere százötven ezüst tallérra becsült; páleznán általugrott, mint az kutya, az személyekben s az királyok neveiben distinctiót tudott tenni. — Ugyanezen az helyen, az mint másutt is, láttam három kutyát, az kik egynéhány tánczot oly rendesen jártanak két lábon s férfi s asszony köntösben, mint az emberek szoktanak, s az többi között valamennyi exercitiumot egy oskolás ló szokott tenni, per formam oly rendesen s szépen véghez vitte.

Votam az operára, az holott az Furiosus Rolandot

repraesentálták. — Voltam az comediára, az holott sz. írásbeli historiát azaz Athaliát repraesentálták.

Párizstól — Strassburgon és Regensburgon át — Bécsig.

1717. febr. 27. Indultam ki Párizsbúl. — Márcz. 2. Értünk Châlons sur Marne nevű városban, ki is egy első várassa Champagnenak, az holott az portékákat vizsgálták meg: ha nincsen-é tilalmas portéka között? — Ez az város az Marne vize mellett vagyon situálva, régi kőfallal körülkerítve; az házak igen alkalmatlanul vadnak építve, fele fából, fele pedig fejtér krétaköbűl; az útczák rendetlenül vadnak.

Nancy; az város kettő: ó és új, az ó földtöltéssel vagyon erősítve, az új pedig csak kőfallal kerítve, jól lehet azelőtt az f. francia király megerősítette volt földtöltésekkel, de egy idő múlva levonatta az bástyákat. Az f. lotharingiai herczeg az ó-városban lakik. Az palota régi, irreguláris, s düllő-félben vagyon. — Saint Nicolas du Portban az kocsirúl leszállottunk, curiositas kedvéért az Szent Miklós püspöknek dedicált templomot megnézni, az holott az rapportum szerint sok miraculum az szent intercessiójára történt, az mint mostan is vagyon elég jele: ugymint vagy három szekérre való rabok-lánca, béklyója, csincsérje, betegek mankója és holmi reliquiák az kőlábakon felvadnak függesztve. — Zabern az régi mód szerint csak kővel vagyon körülkerítve; ebben az váraskában vagyon az strassburgi ercepüspöknek egy szép palotája.

Strassburgban voltam az lovagló iskolát megnézni; innen kijűvén pedig mentem az cathedrális templom tornyát megnézni, az kiben is mig csak az kétharmad részire felmegyen az ember, hét vagy nyolczszáz fok garádicson kell az embernek felhágni; ki is mind az tetejéig faragott kőből, minden fa nélkül vagyon építve, oly mesterséggel és oly czifrasággal, hogy majd egy miraculumnak mondhatja az ember, mivel mindenfelől által-

¹ Châlons-sur-Marneról, Nancyról, Saint-Nicolasról, Zabernről, Strassburgról bővebbet Csombánál.

láthat az ember rajta egész tetejéig; az felső részin pedig az toronymnak az hova fel nem mentem mind az nyolcz szegletin egy egy tekergő-grádics vagyon, az kin az egész tetejéig felmehet az ember. Ugyanebben az toronyban vagyon az többi nagy harangok között egy ezüst, ki is az várasé, s nem tartozik pedig az templomhoz. Az templom bóthajtásos, nem felette igen nagy. Ugyanebben az templomban vagyon egy óra, az ki is az egész planétáknak napról-napra egész cursusokat mutatja, s egyéb mesterségeket viszen véghez: úgy mint egy kakas, ki is az óraütés előtt szól, egy oroszlán ordít, tizenkét órakor az tizenkét apostolok egymás után kijüvén, egyet-egyet ütnek az harangon, egy angyal az mensurát veri, az másik pedig az fővény-órát, kit is az kezében tart, felfordítja; az hétnek pedig mindegyik napján egy egy planéta, az ki az napot jelenti. szekéren jön ki: úgymint vasárnap az nap, hétfőn az hold, kedden Mars, szerdán Mercurius, etc. Ugyanebben az templomban vagyon egy szentelt kút, az kívül szentelt vizet mérnek. Az templom ezelőtt az lutheránusoké volt, de mióta az francia király birodalmában vagyon, az f. király az pápistáknak adta.

Az város igen erős földtöltésekkel vagyon körülvéve az mostani fortificatio szerint, az citadella pedig majd egész Európában erősebb. Ugyanezen az nap az egész fortificatiokat megjártam s az többi között egy bástyában voltam egy nyolcz kövü malomban,¹ az mely malom mindennap kétszáz német forintot ingredientiaúl ad az várasnak s egy zsák búzát. Az váras az régi mód szerint fele kő, fele pedig faépületekből áll.

Ulm.² Ez az váras respublica s birodalma pedig nem kicsiny, az mostani methodus szerint regulariter fele föld, fele pedig kőbástyákkal duplázva vagyon körülkerítve; egyfelől azaz észak felől hegyek vadnak mintegy stuczlövésnyire mellette másfelől pedig az Duna mossa az kőfalait. Az váras eléggé nagy, az házak irregulariter, az régi mód szerint fele kőből, fele pedig fából

¹ A danzigi tizennyolczkövü malomról lásd Csombornál Danzig leírását.

² Ulm, a württembergi Dunakerület fővárosa a Duna mindkét partjág, 34.000 l.; a Münster tornya 106 m. magas.

vagyon építve; az útezák is irregulariter vadnak. — Délután voltam az parochialis templomban, ki is az lutheránusoké; az templom s úgy az torony is igen szép épület, kiváltképen az bóthajtás igen magassan két sor köoszlopokra felépítve.

Neuburg.¹ Kövel kerített kis váraska, az Duna partján magasan vagyon építve, s capitális az neuburgi palatinatusbeli fejedelemnek. Az hajórúl leszállván, voltam az templomokat és az fejedelem palotáját megnézni, az holott semmi curiositást nem láttam, mivel az palota régi, rút épület, hanem az jezsuitáknak collegiumja és az temploma kiváltképpen, a ki igen szép és gazdag, egészen rajzolásbúl stukaturábúl állván.

Regensburgban² az cathedralis templomot s az várast megjártam, a mikor szinte a processio lett volna, az holott is több patientst azaz a kik az kereszteteket s lánczokat hordoztanak, láttam; voltanak többen háromszáznál. Az város az Duna partján vagyon; az útezák igen rendetlenül s úgy az házak is építve vadnak. Az város Bajorországban vagyon, de az imperiumhoz tartozik; az holott is örökké az imperiumbéli tanács vagyon, s úgy az királyok ambassadorjai is szoktanak lenni.

Itt ez vár mellett vagyon az Dunán által egy kőhid, az kit is az ördög csinált egy kőmives-legény az maga mesterével való felfogadására, az kinek is az három állatot, az ki először általmégyen az hidon, odaadgya; s minekutána az hid meglett volna, az legény egy kutyát, egy disznót, egy kakast hajtott által az hidon maga előtt; az ördög látván maga megesalattatását, az kutyát ugyanaz hidon elszakgatta; az kőmives mester penig látván, hogy hamarébb kész lett légyen az hid, hogysem az ő tornya, az toronyrúl fővel alábocsátkozott s úgy ölte meg magát desperatiojában. S az hidon lévén, láttam kőbúl kifaragva az mesterlegényt ugyanaz hidon, az kőmives mestert penig ugyan kőbúl kifaragva, azon az

¹ Neuburg, város Schwaben bajor kormánykerületben 8000 l.; 1503—1799. Pfalz-Neuburg fejedelemség székhelye volt.

² Regensburg, latinul Ratisbonia, csehül Ržezno, Ober-Pfalz bajor kormánykerület fővárosa a Duna jobb partján 37.000 l., ősrégi város. 780. óta püspöki székhely, 1663—1806. a német birodalmi gyűlés székhelye.

helyen az toronyban, az honnét fővel leereszkedett; s az torony, ki is az cathedralis-templom tornya, azoltátúl fogvást félben áll. Az templom belől bóthajtásos, s kívül s ugyan belül igen szép.

Innen mentiünk Donaustauf¹ (Dumstauf) nevű faluban, ki is az bajor hercegehez tartozik. Az falu az viz partján vagyon, s az faluban egy magos kősziklán vagyon egy pusztá vár, kit is Gusztáv Adolf svéd király pusztított s hányatott el.

Passau,² ki is fejedelemség, az fejedelem pedig ecclesiastica személy, s imperiumbeli fejedelem. Ugyanazon estve az egész várast és templomokat megjártam. Az város igen rúthelyen az hegyek és kősziklák között vagyon situálva, az utcák és az házak igen rendetlenül vadnak, s az város nem igen nagy; kétfelől két folyóvíz; egyfelől az Duna, másfelől pedig Inn nevű folyóvíz, ki is nagyobb az Dunánál, szakad össze, másfelől pedig egy völgyről egy Ilz (Ilec) nevű folyóvízecke, az kiben is gyöngyöket halásznak, szakad bé az Dunába. Az város mellett egy hegyen egy vár vagyon.

Linz.³ Az város az hegyek között vagyon situálva; az város nem igen nagy, de szép; az házak igen szép architecturával vadnak építve. Az városban egy seminárium templomocskájában voltam, az mely is az betlehem-béli templom formájára vagyon csinálva, az kiben is egy Szent-Felix nevű martyr egész csontjait (kik is mint reliquiák tartatnak az templomban), gyöngyökkel és drága kövekkel felczifrázva láttam. Az város felett pedig egy hegyen, ki is az városhoz tartozik, egy vár is vagyon és az város már Ausztriában vagyon.

Matthausenen alul az hegyek között kellett két veszedelmes helyen⁴ általmenünk: az Duna igen kes-

¹ Donaustauf, mv. Oberpfalz bajor kormánykerületben, 1200 l., közelében Stauff-vár romjai, továbbá a Walhalla.

² Passau, város Nieder-Bayern bajor kormánykerületben, 16.000 l.; püspöksége — melynek oly nagy szerepe volt a magyarok megtérítésében — 783-ban alapítottatott. Vára jelenleg börtön.

³ Linz, Felső-Ausztria fővárosa a Duna mellett, 43.000 l.; a Miksa-féle 32 toronyból (ezek a város megerősítésére szolgáltak) má már csak 5 van meg.

⁴ Greimnél.

Magyarország és a magyar nemzet története kezdettől fogva szoros kapcsolatban állott a balkánfélszigeti népek és államok történetével; a magyar hadak az egész középkoron át megfordultak a Dunától és Szávától délre fekvő országokban; a magyar seregek másfél századon át a szerb, bolgár, rumén és boszniai hadakkal együtt közdöttek a félhold világuralma ellen; Hunyady János (Janko Szibinjanin), Kinizsy Pál (Knez Pavao), Szilágyi Mihály (Mihail Szvilojevics), I. Mátyás király (Kralj Matjazs) a fekete sereg (cserna vojszka), stb. hőstetteit tömérdek délszláv népdal és népmonda dicsőíti még napjainkban is; a magyarok emlékét számtalan szerb, bolgár, stb. okirat, kronika, fölirat örökitette meg, szóval nincs földrészünknek olyan vidéke, melynek multja jobban érdekelne bennünket, mint a Balkánfélsziget, kivált még ha hozzávesszük, hogy nemzeti létünk halhatatlan védői két ízben ott találtak egyedül biztos menhelyet.

A Balkánfélszigetről szóló régi magyar útleírásoknál előforduló adatokat nemcsak az illető országok nyelvén irt eredeti művek, hanem személyesen szerzett tapasztalataim alapján is, lehetőleg tüzetesen és alaposan megvilágítani igyekeztem.

Borsos Tamás.

1613.

Borsos Tamás (született 1566, meghalt 1633 után) Báthory Gábor portai követe volt. Útleírása különösen azért érdekes, mivel ő említi először a bolgárországi selyemtenyésztést (az eddig ismert legrégibb adat 1640-ből való), szól ezenkívül a dunai kaviárról, a bolgár várromokról, Balkán hegységről stb.

Útirány: Fogaras, Tirgovist, Nikápoly, Balkán, Kyrkilisze, Konstantinápoly.

Szöveg: Erdélyország történeti tára II. köt. 235—240.

Jutottunk Tirgovistre die 27. április, 1613; ott igen nagy tisztességgel fogadának, mert ugyan nem vala ezért Radul vajdának igaz az szive Báthory Gáborhoz; sok főbojárok egész udvar népével jöttek vala ki előnkbe és nagy becsülettel kísérének bé az szállásra, igen tisztességgel, bőséggel gazdálkodtatott az vajda az szállásunkon; másnap nagy tisztességgel főfő lovakon vitete bé Balassi urammal udvarhoz és úgy lőn szemben velünk; harmadnap maga palotájában az melly az Jalomicza felől vagyon, megvendégele, az hol én igen részeg voltam, hogy csak alig vihettem az oláh lakást az szállásra, ott valóban okádtam.

Ez az 'Tirgovist'¹ igen szép helyen vagyon — té-

¹ Tirgovist, hajdan Oláhország fővárosa, a Jalomicza m. 10.000 l. (virágzása korában 40.000); 20 temploma közt van egy igen régi katolikus egyház is. Nevezetességei: a régi fejedelmi palota romjai, az arzenál stb. — Baksics Péter, ki 1640-ben

ren; mellette igen szép folyóvíz megyen alá, az kit ők Jalomiczának hívják; dél felől mellette igen szép szőlő-hegyek vagynak, az kiben igen jó borok teremnek. Igen nagy mezőváros; ház ugyan igen sok vagyon benne, csakhogy igen rút oláh formán esínált házak, mint Erdélyben az mineműi disznópajták az jó időben valának, csak olyanok, de sok gazdag áros nép lakik benne.

Indultunk ki Tirgovistről die 1. maji; jutottunk Nikápolyba az Duna mellé 4. die maji, az hol mulattunk usque ad 8. diem ejusdem mensis maji. Itt is alkalmason vendéglettek, de főképpen itt olly felettébbvaló jó édes borok valának, hogy én nem ihattam jól benne az nagy édességétől és erejétől; szinte akkori, ott az Dunában fogott új tokkal, tokikrával igen jóllaktam, az útra is vittem vala egy öreg fazék tokikrát,¹ az zsidók is hoztak vala ajándékon két igen nagy sós pozsárt, kinek az nagyobbikát Balassi uramnak adtam.

Ez az Nikápoly² szinte az Dunaparton vagyon; az

utazott Oláhországban ezt írja Tirgovistről: „A fejedelmi paloták nem valami fényesek, de azért elég kényelmesek. A fejedelem udvarát hatalmas kőfal veszi körül, vaskapuját erős torony védi, hol éjjel-nappal őrt állanak. A palota mellett a folyó közelében terül el a vajda kertje. A katolikusok templomában általam mondott misén jelen volt egy magyar kapitány is, ki igen jól beszélt latinul. A szakadárok száma 20,000 leginkább oláhok. Itt igen sok görög kereskedő tartózkodik; ezenkívül szerbek és bolgárok is szép számmal találhatunk; a török zsarnokság elől sokan menekülnek a vajda udvarába, mely nagyobbbrészt szlávokból áll. A szakadároknak 60 templomuk van. A nagy templom és a főzárda egészen ólommal van fődve.

¹ Itt a kaviárról van szó, a kaviár ma is jelentékeny keresetforrását képezi az Alduna melléki lakóknak.

² Nikápoly, bolgárul Nikopol, a középkorban Nicopolis ad Istrum, járási székhely, a szvistovi kerületben, a Duna jobb partján, csaknem az Olt torkolatával szemben, 5000 l.; rohamosan hanyatló város. — Baksics Péter (1640) így írja le Nikápolyt: 1640 okt. 9-én az erős falakkal körülvett Nikápolyba érkeztem. A vár a Duna partján emelkedő hegyen áll, hatalmas ágyúk és tornyok védik, törökökön kívül senkinek sem szabad benne laknia, a Duna tulsó partján is áll egy őrtorony, ez már Oláhországban van, azonban mintegy hat mérföldnyi területtel együtt a törökök. A város mellett két nagy folyó ömlik a Dunába, u. m. Bolgárországban az Oszma, Oláhországban pedig a Magyar-

vára vagyon igen nagy erős oldalon, kősziklán. Az városa vagyon: egy része alatta, egy igen rút gödörben, ocsmány helyen; egy része mellette nagy szörnyű oldalon, az hova szekérrel semmiképpen nem mehetnek, hanem minden élelt fát, mit egyebet, számaron, öszvéren, lóterében, vizet tömlőkben hordanak a városba szélyel; az várost Mihály vajda mind elégette volt, még most is nem épült jól meg; az várat is megtörette volt egy darab helyen; volt az sáncza az szőlőhegy felől nagy hegyen, az hova látni mentem vala; de az várat mégis meg nem vehette volt.

Nikápolyból elindulván, az Dunától fogva másfél nap igen szép mezőséget mentünk, ki hasonló az erdélyi Mezőséghez, csakhogy bezzeg közel sem olyan kövér föld, mint az erdélyi Mezőség, hanem sovabb vizetlen. Azután nyolczad napig rettenetes rút, iszonyu havasos, kősziklás, erdős völgyes hegyes helyet mentünk, az hol csak egy városra is nem találtunk; azt hívják Novák havasának. Az Dunától fogva az havas aljáig való falukban igen sok selyemszaró bogárfiakat találtunk az szállásokon, kiket csak akkor költöttek vala ki,¹ az ki mind olyan vala, mint az igen apró zöld hirnyófiú.

Itt az Balkán (Novák²) havasának az végében vagyon egy szép természetesség szabásu föld, kinek úgylátszik, hogy az hossza is vagyon két magyar mérföld, az

országból jövő és az egész Havasalföldön átfutó Olt. — Nikápoly igen élénk kereskedést üz sóval, fával, hallal, gyümölcsessel, szarvasmarhával, stb. A külváros igen terjedelmes, házaí azonban nem valami szépek, többnyire téglából valók, vagy fából épültek, a háztetőket nád és fű fűdi: a katholikusok temploma tizenkét lépés hosszú, hét lépés széles és az említett hegybe van vájva, sem ajtaja, sem ablaka nincs. A törökök ezen templomcskát megszenteltelenítették, ugyanis istállóul használták, egy raguzai kereskedő azonban már helyreállította.

¹ A bolgárországi selyemtenyésztésre vonatkozó eddig ismert legrégibb adat 1640-ből való, ugyanis Trnovo körül említetik. A jelen század közepén jelentékeny virágzásnak örvendett, azonban mintegy 17 évvel ezelőtt a külföldről behozott betegség folytán csaknem teljesen tönkrement, de 1885 óta ismét fejlődésnek indult.

² A Novák elnevezés eredetéről lásd Komáromy János utleírásánál a II. fejezetet.

szélessége is annyi; annak az közepin vagy on az császárnak egy szeraja — azaz császárszállása — noha messze vagy on Konstantinápolytól; de néha az császárok oda mennek mulatni, vadászni. Az rusesuki (oroszesiki) út szinte itt egyezik meg az nikápolyi úttal, sőt az derék út innet Drinápoly felé Jambolira mégyen, onnat jobb kézre hagyja egy napi járó földdel Drinápolyt és Babára mégyen, azt az az rettenetes derék országúta Konstantinápolynak az egész Európából az szárazon; de mi áltabb útra mentünk, hogy már az kyrkkiliszei útra, de a rettenetes iszonyu kősziklákra. — Voltunk itt die 15. maji; ebben az szerajban mi meg sem szállottunk; ez eddig még mind Bolgárország határa.

Die 16. maji jutottunk Eszkipoliszra, az hol megháltunk; itt szökék el az Balassi uram szakácsa; itt is igen jó borok valának és az Balassi uram gazdája az Balassi uram szolgálait mind vendéglette, hogy inkább valami bántása ne légyen; de annyit használta szegény vele, hogy az gazdát is nyakon köték az törökök az szakácsért — hogy az város népe inkább megkeresi az szakácsot — és nyakon kötve hozák Kyrkkiliszébe, de abban semmi nem kele, hogy az szakácsot meghozzák, hanem ugyanebben szégyenekre is el kelle eresztetni az gazdát s az szakács is oda lön.

Ez az Eszkipolisz¹ volt régen az Görögország határa Bolgárország felől, az ki régen igen erős kolcsos város volt, de most pusztában hagyta; hanem alatta vagy on egy oldaltan egy kis mezőváros az kiben görögök laknak; ez az pusztá vár igen rettenetes nagy kősziklák tetején vagy on, hogy az ki tova az tenger felé Szilivri (Cilibria) felől mégyen, meglátja tizenkét magyar mérföldről az hegyet várostól, az melly kősziklás rettenetes havasok, elkezdvén azon az Eszkipoliszon nyúlnak fel az Feketetengerre, az melly havasokat most parasztul hívnek Kyrkkilisze havasának; az régi historiákban hívják ezeket: montes Thraciae.

Onnat elindulván die 17. maji jutotunk Kyrkkili-

¹ Helyesebben Eszkipolosz vagy Erekli, a hajdani Heraklea, falu Kyrkkilisztől északra, Drinápolytól északkeletre, Iniadatól nyugatra, a Teke Dere közelében. Eszkipoloszt Sebesy Ferencz is említi (1652).

szebe,¹ egy nagy török városba, az melyet az görögök régen hívtak: Quadraginta Ecclesiának; az is török városban szép város, ettől az várostól fogva Konstantinápolyig semmi tisztességes emlékezetre méltó úton, városon nem jártunk, hanem csak igen rút ocsmány erdős, köves útakon mentünk.

Jutottunk bé Konstantinápolyba die 22. maji. Igen nagy pompával, tisztességgel vinek bé minket; ő maga az csausz-pasa is és az mellett az császár mellett járó két seregnek két fő agája jöttek ki előnkbe sok csauszokkal. Azt mondják felőle, hogy Kendi Ferenczen kívül, erdélyi követet senkit olyan nagy tisztességgel, semmi időben nem vittek bé az Portára, mint minket, az kinek bizony mi is igen örülünk vala.

Az császárral löttünk szemben die 29. maji az tengeren túl Ázsiában az Üszküdar² (Iszkider) mellett való kertiben; az császár ül vala egy szép nyári házban; vala rajta vont ezüst mente, esonka újú és dolmány is olyan vala előtte; vala az nyári házban alatt az földön egy igen szép sok szegü fejér mármánykőből csinált esekme, az kiben hugyozott fel az szép viz tizenkét esőből és ismét ugyanott elenyészett. Az nyári ház körül valának számtalan sok külömb külömbféle virágok és gyümölesfák; abban az kertben láttam először arkiesoknak is az fáját, kiben az úton ettem is, de elég rosz gyümöles.

Ez nap lőn szemben az császárral az flandriai³ követ is, de azt előbb vivék bé hogy nem minket; az igen sok számu ajándékokat hoza az császárnak, de inkább mind azon föld: azaz bokályok, fazék, tál, tányér vala: réz gyertyatartó, aranyas ládák, alabárdok, bársonyos székek, egy néhány véggel selyem műv: azaz atlasz kamuka, csemelye; egy gálya orrára való igen nagy

¹ Kyrkkilisze, görögül Szaranda-ekliszie, bolgárul Lozengrad, város. Drinápolytól keletre 15.000 l., köztük igen sok podoliai zsidó; a lakosok sajtot és kedvelt édességeket készítenek.

² Üszküdar, a nyugateurópaiaknál Szkutari hajdan Chrysopolis, Konsantinápolynak ázsiai külvárosa 75.000 l.; az előkelő törökök kedvencz temetkezési helye.

³ Itt a holland (törökül filemenek, ebből flameng) követ értendő.

kristály gyertyatartó lámpás; úgy ítéltem, hogy noha kevesebb vala az mi ajándékunk, de azoknál mind többet ért volna s szebb is vala.

Mikor általmenénk az tengeren csak alkalmas hab vala, de mégis nékem az fejem az hab hányás miatt elszédüle; sem általmenet, sem visszajövet nem nézhettem szélyel az tengeren,¹ hanem az hajó szélire borultam le és rettenetesen okádtam, hogy csaknem kifordult az bellem is, azaz hogy semmi purgatio inkább meg nem purgálhatott volna, mint ekkor az tenger habja megpurgála.

* *

Szabó Nagy Ferencz, ki 1614-ben járt Konstantinápolyban, eként ír az ottani keresztényekről: „Ide feljegyzem: ott a katholikusoknak vagy pápás keresztényeknek hány templomok vagyon Galatában és benn Konstantinápolyban. Ebből megértheti az a ki akarja: hogy a török senkit sem hitiben, sem pedig templomában nem háborít, hanem ki-ki lássa, mit vall, tartsa azt: de másnak békét hagyjon, senkit ne csufoljon s ne disputáljon, mert ha körmön érik, meghal érte; csak adja meg az adóját a császárnak és tartsa azt a mit akar, senki nem erőlteti arra erőszakkal, hogy törökké legyen.

Ott azért Galatában Konstantinápoly mellett a tengerszakadék vagyon, közöttök egy olasz város volt, kik mostan is ott laknak nagy békességben, de azért elegy vannak a törökkel. Mostan immár a törököknek is vagyon mecsetjek, de a keresztények is békével viszik templomokban végbe isteni szolgálatjokat minden innepnap és vasárnap, s a törökök is az ő mecsetjekben. Annakfeleltette egyéb nemzet is, úgy mint: görög, örmény, zsidó és georgiánusok — kiki az ő rendjét tartja.

¹ „A tengeren is megbetegszik az ember, nemcsak a földön; a hajóban a szüntelen való rengetés hánykódás a főt elbódítja, a gyomrot felkeveri és úgy kell tenni, valamint a részeg embernek, a ki a bort meg nem emésztheti, a szegény gyomromnak is olyan nyavalyában kellett lenni vagy két első nap, de azután úgy kellett ennem valamint a farkasnak,” — írja Mikes Kelemen 1717-ben.

Sebesi Ferencz.

1652. és 1657.

Sebesi Ferencz, II. Rákóczy Györgynek követe, járt Lengyelországban, a kozákoknál, a Balkánfélszigeten. Kisázsziában stb. Szól a Balkánhegységben felállított dobolórökről, a rodostói gyapottermelésről, a Dardanellákról, az azok bejáratánál levő szigetekről stb.; említésre méltó, hogy ő volt az első magyar utazó, a ki Rodostót leírta.

Utirány: Rusesuk, Razgrad, Csalikavak, Dobrol, Karnabad, Kırkilisze, Konstantinápoly, Rodostó, Gallipoli, Lapszaki, Tenedosz.

Szöveg: Monumenta Hungariae Historica, első osztály, XVIII. kötet, 115—116, és 519—520.

1652. szept. 24. Az Balkán (Novák) havasán által, hálтам az közepin Cs'likavak¹ (Csalakova) nevű faluban; ott nagy szerencsér marada az szekerem, mert az bialok, az mint kötözték az rúdhoz, szintén az legnagyobb meredekjén az rúd végéből való vasat kiránták és az szekér hátra indula; ha az szekér-szolga az földben nem akad vala, oda vesz vala az szekerem.

Szept. 25. Az másik részen által az Novák vára mellett, mely pusztá, Kamesik² (Kamgsi) vizen által,

¹ Csalikavak falu a sumeni járásban. Szimpert (1699) így ír róla: „A lakosok túlnyomólag görög vallásu keresztyények, kik igen jószívűek, de földhöz ragadt szegények, házaik pedig nyomorult viskók“.

² Bolgáruul Kamesija.

melyet magyarul Korbács vizének hinak; az havas alatt vagyon Dobrol (Dobrolire), az havas tetején mind az két részre dobolnak.¹ — 26. Háltam Karabunáron, ezt az kozákság² felverte volt.

Faki,³ annak félő útja vagyon, tolvajos; nyárban erdőt kell menni mindaddig, az hegy tetejéről látszik az Feketetenger, ott is vagyon dobos az havas közepén, vagyon ott is egy pusztá vár az hegyen az falu mellett.

28. — Eszkipolyra,⁴ annak is az hegyen nagy vára volt, de pusztá, 7 esztendeig víttá az török; igen nagy helyen fekszik, erős hely volt; Boros János urammal megjártuk; nem is láttam soha nagyobb helyen való hegyen várot. Görögög birták; bolgárok lakják; igen jó bor terem ott.

Okt. 3. Konstantinápolyba. Tizennégy csasz jött előnkben, az kik bekisérték. Az erdélyi háznál az főkövet szállott; de az három követnek másutt adtak egy háznál szállást.

* * *

1657. okt. 20. Indultam el Konstantinápolyból az füvezérhez. — 23. Mentem Rodosto (Rodus) nevű városra⁵ az tenger mellett; Rodostot törökül Tekirdaghnak (Tekerdagnak) hívják; igen szép szőlőhegye van; az gyapotot is bőven vetik ott. — 24. Mentem az nagy tolvajos hegyen által az tenger mellett Kavak ra; ⁶ ott van az tengerben két hegyen, egyiken erős klastrom, 80

¹ Brown E. (1669) Elaszona és Turnavo közt (Teszália) látott és hallott a hegytetőn ilyen dobost: „Igen magas hegyre kellett felmennünk, melynek ormán egy öreg ember dobot vert annak jeléül, hogy utasok vagyunk, tehát nincs mitől félni”.

² A kozákokról lásd Z. Mikes Kelemen útleírásában a második fejezetet.

³ Faki vagy Fakija, falu a szliveni területben (Délbolgárország), a Fakijszka Reka mellett.

⁴ Eszkipoliszról lásd Borsos Tamást.

⁵ Rodosto, törökül Tekirdagh, bővebbet Zágoni Mikes Kelemennél, ugyanott a gyapotról is; itt csak azt jegyzem meg, hogy a „gyapot” — miként ez jelen útleírásból is kitűnik, — régi és nem gyártott, tősgyökeres magyar szó.

⁶ A gallipoli félsziget elején.

görög kalugyer lakik rajta; szőlőhegye is szép; az kit mivelnek és szántanak rajtok. Az tenger ott szoros ott kezdetődik az Boghaz;¹ az lovakban, szolgákban ott hagytam volt. Vára is volt régen az hegyen, ki most pusztá.

Okt. 25. Gallipolira² ebédre; töröktől neve Gelibolu (Gyelepoli), város, vára is van, nagy portus; ott költöztem az tengeren által, hat mélyföld az szélessége, tengeri; túl Csardak³ nevű város van. Háltam Lapszaki nevű⁴ városban az tenger mellett. — 26. Boghazhiszar, ott vagyon két vár,⁵ az kit Boghaznak hinak. Egyik túl az tengerparton, másik innét, egymással általellenben. Sok lövészszerszám benne, az miatt nem jöhet az olasz feljebb az tengeren Konstantinápoly felé; hanem az török az mellett száll táborban és sánczot csinál az tengerparton s azt oltalmazza.

27. Az táborban; az fűvezér tábora hol volt, ott vagyon folyóvíz,⁶ az mely jó az ázsiai hegyek közül, a mellett szállnak táborban és azt oltalmazzák, hogy az olaszok édes vizet ne vihessenek; nagy szép darab mező van, az tenger környüle két felől, másfelől az ázsiai havasok.

Boghcsaada⁷ (Bakesada) nevű vár az szigetben, ott az tengerben, mely szigetnek hatvan mélyföld az kerületi, tizennégyezer szőlő vagyon rajta, főbora terem; egyfelől az tenger Egyptom felé megyen, másfelől elterjed Velenceze felé és széllyel.

Az Imbrosz⁸ (Imroz) havasa is az tengerben nagy

¹ Helyesebben Bahr Szefid Boghaz, vagy Ak Deniz Boghaz, a nyugateurópaiaknál Dardanellák, az ó-korban Helleszpontosz.

² Gallipoli, töröktől Gelibolu, a bizancziak alatt Kalliopolisz, város, 25.000 l.; 1357 óta a töröké.

³ Gallipolival általellenben a kisázsiai parton.

⁴ Lapszaki, az ó-korban Lampszakosz, város a Dardanellák kisázsiai partján.

⁵ Kilid Bahr az európai oldalon és Csanak Kaleszi vagy Kale Szultanie a kisázsiai parton.

⁶ Mendere.

⁷ Töröktől Boghcsaada, görögül Tenedosz, török sziget, a Dardanellák bejáratától délre, 8000 l.; Dzsezair vilajethez tartozik.

⁸ Imbrosz, töröktől Imrosz, török sziget a Dardanellák bejáratától északnyugatra, 2000 l.

iszonyu havas, harmincz falu van rajta. Tizenkétezer tallért adnak; felét az töröknek, felét a velenczésnek. — Limno¹ (Limnje), az is az tengeren egy napi járó föld Tenedoszhoz; azon is vagyon hatvan falu, háromezréz mélyföld az kerülete; ezt vítta az török, hogy ott voltam.

Okt. 29. Parancsolta az vezér, hogy Tenedoszra menjek; mert ő ott volt, azt építteté, mivel az olasz puskaporral felhányta volt. Oly szélvész támada, csak az Isten oltalmazta, hogy el nem sülyede, fel nem borítá az kaikot, kikben voltunk. Tizenkét tengeri mélyföld az tenger szélessége ott.

¹ Limno (Limni, Stalimene), az ó-korban Lemnosz, török sziget, 15.000 l.; a bighai (Kisázsia) szandzsákban.

Rozsnyai Dávid.

1665—1670.

Rozsnyai Dávid (szül. 1641., megh. 1718) Apaffy-nak egyik legkiválóbb diplomatája, ki bejárta az egész Balkánfélszigetet, volt Kandiában (1669—1670), Lengyelországban (1672) stb. Legbecsesebbek Kréta szigetéről szóló adatai, továbbá a tengerészeti dolgokról — árapály, világítótoronyok, stb. — tett följegyzései.

Útirány: Szofia. Tatarpazardzsik, Filippopol, Drinápol, Szilivri, Konstantinápoly.

Krétai utazás: Brassó, Pitesci, Szofia, Larisza, Negroponte, Kandia; — visszautazás: Kandia, Dia, Milosz, Negroponte, Szaloniki, Drinápoly, Bukarest, Erdély.

Szöveg: Monumenta Hungariae Historica, második osztály, VIII. kötet, 282—310., 337—340. és 504—510.

1665. jun. 29. Szofiából megindulván az vezérrel, jul. 1. jövének igen szoros havason,¹ kinél szorosabbat addig nem láttam, innél kiérvén egy vizecske mellett eljövének által igen szoros helyeken Szarembej² (Szarhan Bágh) nevű török falu mellé, az holott nem igen jó helyen hálánk.

Jöttünk Tatarpazardzsikra³ (Patárpazánra), alkalmas

¹ A Dervend- vagy Traján-kapu, erről bővebbet Sándor Pálnál.

² Falu a tatarpazardzsiki kerületben.

³ Tatarpazardzsik délbolgárországi kerületi város 16.000 l.; a Maricza balpartján, a vasút mellett. 1485-ben alapított; hajdan igen jelentékeny kereskedelme volt. A környékén századok óta virágzó rizstermelésről lásd Sándor Pál útleírását.

városocska, kilencz vagy tiz mecset lehet benne, itt várt bennünket urunk étékfogója.

Jöttünk Filippopolba,¹ az nagy hirü Sándor születésének helyébe. Bémenvén az városba az havasföldi Spotna szállására; töltöttünk igen jó bort, négy oszporán okáját. Ennél szebb helyet Törökországban alig láttam, négy hegyekből álló hely, egymásután rendiben állanak az hegyek, de az szélsőn úgymint legnagyobbikon ház nincsen, azután vagyon már csaknem akkora hegy, ezen vannak már az alja felé házak; az két hegy között mondják, hogy volt az Sándor lakóhelye; az harmadik majd mindenkinél legkisebb, hegyesecske, egy kápolna vagyon az tetején, régen várat mondanak lőtnék rajta lenni; az negyedik hosszacska élszabásu, ezen vagyon két felől az város jobb része, Maricza² nevü folyóvíz vagyon mellette az keresztény nyelven, törökök penig Meridzsének (Mericznek) mondják; mint az Nagy-Küküllő akkora víz lehet, szép fahíd áll rajta.

Jöttünk által Hermanli³ (Hartyman) nevü falu, az holott szép híd és mecset vagyon, ugyanaznap jöttünk által az Musztafa-pasa csináltatta hidon is, kinek mását nem láttam szépségből, két szekér egymás mellett elfér rajta, alkalmas hosszú is, de kenyeret nem találánk benne, hanem eljövénk egy kis vizecske mellé megvonók magunkat, mindazonáltal az faluból egy palaczk bort hozattunk.

Jöttünk be Drinápolyba, az vezér ez nap, Musztafa-pasa köprüszübe. Erkezett az vezér Drinápolyhoz

¹ Filippopol, bolgárul Plovdiv, törökül Filibe, kerületi székhely (Délbolgárországban), 1878—1885 Kelet-Rumélia fővárosa volt, a Maricza mindkét partján, 34.000 l. (Szofia csak 31.000, 1885-ben). A város fekvése páratlan szépségű, kereskedelme igen élénk.

² Maricza, Délbolgárország főfolyója, a Rila hegységben ered és 300 kmnyi folvás után Enoszuál az Egei tengerbe ömlik. A bolgár nemzeti indulóban is emlittetik a Maricza: „Zúg a Maricza,“ stb. („Sumi Maricza, okrvavena, placse vlovicza ljuto ranena“). A Maricza ó-kori neve Hebrosz.

³ Hermanliról, Musztafa-pasa-köprüszüről, Drinápolyról bővebbet br. Vratisláv (1591) utazásánál (Régi utazások Magyarorsz. és a Balkán télsz.).

közel, innét alattomban egynéhányad magával bejövén az császárhoz. Jött be nagy pompával Drinápolyba, kimenvén elejében sok urak, kadik és császár csauszi, csausz pasával együtt. Jövetelének rendi az mint eszembe vehettem így volt: az pasák renddel egymásután, kiki maga hadaival és czifra udvarával, voltak kilenczen pasák. Ezek után az vezér daliái, ezek után ugyan az vezér szemén szaracziái, ennél jobb had alig volt köztök, lehetett ez több kétezernél. Ezek után az császár és vezér főember szolgálai, négyen-négyen egy rendiben az magok szolgálival. Ezek után az császár és vezér csauszi, itt az császár csausz-pasája kimenvén az vezér eleibe megkaftányozák nyusztossal. Ezek után mentek mind kadi kontyos főírástudó emberek, közte ment az réz-effendi is; ezek után az vezetéki, úgymint két igen szépek, vezetékek után két fő-kadi, kik után négy diván-ülő vezérek, ezek után egyedül egy nagy zöld kontyos, ilyen konty több nem volt, talán az mufti lehetett, ezután az fővezér tiszta fehér mentében, igen szép nyuszt vala alatta, pejlovon ül vala, mellette is egy főtörök hasonló mentében, de kontya másféle vala, hadi forma tán mint a vezéré, utána a feles muzsikások lévén, feles hadak is valának, kik az császár háza előtt nagy rendet állván, bemene az vezér köntös csókolni, holott megkaftányoztatván igen szépen kijöve, lóra ülven kísérik az sátorba; omnibus computatis lehetett tizennyolcz vagy talán húszezer had. — Itt az pompát nézven az szoros-ságban mondá egy török Matocsi uramnak, hogy gyaur, kinek visszamondván, csaknem rosszul jára, mivel sok török hallá.

1665. aug. 1. Elérkezék az német császár ő felsége követe, kinek nagy pompával elejébe ment az császár csausz pasája, az csauszokkal együtt, solenniter behozák, az táboron hozván által az sátorok között útat csináltak az vezér sátora mellett vivén el, hogy ő is nézhesse, onnét alá az császár házai alatt el, kit az császár is nézett. Volt nyolcz vezetéke igen szépek, ki német nyereg, ki török, az német nyergek követek voltak; két igen szép hintók és egy lektika, üvegesek, ezekhez lovak, hámok elég czifrák, ezeken kívül voltak hintók magokéi, lehetett kétszázad magával az követ, kiknek lehetett

ötvene vont aranyban, de török foszlán formán voltak mind, mentéjük mind veres, süvegek is, mind megint, harmincz kengyelfutói, kiknek is tizenketteje vont aranyban, ezüst alabárdosok, trombitások négy, mind ezüst arannyal trombitájok. Dob magyar formán kettő, egy lovon maga az követ igen szép nyusztal bélett vont aranyban vala kócsag-toll az süvegében. Császártúl küldetett igen szép szürke ló alatta, széles szerszám, töltött czafrang.

Elérkezék a német császár ő felsége követe azzal a pompával, melyet arra a végre és alkalmatosságra készítettek vala, majd harmadfélszázad magával. Veres magyar galléros suba lévén rajta, adhaerensei is majd mind inkább veresben lévén, egy kornyétája, dobja, trombitási is lévén együtt trombetákkal, kiknek beérkezésére mi is eléállánk, a kik akkor ott Drinápolyban valánk, elnézvéen beérkezését s elhaladását a török császár filegoriája előtt, mivel ott kell vala elmenni a császár láttára, noha a követ a császárt nem látta; tisztességes seregekkel ment vala ki eleibe a csausz-bassa majd három órányi járó földre a német követ eleibe, mikor a császár filegoriája előtt elméne a követ, szép vezetékek valának előtte talán öt, külömb külömbországbeli lovak igen drágán felöltöztettek, majd mind köves szerszámokkal.

A török császárnak hozott ajándékok között itt ezúttal egyéb nem vala napfényen, az egy hintón kívül, mely igen czikornyás vala és német formára készített; mindazáltal ha annál drágábban készült is az ilyen, mind csak abban a setét színű reservatoriumba veték bé, az hol pro raritate szoktáb tartani, benne nem járnak, ezzel is úgy bánának.

A mig Drinápolyban valánk a német főkövet a nagyhirű Mihály kőhidjának a mező felől való végén, egy nagy vezér-ember házánál lakott. Ezen hid ezen városban a régi Adrianopolis kőkerítésénél csak közel a Tundzsa¹ nevű folyóviz felől való kapu előtt kezdődván, hét helyen mégyen által, a fundamentuma félig mind faragott kövekből csinált boltozattal a megirt nagy vizen addig pedig a közü a szárazon és continuo vagyon, kétfelől a

¹ A Tundzsa Drinápolynál ömlik a Mariczába.

karfája is mind faragott kövekből lévén, úgy hogy sem ember, sem lovas, sem szekér arról le nem eshetik, le sem dülhet, szélességén két szekér egymás mellett, s azok mellett kétfelől két lovas elmehet vala, hossza a mennyire két terhényi paska elszolgálhatna, ha nem több; ennek közepin egy szépen emelt oszlopon ki van faragva nagy recommendatioval decadentiákra az oriens.

Ezen követ magyarosan is jár vala, szakála is szép fehér vala, circiter hat esztendeig lakván a portán.

Mentünk vala ki az mezőre az császár kiszállását nézni, de elhalada márol, ez nap vezetékek az elefántot, kinek az hátán szép flegoriácska vala, öt-hat ember elfért volna benne, az nyakán ülven egy ember, az ki mestere volt, az társai pedig körülötte gyalog, némelyik egy darab fával ütötte ha restelkedett. Ezt az állatot az anyja tiz esztendeig szokta az méhében hordozni.

Ment ki az császár a sátorba nagy pompával: elsőben elmenvén az hadak, ment utánok az jancsár-aga, azután császár csauszi s az főember-szolgák az magok cselédivel, ezek után az fővezér vezetékje; azok elmenvén, jöttek az császár vezetéki két renddel, azok voltak 25; ezek után voltak az vadászó mesterek, volt nyolcz pár is mind veresbe öltöztetve, szép mesterséggel teve hátán ülven mesterével együtt, az kik is mind veres bársonyban voltak. Ezek után jöttek az divánülő vezérek, utól az fővezér és mufti ketten. Ezek után az császár előljáró vezetékek, kilencz vezetékek igen szépek utánok az császár,¹ ki is hosszú vékony ábrázatu, nagy orru, nem szép s nem is igen fekete, középember, vala zöld vont arany nyusztal béllett subagalléros rajta, barna lovon ülven, utána jobb keze felől fehér nyusztal béllett mentében vala az szeretője, szép ifjú legény, azután ketten az sziliktar fegyverhordozó s az csuhadár ruháira való gondviselő, ezek után ketten-ketten az császár ifjai, kik hetvenöten szoktak lenni, mind kétfelől leeresztett üstökkel, ezek után az többi is ki szpáhi, ki micsoda; kik után a császár muzsikási; zászló öreg volt nyolcz, utána sípos öt vagy hat, trombitás nyolcz, dobos tizenkettő, ezinczin kettő. Ezekon kívül másféle dobosok vol-

¹ IV. Mohammed.

tak, négy tévén igen nagyok, kétfelől leeresztve, ezek alkalmasint bőgneek vala.

1665. aug. 30. Indultunk Drinápolyból Konstantinápoly felé, az nap jöttünk Hafsza¹ (Havsz) nevü török faluba, mely három mélyföld Drinápolyhoz. -- Jöttünk Burgasz² nevü török faluba, mely öt mélyföld Hafszához, általjöttünk egy Eszkibaba³ nevü török falun, holott igen szép mecset vagyon, czifra is mellette.

Jöttünk által Szilivri⁴ (Szilivája) nevü szép török városon, mely keresztények idejében igen szép volt és erős, az tenger parton; az nap értünk az tenger mellé, estvére jöttünk hálai egy Bagadosz nevü görög faluba, az hol igen jó bort ivánk fejért. — Szept. 8. Értünk be Konstantinápolyba.

Eljárók követ urammal az Jusztinianus császár csináltatta templomot, mely külön-különbféle márványkövekből építettett, vagyon öt külső rézkapuk, vagyon belső két nagy kapuk, egyiknek ezek közül megette vagyon az templom falába odacsinálva az Noé bárkájának deszkájából nagy darab, egy kicsit én is vájtam vala. Vagyon más helyett benne egy oszlop alján nem tudom micsoda kő, igen szép, síma, fekete színü zöld, ki mindenkor izzad. Ennek mind oldala, alja, padimentuma, boltása, mind külön-külön márvány.

Voltunk az oroszlanynál is, kik közül hárman valának együtt egy házban, külön-külön helyen kötve, vékony vaslánczezal. Vala más helyben egy igen nagy kötelen félig bojtos, az nyaka sebes vala, setét helyen vala ez. Vala egy párducz igen szép más helyen, ennek nyaka dereka meg vala kötve; vagyon annyi farka mint az oroszlanynak; vala egy hiuz is, de igen lator, vala egy pézsma-macska is, de ez annál is latrabb vala, egy vas kalitkába vala. Ezeken kívül valának farkasok, rókák, melyeket annak idejében mulatságnak okáért az császár előtt szaggattatnak el.

¹ Hafsza, Burgasz, Eszkibaba, Szilivri, stb. városokról bővebbet: Br. Vratiszláv (1591) útleírásában („Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten“).

² Helyesebben Lüle Burgasz.

³ Vagy Babaeszkizi.

⁴ Hajdan Szelimbria.

Az német követ Konstantinápolyba bémenvén lakni, ott is ezen követ urat nagy pompával acceptálák, szállítván a Lupuj vajda tengerparton Fener¹ (T'ener) kapunál lévő házaiba, honnan nem messze lakván az én uram és a főtolmács, sokszor beszélgetnek vala együtt. — Szemben lön azért a régen készült pompával a német követ a török császárral Konstantinápolyban, nyusztal béllett kaftánynyal felkaftányoztatván, adhaerensi is mintegy ötvenig megkaftányoztatának, mindenkor a csausz-pasa kisérván fel s alá ezen német követet szép pompával, valamikor a császárral s fővezérrel szembe lesz vala. Itt nem illik vala a német követnek szolga házához (a fővezérhez) udvarkodni menni, de a török a sok sárgát, vendégséget nem sajnálván, gyakran mégyen vala hozzája. Ez alatt a tracta alatt a német császár török deákja Hartman nevű, egykor egy utcán, egy lépcsőn menvén által papucsban, a más végén is egy jancsár szembe jövéen s a lépcső közepén összetalálkozván, egyik sem akara megférni, össze-gidizé a jancsár a németet, ez is tudván törökiül. vissza, melyre a jancsár egy dsidát ütván a hasába a németnek, estvére meghala, a jancsárnak nyomát sem veheték.

Az császárral is csakhamar szembe lönk; ugyanakkori egy készüllettel s pompával lön szemben a franczia király követje is, holott a divánülő vezérek látható, a török császár láthatlan praesentiájokban, asztalhoz ülénk; ezüst asztalokat rakván mindenik sessiókra a párosan ülő vezérek eleibe, de a fővezér eleibe legnagyobbat tőnek, de idegen nemzetek követe is oda szokott ülni és mind a conferentiára s mind a gazdai kinálkodásra nézve ott szokott enni, holott is egyúttal hárman ülénk: a fővezér, a franczia követ, a mi Paskó követünk.

Ezen a póczon elég étek fordul meg, de azt amely szaporán hozzák, olyan szaporán viszik, mihelyt az étket leteszik és int a vezér,² mely kinálást teszen, ugyanakkor belé is nyúl a tálba, akkor vendég úr is, ha kell csak

¹ A Fener vagy Fanar nevű városrész a hirhedt fanarioták főfészke; a fanariotákról lásd Mikes Kelemen útleírását.

² A török udvari ebédről bővebbet Z. Mikes Kelemennél az I. Fejezetben.

hozzálásson, mert ott bizony nem várakoznak, hane mihelyt a fővezér törli az újját, mindjárt viszik s má tesznek helyébe; a tálak, melyekben az étket hordják mind mértében nevü Damaszkuszban készülő cseréptálak két-háromszáz talléros egy-egy. — Hivatta vendégségb. az kajmekám az német követet, nagy pompával ké hajóval jöven utánok, dob-trombitaszóval, ágyúlövéssel, mely megtérvén az vendégségből, visszajövőben az maga muzsikási muzsikáltak.

Mentünk sétálni hajón fel az Feketetengerre az Boghazon,¹ mely Boghazban vagyon négy kövár, együtt kettő egymással átaellenben, másutt is kettő hasonlóképen. — Elsőben úri ember Börvárát,² mely vár első csinálmanya az töröknek. Ennek a helyét keritette volt be az török az elmetélt tehénbőrrel, ennek átaellenében vagyon más vár, melyet hínak Anadolu Hiszarnak; ezekben egyikben-egyikben lehet hús vagy húszonöt álgyú apróstól; férne el benne talán négyszáz ember, ezek lesznek egy-egy kis mélyföldre Konstantinápolyhoz. Ezen felyül vannak más két várak egymás ellenében, ugyanaz torokban ezek is, az nevek törököül Kavak.³ ezekben is egyannyi álgyú lehet, ezeken felyül csak közel kiérni. az torokból az széles Feketetengerre.

Kiérkezővén az torokból, bal kéz felől az hegyoldal on egy torony⁴ vagyon kőből rakva, százharmincz lejtés az magassága, ezen fenn három lámpás vagyon, kettő kétfelől az teteje mellett vannak csinálva, kinek egyikébe beleférne öt vagy hat ember, az tetejében legnagyobb lámpás, melynek az kerekcsége huszonnégyszögletes kristályból áll, két kristály lehet három arasz, az magassága penig öt renddel vagyon az kristály egymáson felyül, legalább beleférne tíz ember; ez lámpás arra való, hogy éjszaka az setétben messzünen jövő gályák útjokat erre tudják vezérleni, mely ha éjjel megaluszik, az arra rendeltetett ember, gondviseletlensége miatt megszokott ölettetni. Ittlétemben a gondviselő igen vén ember lévén,

¹ Helyesebben Isztambol Boghazy, a Boszporusz török neve.

² Rumeli Hiszar, vele szemben Anadolu Hiszar.

³ Rumeli Kavak és Anadolu Kavak. — Mindezekről bővebbet Br. Tóth Ferencznél.

⁴ Rumeli Fener a Feketetenger bejáratánál.

azt hallottam tőle, hogy ezt a tornyot Sz. Miklós csináltatta volna, kinek most is teste alatt ott fekünnék, melynek nagyobb bizonyására most is gyertyát égetnek alatt, mely gyertyát alatt elsőben ha meg nem gyújtánák, az felső gyertyák az lámpásban nem éghetnek; mely próbált dolog lévén, ennek előtte való időkben az lámpásban való égés corumpálódott az egyszeri dologért, melyért az akkor gondviselőt meg is ölték.

Elhez csak közel az tengerben az kőszikla tetején egy alabástromból csinált oszlop¹ vagyon, mely három darabból áll, vassal foglaltatott, alatt az virágok alatt irás is vala, de az régiség miatt elkopván, nem olvashatám el, sietvén az nevemet két betűvel felirván reá, hounét meredek lévén, igen nehezen jöheték le.

Visszajövéen szállánk ki az tengerpartra az császárnak egy igen szép kertéhez, mely már Ázsziának mondatik, de ide nem eresztenek be; alább jövéen, jövének Üszküdar² (Üsztyüidár) nevü török városba, itt egy kicsinyt falatozánk s jövének az Leányvárba,³ mely az tengerben vagyon, itt is egy igen erős torony vagyon, melyben egy kút is vagyon, de azt mondják csak az esővízből áll.

Imét átaljövén az tengeren az császár lakó-házai mellé, itt igen nagy és szép álgýúkat látánk, kiváltképen három oly volt, hogy egy kissé meghajolván benne ülhetett ember, az többi is valóban nagyok. — Ide csak közel levő egy kapu ki a császár házáitól, az kapu felett oly halesontokat láttunk, hogy talán csak szélessége az fejének két arasz héjával ha volt, háta gerinczebeli csonatok igen nagyok, oldalesontjai lehettek két-két öl, de még sok eltörött volt benne. — Ide is nem messze egy szép kút, vize jó innya és hideg, mely felől az keresztények oly hiszemben vannak, hogy esztendőt által egyszer megmosdván benne, hogy bínek az esztendőkiek elmosattnak.

¹ Az úgynevezett Pompejusz oszlop, melyről bővebbet Mikesnél és Br. Tóth Ferencznél.

² Üszküdarrról lásd Borsos T. útleírását.

³ Leányvár, törökül Kyz Kuleszi, a tengerből kiemelkedő sziklaszirt, régi váromladékkal s világító-toronygyal, a frankok Leander tornyának nevezik.

Jöve be az császár¹ Konstantinápolyba elég pompával, kevés lovas haddal, feles janicsársággal, lehetett tizezer jancsár. Rend ez volt: elől elmenvén az urak főember-szolgák, ki-ki udvarával, jöve utána a jancsár aga, eltakarodván az jancsárság, jövének az vezér csauszi, ezek után az omeriták zöld patyolatosok, ezek után a császár csauszi hét rendben, ezek közt viszik az császár négy lófark zászlóját, kik után feles kadik menvén, jöve utánok az vezér és mufti egymás mellett. Ezek után az császár feles vezetéki, mely vezetékek után viszik az leopárdokat egy-egy tevén, kit aranyos matériába, kit bársonyba öltöztetve, kik után más kiváltképen való kilencz pajzsos igen szép vezetékek, kik után viszik az alkoránt zölddel bevonva egy tevén, utána más tevén az császár székit, mely is igen szép, azután két nagyúr egymás mellett, kik után a császár; vala pedig veres vont aranyban, nyusztal bélletben, galléros, közép konty az fejében, három toll benne, oldal felé ketteje feláll az tetejével, az első közepen elől alá van szegezve az tetejével, igen szép medáljokban állanak, két felé van aranylánczcal az medálj szegezve, mely is mind gyémánttal rakott, az nap barna lovon ül vala, igen szép kövekkel kirakott szerszám, utána egyedül megyen az szodomitája, ezután mennek ketten az fegyverhordozó és csuhadár, az fegyverhordozó jobbkéz felől, mely oly kardot viszen utána kövekkel rakottat, kinek mását soha sem láttam, ezek után ketten-ketten egymás mellett az egész császár udvara, kik is inkább mind fejedelmi szerszámban vad-

¹ Ilyen császári bevonulásnak igen érdekes leírását olvashatjuk Brown E. (1669) útleírásában: „Mihelyt a Nagyúr megjelent, azonnal örömrivalgásban tört ki a nép. Az útczákat kitisztították, minden utcaszögletre jancsárt állítottak, hogy a szultán mindenütt akadálytalanul haladhasson el. A csauszok lóháton legelől mentek; azután jött 24 főudvarnok gyalog. A Nagyúr mellett két oldalról két főjancsár volt, kik bot végére kötött tollbokrétát viseltek. A tollak fehérek, nagyok, szélesek és mintegy ölnyi hosszúak voltak; ez a tollbokréta magasságánál fogva napernyőül és legyezőül szolgált. Mögötte igen szép lovakat vezettek, azután pedig azok következtek, kik a párnákat és vánkosoakat vitték a mecsetbe.“ Ez Lariszában történt, hol Rozsnyai D. is jelen volt.

nak, tizenkét zászlót visznek utána, feles muzsikások, szpaiság is egyéb hadak is vannak utol kísérek.

Löttünk szemben a császárral, az francziát követel, egyszersmind az szekereket is az adóval együtt magunkkal, az ajándékkal rendet állván az császár rostélyos tornya előtt, honnét midőn megnézegetné az ajándékot, elvevén és letiltetvén, ennünk adának; az jancsárságnak azután elkezdvén az fizetést renddel-renddel zászlónként, kinek végezeti után éteket hozának, holott az vezér enni adván az követeknek, magával éven egy asztalnál az franczia követ, az mi követünk pedig az kapitány pasával csak közel, ugyanott azon házban, minekutána öttek volna. kihozák az követeket kaftányozni, megkaftányozák az francziát s talán tizenöt vagy tizenhatod magával, magát nem nyusztal béllettel. Minket is megkaftányozának hatan, noha tizenkettő lött volna szokás, de így levén rendbe állánk, az vezér bement az császárhoz.

Ment ki az ordu, mely annyit teszen, mint tábor piacza az sátorokhoz, itt mindenféle mesteremberek külön-külön az ő seregekkel, pompával s dobszóval és egyébféle muzsikaszóval az császár filegoriája előtt elmenvén, mindenféle mesterember az ő mesterségek szerént való dolgokat ott meg szokta mutatni külön-külön mindenik sereg megállván, az császárt meg is szokta áldani, onnét aztán kiméggyen az ki táborra való; az ki pedig honmaradó haza-oszolnak. — Azon az napon zsidónak, görögnek, minden névvel nevezendő nemzetségnek, még az cigánynak is estig szabad zöldben¹ járni és kontyot viselni. Legelől szokták vinni az kenyeret az kenyérsütők, kalácsot és egyebet, utána mindjárt az húst az mészárosok, ezek után mindenféle mesterek, az mely mesterek kevesen szoktak lenni, három-négyféle is egybe áll; utól viszik s mennek az szántóvetők, legutól szalmát visznek, azután semmi sincs.

*
*
*

¹ T. i. ruhában.

Kréta és a görög szigetek.

1669 októbernek vége felé megindulék Brassóból Havaselvében Pitesci¹ felé által a Dunán Nikápolyba,² onnan által a Szofia magas havasán, találám elől Mikes Kelemen uramat, ki a császártól Jenisehrből jő vala, ezelőtt nem sokkal szegény Gyulai Tamás uram meghalt volt egy Turnavo³ nevű görög faluban; én is beérkezvén Jenisehrbe,⁴ honnan egy úti-levelet vevén continuálom útmat, de valóban meguntam vala a sok havasokat hágni midőn azért érkeztünk volna egy Stephanía nevű görög városba vetekedünk vala: a két portus közül melyik felé fogjunk, mivel csak a malváziai⁵ és negropontei két híres portusról indulhat vala az ember Kandia felé a vizen gályákkal és nem kaphatunk vala igaz és valóságos hirt, hogy melyik helyen találunk hamarébb Kandia felé induló gályát, de mivel a malváziai út kivált Korint táján igen félelmes vala, a nehéz pénz is nálunk lévén, nem merénk arra fogni, hanem mintegy két mérfölddel Korint mellett elmenénk Negroponte nevű portusra tartván.

Bémenénk Negroponte nevű erős városba, kit szultán Szolimán vett volt meg, ki is szigetben van ugyan, de oly közel a szárazhoz, hogy kölhíd van bé a száraztól általcsinálva igen erősen, mely oly kölhíd, hogy gályák járhatnak el alatta, igaz dolog, hogy hol az árbóczfának által kell járni, ott felvonós fahíd van a közepén.

Itt⁶ láttam a hid mellett egy malmot, melyet a

¹ Pitesci város Ruméniában az Ardzsis folyó mellett.

² Nikápolyról lásd Borsos Tamás útleírását.

³ Turnavo, város Tesszáliában Larisszától északra.

⁴ Görögül Larissza, Tesszália fővárosa, 14.000 l., a Szalamvria mellett, 1881 óta a görögöké. — Rozsnyayval egyidejűleg Larisszában tartózkodott Brown Eduard is, kinek remek útleírását lásd „Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten“.

⁵ Napoli di Malvázia vagy Monembazia város Lakoniában, híres bortermelés. — Érdekes tudni, hogy a magyar „malozsa, mazzola“ a Malvázia helynévből származik.

⁶ Negroponte, ó-görögül Euböa, újgörögül Evvia, vagy Evripo görög sziget, 3575 □-km., fővárosa Egribo vagy Chalkisz, az itteni tengerszoros csak 65 m. széles, már Kr. e. 410-ben

tenger hajt, négyszer fordulván meg a tenger egy éjjel s egy nap, úgy hogy reggeltől fogva napkelet felől, ismét déltől fogva estvéig napnyugt felől, estvétől fogva éjfél felé ismét napkelet felől és éjféltől reggelig ismét napnyugt felől való folyásával hajtja azon malomnak a kerekét, mely malomkerekek a tengernek abban a folyásában oly láb alatt vannak, hogy az úti gályáknak ott kell elmenniök és azon kerekeket mikor gályák érkeznek mindenkor be szokták vonni csuda mesterséggel, hogy az úti gályák szépen elmehetnek. Ott létem alatt ezen malmot sokszor csudálva nézem vala.

Innét előttem indulván Zólyominak egy követő Kandiába a fővezérhez, nem igen messze viheté követését, mert ura egészségéért megivá a tengert, mely szomorú casus nem kevésbé ijesztett vala meg, mivel nékem is arra kell vala mennem, de mivel periculum vala in mora, Isten hírével neki fogék. Midőn azért egy kisedet hajót találtam volna Kandia felé, tehát valami nehezen megszegődém véllek, hogy ötöd magammal vigyen el Kandiában de így is úgy fogadának be, hogy csak magam üljek fel a széles helybe, a többi pedig eselédim a büdösben, elég tetves helyben.

Érkeztünk be decemberben Kandiában, melyet volt már másfél hónapja, hogy megvett volt a török, feladván a bennevalók, mivel nem volt elég praesidium benne. A hely nagy, mint másfél Szeben lehet akkora, bástyái három rendben vannak, az árkon kívül valók csuda formában, a föld színénél alább csipkésen voltak mesterséges csinálmányúak; ezenkívül a hol mezőt gondolt volna ember látni, a föld alja majd két arasznyi puskalövésnyire mind porral volt megrakva, még pedig három renddel egymás hátán, a mely miatt sok török veszett, ugyan több, mint a lövés miatt. Ezeken a bástyákon belől az árka volt, széles ugyan, de nem szélesebb az fogarasi ároknál, de mélyebb száraz árka van, ezeken belől vannak már a regularis derék bástyák, kikhez hasonlót csinálmányban soha sem láttam, nagyok és rettenetes vastagok, csoda kőből bëllettek, mert nem

építettek hidat a tengeren. Most a tengerszoros a hajókat áteresztő mozgó hiddal van áthidalva. E szoros az árapály feltünő szabálytalanságáról híresedett el.

omlott, hanem csak belément a golyóbis; ezekről oltalmazták a vár árkan kívül való alacsony bástya alatt. Ezek között oly volt egy, hogy bizony könnyebb volna Fogarast megvenni, hogysem ez egy bástyát, fehér bástyának híják, ezen nem is esett lövés, mivel értésére esett a törököknek, micsoda készüllettel van.

Ezek közül a regularis bástyák közül vettek meg egyet, ott ment be a török, porral hányatván fel, mely bástya volt a tengerparton, a hol félni sem tudtak, Velenceze felől való részen, mivel egy olasz szökött volt ki, s az mondotta meg a vezérnek, hol víjja, mely olaszt halálra tartottak benn, másnap meg akarták ölni; éjjel elszöktették ki a törökök közé, ez miatt veszett Kandia. — Ember benne semmi sem maradt egy zsidónál egyéb, ez is lopva egy lyukban maradt meg, annál is inkább semmi egyetmás, mindent elvittek belőle; maradt volt ugyan ezer akó peszmét,¹ kit Panajottinak az főtolmácsnak ajándékozott az vezér. Álgú elegyestül maradt több három száznál, vittek el többet hétszáznál.

A mely bástyát megvettek volt a törökök Veres-bástyának híjják. A pasák közül senki el nem esett, hanem egyéb közrend mind lovas, kiváltképen gyalogság igen sok, száma nélkül. Öt felől vítták. Vagyon egy torony nevű bástyája, mely a tengerbe be van csinálva, rakáson, töltésen mennek belé, ez is erősebb Fogarasnál, tovább lőtték félesztendónél, még sem vehették volna meg, ha a várat fel nem adják, a portust inkább oltalmazta, mint a várat.

Ezek a regularis bástyákon kívül voltanak ismét harmadik rendbeli bástyák, az leirtaknál mind magasabbak, úgy hogy mindkét rendbelieket ezeken kívül oltalmazhatták; ilyen volt minden két regularis bástya között egy-egy s ezek mellett mindenütt egy-egy czejtház.

Ezek a belül volt már a város,² temploma annyi, hogy egy városban annyit nem láttam, az nagyjait az

¹ Helyesebben pekszemet = kétszersült.

² Kandia vagy Megalokasztro, Kréta (törökül Kirid, úgörgörögül Kriti) sziget fővárosa, a régi Herakleion helyén, földnyelven fekszik, a kormányzó székhelye, 12.000 l.; kikötője beiszaposodott, erődítvényei még a velenceiek korából valók; a törökök 1669. szept. 27-én foglalták el.

császár és vezér csináltatta s más úgy rendelé mecsetnek; portusa kicsiny van, hatvan-hetven gálya nehezen fér el benne. Kivül hozzá egy ágyúlövésnyire csináltak volt a törökök egy földvárat, melyet neveztek volt Madie várnak, azaz bosszú úzó vár, ebből obsideáltak volt lente, de ez nem sok ártására volt. Megvévén az török Kandíát, amazt elhánytatá.

Nékem szállást benn Kandiában adának és mig ott lakám, eléggé járák a várat belül és kívül, melyhez hasonló kézzel csinált erősséget én soha mást nem láttam, mert ennek három renddel valának az ő erősségi, úgy-mint legbelől valának oly magas bástyák, kikről az rajta kívül való erősségeket oltalmazhatja vala és ezek valaholott valának, mindenik mellett külön-külön czejtházak valának. Ezeknél küljebb másrendbeli erősség vala, szokás szerént való regularis nagy bástyák, kikhez hasonlókat mind nagysággal s mind magassággal nem láttam; mely bástyák sem téglából, sem kemény kőből csináltattak, hanem ugyanott termett oly esudálatos lágy fehér kövekből valának építetve, hogy az lövés ellen semmit romol vala, hanem az golyóbis csak bele hal vala; ezek nagyságokkal olyak valának, kiken egyiken-egyiken három vagy négy száz ember bőven forgolódhatik. Ezeken kívül vala az nagy, mély és széles árok viz nélkül, ennek az ároknak az külső szélénél, a hol az béllése szokott lenni az ároknak az föld színénél és az béllés tetejénél alább oly esudálatos titkos bástya-forma erősségek valának köröskörül, hogy azt az ellenség nem hogy láthatja, de sőt valamig reá nem bökken vala, nem is remélheti vala létét, harmadrendbeli erősség ez vala.

Mindezekon kívül, az hol már akárki is szabad mezőnek ítélheti az földet, tehát az föld alja köröskörül az árok mellett, majd egy puska lövésnyiig kívül az árkon, puskaporral vala megrakva, úgy hogy a hol csak tiz, húsz ember is az ellenség közül megcsoportozik vala, az ég felé repitik vala szárny nélkül, mely miá az város kívül nagy darab helyen az mező úgy fel vala hányattatva, hogy a ki nem tudta volna az dolgot, város és pinczék helyének ítélhette volna méltán. — Én benn voltam szálláson az várban az Panajotti házá-

nál, melyet vett volt hétszáz talléron egy templommal együtt holmi görög papok számára. Hat hétig voltam ott.

1670 febr. közepin válaszom lőn az fővezértől és Isten kegyelméből megindulék vissza 16-án, az nap jöttem Dia¹ nevű szigetbe, mely 12 mérföld Kandiahoz, 17-én helyben voltunk, mert szelünk nem volt; 18 án jöttünk Malmak nevű szigetbe, mely 120 mérföld a megirt Dia nevű szigethez; 19-én jöttünk Milosz (Milos) nevű szigetbe,² mely hatvan mflđ, mert rosz szelünk volt; 20-án jöttünk Negroponte (Nigropolis) torkának szélébe, mely 70 mflđ; 21 Negropontébe, mely 80 mflđ; jöttünk egy rosz kerületbe, azon torokba; jöttünk csavarólag a torok végeig; jöttünk jó széllel Kasszandra³ nevű szigetbe; febr. 29. kiszállottunk Szalonikibe,⁴ holott találtam Boér Zsigmond uramat; itt mulatnom kelle a mig lovakat véteték, mivel egy lovunk sem vala; egy kevés iszkofiumot is vettem vala, mivel legolesőbb ott, levelét harmadfél talléron és így elkészülék, kiindulék Drinápoly felé, holott megnyugodván harmadnapig, onnét is kiindulván evezék vala Erdély felé, a mint lehet vala. Isten kegyelméből általvergődvén az Dunán és Bukarestre érkezvén, ott találám Antal vajdát, ki leizene, hogy szemben akar velem lenni, ne siessek. Lovát küldvén alá, felvitete tisztességesen és beszélgetvén velem sokat kérdezősködék tőlem, kitől elbúcsúzám és útatam continuálám Erdély felé.

¹ Dia vagy Sztandia, kis sziget a kandiai kikötővel szemben.

² Milosz (Milo, Melosz), görög sziget, 3500 l.; 66 □-km. ter. Itt találták a világhírű miloszi Vénuszt, mely jelenleg a párizsi Louvrebán van.

³ Kasszandra félsziget, a szalonikii és kasszandrai öblök között.

⁴ Szalonikiről lásd Br. Tóth Ferencz utazásának IV. fejezetét.

Sándor Pál.

1687—1688.

Sándor Pál (szül. 1664, megh. 1710 után), 1687-től 1690-ig portai követ. Szól a Konstantinápolyban elhunyt magyarok sírjairól, a török ünnepekről, Filippopolról stb. Útiránya a belgrád—konstantinápolyi útvonal. — Legérdekesebb adata a bolgárországi (Tatarpazardszik) rizstermelés fölemlítése.

Szöveg: Magyar történelmi tár. XIX. kötet 186—206.

Ide csatolom még Konstantinápoly leírását, melyet egy névtelen 1688-ban könyvalakban adott ki, a benne foglalt adatok kétségtelenné teszik, hogy az illető névtelen eredeti tapasztalatok után irt, azaz szemtanu volt.

Szöveg: Constantinápoly Várossának és az ahhoz tartozandó részeinek rövid leírása. Lőtséu Anno 1688.

Igen ritka régi nyomtatvány, csak három példánya ismeretes.

1687 okt. 24. Indultunk Szofiából, hálai jöttünk Amhet pasa palánkájára. Itt láttam egy igen szép vendégfogadót, kit ez az Amhet pasa építtetett volt. A közepin volt egy cseszme. A han egészen ónos volt. Én s mások is úgy conjiciáltunk hozzá, ezer erszény pénzzel épülhetett csak könnyen. — Ihtiman¹ (Iktimány), ez is jó kis falu, elég körösztennyel és törökkel.

Értünk Dervendre² (Köz Dervendre), ebben a mai

¹ Ihtiman, járási székhely a tatarpazardsziki kerületben, 3500 l.

² Dervend vagy Traján kapu.

útunkban láttam a mezőn egy helyen olyan meleg forrást, hogy a halat és tyukmonyot belevetették, s megfőttek szemünk láttára. Ezen a szálláson alól Tatár-pazardzsik felől láttam riskását¹ elsőben aratva kalonyájában s aratatlan is. A riskásatörőmalomban is; két kőből csinált küllője volt.

Tatarpazardzsik² (Tatár-Vásárhely) vagyon olyan mint Szofia; olyan vendégfogadót láttam benne, hogy kétezer ember elszállhatna benne;³ nagyobb és tágasabb volt Amhet pasa palánkájánál, de az mégis rendesebb és csinosabb volt, mindenik ónnal fedettek voltak.

Filippopol.⁴ Ez volt Fülöp királynak a Nagy Sándor atyjának lakóhelye. A kösziklára felmentem, a Fülöp király várának kőfalait nehült láttam nagy kösziklán volt építve. Igen jó város Szofiánál és Tatarpazardzsiknál jobb.

Musztafa-pasa köprüszü.⁵ Itt olyan szép hid vagyon a Mariczán (Mirissen), kit ez a Musztafa pasa építtetett volt, hogy mását nem láttam, hossza mind faragott kőből való.

1687 nov. 14. értünk be Konstantinápolyba. — Voltam a keresztény temetőben s láttam Béli Pált, Lutsch Jánost a szebeni polgármestert, Szalánczi Istvánt, Domokos Mihályt (a mint elolvashattam), Zólyomi Dávidot hol fekszenek. A többen mind kő vagyon — de Zólyomin semmi nincsen, csak mint olyan áruló érdeme szerint temettetett. Kálnoki Bálintot egy szántóföldbe temették, a temetést szántják s valóban jó búza is vagyon rajta.

Szultán Szolimán császárt az Eyubban⁶ (vagy mint

¹ A rizstermelést a törökök már a XV. században meghonosították; 1878-ban az autonóm kormány betiltotta, de újabban ismét nagy lendületet vett.

² Tatarpazardzsikról lásd Rozsnyait.

³ A karavanszerajnak igen érdekes leírása olvasható Br. Vratizslávnál lásd „Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten“ 208—210 l.

⁴ Filippopolról bővebbet Rozsnyaynál.

⁵ Az itteni nagy hídrol Vratizsláv (1591) azt mondja, hogy 404 lépés hosszú és az ívezetek száma 22.

⁶ Az összes konstantinápolyi mecsetek közül ezt tartják legszentebbnek. Ez a róla elnevezett külvárosban az Aranyzarv belső végének déli oldalán látható.

a magyarok híjják szent János templomában) kardot kötven az oldalára, császárrá tölték, a hova a tengeren ment vissza, pedig a város között igen nagy pompával lovon jött, csak kadi ment előtte kétszáz. — A fővezér és a mufti a császár előtt mentek. A kajmakán pedig Köprili-Oglu a vezér előtt a több vezérekkel együtt. A császár után mentest a szeliktár a császár fegyverét vitte; köves és aranyos szerszámu vezetékje volt kilenczig való.

A törökök ramazánja azaz böjti kezdődött, mely egy egész holnapig szokott tartani. A böjtök pedig ez: egész nappal sem esznek, sem isznak, azután egész éjszaka vendégeskednek.

A császár a fővezérrel együtt igen fényes pompával kimentek. A Mohamed irását és zászlóját két felöltöztetett teven elől vitték. Azután a császár ment; mindenkinek, mindenfelé a fejét hajtván, utána a maga udvara népe; vezetékje volt 12, hintója 8.

Volt a törököknek kurban-bajramjok; ma Istenért kiki értéke és tehetsége szerint alamizsnát osztogat. De nekem még sem adott senki semmit is. A császár, császárné és császár anyja is feles johokat vágattak ma, a mint hallom, a mások lelkekért.

A császár divánja szokott tartani négy nap: szombaton, vasárnap, hétfőn és kedden; a követekkel is vasárnap vagy kedden szokott szemben lenni; akár-miesoda nemzetből álló követekkel. — Az Aja Szofia dzsamihoz — azt mondják, hogy — a császár is adózik ezer egy pénzt napjában, törökül: bin bir akcsi.

Konstantinápoly városa felettébb nagy hely; az is igaz, hogy csak zsidó negyvenezer lakik benne; hát török, görög, franczia, belga és egyéb nemzetség mennyi lehet — ítélje meg akárki.

* * *

A következő lapokon olvashatjuk a fenntemlitett névtelennek „Konstantinápoly leírását“.

¹ A ramazánról és bajramról bővebbet Z. Mikes Kelemennél.

Konstantinápoly várossának rövid leírása.

Ez a város eleintén csak egy kis vár vala, azután hovatováb megépült és néminemüképpen neveztetett, úgy mint Aethusa, Antonia, Byzantium. Pausanias spartabéli király ennek legelső fundátora volt, de Severus császár rebellio miatt azt megrontotta, ezt megént Konstantin császár felépíttette és alkalmassint kiterjesztette, ki is az várost sok szép nevezetes templomokkal megékesítette, végtire imperiumbeli széknék helyhezttette és Új-Rómának nevezttette; az ő halála után Constantinopolis, contracte polis, az annyit téssen mint város, hivatattott, s onnan szokták az rómaibéli görögök midőn Konstantinápolyban menni akartak, mondani: Istim Polim honnan utoljára származott az ő nevezttetése Sztambul (Stanpol), kivel most is az törökök élnek.

Ez a város¹ fekszik éppen az végső Európának szegéletiben, mely magát a trácziaibéli Boszporuszban kiterjeszti. Az ő formája három szegeletes, kinek egy oldalát Propontisz, másikkját az tengernek hajlása, avagy partrév, harmadikkját pedig az föld béfejezi. Legnagyobb oldal az az Propontisz részérül, mert az Szerajtúl (Szerrailtul) fogvast éppen az Héttoronyokhoz vonódik. Az Szeraj építtetett az végső szigetetiben ennek az szegeletnek, mely az Propontisz és portus között merülte-

¹ A török uralom előtti Konstantinápolynak érdekes leírását olvashatjuk Tudelai Benjámin (1173) útleírásában: „Ez a görögök fővárosa és Emánuel császár székhelye. A város kerülete 18 mérföld, felét a tenger mossa, fele pedig a szárazföldi oldala esik. A templomok száma épen annyi, mint az év napjaié. A székesegyház közelében a hippodromnak nevezett tér és helyiség látható, hol a názáreti Jézus születésének napján nagyszemű látványosságot adnak elő. — A városnak kikötővájából, helypénzből és kereskedelemi adóból álló jövedelme naponként húszezer tallorra rúg. Az itt lakó görögök aranynyal és drágakövekkel feldíszített karnazsin- és biberöltönyökben járnak. Gazdagon fölszeríszmózott lovaikat pedig alig lehet megkülönböztetni a fejedelmekéitől. A görögök igen ügyesen végzik dolgaikat, a tudományokat is kedvelik, azonban élnek-halnak az élvezetekért. Mindenki saját lugasa és fügefája alatt étkezik. A renyhesség és élvezetek folytán annyira elpuhultak, hogy harcra teljesen képtelenek és inkább asszonyokhoz, mint férfiakhoz hasonlítanak.”

tik. Azon vár alatt egy lapos helyen az révparton látatnak, az gyönyörűséges szép várbéli kertek azon piacon, hol az régi néhai Byzancz állott. Az Propontisz más szegeletiben állanak az úgynevezett Héttornyok, az harmadik szegeleten az föld felé végső portusnál láttatnak Konstantin palotájának romlái.

Az Propontisz és Boszporusz között megtetszik az tengeri portusnak az szája, kit az természet minden mesterség nélkül az egész világban legszebbnek csinált:¹ mert az ő kerítésében tart legalább hatezer lépést, ezert az tágosságban és mindenütt elégedendő mélységgel, befoghat több tizenkétszáz öreg hajónál és mindenikébe mingyárt az révparról béléphet az ember, nem is kívántatnak azokhoz kis hajócskák, mint más portusokban. Mindenfelől békerítettett ez a nagy kolosos város nagy roppant erős kúfalokkal, az föld széléről duplán, néhol pedig megfaragott küből, néhol megint ígett téglából. Minden kerítés között nagy széles és mély árok vagyon. Az külső kerítésnek, avagy kúfalnak csak tizlábú magossága, kin sok tornyoscskák és bástyák vadnak, sok ágyú és közönséges lövő-ablakokkal rakva. Az másik kúfalon, kinek magossága fellyebb négy ölnyire, még nagyobb és magosabb bástyák vadnak. Az tenger felé nem szintén olly magosak az kúfalok, de erőssek és sok bástyákkal rakva, az mind az révpárt engedi, mert néholt bévonódnak mind az kétfelől vagy harmincz lépésnyire, kik között az kis bárkák avagy hajócskák bémehetnek.

Némellyek ilyen vélekedésben vadnak, hogy Konstantinápoly nagyobb volna Párizsnál Franciaországban avagy Kairónál Egyiptomban, de megesulatkoznak, mert azok között mindeniknél kisebb, némellyek pedig az kerítésének mondják tizenhatezer, ki megént tizen-nyolezezer lépésnek lenni. Noha nem mindenütt cirkálhatni a várost, de ugyan megpróbáltatott az, kicsiny két órácskával, mert hol lépésekkel hozzá nem fértek, hajócskával az többit végben vitték és midőn kerülni keztek hét órára vonták az órácskákat, midőn oda

¹ Bertr. de la Broequerie (1433) így szól: „A kikötőnél szebbet sehol sem láttam, azt hiszem, hogy ehhez hasonló nincs az egész keresztény világban“.

jutottak volna a hol keszték, tehát tíz órát találtak és így három órát számláltak a kerülésnek.

Annak a városnak legnagyobb erőssége áll az Gallipoli várossának és az Helleszpontusznak két résziről Dardanelláknak, Szesztusz és Abydusz nevű két derék várnak, meg az város felett két várnak, kit az Fekete-tengeri Tornyoknak nevezik megtartásában. Az hét partok, melyekből ez a város áll, az jövevényeknek távolról gyönyörűnek láttatnak, mert hovatovább közelgetvén, mind az útczák s mind az házak felyebb-felyebb látszanak vala, úgyannyira, hogy csaknem minden épületek (az sok cyprusfa között) ablakjaival tekinteteseek. Az házak héjazattjai megékesítették sokféle színű mesterséges csatornákkal, mely ékes külömb-külobb féle épületekkel és zöld árnyékozással, távolról mind szebbnek tetszenek.

De bėjövé az városba sokkal külömböz az kívül való ábrázattyátúl, mert nagyobb része csak faházak és alacson épületek, közönségessen nem magassabbak két contignationál, mert az török nemzet nem sokat költ az ű maga sajáttyára, de annyival inkább az közönséges épületekre igen költ, tudván ezt, hogy az ő maradéki nem szintén bizodalmasok az ő apjuk örökségének birodalmával, és minthogy az faházak az tűznek fészkei, sokszor meggyúladott ez a város. In anno 1452. sok ezer ház között az tűz ama híres nevezetes bibliotékát is, kiben 120.000 könyv számláltatott, megemésztette, ama kigyó-bűrével edgyütt, kinek hosszúságát tizenkét lábnyira mondták, kin az Homer Iliása arany betűvel beiratott volt. Azon felett az utszák sem tisztán tartatnak és minthogy szorossak azokon csak gyalog járnak, avagy lovagolnak.

Ugyanezen városban számláltatnak 700.000 lakosok,¹ kik között három rész török, két rész keresztény és egy rész zsidó, de néha az döghalál igen megkönnyebbíti ezt a summát. — Utczák közönségessen benne vadnak 3777: 5337 török mecsetek, 447 keresztény templomok, 418 vendégfogadók, 100 ispotályok, 895 feredők, 947

¹ 1885-ben 871.562, ebből 384.000 török, 152.000 görög 150.000 örmény, 44.000 zsidó, 5000 bolgár és 130.000 idegen alattvaló.

kútfolyások, 584 malmok, 20 piacok, 515 nagy iskolák. 1652 kisebb iskolák,¹ 22 város kapui, 6 a földszélen, 11 a portus felé, 5 a Propontisz szorosságán, ki mindenikinek az ő illendő révpartya vagyon.

Az sok derék épületek között² sok megromlott, ki romlott félben vagyon, ki megint az ő épségében megmaradott, úgy mint az Atnejdan (Armayda) az vitézek piacza, kin verőfénynek sugári, és az rézkigyós oszlop, ki három nagy kigyóból áll, azok az ő fejeket annyira felemelik, úgy hogy capitalis gyanánt, éppen egy háromszegeletet formálnak, az régi comediás házak, Konstantin palotája és az ő monumentumja porphiriusküből. Az historiai oszlopja, kin sok deák és görög versekkel béirattattanak és sok több eféle oszlopok. Az viznek az ő bévitele³ és az ahoz való derékcisternák; az Szeraj avagy szultánnak residentia vára és az ő gyönyörűséges kerteivel. Az Validaje avagy szultánnak palotája; és az fővezér palotája. Az fegyvertartó-hely, az szultán lovak istállója. Az Szofia temploma, az vásárház, az görög patriarchának háza, és a többi.

Az Szeraj, avagy az török császárnak palotájáról.

Az nagy szultánnak vagyon egy szeraj Ázsiában. Brussza várossában, egy meg Drinápolyban és kettő Konstantinápolyban, úgymint az régi Szeraj, kiben Mahomet második lakott, midőn a várost meggyőzte; oda minden új szultán az ő előjárójának feleségit szokta küldeni; és az nagy avagy új Szeraj, kiben az török császár midőn Konstantinápolyban vagyon lakik. Az első az városnak közepin vagyon, az másik (kívül valamennyire többet szólni fogunk) az városnak orientális szegletében.

Ennek kerítése csak közönséges kőfalból áll és egynehány régi tornyokból, kinek kívül semmi tekintete nincsen, hogy ottan császári residentia volna. Az tenger

¹ Ezeknek bővebb felsorolását lásd Komáromy Jánosnál.

² Ezeket a régi műemlékeket bővebben leírja Komáromy János; itt csak meg kell még jegyeznem, hogy az Atnejdan (lőter) alatt a hajdani hippodrom értendő, ennek közepén áll a 15 méter magas gráuit obelisz, melyet Teodozius Áthenéből szállíttatott oda.

³ A vízvezetéről bővebbet Komáromynál.

felé tornyok négyszegletessek, az város felé meg gömbölyű formán építettek. Hogy pedig senki ne merészelne azokhoz közelíteni, ottan az dézma-fiak, kiket a keresztényektől dézmában elvontak, éjjel-nappal vártát tartnak. Az egy tornyon, ki Ázsia felé fekszik, nagy szultán igen rendes czimmert, kiben gyakorta magát vigasztallya, felépítette; egy kicsinnyé tova ez tengeri parton alá, ott egy kis portus medencze-formán találtatik, kiben az kis galeoták avagy hajócskák, kiben szultán az tengeren szokott sétálni, tartattnak.

Három nagy udvar vagy on, kin által az Szeraj-hoz bémennnek, azok kívül sohonnan bémehetni. Az első udvarban vadnak az raboknak rendeltetett betegháza. Az másik cyprus-fával megrakott udvarban, ki mind a két felől bóthajtással befödöttetett, látatnak az szultán istállói, az Szeraj-hoz való konyhák és eledelő kamarák és az divan avagy ama nagy pallotta, kiben az birodalomnak szorgos dolgok végett az vezérek öszve szoktak gyűlni. Az Chazine (Haszna) is abban az udvarban vagy on, az annyit téssen mint az nagy szultánnak tárlháza, kiben az egész imperiumnak jövedelmi letétetődnek. Azonkívül még ott laknak az legfővebb keresztény ifjak, kik dézmában az ő édes szüleiktől elvonatnak és az szultán személyére vigyáznak.

Az harmadik udvarban egy fölötte nagy pallota vagy on, kiben az török császár az külső követeknek, kik Portára jönnek, audienciát szokott adni; Porta annyit téssen mint az szultánnak udvara,² onnan is hivattatik Fényes Porta, mert az ő tronussa igen fénlík drága főkövekkel. Nem messze tüle az odalikok czimmere vagy on, kiben az szultán illetlen bujaságára az ő szép ágyassi és asszonyemberek tartattnak. Ezeket az kamorákat nehezen leirhatni, hanemba valamelly herélt, avagy ollyatén, ki az ő latorságáért kiűzetetett, avagy valamely odalik, kit az szultán maga kibocsát és valamely bassá-

² Bertrandon de la Brocquière (1432) így ír erről: „A mit mi királyi udvarnak nevezünk, a törökök azt az úr kapujának hívják. Valányszor a Nagyúr követséget fogad, — ez pedig csaknem mindennap megtörténik, — azt mondják: kaput tart. Kaput tartani tebát annyit, mint nálunk Franciaországban nyílt udvart tartani, jóllehet a két szertartás közt nagy különbség van“.

nak feleségül ad, némely dolgokat, kit az szultán az ő frajczimmerivel elkövet, megmondgya.

Az Hét-Tornyok¹ váráról és az ottvaló rabbok állapottjáról. — Azon városnak része, ki dél felé és napnyugat közzé egy szegletet foglal és az Márványtenger felé fekszik az egy négyszegletes várral, kinek hét négyszegű toronya ón-fedezéssel vagyon, megerőssedik. Abban tartattatnak az szultánnak főrabjai, avagy portabéli nagy-urak, kiket az császár nem akar öletni és az zálogok, kiknek egy ideig ott kell maradni. Azok azért az szultán rabjai mondattatnak, mert ezek soha meg nem szabadulnak, hanemha őket vagy az császár kegyelmessége, avagy más hasonló török rabbal tukmálás megszabadít. Egyébaránt nem annyira kínoztatnak mint másféle rabbok, kiket az galeákra intéztek, de kétség nélkül csaknem nagyobb terhére vagyon ő nékiek az kimondhatatlan örökkévaló rabság és minden reménségen kívül való megszabadulás, hogyse am azoknak az kemény evezés.

Minden főnek adatik az szultán ordinanciájából napról-napra magamegtartására tízenöt aszpóra, avagy harmadrész egy tallérnak, de mi ez az élethez? avagy szabadsághoz képest? főképpen hól nagyobb része vasban egy szoros lyukban fekszik nagy nehezen hozzájuk juthat az ember, hanemha a ki a tömlőczörzövel esmeretes, avagy úri rendből való, egyébaránt kinek ott dolga ninesen csak takarodjék. Azon fogságban egyébképpen szép czimmerek vadnak. — Az rebellioban, ki 1648.

¹ II. Mohammed uralkodása idejében tették le alapköveit a hírhedt török államfogháznak, a Jedikulának a „Héttornyok“ várának. A zsarnoki önkény eszköze ma már pusztá romtörmelék. A tornyok közül, melyektől nevét nyerte, csak kettő áll még fenn. Az „arany kapu“ mögötti két torony egyikébe zárták a követeket, kiknek államaival háborúban állottak a szultánok. Különösen a magyar királyok s az erdélyi fejedelmek küldöttjeit érte igen gyakran e sors a következő századok során. A másik toronyhoz fűződnek a legkomorabb emlékek. Itt voltak a leg-remítőbb börtönök, melyek sötét üregébe elevenen temették el a birodalom kegyvesztett nagyjait. E börtön-zárkak egyikében állott a nagy mozsár, melyben az elítélt ulemákat zúzták szét. Földszint fekszik a nagy kerekded helyiség, az ú. n. vérbörtön, hol az elítélteket lefejezték, fejeiket egy kútba vetették.

esztendőben Konstantinápolyban történt, az jancsárok Ibrahim szultán mostani császárnak az apját, kin igen megkeserettek vólt az Szeraj-ból erővel kivonták, ide az Hét-Tornyok várába hurczolták és ottan megfojtották. Az Oszman szultán szintén illy formán 1622. esztendőben akkori zenebonában ottan megölettetett.

Ugyanabban Héttornyos-várban tartatik az meeseteknek jövedelme, ki bizonynyára nagy számu kieneset téssen, mert vadnak olyan meesetek, kik minden költség felett több százezer tallérnál félre tehetnek, ez a pénz esztendeig rendeltetett az mahumet hitnek oltalmára és az kereszténynek veszedelmire, nem is merik azt másra fordítani, mert kevés nemzet találtatik, ki hűségeseb volna az töröknél.

Az a tömlőcz bizonyára inkább a keresztény türésnek viaskodó helye, hogysen fogság; ha lehetséges vólna anak az ő kinyát, rettegését és undokságát egybehozni, nem hiszem hogy annak gyötrelmes szorongatásit és sanyargatásit hinnátok. Az bémenetel igen füstölgő homályos és sötét tornyon által vagyon. Annak az ő kapuja nagy roppant és vastag. fadorongokkal záratik meg és az ő vártájára legkeményebb és kiválogatott emberek állittatnak. Abba senkit bé nem bocsátják, hanem a ki úri rendből való, vagy tiszt, avagy az szultán kegyelmes engedelméből béeresztik.

Azt a fogságot nagy magas és erős kőfal keriti, annak az udvara egynehány lakóhelyben, kiben az tömlőczőrző az ő embereivel lakik, megosztódik; az rabbok pedig olyan lyukakban hevernek, mint a fenevadak. Efféle lyuk sok vagyon, kiben néha kétezer rabbot is tartanak és rendre vaslánczal öszvekapcsolnak, ha nyugodni akarnak, tehát az megterhelt nyakokat kőfallhoz támasztyák, az kezeket is csinesirrel rendre bészárják, az lábok is hasonlóképpen vasban lévén, és így hátokon fekve, nagy nyomorusággal minden undokságot és büdösséget szenvedvén, kinlődnak.

Azon nyomorult rabbok többnire olyan emberekből állanak, kik az Feketetenger mellett laknak, azokat az tatárok tengeren avagy úton elfogdossák és olly kemény rabságra eladják. Azok csak koldusságból élnek, kit házról-házra járván gyűjtenek.

Ugyanazon fogságban két kápolna vagyon az rabbok számára, egyik az görög raboké, másik az katolikusoké. Az utóbbi szenteltetett padovai Sz. Antalnak, kiben alig száz ember fér el, az noha meg nem ékesedett mint másféle kápolna szokott lenni, de nagyobb áhítatosság találtatik benne, hogynem más kiékesítettben. Mikor az isteni szolgálatnak ideje vagyon, minthogy semmi harangjok nincsen, tehát az rabbok lábokkal az vasokat öszvepengetik, hogy ezt a zörgést messzéről főképpen az tengeren is hallani, az által az tengeri rabok¹ is mikor az olyan pengést hallják, hasomló áhítatosságra és imádságra és imádságra indittatnak. Egyébaránt az istenes és lelki dolgokban, főképpen az galatebéli jezsuitáktól vesznek tudományt és vigasztalást. Az vigiliákban innep és vasárnapokon vártálnak az megszomorodott lelkeket felállítják, az betegeket segítik, az halandókat vigasztalják és megholtakat eltemetik, ha történik, hogy egymást nem értik, (a mint is kevesen vadnak, kik tótul vagy németül tudnának) tehát jel által az szívnek töredelmeségét és igaz poenitentia-tartását előadgják.

Az Sz. Szofia, legfőbb konstantinápolyi mecsetről.

Ez a nagy hires, drága fényes kövekkel tündöklő épület, nem egyéb, hanem csak egy részecskéje ama nagy roppant templomnak, kit Justinianus császár építtetett és az isteni bölcsességnek Sz. Szofia névvel megszentelt. Az törökök nagyobb részét annak az épületnek leszaggatták és csak az bóthajtást megtartották, mely az nagy chorus ó-templomában volt. Az diametere avagy által-szegése annak az bótnak tart legalább tizenhárom lábú mértéket, két rendbeli folyásokkal kerítve, ki mindenike hatvan fejr marmor és porphyrius kőből mesterségesen kifaragott oszlopokon áll. Azon két folyások, kik igen tágasok valának (mikor a templom még a keresztényeké vala) az asszonyembereknek rendeltetett volt, mert az közönséges napkeleti ecclesiának szokása szerint e mai napig is, az asszonyemberek különböztetnek az férfiakról, mikor az isteni szolgálatra templomba jönnek.

Annak az padlása egészben marmor, az kőfalak pedig legdrágább marmor és porphyrussal béleltettek;

¹ A gályarabokról lásd Mikes K. útleírását.

látszanak ugyan még abban holmi darabos ábrázok, kiket az törökök diribáltak; az angyalok ábrázatyát bémázolták festékekkel és azok helyén az Isten nevét arab bőtüvel irták. — Ugyanazon mecesetben találattik bizonyos tornáczoska, erigáltatott, mint egy prédikállószék, kire az szultán egy titkos grádieson felmégyen, mikor az ő áhítatossága az mecesetbe viszi.

Kivül az nagy kapu mellett láttatik egynehány tiszta marmorbúl bótos kápolnácska, kiben az császár fiai szoktak eltemettetni. — Elül az épületnek kapujánál, holott az török asszonyok szoktak gyülekezni, mikor az ő áhítatosságukkal élnek, látszanak kilencz nagy kapuk, tiszta ércz vagy corintusbéli rézbül öntve, kik közzül, csak az ötödiket nyitják, mikor az mecesetben mennek. — Az Sz. Szofián kívül vadnak négy minaretek (úgy híjják az törökök ama tornyokat, kik egynehány config-natioból állanak), felől mintegy tornáczka formára, kin bizonyos kiáltással az embereket összevegyűjtik, mint mi nálunk harangszóval.

Komáromy János.

1697—1705.

Komáromy János a belényesi Komáromy családból származott; előbb Teleky Mihály, majd pedig Tököly Imre titkára volt; 1697-ben Tökölyvel Konstantinápolyba, innen pedig 1701-ben Kisázsziába ment; 1705-ben visszatért hazájába, meghalt 1711-ben.

Komáromy János útleirása a legjobbak közé tartozik, különösen a mi az al-Dunát illeti egyedül áll a maga nemében, de a többi részleteket is oly híven, alaposan és érthetően adja elő, hogy a Balkánfélszigeten megfordult régi magyar utazók közül, talán csak Mikes Kelemen állítható még vele egy sorba.

Az al-Dunának Belgrádtól Rusesukig (Ruszeig) terjedő részét, különösen a szerb és bolgár partot rendkívül részletesen írja le; Komáromy a Vaskapu és az ottani római régiségek első magyar leírója. Művének kiválóbb részletei még: Preszlav (Eszki-Sztambul), a konstantinápolyi vízvezeték, Rodosto, a francia hajók, a külföldi követségek, a jalojai (Kisázsia) salétromosfürdők, a bender-ereglői (Kisázsia) romok, stb. leírásai.

Útirány: Nándorfehérvár (Beograd), Szendrő (Szmederevo), Galambóc (Golubacz), Orsova, Kladovo, Vidin, Lom, Rahovo, Nikápoly (Nikopol), Szvistov, Rusesuk (Rusze), Cserecnavoda, Preszlav, Csalikavak, Kumarevo, Cselmekőj, Drinápoly, Hafsza, Csorlu, Szilivri, Konstantinápoly, Herczegszigetek, Gebize (Kisázsia), Nikomedia. — Ezekenkívül leírja a Boszporusz és Márványtenger összes nevezetességeit, továbbá a főváros környékét is.

Szöveg: Komáromi Jánosnak törökországi diariumja s experientiája. Második kiadás. Pest 1861.

1. FEJEZET.

Szerbia.

1697 okt. 8. Isten hírével indultunk meg Nándor-Fejérvárból furkatán, az Dunán háltunk meg egy Visnicza¹ nevű rácز faluban, ki mellett az Dunán egynehány malom vagyon, mellyeken felül esináltak három izben is tumbeszokra karfás hidat az Dunán az török császárnak, midőn Tömösvár mellé ment.

Innen megindulván, értük jobb kézre Hiszardzsik nevű² török palánkot, ez alatt rácз falu is vagyon, szőlőshely, alább válik jobb kézre az császárnak útja, mikor Drinápolyba visszamennék.

Jobb felől alább értük egy dombon Bali bég temetését a ki a Mohács mezején, mikor Lajos magyar király elesett, az törökök harcát valami stratagemával secundálta volt, kivel magának Vég-Szendrőt demereálta, melly mentest alább vagyon.

Szendrő³ három szegeletre van építve, negyvennyolcz

¹ Visnicza falu a szmederevoi kerületben (helyesebben a „podunavszki okrug“-ban).

² Ma Groczka, járási székhely ugyanazon kerületben. — Itt az osztrákok 1739. júl. 23.—24-én esatút vesztek, minék következtében Jenő herczog hóditmányai, esekély kivétellel, veszendőbe mentek.

³ Szendrő, szerbül Szmederevo, (nyugateurópai torzalak Semendria) a Podunavszki okrug székhelye, a Jezava (a Morava nyugati ága) torkolatánál, 8.000 l., a szerb disznókereskedés központja; két temploma közül az egyik 1012-ben épült, tehát az ország legrégibb temploma, a másik új és öt kupolás. — Legfőbb nevezetessége a romlásnak indult vár, mely 24 tornyával oly impozáns látványt nyújt, hogy megtekintését az al-Dunán utazók el ne mulasszák. A monda szerint „Jerina prokleta“ (átkozott Irén) Brankovics György felesége építtette, de az itteni fel-

tornya, két kerítése, külső-belső vára, igen tágas hely. Egy Helena nevű görög leány építtette, (ki akkortáiban a Dunának azt a részét nagy messze le birta) kinek a Dunán felől való kerítésére a maga czimerét különös köre metszette, magát pedig meztelen (becsületes leány volt ő kegyelme) kőből belső várában kifaragtatta.

Ezt a várat, noha az Duna mossa észak felől, de körül vizes árka is vagyon, úgy kívül vizes árkocskája az mellette levő török és rácز városnak. Az mostani Olaj bég igen emberséges ember benne, de a lakosok igen rossz emberek. A dinnyének rettenetes divatja van köztök. A helynek minden életre való alkalmatossága meg vagyon, azért tartották kedves lakóhelynek a rácز királyok vagy despoták is. Napkelet felől szalad mellette Jezava (Jazova) vize az Dunába.

A város mellett vagyon egy régi keresztény templom s holmi régi monumentom is.¹ Ezt a Vég-Szendrőt osztán midőn egyszer magyarok rabságába esett Bali bég, adta volt feje váltságába az magyaroknak olly véggel, hogy esztendőre visszaveszi fegyverrel, a minthogy hat hónapok alatt vissza is vette. — Ebben volt egyszer fogva Hunyady János is,² mellyért jól megfizetett volt szabadulása után Nándorfejevárnál. — Ezt is az német megvette volt, de Köprili vezér visszavette, s most is török birja Szerbia országgal.

Alább balkéz felől szalad az Dunába az pusztáról az Orlai nemzet Karka nevű pusztja földvárkaféle mellett kijövő Ponyavicza³ nevű igen tolvajos és rákosvíz, melly alatt midőn Badeni Lajos herczeg Erdélybe fordult, Törökország felől a Dunán hidat köttetett volt és Köprili vezér Nándorfejevárnak indulván, azt füst alatt nyolczadnapra világ esudáját megvette, ma is a töröké.

iratokból kitűnik, hogy maga Brankovics György (a szerb népdalokban Gjuro Szmederevacz) volt a vár építője 1430-ban; 1430—1459 a szerb despota székhelye és Szerbia utolsó maradványainak fővárosa volt. 1459-ben török kézre került és ezzel Szerbia török vilajetté lett és 350 évig az is maradt.

¹ Erre nézve eltérők a vélemények.

² 1448-ban, midőn a második rigómezei ütközet után, hazafelé sietett, útjában elfogott.

³ Torontál és Temes megyék legdélibb részén.

Alább jobb kézre értük Kulitj¹ (Kajlicz) nevű török várat, egy felől az Duna mossa körül mind magának, mind az alatta való rácz falnak vizes árka felettébb szunyogos hely. A törökök azt tartják, hogy itt lakik a szunyogok császára is. Engemet itt e tájon egyszer-másszor az szunyogok sokat csiptek. Erős vastag kőfala vagyon az görög Heléna leány építtette volt. A mely török császár Nándorfejérvárát megvette, az ágyúknak való rezet tevéken hozta volt ki magával s ebben a városban öntetett ágyúkat, kikkel megvette.

Kulitj alatt szalad jobb felől az Morava vize a Dunába, melly (t. i. a Morava) Nis s Jagodina felől foly alá. Alább vagyon a Dunának egy nagy szigete, kiben vagyon egy Osztrovo² nevű nagy rácz falu. Ebben volt salvaguardia bátyám, Inczédy György uram, kiben hetszáz tyukot ett meg.

Ez a föld már a Moraván fogva Mőziaország.

Pozsarevacz³ (Posarócza) nevű török és rácz város a Dunához egy mérföldnyire, ennek a palánkját a kurucok építtették, jó árokkal, palisadákkal. Én is negyedfél ölet építtettem benne, mivel quartélyunk volt vagy négy esztendeig, közel volt hozzá az Duna mellett nekem egy Klenovnik⁴ nevű jó rácz falu, több volt száz embernél benne, kiment huszonnégy szekerek. Ezek tartották szegények az én szolgálmat, lovaimat, Isten fizesse meg nekik.

A Duna felett volt régen az falu határán az rómaiak-

¹ Kulitj falu a szmederevoi kerületben a Morava (rómaiaknál Margus) torkolatánál a régi római Margus helyén, itt kelt át Priskusz, midőn Atilához ment.

² Osztrovo sziget Temes megyéhez tartozik.

³ Pozsarevacz, a régi magyaroknál Posarócza, nyugateurópai torzalakja Passarowitz), a hasonlónevű kerület székhelye, 10,000 l., csinos város, van főgimnáziuma és nagy gözmalma; a legenda szerint akként keletkezett, hogy Ali bég török hős Zmaj Vuk despota elől valamely erdőbe menekült; Vuk meggyújtotta az erdőt és ekként elpusztította a törököket. Ezen tüzvészről (poz-sara) a később ott épített város Pozsarevacznak neveztetett el; neve 1600 előtt sem fordult elő. — Itt köttetett 1718-ban ama béke, melyet történcseink, a német sándrian után indulya, még ma is makacsul „passzaroviczi”-nak neveznek. — Közéleben van a szerb állami méntelep.

⁴ Falu a pozsarevaczi kerületben.

nak egy igen nagy földvárak a hegyen, soha annyi csigát nem láttam, mint ennek az oldalán; fáczán, fogoly, őz, szarvas, vaddisznó, s hiúz is, sok gabona, gyümölcs, szőlő, jó bor, méz, gyönyörű forrás. E határon fogta elevenen Kemény László urfi is az fáczánt. Ezen faluban hala meg az én kedves, deres iramó paripám, kit az asszony. Teleki Mihályné asszonyom adott volt, mikor az szegény úr, Teleki Mihály uram testét a harezhelyről Görgénybe vittem annyi veszedelmek között.

A megirt Osztrovo nevű nagy szigetén alól egy kevéssé elesteledvén, az furkatánk valami régen elsüllyedt hajóban megakadván két ízben is, csaknem egész hajótörést szenvedtünk, viradtig csak veszekedtünk, sehová sem mehettünk, addig forgolódtam én is, hogy az óram kulcsa elszakadt az órámról s a Dunába vészett, más reggel kiszabadulván, kiért dicsőség a nagy Istennek.

Az Mlava vize jobb felől az mint a Dunába foly és a mellett egy rettenetes nagy régi Rómához tartozott földet és fővel beborított városokat¹ (neveket sem tudják a régiség miatt; ennek a köveiből Vég-Szendvőt s Kulitjot építtette a görög leány Helena) elhagyván, elérkeztünk Pam² nevű török vár alá, ki kősziklán van az Duna felett. Ezt is az régi római császárok építtették volt. Ennek is török városa palisatával van várhoz foglalva. Ebből nézte a görög császár azt a harezot, melyet a Dunán túl a Karas vize mellett István magyar királlyal tett, az sziget is ott van, kiben szemben lettek osztán egymással. Ezzel általellenben vagyon Férpalánk³ nevű török vár, kit egy felől a Duna, másfelől a Karas vize erősít meg. Itt halt meg a kurucok keze alatt marchio Doria, az császár generálisa.

Immét hajtották el nékem is egy néhány ökreimet a

¹ Itt Viminacium romjairól van szó. Viminacium romjai a mai Kosztolacz falu (a pozsarevaczi kerületben) határában láthatók a Mlava mindkét partján. A köveket már a legrégibb idők-től fogva várak, templomok, stb. építésére használják.

² Ram mezőváros a pozsarevaczi kerületben Ó-Palánkával általellenben, az ó-korban itt Lederata állott. Mai vára a középkorban épült, a tornyok és a külső falak meglehetősen jó állapotban vannak, de a belseje rombahalmaz.

³ Ma Ó-Palánka, a hajdani Haram helyén.

labanczok. Ezeken alól kezd az Duna a hegyek közé menni. Erre nézve mikor a szelek keménykednek, a Dunán fel a habokat a várba is béhányják. Itt Ram alatt az jó portusban mi is megháltunk.

A Duna a hegyek közű esvén, jobb felől érkeztünk Pek ¹⁾ nevű török palánkhoz, melly alatt a Pek vize ²⁾ bészakad a Dunába, ez is rettenetes pandúros hely, kedves passusok volt, míg a palánkot oda nem építette a török.

Ezen alól bal felül marad Moldva ³⁾ (Modva) nevű hely, nagy kifogó helyek a pandúroknak, mivel ott mennek bé Halmágy vidékeire, mely épen Orsováig és az erdélyi havasokig s Karánsebesig s Zempalánk tájáig tart. Ezen felül vagyon a galambvári sziget, kiből húztuk volt magunkat, midőn Heissler general, Nándorfejérvárát víjatta.

Értük asztán Galambvárat ⁴⁾ (a török s rácok Güverdzsinlik hívják) itt nagy szélvészünk volt annyira, hogy ki kellett kötnünk, de esendesevén, nem háltunk meg. Nagy kősziklán van ez a vár, kinek tövéből nagy bő források jönnek. A Duna épen a kőszikla tövét mossa. Ritka dolog, hogy itt csendesség volna, falatonként kapja fel a rettenetes szél a vizet, s mint a házat úgy viszi.

Nyolcz tornya vagyon a kősziklán tetőtől fogva az alyjáig mind épület van. Itt skorpio is elég van a házakban. A hegy alatt város is vagyon, palizatával erő-

¹⁾ Ma Vel. Gradiste, a rami járás székhelye a pozsarevaczi kerületben a római Pienus város helyén; a rómaiak a Pek folyót is Pienusnak hitták.

²⁾ A Pek folyócska mellett, még pedig annak forrásánál, Szerbia leggazdagabb ércztelege, már a rómaiak idejében ismeretes majdanpeki bánya található, említésre méltó, hogy Tököly Imre, ki 1689-ben kuruczaival itt harczolt az osztrákok ellen, így írja le Majdanpeket: „Egy mély völgyben, erdők között van ezen hely, szép csorgók források benne; vagyon látatja, hogy rozet csináltak, égették benne, az mint ahoz szükséges kemencézből, épületekből kitetszik és az sok égett kővekből, kik sok helyen rakásonként vadnak.“

³⁾ O-Moldova Krassó-Szörény megyében.

⁴⁾ Galambóc, szerbül Golubacz, járási székhely a pozsarevaczi kerületben. A galambóczi vár festői romjai kétségtelenül párjukat ritkitják. Nyolcz tornya van, ezeknek átlagos magassága 70 m. Római kasztellum helyén szerbek építették, 1391-ben török kézre került.

sített. — Általellenben¹ is volt régenten valami erősség, vég nélkül való gyümölcsöse van ennek is, szép szőlői, közre hozzá a mezőn volt harcza Zsigmond magyar királynak a törökkel. hol úgy megverték, hogy csolnakon szaladt által a Dunán.

Mentest alább ennek az Duna partján való kősziklából rettentő lyukakból szoktak minden tavaszba inkább kijöni valamelly igen apró mérges musliczák,² ellepik a földet minden felé egynéhány mérföldig, felette sok marhát, kivált bialt ölnék meg, mikor hevenyiben érik; ür-mös hájjal kell akkor a marhát kenni, ganajjal füstöl-ni, kivált az orrokat kell oltalmazni, hogy beléjök ne men-jenek; harmadnapig legmérgeesebbek, de eltartanak tizenöt s husz napokig is, kivált ha esők és nagy szelek nem érik, eldagadoz minden marha, a kit megcsipnek, néha az embereket is megölik. Eleget csipdezték az én lo-vaimat is.

Alább jobb felől értünk Brnjicza³ (Bernicze) nevű pusztá földvárat egy hegyen, kinek alatta nagy régi sáncz vagyon, ki mellett foly a Brnjicka vize a Du-nába. — Alább értünk jobb felől Dobra⁴ nevű török palánkot, itt jó portus lévén, megháltunk.

Tovább jobb felől értünk az Dunaparton a rómaiak-nak valami épületeit, csak kőfalai látszanak darabban, s még alább Drenkova⁵ nevű pusztá régi épületet. — Itt kezd sebesen menni az Duna, s itt kezdődnek az Dunának egynéhány nevezetes veszedelmes helyei is.⁶ — Itt fogták már a szép tokokat, sőregeket. A halász kalugyer háza jobb felől látszik a kőszikla tövében. — Itt régen a római császárok föl-huzatták, állásoknak pal-lókat csináltattak a kősziklák oldalaiban, a mint most

¹ Ez a Zsigmond által épített Lászlóvár.

² Ezek az úgynevezett kolumbácsi legyek, melyek a romok melletti óriási barlangból kimondhatatlan nagy mennyiségben szoktak kitódulni és a környéket harmincz-negyven mérföldnyire is előzönlük.

³ Brnjicza falu a pozsarevaczi kerületben.

⁴ Dobra falu a pozsarevaczi kerületben.

⁵ Ma gőzhajóállomás Krassó-Szörény megyében.

⁶ U. m. Sztenka, Kozla, Dojka, Izlás, Tachtalia, Greben, Kazan, Prigrađa.

is meglátszanak a lyukak. Alább látszanak az Duna közepén, mint a bialok, olyan kősziklák,¹ a hajóknak nagy veszedelmére.

Bal felől látszik a Tachtalia (Taktafianak) nevű nagy magas kősziklája: Kadikő nevű, azért hogy régen a tolvajok egy török császárt elfogván oda vitték, kivel fogtak egy vajvodát is, mind ketőtől kérdezték a tolvajok, ha ők fogták volna őket, mit csináltak volna velök? A kadi azt mondta, hogy ő jól és becsületesebben tartotta volna. A vajvoda pedig azt mondta, hogy ő mint tolvajokat szokás, a szerint büntette volna. A tolvajok erre a vajvodát elbocsájtották, azt mondván, hogy azt méltán és érdemek szerint cselekedte volna velök. A kadi pedig bírónak lévén, hogy hamisságokban kedvezni mondta volna magát arról a kőszikláról letaszították, azért hívják Kadikőnek.

Már itt jobb felől a mint azonban a Dunának rettentő sebes veszedelmes helyein leereszkedik láthat szép fejr, kék, sárga, fekete s tarka nagy márványkő-hegyeket épen Porecsig² (Porieság), mellynek palánkja és faluja a Duna szigetjében vagyon, törökök, rácok lakják. Ennek sok szép szőleje, gyümölese. Itt vagyon a vizának, toknak, sőregének és kecségének bősége. Itt mindenkor egynehány száz ember van készen, kik segítik felvonni a Duna sebesein a terhes hajókat, másként fel nem mehetnek; egy hajót ötven, hatvan és száz ember is huz. Ezeken a sebeseken nem minden ember resolválja magát, hajóban ülven, ereszkedni le. De én a kálvinista hitet elővévén, ki nem szállottam a furkatából avagy fődeles hajóból.

Onnan alább ereszkedvén, látszik az Dunaparton balfelől három torony,³ kiknek olyan emlékezetű vagyon, hogy annak a földnek királyának régen megmaradott két nőtelen fia s szép hajadon leánya, mind a kettő

¹ Pile-sziklák.

² Porecs sziget a negotiní (Krajina) kerületben D. Milanovacz mellett. A lakosok 1832-ben elhagyták és D. Milanovaczot alapították.

³ Tri-kule, azaz Háromtorony, valamely erőd romja Szvini-cza (Krassó-Szőrénny megye) falu mellett.

vágyott a leányra. A leány tőlök nem maradhatván, végre olyan választ adott nekik, hogy építsenek mindnyájan egy-egy tornyot ő is épít; közülök ketten, az melyik hamarabb elvégezte, ahoz megyen. A leány hamarabb elvégezte a harmadikat, mely szintén a Duna szélén vagyon, s mentest bele rekeszkedett, s midőn bátyjától, nem maradhatna, az toronyból az Dunába ugrott, hogy sem egyiké, sem másiké ne legyen.

Kevéssé alább jobb kéz felől vagyon egy régi épület, kit régen a rómaiak a Duna őrzésére csináltak volt, mely tájon szakad a Porecsnicza (Ponisa) vize is a Dunába. — Itt a Duna kevésbé csendesebb, de csakhamar jut az ember a Duna közepében egy kősziklához, kit a rajta vagy miatta esett sok hajók veszedelmeért Vérvőnek hívnak.

Itt kezd mentest a Duna összvesztorulni az rettenetes kősziklák közt, hogy egy pisztollyal általlökhethék. Csudadolog holott lesz ott az az felettébb széles víz. De én azt mint az historiákból olvastam, azt írják, hogy egy része a hegyek alatt másfelé szakad s az Adriai-tengerbe megyen.

Ebben a kősziklák szorosaiban aláltuk bal felől azt az csudálatos kőlyukat, kiben a fönt megírt görög Helena tartotta kincsét és jó darabon kőfalakkal, tornyokkal, az mint a fundamentomi mutatják, az Duna szélétől fogva az iszonyu kősziklához volt ragasztva. Ennek forrása s felül oldalas lyuka, kin a füst kimehetett belőle s felül rajta lyuk vagyon által rajta, mellyen Halmágy vidékéről bele általjöhetnek.²

Ebben is a német erős praesidiumot tölt volt, sánczokkal, lövő szerszámokkal megerősített, honnét csak muskatállyal is akadályozhatták az Dunán feljövő hajókat, de belőle a török nagy munkával kiverte, a lyuknak a száját berakatta és előtte a porecsi (pori-

¹ A Prigrada szirt (500 öl hosszú), mely mellett evezős hajók sohasem, gőzösök pedig csak a legnagyobb veszélyek közepette mehetnek el; az itt tönkrement gőzhajók közül említendő a pompás török „Szilisztria“ (1862).

² Itt a Veterani barlangról, (Dubova falunál) van szó. Ezen barlangot hajdan Peszkabarának hívták.

czai) rácz papot, ki oda a németnek kalauza volt, felakasztatta. Én magam is láttam az fán függni, az lyukban is jártam, melly akkor a német testektől igen bűdös volt.

Alább vagyon közel az a hely is, hol a Dunát Hadrián császár által lánczoltatta. Látszanak azon toronynak is még fundamentomi, amint az Dunának szorosi végződnek, jobb felől a kösziklában vagyon egy fejr már-ványkőre¹ kimetszve az Hadrián császár titulusa és címere, de a régiség úgy elkoptatta és avította, hogy alig ismerhetni meg.

Érkeztünk Orsovához (Hersovához), melly Halmágy vidéke felől a Dunaparton vagyon, most pusztá. Által-ellenben vele vagyon a régi erős sáncznak a helye, hi-
hető ott valaha hidat tartottak az Dunán, mivel alkal-
matosabb helyet a Dunán való hidnak alig láttam. Mentest
alább vagyon az Orsovának szigetje is,² kiben a német
praesidiumot tölt volt, de a török kiverte s most a ka-
nizsai törökök laknak benne. Itt szakad a Feketeviz³ az
Dunába, s Erdély és Karánsebes felé út nyílik.

Itt már mindnyájunknak lovakra kellett másnap
ülni, mert a Vaskapun⁴ ereszkedett le az furkata avagy
hajó, kiben közülünk senki nem maradt, hogy könnyebb
legyen, mivel itt a Dunának zugó sebessége elhíhetetlen
és többire egymást érő hegyes kösziklákön való szökdö-
sése és aláesése miatt, mivel mikor a Duna megapad,

¹ Az Ó-Ogradena (Krassó-Szörénymegye) faluval átellenben, a szerb parton ma is látható Traján-tábláról van itt szó.

² Adakale.

³ Cserna folyócska, mely Herkulesfürdőt is érinti.

⁴ Szimpert (1699) ekként írja le a Vaskaput: „Decz. 19-én a Duna folyásának legveszedelmesebb pontjához értünk, a számtalan örvény és szirt miatt a hajók csak nagy ügygyel-hajjal haladhattak előre; a követség nagy része, a tisztok, nemesek és lovagok többnyire a szárazföldi utat választották, részint a kegyelmes urral a könnyű török sajkákra ültek, melyek veszély nélkül sikamlottak tova. A kíséret egy része saját hajóinkon maradt és 8 órákor elindult a veszélyes útra; a hullámok az evezőt kicsavarták a hajósok kezéből, a szirtok, örvények, hullámtorlódások óriási rémületet keltettek, mindazáltal Isten segéd-mével 10 órákor Kladovoba érkeztünk.”

úgy vannak a kövek, hogy gyalog ember majd általmenhetne rajtok, és így hajó kormányos nincs, mentest elvész a hajó, mihelyt kőben ütközik. Mikor a terhes hajókat ott felvonyják, sok terhet rólok leszedvén, szekereken hordják fel, míg a sebes tart. Kormányost pedig azon rácz faluban kell fogadni, melly az orsovai sziget s a Vaskapu közt való más szigetben vagyon.

Más alkalmatossággal én ezen is ereszkedtem le hajón, az Isten megtartott, kiért dicsőség légyen az Istennek. Az mint ez a sebesség kezd végződni, vagyon a török palánk és sok segítő emberek hozzá, kik azon a sebesen szokták felhuzni a császár éléshajóit. — Ebben a Vaskapuban a Duna szorosa előtt levő Vérvőztől fogva szoktak sok vizákat, tokokat, sőregéket, kecségéket fogni, az mint sok helyeken látszanak a viza fogásnak mesterségei és itt mindenkor eleget kaphatni mindenféle halat elevenen.

Itt kezdődik balfelől, a havasalföldi határ s alább menvén jobb felől értük Fetiszlám vagy Kladovo nevű¹ török kastélyt, kívül vagyon alatta jó rácz falu, általellenben van Csernecz (Csernocz) Havasalföldében s alább Severenum vagy Szörény (Zerén) nevű régi erős pusztavár,² mellynek tartománya azelőtt különös bánság vagy bánátus volt és most a helyébe van az krajovai Havasalföldében.

Itt volt kölhida³ a Traján császárnak, kinek a két végén való épületek most is meglátszanak, de én teljes életemben sem láttam nagyobb s erősebb téglákat, kőrákást, mint az volt. Traján római császár ezt a rettenetes köhidat akkor építtette, mikor Deczebálra ment Erdélybe. Ez a világnak nyolczadik csudája lehetett volna, mind faragott kövekből, husz lábokra építve, ez fundamentomin felül százötven lábnyi magosságra, száztíz szélességre, kik egymástól mindenik százhetven lábnyira voltak fel-

¹ Kladovoról lásd Z. Mikesnél a II. fejezetet.

² Szörényvár a régi szörényi bánság főhelye volt; ezen bánságot IV. Béla alapította, ez egész 1514-ig főnállott.

³ Traján hidját damaszkuszi Apollodorusz építtette, ugyanaz, a ki által Traján többi nagyszerű építkezéseit is létrehozatta. Bővebbet Mikesnél a II. fejezetben.

állitva. Az Dunát pedig nem vehetik meg folyásra, mikor építették.

Érkeztünk a Dunának egyik szigetébe,¹ kiben valami rossz tolvaj, részeg ráczok reánk támadván, esett valamelly lövöldözés. — Értünk egy Brza² nevű török palánkot, kiben tévedvén el azelőtt való nyáron az én kedves német pudlim, kinek mássát nem láttam; osztán egynéhány szigetet elhagyván érkeztünk Florentinhez.

¹ Korbo sziget.

² Brza vagy Brzapalanka járási székhely a negotini (Krajina) kerületben. Közelében római romok.

II. FEJEZET.

Bolgárország.

1697 okt. 14-én érkeztünk Furednéhez, kit Florentinnek¹ is hívnak; jobb felől a Dunaparton egy kősziklára építve, bal felől Havasalföldje vagyon. Itt bor, dinnye s minden vetemény elég vagyon, jó föld. A kecskéeknek már itt e tájon vagyon divatjuk. — Alább menvén érkeztünk éjszaka Vidin² (Vidény) nevű várhoz, ennek régen derék városa volt s mostan alkalmas épületű hely; ez volt Bolgárországnak metropolisa. Itt bornak s minden gabonának nagy olcsósága, vizáknak s kecskéeknek nagy bősége.

Ennek mezején nagy halmot rakatott régente amaz vitéz Hunyady János erdélyi vajda, s magyarországi gubernátor. — Méltóságos Tököly Imre fejedelem is, kegyelmes urunk ő nagysága, a kuruczokkal vágatott le négyezerig való ráczot, voltam a halom tetején magam is, Tököly-halmának hívják.

Rétje erdeje véghetetlen; az várnak erős tornyai vannak s kerítési. A német, mikor megvette, igen meg-

¹ Florentin (hajdan Florentiana) falu a vidini kerületben, lakosai többnyire oláhok. Egykori vára a II. Lajos magyar király és I. Szelim szultán közt kötött békeszerződésben is említették. (1519 szept. 1.)

² Vidin, a középkorban Bdyn, az ó korban Bononia, a régi magyaroknál Bodon, kerületi székhely, 15.000 l. — Várának északi része még a középkorból maradt fenn. Vidin gyakran látott magyarokat falai közt, így pl. 1365—1369-ig, midőn a bodonyi bánság fővárosa volt; 1396-ban, midőn Zsigmond és 1444-ben, midőn Hunyady J. foglalta vissza; végül bujdosó magyarokat 1689-ben, 1738-ban és 1849-ben.

erősítette volt,¹ de ismét a török birja, visszavevén; most is birja, basa lakik benne. — Ennek ellenében a havasalföldi határ szélén a dombon látszik egy nagy földvár,² kinek alatta közel volt a kurnczok sánca, holott a szegény Bánffy Boldizsár, Bánffy György és Donát János meghaltak s temetettek.

Okt. 15. Találtunk a viza-fogó helyekre; jobb felől maradt el egy török palánk³ és puszta klastrom. Annál alább ereszkedvén, szakad a Dunába a Czibricza (Czibere) vize és tovább az Oguszt (Ogod) vize.

Jobb felől (mert általellenben mind Havasalfölde) értük Rahovot⁴ (Ráhot), ennek régen a hegyen vára is volt, most puszta. — Ennek a határán olyan torna terem, mint a félkarom vagy lábom.⁵ Alább balfelől a Dunába Erdélyből Havasalföldén által a Zsil vize, igen tolvajos a torka, nekem egyszer négy aranyomat nyerték el ott, kinek torkában a sónak portusa vagyon.

Alább jó be a Dunába jobb felől az Iszker vize. Ehez közel volt ama híres Gigen⁶ városa, kit Nagy Sándor megvévén a Dunán egy éjtszaka költözött által hadaival. Igazán meg is felelt szimbolumjának, hogy nihil procrastinando avagy cunctando; nincs sehol a Duna mellett olyan hely, kinek olly s annyi ruderái látszanak. Itt is alább a sónak portusa vagyon Havasalfölde felől. Alább ereszkedvén, láttuk a mint Erdélyből, Havasalföldön általjövő Olt vize beszakad a Dunába és jó Fogarasvára alatt el; itt is a sónak portusa vagyon, s alább bal felől Kula⁷ nevü török és bolgár város, ez is derék hely, mindennek bőségében vagyon.

¹ Az osztrákok 1689-ben foglalták el Vidint, azonban már a következő évben elvesztették.

² Kalafat.

³ Lom vagy Lompalanka kerületi székhely a Lom torkolatánál, 9000 l.; a Komáromy által említett puszta kolostorról Szinupert (1699) is ír.

⁴ Rahovo vagy Orjahovo (ebből orjah = dió) kerületi székhely, a Zsil torkolatával átellenben 5000 l.; Boucicaunál (1396) Raco, Zsigmond egyik oklevelében Orchow, melyet némelyek tévesen Orsovának értelmeztek.

⁵ Ezeket a vastag tornákat Mikes Kelemen is említi (a II. fejezetben).

⁶ A rómaiak idejében itt Ulpia Oescus állott.

⁷ Turnu Magurelli; erről Baksics Péter (1640) így ír: „Ni-

Jobb felől Nikápoly vára¹ s városa a Duna felett való hegyen. Ennek a tűzfája szűk, mivel csak szamarakon hordják. Sok szép szőlei, jó borai, mindennek bősége de a lakosai igen rossz emberek, basa van benne. — Itt vesztette el a harczt Zsigmond magyar király azért a kevélységeért, hogy ezt mondotta: van annyi kopiás hada, ha az ég hadára szakadna is, megtartanák a kopiások, úgy megverte a török, vesztette el huszezer emberét, maga is csónakon szaladt el a Dunán Konstantinápoly felé s ott a tengerre kapván, Dalmáciába szaladt s onnan haza Magyarországra.

Azon nap egy Szvistov² (Sistó) nevű városhoz érkezünk hálni, törökök s bolgárok lakják, a Duna parton van jobb felől nagy város, mindennek bősége van benne, vára is volt régen.

Rusesuk³ (Oroszesik) az Dunaparton fekszik, nagy török város, vára is van és portusa minden dunai furkának, sajkának, éléshajóknak. Itt lakik az dunai kapitány basa és itt mindennek nagy olesósága vagyona. A szőleje mindenkép olyan, mint a mazsola-szőlő, a tokaji hegyen sem terem szebb, az bora is olesó. Itt már a furkatáról kiszállottunk és mulattunk négy napokig.

Itt lóra ülve háltunk meg Cservenavoda⁴ nevű görög faluban. Glosova, Csötlökkői, Jalomlar, ezeknek a helyeknek sok buzája terem, igen jó föld mindenütt, a szántóföldeken sok a vadkörtvélyfa.

Okt. 25-én érkezünk azon helyre,⁵ a hol először

kápolyval átellenben, a Duna túlsó partján áll egy őrtorony, ez már Oláhországban van, azonban mintegy hat mérföldnyi területtel együtt, a törökök.⁶

¹ Nikápolyról lásd Borsos Tamás útleírását.

² Szvistov (nyugateurópai torzalakja Szisztova) a hasonló nevű kerület székhelye, a Duna legdélibb pontjánál, 12.500 l., élénk kereskedelmi hely.

³ Rusesuk, bolgáruul helyesebben Rusze, a régi magyaroknál Oroszesik, a hasonló nevű kerület székhelye 28.000 l.; Bolgárország legélénkebb városa. — Baksics P. (1640) így ír róla: „Erődjét csekély tüzérség és öt torony védi. A város fekvése kies, de a házak nem valami szépek, mivel a törökök nem nagy örömet lelik a palotákban.“ — Érdekes tudni, hogy Rusze vagy Rusesuk az 1503-iki török-magyar békekötésben említették legelőször.

⁴ Cservenavodáról bővebbet Mikesnél II. fejt.

⁵ Ez nem más, mint a bolgárok legrégibb fővárosának

Konstantin császár Konstantinápolyt kezdte építeni és a mint a nagy épületek megmutatják, látszatnak s addig akarta a Feketetengert bevétetni, hogy a hajóknak ott is portusa legyen. Ide négy mérföld a Feketetenger észak felől. Éjszakára mentünk Dragojkői (Drákulykő) nevű bolgár faluba a Novák (Noah) havasa alá, ennek híres bora terem.

Mentünk által az Novák-havasán, ezeket hívják Hé-muszhegyeinek, a Fekete tengertől a Fejérig nyúlnak el. Ezen havasnak a közepi táján kőfalt s kaput tartott régen egy Novák-nevű¹ híres hegyi tolvaj s e szorosakat oltalmazta, hogy az török azokon a havasokon által ne jöhessen s arról nevezik Novák-havasának, a kapujának a ruderái most is fenn vannak, láltunk meg a havasnak innenső alljába Csalikavak² (Cselilova, nevű faluba a bolgárok között.

Ugyanezen havasoknak végső szélében Kumarevo³ (Comarova) nevű faluban; ezeknek is jó s elegendő borok terem. Itt válik meg az út bal felől Konstantinápoly felé, jobbra pedig Drinápoly felé, minthogy megindulván, láltunk Abal nevű faluban ezekben mind bolgárok laknak.

Preszlavnak romja, a mai Preszlav városka (járási székhely a sumeni kerületben, másként Eszki Sztambulnak is nevezik) mellett. A régi utazók közül többen említik, így pl. Bongars (1585) és Baksics P. (1640) ki ekként írja le; „Sumentől mintegy öt mérföldnyire van Eszki-Sztambul, azaz O-Konstantinápoly; szláv nyelven Preszlavnak, azaz „legdiesőbb“ városnak nevezik. Egészen fehér kőből épült, jelenleg azonban csupa rom.“

¹ Itt Novak Debeljakról a régi bolgár népdalok egyik leg-
ünnepelebb hőséről van szó.

² Csalikavakról lásd Sebesi útleírását.

³ Kumarevo, falu a burgaszi kerület (Délbolgárország) kar-
nobadi járásban, Karnobadtól északnyugotra.

III. FEJEZET.

Drinápolytól Konstantinápolyig.

1697 okt. 30. Cselmekőj¹ (Csomlokkő) nevű török faluban vagyon szép mulató helyek a török császároknak, a nap is alig éri a sok nagy sűrű fák miatt. — Érkeztünk Arnautkőj² nevű bolgár faluba, görögök lakják inkább, ezeknek sok jó borok terem. Drinápolyhoz egy fertály mérföld. Itt megnyugodván és szállást tartván csak jöttünk s mentünk Drinápolyba, járván a portai minisztereket.

Drinápoly³ nagy török város; Konstantinápolynál előbb esett török kézhez, most a török császárok residenciája; a Maricza és Tundzsa vizei itt conjungálódnak. Hadrián császár építette volt, sok tornyok vannak a kerítésén. Engemet is mind a császár s mind a vezér udvarában, mikor ott voltam, megkaftányoztak. Ebben a szultán Szelim császár mecsetje excellál nagy mesterséges épületével. A több mecsetek is rettenetes nagy márványkőoszlopokkal; mind a belső vára, mind a külső városa igen nagy; számtalan sok szőlők, szép gyümölcsös fák körülötte s benne. Elefántokat, oroszlányt és csokolyt láttam benne.

Drinápolyból Konstantinápoly felé indulván háltunk meg Hafszán, itt derék, onnal fedett vendégfogadó van.

¹ Falu Drinápolytól északra.

² Falu Drinápolytól északkeletre.

³ Drinápoly, törökül Edirne, Edrine, bolgárul Odrin, latinul Hadrianopolis, a hasonló nevű vilajet székhelye, 70.000 l., a Maricza és Tundzsa folyók egyesülésénél, 1366—1455-ig a török szultánok székvárosa. Vratiszlav (1591) a Komáromy által említett mecsetet ekként írja le: „Alakja kerek; benn vörös és fehér márványoszlopokon nyugvó három karzat látható, köröskörül vasrácszat fut végig, lenn pedig 300 ezüst lámpa függ“.

— Csorlu,¹ holott régenten a hegyen volt egy nagy görög pusztá vár; azért híják Csorlunak, mikor a török császár megszállotta, azt mondta: ha délig meg nem veszi, ő legyen csorol azaz vak, s meg is vette s ugyan-csak annak is nevezik.

Jutottunk a Fejértenger partjához és azt jobb kézre hagyván, ebédet Szilivrin² évén, kinek azelőtt vára is volt a tenger parton. Ebben a Szilivri nevű várban lakott régen Menelausz, itt nevedett fel ama híres Helena s innen ragadta el Páris Trójába. Miótától a török megvette, nem építette meg, a ruderaí most is látszatnak.

Böjükesekmedzse³ nevű török városon általmenvén, holott a tengernek egy nagy szakadékján rettentő s elhíhetetlen hosszúságu, faragott kövekből csinált híd vagyón által. A városban szép ónnal fedett mecsetek, vendégfogadók; ott fölöstökömvén és Kücsükesekmedzse⁴ nevű török várost érvén, abban is a tenger szakadékján felül csinált nagy kőhídon menvén által, láttam benne szép ónos vendégfogadókat, mecseteket, szép eleven platajczokat egyéb tengeri halakkal; a kertekben sok helyt és fákon pomagrancsokat; s itt a Fejértengert mind jobbra hagyván, a hegyre feljövén, láttuk meg Konstantinápoly-nak egy részét s ugyan éjszaka érkezttünk meg beléje.

¹ Csorlu, hajdan Czurullon, város a Csorlu folyó és a vasut mellett.

² Szilivri, hajdan Szelimbria, B. de la Brocquière (1433) idejében csak eddig terjedt már a bizanczi birodalom.

³ A hajdani Athyrasz helyén.

⁴ Kücsükesekmedzse, nyugati utazóknál Ponte-Piccolo, város Szansztefano és Böjükesekmedzse közt, a hajdani Rhegion helyén, melyről Brocquière ezt írja: „Ez hajdan nevezetes hely volt, a tenger itt mintegy 20 mérföld (milles) hosszú öblöt képez; egykori tornyát a törökök lerombolták; egy híd, országút és görög falu maradt fenn“. Ezen hídról neveztetik Kishídvárosnak.

IV. FEJEZET.

Konstantinápoly és környéke, Boszporusz, Dardanellák, Márványtenger.

Ezt a Konstantinápolyt¹ már nem tudom városnak írjam-e vagy országnak, mert én mását soha nem láttam. Nagyobb s jobb portust a tengeren az egész világon sem tartanak. Itt szakad össze sebes folyással a Fekete-tenger a Fejértengerrel épen a török császár várának épen alatta melly a városnak dél felől ónozatjában van külön kerítve, csak az fekszik annyi helyen, mint Szeben városa Erdélyben, szép hegyeken mint ónnosok aranyos hegyü kéményes palotái.

A hegynek a Fejértenger és Feketetenger felől való oldalait befedték a sok szép zöld cziprusfák, czédrusfákkal néhol egyelítve mint az erdők. Belől is a belső udvara rakaczipruszfákkal, úgy hogy mindenkor mindenütt árnyékban járhat az udvar népe. Magának különös császári filegoriái egynéhány helyett, hogy mindenfelé láthat kiknek az oldalain zöld superlátok állanak, hogy a tengerek szelei mikor nem akarja, ne érék a császárt miattok.

A kapujában a nagy torony alatt belől aranyos kerék pajzsok s alabárdok vannak felfüggesztve. Ezen belől senkinek, még a fővezérnek sem szabad lovon fegyverrel bemenni. Mellyet én nem tudván, a szolgálmanál lévén a stuczom palaczkostól apprehendálta a kapuban ülő főporkoláb, és noha nékem idegennek ex discretionem semmit nem szolott, de a salvagvardául velem lévő jancsárnak csak alig hogy a talpát meg nem pálcázta.

¹ Vesd össze a Névtelenek „Konstantinápoly leírásával“ lásd Sándor Pál után.

A várnak¹ az tenger mellett lévő kerítésén kívül éppen az Fejér- s Feketetenger partján vannak rendbe lerakva őrzés alatt az keresztényektől nyert szép sok ágyúk. Utóbbi közt láttam, hogy fénylettek a görgényi Veteráni generáltul elnyert világos ágyúk is. Az erre nyíló kapuja felett a várnak vannak rettentő nagy ezet-hal-csontok felfüggesztve, feje, hátgeréncese, oldal-tetemei napnyugot felől. Itt olyan nagy ágyukat láttam, kikkel Babiloniát megvették, hogy nagy tágosan beléjek bujhatni, kimondhatatlan nagy vaságyukat is láttam. Itt láttam egyik kis kapuban az Kornis Zsigmond úrfi két kis ágyueskái is kerekeken, Veteráni generális alkalmatosságával nyerték azokat is.

A városnak csak az mint három kerítéssel és azokon való sok színű tornyokkal be vagyon a Fekete- és Fejértengerhez kerítve, jó járó lovon és három óra alatt meg nem kerülhetni. Én próbáltam csak még nem szintén az végétől, az hol Bély Pálék s több magyarok fekszenek² Zolyomi Miklóssal. Eltölt az egy óra, míg az Jedikulát³ értem, melly a héttornyokból álló császár tömlőcze, még pedig a város vége tovább fekszik, éppen a Fejértengerparton, a hol a tímárok⁴ dolgoznak. Az urunk ő nagysága jó járó jobbik pejparipáján ültem pedig, s meg sem állottam különben, hanem míg egy vagy két csésze jó hideg vizet ittam egy szép rakott esorgóról, a város kőfala kívül. Jedikulától fogva az császár váráig, és attól a helyig, a hol ők egy nagy szentet,⁵ kit szent Ejubnak (ugyanannak nevezik a helyet is róla) eziüstdrótos koporsóban tartanak fekünni, holott szokták a császárok oldalára a kardot felkötni.

A görögök Chrysostomust is, kit arany száju szent Jánosnak is hívják, mondják, hogy ott temették el. — A város háromszegletű. Napnyugot felől északra a Konstantin császár váráig, a száraz felől hármass kerítése, száraz-

¹ Itt a Szerajról van szó.

² A magyarok sírjairól Sándor Pálnál.

³ Bővebbet a fentemlített „Konstantinápoly leírásánál“.

⁴ A konstantinápolyi tímárokat már Tudelai Benjámin (1173) említi.

⁵ Ejub, ki a hagyomány szerint Mohammed próféta zászlóvivője volt és 688-ban Isztambul ostrománál elesett.

árka, a tengerről való résznek csak egy kerítése, mindent kővel pádimentomoztatott a város sőt kívül is három mérföldig kőutczákon járhatni. Itten az ő módjok szerint a benedictiot ennél a koporsónál nekik feladni szokták. Úgyhiszem, belétehnék négy óra is, miglen a circulust tenné az ember. Némellyek tizennevez olasz mérföldnek tartják a Konstantinápoly városának területét.

Maga a város egynéhány nagy hegyeken fekszik. Most negyvenezer utcáját mondják mindenestül hostattal együtt. Mindenikben minden éjjel két-két ember strázsál, minden éjjel nyolczvanezer ember. Minden utczában legalább egy csorgót kell supponálni. Az mecseteknek számát nem tudhattam, de a kik köztök nevezetesebbek, úgymint az ki köztök Szofia, Justinian császár leánya temploma volt, mellyeket az jeruzsálemi templom formájára építtetett volt Justinian, a leánya nevére, nagy kőlábakra a fundamentomit, mivel alatta hajós édes viz vagy az, ki a tengerbe szakad, ennek az egész két hegynek, kin a Zsófia temploma és a császár vára van és egynéhány utcáknak alatta, sűrű, vastag kőlábakon álló erős bolt-hajtás vagyon, a császár várából mennek belé hajón s mind el járhatják, az édes viz tengerbe szakad, sok hal lakik benne. Én magam is láttam, egy süllvedett háznak helyéből néztem, merő miraculum mundi, kibeszélhetetlen, kívül nem annyira mint belől látszó rettenetes magnificentiajn épület. — Szultán Ahmet, szultán Szoliman, Szelim s több császárok építette kimondhatatlan épületű mecsetek, kikben ez a dicsérendőbb, hogy nem tartották magokat méltóknak a templomjokban temettetni, hanem mindenik császár külön építtetett temetőhelyet magának s gyermekinek az templomon kívül. Az mennyi jövedelme pedig az ilyen nagy mecseteknek légyen elhihetetlen.

Azt le nem írhatni: az hostattjai és azokban sok szép csiflikkek, udvarházak, mulatóhelyek meddig terjednek, mind Európa felől (kinek határa Konstantinápoly) mind Ázsia felől, úgy hogy az Fekete nagy tenger Dardanelláig, ez az Bosporus Thracicus, mind az két, mellyek a Fejértengerbe jövő folyásának, melly is egynéhány óráig tart. Ez felől mondják, hogy Pompejus magnus ragatta volna itt össze a Feketetengert és a

Fejért. Én Isten munkájának hiszem, mert ha ember munkája lett volna, keskenyebb volna, de van olly széles mint a Duna,¹ rakva sok szép épületekkel, udvarházakkal kastélyokkal, Galatától, sőt észak felől az mint az Feketetenger kanálisába bújó, kit édes vizétől fogva Európa felől; Ázsia felől pedig épen le Chalcedonig,² kinek ruderái most is existálnak, hol régen a concilium volt Martianus császár idejében 454-ik esztendőben; kihez közel tartnak egész éjszakákon égő lámpásokat a Fejértengeren járóknak egy torony tetején³ (a minemű tornyok mindenütt farszoknak nevezetnek): csak minden konstantinápolybeli s körülötte való lakóhelyei, híres mulató-palatiumi a császárnak magának vagyon háromszázhatvanig való, mellyeket mindenütt bosztandzsik őrizik, mindenikben maga szolgálai benne vannak, úgy hogy mindenkor mindeniket készen találja.

A Feketetenger torkába vagyon egy Börvár, kit azért hívnak Börvárnak, hogy mikor a görögök birták Konstantinápolyt, az törökök csak egy ökör bőrnyi helyet kértek ott magoknak. Hogy megadták nékiek, szírony formán véknyan elmetélvén a bőrt, annyi helyet foglala be, hogy épen egy nagy várost építettek a helyre egynehány erős tornyokra (kikben némellyikében most tisztátalan személyeket szoktak büntetésül tartani), mellyből vették meg aztán Konstantinápolyt, noha Galatát azután is a keresztények tartották hét esztendeig, abból az mostan is csonkán fennálló toronyból,⁴ kiben régenten fogva tartották amaz híres Török Bálintot.

Kiljebb a kövára vannak az négy kastélyok,⁵ a Feketetenger oltalmazására együvé szolgáló ágyuk vannak a tenger partján és egymás ellen a torkolaton kívül mindkét felől az magos tornyokon lámpások vannak éjszakákon, hogy azokra tarthassanak az Feketetengerről jövő hajók. Itt volt régen egy kőszálon az Pompejus magnus

¹ A Boszporusz legkisebb szélessége 550 m.

² Ma Kadiköj Szkutaritól délre.

³ Fener-burun Kadiköjtől délre.

⁴ Ezen csonka, kerek torony egy kupdád hegyen ma is áll még; a genovaiak 1350-ben építették.

⁵ Bövebbet Rozsnyaynál.

oszlopa is,¹ de az már ledült, csak a fundamentoma vagy a tengernek közepén egy kősziklán.

Itt látszik már az iszonyu Feketetenger, nincs is e világon veszedelmesebb tenger, sehol benne sziget nem látszik, elnyul be Ázsiába sok ezer mérföldnyikig s körületi a Don vizére Krymre, Tatárországra, épen ki Európára, az mint bele az Dnjepr, Dnyesztr és Duna vizei szakadoznak. Ennek Európa felől északi hiresebb portusa Várna, hol nyavalyás László, magyar király harczolt a törökkel s el is veszett.

Legjobban látni ezt a Feketetengert a torka fölött való kalugerek klastroma felett való épített szélmalomból, de minthogy ritkán van azon tengeren szép és jó idő, gyakrabban homály, setétség vagy on rajta, azért is neveztetik Feketetengernek. Irtozik az ember, nem hogy reámenni, csak a rettenetes zúgását is hallani.

Én az mikor látni mentem, ellenkező szelem lévén, sokszor csaknem kősziklához vertek a nagy habok, néhol meg is akadván a tenger közepében való kősziklában, kik hol ki, s hol nem látszanak ki az tengerből, de az Isten megtartott. Volt kedvetlen mulatságom a szemem közé csepegő nagy habokkal, sok nagy delfin halakkal és az ember veszedelmét leső sok apró madarakkal, „spirítus damnatinak“ szoktak hívni.

Erről az Feketetengerről hordnak rettenetes éleést Konstantinápolyba, ki máskép nem subsistálhatna, de egyébiránt hordanak szárazon is vizen is, egymást érik a rettenetes élés-hajók Európából, Ázsiából is. Számtalan fegyveres- s kereskedő-hajók Francziaországból, Hollandiából, Angolországból, Egyiptomból, Afrikából, s többnyire minden részéből a világnak, kiből elgondolhatni, mennyi harminczadja jó annuatim az török császárnak, holott csak egy hajónak is felmegyen a harminczadja kinek tiz, kinek húsz, kinek harmincz ezer tallérra is. De csak a Konstantinápoly körül való apró hajócskáknak, ki mindenik leginkább egy aranyat ad, felmegyen adója esztendeig negyven vagy ötvenezer aranyra.

Le nem írhatni a városnak sok piaczeit, azokban való mindenféle sok szükségeket, úgy hogy a mit ki sem

¹ Bővebbet u. o. és Z. Mikes Kelemennél az I. fej.-ben.

gondolhat ember; itt feltalálja, csak legyen pénze. — A halpiaczokon a tengernek különb-különféle színtű s formájú halait, rákjait, csigáit; a többi között láttam egy nagy halat, megmértvén: huszonhét arasz volt a száján könnyen bebujhattam volna magam is. Egy ló pedig hasába bizony alig kordult volna meg.

Most csak egyik csudáját az Fejértengernek előhozom, melly neme az sziréneknek,¹ egészen szőrös ember, majom ábrázatja vagyon, az férfinak nagy haja, nagy bajusza szokott lenni, két lába, két keze, öt ujjai, bőrméi mindeniken, mind kezei, mind lábai rövidek, az farka pedig mint az delfin halnak. Az asszonyoknak is nagy haja, csecsei; egy párt szokott fiadzani, kiket csecsen szoptat, az kezekkel fogják meg a halakat s azzal élnek, derekukig mutatják ki magokat a tengerben, de ki is jönnek a tengerpartra s ott a meleg fővényre lefeküsznek, rettenetes hortyogással alusznak; sőt a tenger kőszikláiban a szárazon barlangjok vagyon, abba kijönek, ott jádszodoznak, ha embert sajdétják, nagy morgással beszaladnak a tengerbe.

Én magam mulatságára Konstantinápolyból kimenvén az Fejértenger szigetinek experiállására, nagy habok hányásával ugyan, mindazonáltal a többi között Bójukada és Marmara nevű szigeteket,¹ kiknek kősziklás barlangjaiba efféle ember-halak laknak. Én pro curiositate a tengerre ülven, igyekeztem benne, ha elevenet láthattam volna, aminthogy egynehánynak az barlangjába is bémentem, de nem találhattam két okért: Hittel mondták mind a papok, mind a régi emberek, öreg halászok, hogy csak szombat-napon soha ki nem jár, soha senki nem látta (Istennek nagy csudája) én pedig szintén szombaton jártam ott. Minthogy hidegben ki sem jár, husvét után kezd kijárni, én pedig in primis martii jártam ott; ahozképest elevenen nem láthattam, hanem kettőnek a bőreit találtam a halásznál, a ki löni szokta őket, mert nagy erejek miatt lehetetlen megfogni, hanem felettébb nagy golyóbisu puskával lövik, de annak is a golyóbisa soha egyéb testét meg nem járja, hanem csak ha az fejét találja.

¹ Az itt következő leírás afféle középkori mese és csupán az akkori fölfogást tünteti föl.

² Szigetek a Márványtengerben.

Elevenen pedig az török császárnak is eddig szerét nem tehették. Mikor az halászok halat fogva s éve rájuk akadnak, bevárják, magukat félig kimutatva, úgy hogy az evedzőkkel verik őket, akkor bögnek s pökdösnek rájuk, megfogni vagy csak ölni is vízbe, merő lehetetlen, hanem fejekbe lövén. Egynek a bőrét most csáváltatom, de egyébiránt is vagyon az bőrből egy övem, kit egy kaluger adott, melyet derék-fájás ellen hasznosnak tartanak viselni. A nagyja ollyra nő, mint egy kaják vagy hajó. A halászok a zsirjáért ölik meg, mert elszokták adni egynek a zsirját húsz talléron is, az nagy hajók kenésére veszik meg. Az ki a testét látta, minden belső részeit, még a szemérmét is úgy mondja lenni, mint az embernek. Én a testét nem láttam. Látom az bőrét, hogy szőrös s olly vastag, hogy az fegyver meg nem foghatja.

Ez az monstrum, ha hol közel szőlő van a tenger mellett, kimegyen reá szőlőt enni, mikor arra valók a fiai, azokat is kiviszi. Mihelyt embert lát, kezeit, lábait, farkát bevonván gömbölyegen (hogy hamarább lehessen) ereszkedik vissza a tengerbe. A ki látta, úgy mondja ötven lövést is tettek egyen, de el nem verték míg a fejét meg nem találták.

Láttam egy csudálatos (mintha ez egyik végétől esztergába metszették volna), egy öl s két arasz hosszúságu szarvát az tengeri unicornisnak, minéműt csak az oceanum tengerbe találunk. Egy csudás hálnak az orra ollyan, mint egy pallos, minéműt küldtem a télen Kemény János úrnak ő nagyságának.

Elhallgatom ennek a hálnak hosszú szárnyas nemét, melly kijő a tengerből s repül az aërben; az irtóztató bagoly-, kakas-, lóformájú halakat, disznó-halakat az habarniczának sokféle csudás neveit, tövises disznóforma csigákat, ausztrigákat, pók s egészben szőrös rákokat, csak tegnapelőtt is én hozatván egy nagy rákot, megértük nyolczan vele. Igaz, hogy nem mindenik merte ad gusztum enni irtózatosság miatt.

Ezen tengeren szokta magát az császár néha mulatni az ő aranyos köves hajóin, kiket zár alatt tartanak az maga vára alatt. Ebben a portusban hozzák be téli nyugvására a tengeri sok nagy széles lapátos gallyákat, furkatákat, itt szoktak újakat csinálni és az romlottakat repa-

rálni; csak az én szállásom ellenében állott egy szélyében huszonhat olyan öreg széles gálya, kinek az nagyobbikában százötven ágyú, az többiben kiben százhusz, száznolczvan, hetven, hatvan, legalább ötven ágyú, az gályák aranyosak, festettek csak középszerű az, kinek az ára negyven ötven, hatvanezer tallér; ha a sok lapátos gályák, mind az Fejér-, mind az Feketetengerre valók, kell ide az ember. Isten halld meg itt a sok gályákra lelánczoltatott¹ éjjel nappal tehozzád fohászkodó, minden emberi reménységből kifogyott, megszámlálhatatlan sok szegény keresztény rabok nyögését, és szabadítsd meg őket, a mint megszabadita is az elmúlt télen is husz magyar rabot kegyelmes urunk Tököly Imre úr ő nagysága forgolódása által.

Az itt csudálatosabb, hogy az midőn, az illy nagy gályákat (kiknek csak egy árbóczfája is került ötszáz tallérba), reparálni akarják, mint forgatják oldalokra, kiket mikor kiüresitenek, sok ágyúból rakott osztagokat s kötelekből rakott halmokat láthatnál, de ezeket el kell hinni, annak a ki nem látta, egész lehetetlenség.

Ezek függenek a tengeri kapitánytól, ki három boncsokos vezér, mihelyt kimégyen a tengerre, olyan mint a császár, a fővezértől sem függ. Az mikor az campániáról az portusba novemberben visszajöttek, ennek mind csudás, mind nagyságos voltát akkor láthatnád inkább, mert akkor szélt fognak a tengeren mind a szélyes lapátos gályák s az császárvára alatt az portusban az ágyúlövést elkezdvén, annyi száz ágyúk megszűnés nélkül való lövéssel olyan dörgést tesznek, hogy az gályák az tűztől s füsttől nem látszanak s azt tudná az ember, hogy összeromol az egész város s az mint ezt én magam experiáltam, szintén akkor jöven által Galatából Konstantinápolyba egy kis hajón, mikor bejöttek s lőttek, úgy hogy azt tudtam közöttök az tengerbe elmerülök.

Nem hallgathatom el néhol néhol az város kapuján függeszték pro raritate rettentő tekenős-békák hajóit, kikben gyermekek hajózhatnak. Czethal oldal-esontokat, régi sisakokat, vékony nádaeskával általlótt mellvasakat.

¹ A gályarabokról bővebbet Z. Mikes Kelemennél az I. fejezetben, továbbá a Névtelenek „Konstantinápoly leírásánál”.

Az oraculumokat, kikből régenten az ördög felelt az pogányoknak, kiknek legcsudálatosabb az Teodoziusz császár egy szürke márványkőből álló csudálatos oszlopa mellett lévő, háromfejű nagy rézkigyó,¹ kinek mind az három feje az város három szegletére áll, az egyiknek állát letörte Murat császár a dzsidával, mikor Babiloniára indult; ki felől azt tartják, hogy Konstantin császár minden egyiptombeli arany, ezüst bálványait az pogányoknak össze öntetvén s hogy réz volt nem bántotta, idehozatta el Nilus mellől Egyiptomból, odavaló oraculum volt. Azelőtt Konstantinápolyban sok kigyó volt, hogy azt ide hozatták, azólta kigyót ritkán látnak.

De nagyon még egy oraculum-forma, magas gyönyörűséges oszlopa² Konstantin császárnak, kinek mása, nem hiszem mikor új volt, nem találtatott Európában, az aljától fogva az tetőig egy kő, mesterséges sculpturák rajta, de már az üdö és sok tűz és eső igen megavította, úgy hogy két helyen is vasabroncsokkal szorították meg. Azt tartják felőle, mind görögök s törökök, midőn Konstantin császár anyja szent Helena az Krisztus urunk keresztfáját Jeruzsálemből elhozta. mint olyan drága kincsnek rettenetes erős boltot építtetett, ott a földben odatette, s ott tartotta, most is ott mondják lenni, annak emlékeztére építtette fel azon oszlopot.

Konstantinápolyban voltak ama nagy conciliumok is Gracianusz és Teodoziusz császárok idejében, azon helyen. holott most is az Konstantin császár palotáinak ruderái³ existálnak, kinek oldalait az reá felfolyt borostyánfa már épen zölddé tette, melyet az törökök meg nem lakhatnak, hol fölöttébb sok kincseket mondanak lenni, de az törökök hozzá nem férhetnek, kinek jele az, hogy nem régen az kapujában olyan drágakövet talált egy ember, hogy többre ment az ára huszonöt erszény

¹ Ez az Atmejdán téren álló híres kigyóoszlop, melyet a görögök a plateai csatában nyert zsákmányból öntöttek s a perzsák fölött aratott diadaluk emlékére Delfiben Apollo tiszteletére állítottak föl.

² Ugyancsak az Atmejdán közepén áll a 15 m. magas gránit obelisz, melyet Teodoziusz Athenből hozatott oda.

³ Ez a Tekir-szerajnak nevezett rom Konstantin hebdomoni palotájának romja.

pénznél (egy erszény teszen 500 tallért) és az császár tárházába vitetett bé. Én megjártam, a hol járhattam romladozó épületét, de az nagy setéség miatt, az még épen álló némelly erős boltjaiba nem mertem bemenni, nem tudván az járást és csak másod magammal voltam. Kilátszik innen nagyobb része Konstantinápolynak, megválasztotta volt azt az prospectusa, ritkán van szellő nélkül. Ennek alatta kis kapu mellett tapodták el az utolsó görög császárt Paleologot.

Az gályákról felül tött leíráshoz azt is lehet adjungálni: mikor szél nincs lapátos gályák után kötve vonatják a tengeren, az ilyen széles nagy gályán nevetne az ember, mint viszik az nagy Corydont.

Az mint ezerhatszáztizedik esztendőben számláltak volt, akkor is volt csak benn az városban hatezer nyolecz száz kilenczven utca, kiben mindenikben templom vagy mecset volt, ezeken kívül az keresztényeknek templomok¹ és helyek, kikben ceremoniájok volt, kilenczven, én magam többet nem láttam benn az városban, mivel curiosus sem voltam, benne két görög templomnál, azon helyeken, holott az konstantinápolyi és jeruzsálemi patriárkák laknak, azokat is akkor, mikor látogatásokra mentem, kivált a jeruzsálemi igen nagy becsülettel láttak; hanem minthogy Galatát többire mind keresztények lakják, templomok is egynehány vagyon. Az angolok templomába én is az elmúlt mind karácsonban, mind husvétban communicáltam.

De az római katholikusoknak is egynehány szép templomjuk vagyon, s mind jezsuitáknak, barátoknak klastromi, nevezetesebb az cathedrale templom, kiben azelőtt az pápa ezen a földön levő vicariusza resideál (emberséges öreg ember, egynehányszor asztalánál is mulattam vele), mellyet török az velenczések ellenségeskedése s el is égése alkalmatosságával foglaltatta el az mostani császár, mint följobb irám, hogy az anyja mecsetet építtetett fölöttébb való költséggel, csorgót is helyébe; de szép templom a jezsuitáké is és a szürke barátoké és leginkább az franczia király gyönyörűséges, az egész ten-

¹ A konstantinápolyi keresztény templomokról lásd Borsos Tamás útleírásának függelékét.

gerre való prospectusa aranyos palatiumába, kiben marchio de Feriol úrral sok emberséges vig mulatásokat töltöttem el. Nem volt itt szűke az confectumoknak, kiket soha nem láttam, az olaszországi, tenedoszi jó bornak és egyébféle jó bornak s kivált a szmirnai asszúsziő bornak, citrom, narancs, pomagránát és egyéb ritka fákkal, rozmaringgal, sok másféle csudálatos virágokkal teljes kertében sétáltam. Az kapuczinusok, kiknek kertjeknek sétáló helyein majd övig érnek az sűrű szép rozmaringok, gvárdiánjok igen emberséges ember, nekem egy öreg jerichói rózsát is ajándékozott.

De recurrálok az ezerhatszázttizedikbe, az mint szám láltak, hogy akkor volt ez városban csak ferdőház ezerkilencszáznyolczvan, kutak kéte ernyolczszázhatvan, sütőkemenczék négyezernyolczszázkilenczvenöt, malom háromezerkétszázszatvan, kocsisok vendégháza ötven, lovasok vendégfogadója hatszázhuszonnyolcz, akkor is kerületit a városnak tizennyolcz olasz mérföldnek tartották. Kapuját huszonnyolcznak, bástyáit vagy tornyait mint régennyilak számszerével s faltörő kosok ellen legerősebben tudhattak 363.

Az Teodoziusz császár egy kőből álló csudálatos pyramisának¹ pedig az fundamentomán, melly az megírt háromfeji nagy rézkigyó mellett vagyon, versek vagynak. De az két utolsó vers az földről alig ömerszik meg, ennek a faragása is mesterséges, de abban volt nagyobb mesterség: egy olyan nagy kőoszlopot, mi módon tehettek oda föl, a hol áll.

De mindezek felett legcsudálatosabb az minémü munkával, mennyi költséggel hozták be² a városba hat

¹ Erről lásd föntebb.

² Itt a nagyszerű sztambuli vízvezetékéről van szó. Már Konstantin megkezdte ennek építtetését, a későbbi császárok befejezték, a török császárok pedig kibővítették. A Konstantinápolytól mintegy 22 km.-nyire északra levő Belgrad városkánál van öt nagy vízfőző, ezekben gyűlik az eső és hó vize, a hatalmas vízvezeték azután hegyen-völgyön át tart a fővárosnak, hová az Egri- (Görbe-) kapun ér be, két völgyet még a görög császárok által emelt viaduktok hidalnak át. Ez a fővízvezeték, a kisebbek közül legnevezetesebb a Valensz császárnak tulajdonított akvadukt. A régi görög és szarok által épített nagyszerű vízmedenczék (a városban) nagyrészt el vannak hanyagolva. Az itt emlegetett

vagy hét órányi földről az jó vizet az város görbe kapuján kívül egy helyre, az honnan oszol osztán az városra csorgókon. Egy török császár, mondják, hogy sok esztendőig lévén békessége az keresztényekkel, emlékezetet akarván hagyni, Konstantinápolyba csorgóknak csinálásával, midőn róla tanácskozott, azt mondták, ha mind erszény pénzeket rakat az csorgóknak fejekig, véghez viheti, ha hinni kell két sorba is megrakatja erszény pénzekkel a helyig, csak legyen meg. Megmondta s meglett. Volt ennek pénze! Majd a világ hét csudái közé számlálhatnák annak véghezvitelét.

Én nekem ezeknek a csorgóknak messze földről való behozását, az mint beszéllették, nem nyughattam, míg oda nem mentem, hogy meglássam. Elmenvén azért azt mondhatom felőle, mit a szerecsen királyné Salamonnak, felét sem beszéllették volt nekem meg annak az munkának nagy és rettenetes voltának. Én is pedig, a mit láttam, leírnom lehetetlen. Én együtt is, másutt is Belgradig, hová hat óráig menvén Konstantinápolyból lóháton, tiz szakaszban láttam, pedig az feje némellyik viznek tovább vagyon a helyekben. Az a Belgrad szép lakó nyári-hely az erdő között vagyon, kiben számtalan az gesztenyefa, a hollandiai orátornak szép lakóhelye, majorja van benne s több keresztény nagy embereknek, ki nem mondhatom jóságát, hidegségét az forrásnak, honnan elébb jöven nagy, sűrű, szép erdőben, egy szép csurgadozó híves patak mellett van sétáló helye s ugyan asztala is, hol mulat, földből csinálva azon orátornak. Oda soha be nem süt a nap, meg sem botlik a sétálásban, mert mintha megpádimentomozták volna az fáknak az alyját, ezeken a helyeken, másként is két órányi földig az nap meg sem süti az úton-járót a szép erdős helyeken.

Az mint együnnen is, másunna is nagy faragott köves bolthajtásokon hegyről hegyre, völgyről völgyre vizeket hozzák egy nagy szép faragott kövekből rakott mély helyben öt felől jönnek be kövőlukon az vizek.

Belgrad onnan kapta nevét, mivel a törökök a szerbiai Belgrad (Nándorfehérvár) elfoglalása után a lakosokat ide telepítették. Az itteni rengeteg erdő ma is meg van.

Ott az török császárnak szép festett filagoriája **vayon**, holott mulatja néha magát az nagy szép sűrű erdő közt az patakok zúgása és látása felett. Ezekből aztán megint bolthajtás alatt nagy hegyeken, völgyeken egy patak jó. Ezeknek öszve-folyások s befogások felett is az másikonál is szebb s festettebb filegoriája **vayon** a sok szép sűrű fák között a török császárnak.

Innen indul osztán egy nagy patak sok hegyeken és völgyeken által s megy által mind bolthajtások alatt Konstantinápolyba az görbe kapun kívül egy helyre, honnan ismét csorgókra oszol szélyjel a városba. Itt már az esudálandóbb, melly magas rettentő vastag bolthajtásos faragott kőlábas kőútakat esináltak kinn az mezőn, az völgyeken, hogy egyik hegyről a másikra az vizek általjöhessenek, akármelly magas tornyoknál magasabbak, ki negyven, ki negyvenöt, ki több, ki kevesebb faragott kőlábakon, két három confignatióban, úgy hogy egyiknek az közepén való boltozatok közt mentem által lóháton: az víz az fejem felett messze felől lévő más boltozatokon folyván, alattam is nagy mélységben levén.

Ezeknek a víz behozásoknak pedig egész kezdetitől fogva be Konstantinápolyig az széllal annyi ezer felé a városban ilyen magas széles boltozati vannak, hogy mindenütt fáklyával le nem hajolva, annyi mérföldre a föld alatt bejöhet s szélyyel járhat az ember, úgy hogy ha valahol valami bomlása lenne az vizeknek, sűrűn levén mindenütt ablakjai azon boltozatoknak, ha nem egyiken, de másikon vagy harmadikon beereszkedvén, feltalálják és megigazitják; csak egy düllő földnyire ilyen boltozatokat faragott kövekből esináltatni gondolja meg ember, mibe telne? hát ennyi mérföldekre, még pedig mind kősziklás helyeken! Nem hiszem: emberek ez mostani világban csak meg is tudnák az munkáját becsülni s felvetni az mennyibe azok töltek és úgy hiszem az régi időbeli pogányok az világ nyolezadik esudái közé számlálhatták volna.

De vétek itt elhallgatnom az mint ezen útamban Belgradon túl nagy hegyre felmentem (minthogy más-kor az nagy sűrű setét ködök miatt messze nem láthatam) az nagy Feketetengernek látására. Ez az Pontus

Euxinus. Ritkán van az, hogy azt valaki vagy csendesen vagy sötétség nélkül lássa, de nekem most szép tiszta időm lévén, az míg ellátható tisztán elláthattam, noha ennek sem szélét, sem hosszát ember nem láthatja, mint felől is íráom, sohol benne sziget¹ nincsen, csendesnek is látszott az hegyről, de az partjára menvén, mégis rettenetes zúgással, két három kopjányira csapta ki magát a partjára.

En levetközvén reávettem fejemet, a hireért hogy megferedjem, úgy is benne bementem tovább egy kopjányinál, igazsággal írom, olyan habok jöttek reám, mint a kőfalak, hogy tőlök magát is a tengert nem láthattam, mikor közel érkeztek hozzám némellyeknek reám ütését felvettem, de némellyik lecsapott a lábomról — nyeltem is akkor rettenetes sok vizet — de felkelvén kilyebb szállottam, míg az habok visszatértek, hogy a tengerben magokkal vissza ne vigyenek. Majd megesett is a curiositas és az experientia. — Itt találtam az tengerparton egy nagy sárkányforma halkaponyát, kinek fellül is ötven, alól is ötven vastag sűrű fogai voltak.

Láttam én ebben a városban egy zsidó-doctornál egy egész nagy crocodilust is, ki az embert elébb megsíratni azután megenni szokta. Mint egy legöregebb vidra, halhéjas forma erős bőrű farka, négy kurta lába, mint az vidrának, a feje mint az kutyanak, alól is negyven, fellől is negyven fogai az állaiban, a Nilus vizében terem, irtóztató állat, egész testestül volt megszáradva. Azután is láttam annál nagyobb crocodilust, mint egy hajócska, irtóztató azt látni.

De el nem mulathatom, hogy ki nem írjam azt az kis kastélyocskát, kinek egy nagy tornya látszik kőkerítés között, egy magános közsziklácskán, az Feketetengerben, szintén a mint belé szakad Üszküdar (Iszkurad) alatt Ázsia széle mellett az császár várával általellenben az Fejértengerben az Feketetenger sebes folyása, ezt Leányvárnak² híják, azt tartják felőle, régenten egy gö-

¹ Egyetlen kivétel a Kigyó-sziget a Duna torkolataitól keletre.

² Törökül Kyz-Kale, a frankoknál Leandertorony, bővebbet Rozsnyaynál.

rög császárnak volt egy kedves leánya, azt jövendölték neki felőle, hogy kigyó marása által kelletik meghalnia. Arra nézve minthogy az deréktengerben kigyót nem igen látnak, építette neki arra a kősziklára ezt a váraeskát (édes vizet is mondanak benne), az tenger közepében hogy ott kigyó nincsen, onnan ki sem hozta, de fata viam invenerunt, mert egykor egy kosár szőlőt vittek be az leányának. Valamiképen mégis a szőlőben a kigyó belé bújt az kosárban s az kigyó az leányt megmarta, melly miatt meg is halt.

Ebben most lövő-szerszámok is vagynak, az két tenger conflentiájji oltalmazására. Mikor belé akartam látására menni, nagy szélvész támadván s csak három lapátos hajókon levén, az hegyek völgyek formájára emelkedő, szemeimet is csak ki nem verő habok közt a szélvész másfelé vete, távulról alig láthattak mások, mint én is másokat, és nagy haboktól oldalfél az delfin nagy halak is troppal mint egy sereg disznó szélyében jöven reánk, minthogy ezek a tempestasnak nagy prae-sagiumjai, de másként az embernek nem ártanak, a mint hogy sokszor melegen ugrott fel, a kajiknak fenekét is hátával megütötte, még sem ártott, noha el is fordíthaták volna, szélel fognak a tengerbe seregestül úgy hajtják a halakat, azzal élnek, az ő zsirjokat, minthogy igen kövérek, az hajók kenésére tartják.

Megyek azon tengeri szigetek dicséretire, kik körül felyebb irám, hogy az emberforma tengeri csudák teremnek. Ezeket mind görögök lakják, ezek között hiresebb az,¹ kibe jeles három nagy klastrom vagyon, mind görög, kinek egyikét Panajót építette, maga is ott fekszik. Ez alatt vagyon egy kicsin igen csendes portusa a Fejértengernek, melynek alig vagyon mása, ennek hegyéről szépen kilátszik Bithynia országnak Ázsia és Európa felől való része és abban lévő magas Olimpusz² hegye akkor is hóval volt befedve. Ez alatt vagyon Brusza,³ kiben az régi török fejedelmeknek volt székek

¹ Kalolimni, sziget a Márványtengerben; a márványtengeri szigeteken kitűnő bor terem.

² A kisázsiai Olimpusról (törökül Kesisdag) bővebbet Br. Tóth Ferencznél, ki az ezen hegyről fűvő hideg szelet is említi.

³ Brusza (hajdan Prusa) Chodavendikjar vilajet székhelye,

mig Konstantinápolyba az török császárok székiben nem ültek, de messi ellátszik ezen szigetnek hegyérül az nagy Fejértenger is, éppen Aloni¹ nevü szigetig, hol finom borok teremnek s olly erősek, ha az ember felforrulja, mentest felgyul a párája, mint az égett bornak.

Ezen hegynek az délfelől való oldala egészen inkább vad spikinorddal van benőve, betöltött az gyönyörű szaga, hogy sokáig hevertem rajta, alig hagyatván el. De az oldalának alább való részén lévő klastrom mellett, kiben nékem az tengeriember övét adta egy vén kaluger, vagyon egy szép czedrusfa sűrű erdő épen le az tengerig, kinek árnyékában megnyugodván, midőn az meredeken az tenger szélén lévő kősziklabeli mély barlangban való szentelt vizü forrás látására akartam lemenni, csaknem nyakam szakadva mentem be az tengerbe, de mind az nádpálczával erősen támaszkodván, mind az czedruságakat megkapván, papucsomat lerugván, társaim is segítvén, megtartott s vissza hozott az én Istenem.

Ez olyan hely volt, hogy az midőn az meredekre az czedrusfák alatt megindultam, egy bolond is jövéen az faluból utánnam, az bolond tovább utánnam nem jött, megállott, az meredek közepérül nézvén vissza s láttam: nem jó, mondtam az társomnak: Uram hol járunk, nézzétek, amaz bolond mégsem jött ide.

Ennek az hegynek tovább az falu felé mellett való alsó részén gyönyörűség volt sétálni s meditálni a sok szép sűrű olajfák között, de ezekben a szigetekben nem újság sem olajfát, sem czedrus, sem füge, sem citrom, sem naráncs, sem pomagramát fákat látni. Az emberek bizony roszak, mert ha pénze nincs az embernek, az ablaka alatt is meghalhatna az ösmeretlen ember; fejjér eselédjeket is inkább dugják az töröknél is. Az klastromban Istenért az útonjárónak szállást s enniek adnak, de azok is discretiot kívánnak érte.

Ezek marhát nem igen tartanak, többire semmit sem vetnek, hanem hajójok levén, kereskednek, még

a Márványtengertől 30 km.-nyire, 70.000 L. híres selyemipar, kénfürdő, tájékbányák.

¹ A Márványtengerben, Marmara szigettől délre.

csak kenyeret is többire Konstantinápolyból hordanak. Borok jó s ócsó. Itt láttam olyan nagy tengeri koppelalat, hogy egy maeska bébűjhatott volna a szájába, s kereszt halat is, kinek sem feje, sem dereka nem lévén, egészen öt részre csak farkakbúl állván, olyan biborcsokkal van az farkának mind az öt ága az szélein két rendbe megrakva, mint az habarniczának. Itt is addig járék az ember-halak barlangjára, hogy szél támadván, az kajikóm vagy hajóm is már az habok verése miatt ropogván, csak alighogy ki nem csapa az deréktengerre, már oldalul nézván az Olimpusz havasait; igaz hogy az tenger jól megtánczoltata, de az Isten onnan is békével visszahozza.

Éjczaka olyan fortuna superveniált, hogy az tengert egy kopiányira s kettőre is kicsapta az partyára, de reggelre egészen megnémult, úgy hogy tizennyolecz tengeri mélföldet két-lapátos kajikon mertem visszajönni nagy csendesén.

Ezek után megint kajikra ülván, leereszkedtem az császár vára alá, holott egy emberséges bosztandzsi más jóakarója képében esmervén meg, bevitt a tengerparton lévő palotájába a császárnak s meghordozott ott is belől, hol a császár ágyai, székei vannak. Én Istenem mi-csoda kies világi aranyos dicsőség, jobb ki nem írnom, mintsem a ki nem látta, el nem hidje, de ha látná, többet látna, mintsem én kiirhatnám; ott ül a jó hajóra, mikor a tengeren hajókázni akar, az ő gyémántos, smaragdos, rubintos, turkisos aranyos hajóján.

Onnan alábbereszkedván és a tengeren a császár vára végéig menván, a Szofia temploma alatt szállottam ki, melyet ujfolag megjártam, csudálván ennek rettentő márványköfalait, padimentomit, oszlopit, rézzel egészen beborított egynehány nagy kapuit, küszöbit, ajtófeleit, rettenetes folyosóit.¹

Onnét az fil hanba menván, láttam egy nagy mord kedvetlen him-oroszlányt, húst hozatván nékie, mint az diót csak úgy ropogtatja a csontokat. — Itt láttam egy róka forma nagyságu óriásfejet, nagy darabokban ele-

¹ Bővebbet Rozsnyainál és a Névtelennek „Konstantinápoly leírásánál”.

fántfület, bőrt és egész fejet, orosz lány bőroket, sárkány-fejet és egy nagy sárkány-bőrt, kit hogy már az fegyver meg nem fog, már elhiszem, hogy az ő bőrén kívül lévő hajas pánczér-forma haját láttam, az ő irtóztató sűrű fogas állait, hosszú farkát.

Itt közel látván sok régi sisakok, fegyverek közt az régi Nőé saruját is, és az özvegy császárnék lakóhelye mellett tovább mentem. Láttam a szultán Szolimán temetését is az ő nagy mecsetje mellett, kit most Erdély s Magyarország bizony meg nem csináltathatná.

Elhallgatom az Feketetenger torkában micsoda gyönyörűséges, híves, kies aranyos palotákban laktunk, holott csak én magamnak is külön belül merő aranyos üvegházam volt szállásul. — Itt sok szép, aranyos fejtér márvány köves helyen való vízimesterségek, az kertben sok szép olaj, cziprus, pomagranát fák, források és sétáló helyek felett, malozsa szőlőfák tartották az árnyéket, szint akkor érvén a sok szép malozsa- szőlő és fekete muskatály szőlő.

Ennek ellenében tartják Ázsiában a tenger szélében egy nagy torony alatt cziprus-fák mellett vendégfogadó-forma helyben a császár szelindekjeit, különös lánczokra kötözve az nyakokat, lehetett harmincz vagy negyven, mind öreg szelindekek. Hogy odamentem, mentest az őrzők megmutatták őket. — Ennek ellenében jártam meg az császárnak azt a mulató-helyét is, kinek fedele nincsen, hanem csak az sok sűrű cziprusfák árnyékozák bé, de ide már az császár nem megyen, minthogy egy kigyót találtak az apja kerevetje alatt. Azon helyen véghetetlen szőlős, gyümölcsös kertje vagyon és a többinél legkönnyebb vize.

Noha én itt is az mulatságnak meg adtam az árát, mert azelőtt egynéhány nappal jól meleg lévén, csak szolgástól az Feketetenger partján sétálván, azonnal levetkőztem, hogy megferedjem, egy ingben, lábravalóban, süvegben, papucsban egy nagy köré állottam, hogy onnan csak egy lábravalóban ereszkedjem lassan a szép tisztán folyó tenger szélébe. Azomban az kő az tenger csapdozási miatt sík lévén, az mint reá léptem, megcsúszamodván, nyakra-főre mentem bé az tenger mélységébe, kinek fenekén lévő egy nagy fejtér kőbe az oldalamat

úgy megütöttem, hogy ötven napig sem felejtettem el. Itt megvallom, az eszem oda lett mindaddig, míg az tengerből feljöttem, míg az napfényt megláthattam, noha addig bizony sok sós vizet nyeltem, de magamat reflectálván, az mint az sebesen folyó nagy habokkal hánzkodó tenger az süvegemet elvitte, utána usztam s kifogtam, az fél papucsomat is a mint az fenékre ment volna, visszahoztam, noha ing s lábravaló is rajtam volt. Itt féltem az rettentő nagy delfin-halaktúl is, kik szintén akkor compareáltak mellettem, midőn usztam, hogy mint Jónást elkapnak, de Isten megoltalmazott.

Emlékezetre való dolgot akartam írásban tenni. Multság kedvéért menvén ki Konstantinápolyból négy órányi földre Kücsükcekmedzse nevű helynél az mint az Fejértengernek szakadékja messzire bényúl, annak az végénél vagyon egy Aziatli¹ nevű falu, kiben az muftinak szép, híves, kies nyári lakóhelye van, abban mulattunk harmadnapig, az faluban egymásmellett három gyönyörűséges kútfejek vannak gazdag forrásokkal, régen vára volt itt az görögöknek, de az mi nevezetesebb az faluhoz közel egy kősziklán volt régen klastromjok az veres barátoknak vagy templáriusoknak, ben az kősziklában irtoztató barlangokban laktak, nagy öreg templomjok oltárok benne, mind természet csinálta.

Ennek egyik oldalában setéség lévén, az mint az lámpással odamentem negyedmagammal, láttam egy lyukat, kibe pro curiositate bemenvén, belől mentest nagy tágosság vagyon, ebben egy fertály óráig mentem bé, míg az gyertyának fele elégett, hogy az felével visszajöhessenek. Megvallom, ha úgy tudtam volna, az micsodásnak találtam, belé menni nem mertem volna, egyebet benne denevéreknél nem láttam, kik ha az gyertyát elcsapták volna, az mint hozzánk csapdoztak, nem tudom mikor mászkáltunk volna vissza az rettenetes setét kősziklák meredekei közül. Isten visszahozván belőle, az öreg emberektől tudakoztam micsoda hely lehet az? Azt mondták, hogy éppen az görög császárok residentiájokban mehetnek az föld alatt azon kőlyukon, úgy hogy

¹ Aziatli poroh. az ~~az~~ falu Sparto vasúti állomás közvetlen közelében Kücsükcekmedzsétől északra.

azon in extremo casu is segítség mehetne be Konstantinápolyba s az városbeliek is azon salválhatnák magokat, az minthogy az török mikor megvette Konstantinápolyt, ott sokan mentek ki, de az török észrevevén mind levágta őket. Most már azt az török nem curálja, hanem pusztá.

Ebben az kőlyukban fellyettébb sok kinesekeket is mondanak, de hozzá nem férhetnek az ürdögöknek sok formájú apparentiája s játéka miatt. Ezen klastrom-hely alatt fakad ki az kősziklából egy szép öreg híves kútfő, úgy mondják az Dunából jó, bő vize van, ott mentest malmot hajthat és ezen a kőlyukon általfoly. Ebben az kőlyukban sok helytt csepeg az kőszikla, s egy helytt kiváltképpen olyan csepegőkő nyult le, mint az embernek az dereka, egy darabot belőle kitörvén, elhozta velem.

Azt tartják az olasz jubilirek, hogy annak az vastag esőpöggő-kőnek az fundamentomában nagy öreg gyémántot találhának, ha mind kitörnék az kősziklából, de ezt nem minden két ökrü paraszt ember vihetné végbe.

Anno ezerhatszázkilenczvennyolczadikban októberben jött ide Konstantinápolyhoz két fegyveres hajója az francia királynak, kik az ő vasmaeskájokat éppen ott hányták le az közepén, a hol az császár vára alatt az Fekete-tenger befoly az Fejérbe; az első három lapátos volt, főcommendansa marchio de Villars, ki egyszersmind követségbe is jött a császárhoz, igen csendes, discretus ember, hogy urunk ő nagysága látogatására küldött, nagy becsülettel látott, derék tisztviselők voltak együtt véle a hajóba, midőn elboesátott és az gályájából az én kis hajómba kiszállottam s az tengeren visszaindultam, őt öreg ágyúkkal lövetett, úgy hogy az rettenetes füst befogá az tengert, sok ideig az nagy füstben senki nem is láthatott. Csudálták ezt a becsülettételt mind az törökök, mind az keresztények, hogy az király ágyúiban magyaroknak ötöt süttöttek ki, holott az midőn más nemzetbéli akármelly keresztényt leginkább becsültet, háromnál többet nem löttet.

Az másik hajóban volt az főcommendans Duchesne, az is vendégségbe hívott magához, kinck mind az jól-tartásban, mind az bücsülettel való látással semmi hijsa

nem volt, az király kissebb hajócskáját (mellynek mint az hintónak árnyéktartója is szokott lenni) küldötte érettem, minthogy igen nagy szélvész volt, de én minthogy szót adtam volt nékie s tudván, hogy ígérete szerint azt az királyi hajócskát küldi érettem, hogy inkább obligáljam, béren fogadott hajón mentem el egynehány becsületes emberekkel, az nagy szélvészből egymást meg nem láttuk, elmentünk egymás mellől, egy becsületes százados küldött volt érettem, melly hajócskának az hátulján ki volt téve az királynak zászlója is, és így a gályához érkezvén, még távolról meglátván, hirt adott felőlem az strása; mentest az vicecommendantsa az gályának az felső grádicsához jött s a kalapjával intvén reverenciát tött.

Én kiszálván az én hajócskámból, az midőn az vicecommendants excipiált s lábbaimat feltettem az gallya tetejére, az guardia (az minthogy mindenkor készen áll) akkor is készen várván, és az mikor véle kezét fogtam, az dobot megperdetvén, az sípocskákat is megfűjvén, az fegyvereket is feltartván, maga az főcommendants az külső palotára jött ki előmbe és nagy becsülettel excipiálván és maga szállására vivén, az maga székébe ültetett és míg az ebédnek ideje eljött, megkérdvén tőlem, kívánom-e ex curiositate az király gallyáját belől megjárni. Én nagy becsülettel fogadván, az vice-commendantst küldötte el velem az ki kezemnél fogva az egész gályában belől meghordozott (ezt eselekedvén velem az más gályában is) minden belső provisioit thesaurusit (melly az munitio) megmutogatta, becsületet tétetvén mindenütt mind az tisztekkel, mind az vitézekkel.

Mit mondhatok többet hozzá, vagyon-e a mi nemzetünk közt, az országban levő várak közül is valamelyik ilyen provisioval? Mindenféle tisztt duplásan vagyon benne és noha csak az actualis parancsol, de az adjunktusnak is mindeniknek ámbár semmit sem parancsoljon, de sziintén úgy kijár fizetése, mintha parancsolna.

Azon kívül minden gallyán voluntair tizenkettő, hogy ha melly főtisztok, az emlétett melléjek rendeltettek közül valamelyik elesnék, mentest készen találják az volontairek közül. Az tisztoknak tisztességes asztalok cum argenteria; az vitézlő rendnek mind élésből, mind

fizetésből nagy provisio. Szép piros marseillei, touloni bort iszik mindenik és gyönyörű fejr kenyeret eszik, rettentő kondérokkaal főzvé minden nap húst nékiek, lábön barmokat, juhokat tartván jászlókon az gállýában. Az király commissariusza ez világon mindenről gondolko-dik, szüntelen minden élés, provisio hat holnapra vagyön benne. Itt magát mutogatván az commissarius az ven-dégség után, bezeg, olly s annyiféle rosolisokat hozatott, hogy az régi pogányok nektárnak nevezhették volna és noha az király muzsikái zengettenek, de azon kivől is elcsúszott volna.

Minden ágyúhoz való egy-egy lövésre való puska-por kártyába van kötve s mint az könyvek az thecá-ban, juxta numerum külön-külön renddel téve, hogy az mikor a szükség kívánja, minden confusio nélkül adhas-sék elől minden ágyúhoz készen s hamar, az mint az pattantyúsok kívánják. Egyébb mindenféle állapotok is elhihetetlenül vannak elrendelve mind az két pályában.

Az király praesidiumit megmustrálták előttem az egyikben dobokkal, az másikban csak szóval adván jelt, az mint vagy fordulni vagy az fegyvert kellett fordítani az vitézlő rendnek. — Ezen gállýából is mikor leszá-lottam, hogy visszamenjek, öt öreg ágyút süttek ki az királynak, mint az másikban, és az egész praesidium, melly több volt hatszáznál: „Vivatot“ valamint az tor-kokon kifért háromszor kiáltották, kit csudált mind Ga-lata, mind Konstantinápoly s az király hajóján küldtek vissza, akkor bizony félve állott előttem mind török, mind keresztény az útból, látván ezt az nagy böcsülettételt.

Másnap az commendans igen finum bort, franczia bort s rosolisokat küldött ajándékban az szállásomra. —

Ezek az fegyveres hajók az király méltóságát ma-gok előtt viselték, mert az dobokat, valanint az mar-seillei portusban szokás szerént mindenkor mint egy armadában, sokáig megverték, mind setét estve, mind hajnalkor egy-egy öreg ágyút sütöttek, harangoztak, minden szabadsággal éltek, non obstante eo, hogy a csá-szár vára előtt voltak, nem is volt itt efféle öreg hajó húsz esztendőttől fogva; mikor pedig visszamentek, egy falka hozzájuk szökött keresztény rabokat magokkal el-emeltek nagy lövésekkel.

Ezek után láttam Konstantinápolyban eleven négy esztendőös struczmadarat is, ki az hátán tizennégy esztendőös gyermeket elvitt. Láttam eleven chameleont is, sem eszik sem iszik, csak széllel él, négy lába, farka, mint a kigyónak, Szmirnában termett, az szemeivel előre úgy, mint hátra nézhet; olyan színűvé változik, mint az minéműt mutatnak neki. Akármely öreg gyiknál nagyobb, az lábafejei kétfelé hasattak, egyik hasadáson két, másikon három körmei vannak.

1698-ban mentem újabban az nagy rettentő Fekete-tengernek jobban való experientiájára, csak három-lapátos, de kormányos hajón. Azon az kanálison mentem ki, mellyet Bo. Porus Thracicusnak hívnak, a mint a szorosbúl az nagy tengerre mentem az Pompejus Magnus oszlopa¹ felé, ritka dolog és dicsőség a nagy Istennek, olyan csendes volt a tenger, mintha csak jégen kellett volna menni.

Estvére az messze fűvellő lovak helyére jutván, másnap tovább is ott mulatozván, csudálva szemléltem egy kősziklán lévő torony mellől az tengerben játszadozó s halászó sok delfin-halakat, mely nagy mesterséggel mint a hálóval keritik magoknak az sok különféle halakat, mindaddig míg kapdosni kell hason felfordulva úszván, de az kapdozásra hassal fordulnak fel, hogy a szájak is felől essék, az nyíl sem sebesebb, mint ők akkor az uszásban, az hasok fejérsége az tengertől világos majd égszínűen látszik. Néztem azt is az partjárúl, mint fogták az halászok az platajczokat, tengeri nyelveket. Én ebben az irtóztató nagy tengerben itt is, másutt is egynehányszor förödtem meg, felettébb kívánnván az szép tisztaságot, noha ritkán tiszta az széli az habok kicsapása miatt.

Mikor pedig azon a hajón visszaindultam, viradatkor csendesnek látszott a tenger, de nagy setétség volt rajta, úgy hogy egy vagy két ágyúlövésnyire menvén, hogy némellyek az velem lévőek közül (honoris ergo nem nevezem őket) előre figyelmeztvén, mihelyt a haboknak torony módjára az parton lévő kősziklákra nagy zúgással való felszökéseket, az tengernek is dagadozását meg-

¹ Erről fentebb.

látták, megrémültek s az visszatérést kiáltották. Én megvallom, vissza nem tértem volna, de az kormányosnak is esze veszvén és az útát is eltévesztvén, hogy már előre megyünk, s azon vettük észre, hogy azon helyre megyünk, a honnét megindultunk. Ott azért én azon félelmeseket (minthogy azt akárki tanulja meg, hogysoha, ha lehet tengeren, kívált kis hajón félelmes emberrel együtt ne járjon) kiszállítottam, s őket a szárazon hagyván azon setét és felhabozni kezdett tengerre vissza-indultam. Irtózom elő is hozni most inkább, mint akkor, szél nem volt, mégis micsoda nagy hegyekké váltak az habok és olyan völgyekké, kire felmenni s leereszkedni kellett az kis hajóval, hogy az völgyekben czerenként állhattanak volna bé az lovasok, a szélén nem mehettünk, mert sok ezerszer az kősziklához vertek volna a habok, melyek mint az tornyok amyira szökdegéltek fel. Beljebb tartván, attól féltünk, ha az útát elvesztjük, az minthogy rémülve hallottuk a setétbe némelly eltévedteknek s elveszendőknek kiáltásokat és jajgatásokat.

Volt itt velem egy tüzes száju, másként vitéz magyar, de akkor úgy megfélemlert, hogy hanyatt dült a hajóban s mint az holt fejét sem emelte fel, valamig az háború tartott. Megvallom, én is bizony borzadtam, de nem tettem, hogy mások is meg ne rémüljenek, tudatlanok lévén mind a kormányosok, mind a lapátosok, nem szüntem biztatni felszóval őket, belől lelkesen fohászkodván s arra nézvén, ki mind az szélnek, mind az tengernek parancsolt.

Alig haladtuk el az toronybeli lámpást,¹ hogy az én édes és engem vizen s szárazon való veszedelemtől kimentő jó Istenem megszánt s egy kis gyenge szellővel eloszlatta a tengernek setétségét, hajjait lecsendesítette, a tengert egészen ő magát is, hogy mint az jégen vagy sik mezőn jöhettünk be az kanálisba és délre egy gyönyörűséges ányékos helyre szállottunk ki (kiket már mások elveszetteknek tartottak) az Búrváron felyül az tengerpartra.

1698 szept. 10-én jött be Konstantinápolyba Drinápolyból az török császár szultán Musztafa, kimondhatat-

¹ Fenerkiőjnél, erről lásd még Rozsnyay leírását.

lan pompával. Maga is pánczéiban, az udvarnépe is. Soha annyi czifra hadi- és lööltözeteket nem láttam, sok arany szerszámot, gyémántos, rubintos, smaragdos, klarisos, orientalis gyöngyös, skófiomos vezetékjei, némellyeken szép tigris-bőrök voltak, némellyiken nagy s fejr fekete foltos valami vadnak az ő bőrei, igen böses és drágáknak mondták. Az udvari népe mind bonesokos janyikos lovakon voltanak, több volt háromszáz jancsikos lónál alattok, az megszámlálhatatlan néprül — kikkel vagy jött, vagy udvaron állottak nékie, — szólni sem kell, mert az elhihetetlen.

Egy máltai vitézzel egykor együtt mulatván, egy szép aranyláncz-gyűröcskét (minéműt az máltai vitézek szoktak viselni, a minéműt maga is visel most) ajándékoza, kövé vált kigyónak a szeméi, vannak belé foglalva, minthogy Máltában midőn Sz. Pál kezére a vipera ragadott volt, azon szigetbeli minden kigyókat megátkozván, kövekké változtak s máig is úgy vannak, a minthogy most is több olyan kigyók köszemei nyelvei vannak nálam, hogy Isten édes hazámban vivén, emlékeztetre másoknak is megmutathassam azon gyűrűvel együtt.

1700 február 8-án jött be Konstantinápolyba az német császár követje comes ab Öttingen,¹ sok német grófokkal, fejr cornétával trombitáltatott maga előtt s ezüst dobokat verettetett. Szállították meg Perában Galata fölött, mindennapra öt-ötszáz tallért, azonkívül mindenféle elégséges élelrendeltek az törökök nékie.

Az német császárnak az nem igen szolgálhatott méltóságára, hogy victorok lévén, nem német köntösbe voltak öltözve, hanem magyar, horvát s törökös köntösökbe. Az udvari népe s gvardiája veresben, az grófok bársonyosak, maga galléros hosszú nyusztos mentében, veres bársony nyusztossüveg a fejében, medaillosan, kócsag tollasan.

A franczia orator az német követtel lévő nagy rendeket igen becsülte, de magát az német követet igen persequalta; minthogy ilyen szokás van az török portán lévő oratorok között, ha új orátor érkezik valamely ki-

¹ Ezen követséggel utazott Szimpert is. kinék útleírásából a föntebbi idézeteket (Szerbiánál és Bolgárországnál) vettem,

rálytól vagy respublicától, annak az több oratorok látogatással becsületet tesznek. Hogy az német követ előbb admittálta az angol oratort magához, azután várta volna a francia oratort is, de az megizente nékie, minthogy az portán ő tartatik előbbnek az oratorok között, s mást admittált előtte, már ő az látogató becsületét meg nem teheti, noha bizony nem is akarta.

Egykor az utcán találkozáván elől véle, az melly padimentomos ösvényen az német követ jött, ez mentest azon ösvényen kezdett menni. A német hogy látta, idején lelépett előtte a középútra, összetalálkozáván, kalapot vetett s köszönt a német követ előtt jövő német grófoknak, de magának az követnek nem.

Valamelly francziák szöktek el szintén akkor Pétervárból az császár szolgálatjából s jöttek Galatába valamelly vendégfogadóba a francia orator protectioja alá, kikre az német követ reájok küldvén megfogatván őket, vitette az maga szállására, mellyet az francia orator megtudván, kéréte őket kezéhez tőle, amaz nem adta. Ekkor az francia orator meglesette, midőn az udvarnépében sokan mentek az utcán, reájok küldvén szolgálit, mintegy huszig valót behajtatott, mint az disznókat az udvarába, az elsőkből annyit, mint az elfogott francziák voltak arrestálván, az többit elbocsátván, mindaddig el nem bocsátotta, mint az hollandiai orator mediatorságára azon francziákat egyig az német követ vissza nem küldte.¹

Volt audientiája az német követnek a török császárnál, császár lován hozták fel, de az császár belső udvarának az kapuja előtt gyalog szállították, az kapuban megkeresték nála, ha vagyon-e fegyvere a mente alatt nála s a mellette lévőknél is, de nem találtak. Állott talpon csak az udvarban több hatezerig való janicsárnál, kik az követ szemeláttára az csorbára futottak s véghetlen erszényekkel vették fel fizetéseiket. Én is benn lévén az belső udvarban, mindeneknek látója voltam. Minekelőtte maga az követ feljött volna, praemittálta

¹ Ebből láthatjuk, hogy a francia-német kutya-macska barátság már akkor is meglehetősen ki volt fejlődve és a két nemzet fiai, a hol csak szerét tehették, ilyen módon kedveskedtek egymásnak.

az római császár ajándékait, melyek inkább mind ezüsből voltak, ezüst asztalok, cserepulyák, pohárok, csészék, gyertyatartók, mosdó-korsók, medenczék, ibrikák, külömbkülömbféle órák, tükörök, szép materiák, etc., melyeket az udvaron olyan helytt raktak rakásra, hogy az császár az ablakbúl megnézte.

Akkor egy subseus esett a németeken, mert midőn onnét behánták az sok ezüst eszközt az tárházba, meglátták, hogy a cserepulyák¹ (kikben tudniillik téiben kovácszenet szoktak a ház melegítésére bevinni) igaz dolog szépek, nagyok, lábasok, rostélyosok voltak, de ezüstök; minekelőtte az követet maga eleibe bocsátotta volna az császár, arany cserepulyákban parancsolt tüzet vitetni a házba, melyet a németek nagy confusioval néztek.

Azután az fővezér az császár palotájában megvendégelvén,² minden értékből az ő szép mosdott ujjáival gazdálkodván néki; szállására ment a nyusztos kaftány-nyal, akkor is megállótatták az császár kapuján kívül, s mindaddig lova hátán ült, míg az egész jancsárság előtte a császár udvarából kitakarodott, a fővezér, minden vezérek, pasák s tisztek s az imperiumnak fejei és a megszámlálhatatlan sok nép, azután úgy kullogott le a szállására, cum longo naso.

Ezen audientianak látására furta volt bé magát az belső udvarba incognite az hollandiai orator öccse is (minthogy akkor többire más idegen nemzetet az belső udvarban nem patióltak, mely is nem kevés becselenségére lött az német követnek) őtet is onnét kihajtották, s hogy nem akart menni kitaszigálták s vagy kétszer jól meg is kuhintották; nekem bizony semmit sem szóltak.

Bezzeg generosusabb volt azelőtt egynéhány héttel az francia orator. Midőn ideérkezése után audientiájának kellett volna lenni, midőn Galatábúl jött az tepgeren, az udvarnépén kívül, melyek ötvennél többen voltak, mind egyforma széles prémes vereses angol köntösben voltak hetvenig való francia cavallierok s úrfiak

¹ Törökül mangal, mely ép úgy mint Olaszországban a „marito“ a kályha helyét pótolja.

² A török udvari ebéd leírását lásd Mikesnél az I. fej.-ben.

véle. Az tengerpartra mind maga, mind ezek alá a császár szerszámos lovait vitte maga a csausbasa, kit jobb keze felől járni nem engedvén, midőn a császár palotájára mentek, francia köntösben lévén és az oldalán koszperd lévén, insinualtatta a fővezér nékie, hogy az fegyvert tegye le, mivel nem szokás, hogy valaki a császár eleibe fegyverrel menjen,¹ tovább tartott egy óránál azon dologért való disputatio. Végtére resolute csak kimondotta, hogy ő az fegyvert — minthogy az királya méltósága forog benne — le nem teszi akárki kedvéért, hanemha az életével.

Ekkor hiják, hogy menjen bé, várja az császár. Ő azt kérdi, be mehet-e fegyverrel? Azt mondják neki: bémehet. Megindulván, az mint az császár audientias palotájába érkezik egynehány cavallérral, ott megállítják, mintha valamiről akarnának vele beszélni, ő élvén a gyanúpörrel, alattomban az balkezét az koszperd markolatjára tartotta. Már az jobb kezében volt az király levele, mivel már az császár ajtaját is megynyitották volt és a császár majestasban ült és előtte a vezérek rendet álltak. Ekkor egy főtörök az koszperdjéhez kap, hogy megfogván leoldja az oldaláról. Az orator kiálltván, hogy mit akar, úgy kell-e szabad oratorral bánni? az koszperdjéhez kapván és azt félig kihúzáván, úgy megdöfi az törököt és az jobb kezével, kibén az király levele volt, mellbe úgy taszítja, hogy az király levele is össze romlott, az török pedig csaknem a falba ment az fejével. Megesküdt előttem az orator, hogy ha az török pedig többet hozzá nyult volna, mentest ott spékelte volna által. De azonban a szerezsenyektől nagy kiáltás esett, melyet az császár megértvén, kiizent, hogy mi dolog volna? megmondották neki, a mint lett. Az császár kiizent, hogy fegyver nélkül, ha akar bémehet. Ő nagy felszóval megrázván a fejét s kimeresztvén nagy szemeit, azt mondotta: nec volo, nec debeo.

Azzal visszatérvén, minthogy már az császár kaftánya rajta volt, úgy az cavallierokon is többen hatvannál, mihelyt az külső palotára érkezett, mentest az kaftányt

¹ Már B. de la Broequirère említi: „Itt az a szokás, hogy mihelyt a követ bejelentette ebbeli minőségét, nem beszélhet többé a szultánnal.”

magáról levetette és egy rakásban ott hagyta; — az ajándékjait is, kik között egy nagy tükror olyan volt, minéműt talám még eddig emberszem nem látott és egy csudálatos óra, mely az időnek változásait is előre megmutatta, sok szép drága materiák — mind visszavitette és azon császár lovain, mellyeken feljött, visszament az hajókhoz, kikben mihelyt béült az vele lévőekkel, két francia fegyveres hajók lévén, ott azokról magának ötven ágyút kilőttetett, az zászlókat is kirakatta, úgy ment vissza az tengeren, megparancsolván az hajók commandansainak, hogy császárnak se ne lőjenek se az zászlók kirakásával tisztességet ne tegyenek. Az minthogy mentest az császár is az tengerre kijövéen, magát mulatni lemenvén, se nem löttek nékie, sem zászlókkal meg nem becsülték.¹

Nézték ezt az dolgot minden nemzetbéli keresztények az császár udvarában, akkor senkit ki nem hajtottak onnét, mint az német követ audientiájakor és félelemmel csudálkoztak rajta. Mellyért neki az török császártúl semmi baja nem lett, az királya pedig, mint-hogy megtudta, igen igen megdicsérte érte. Ugyan bizony valóban kimutatta mind magnanimitását, mind animositátságát, azt mondván az többi oratoroknak: Ecce exemplum do vobis etc., noha bizony az többi oratorok afélet fel nem mernek tenni, sem német, sem angol, sem holland, sem muszka² — ez ugyan meg akarta próbálni, hogy fegyverrel menjen fel az audientiára, német köntösbe öltözvén, de levétették vele az fegyvert — sem az velenezés, sőt nemhogy fegyvert kötnék fel, de az köntösök is rajtok mindenkor törökös.

Az francia király kertében az palatium alatt vagyon egy vörös filegoria, melynek az tetejére aranyos lilomot

¹ Hyesmit csak a törökkel (1521 óta) szövetséges francziák tehettek meg, de egyszersmind az is kitűnik, hogy a francziák — kiknek mint láthatjuk, mindig ilyen zsarnok uralkodók és barbár népek voltak szövetségeseik — akkor férfiasabban viselkedtek magukat a török szultánnal szemben, holott ma minduntalan lesik az alkalmat, hogy a minden oroszok mindenható cártjának kezesük kezét megcsókolhassák.

² Az oroszok csak 1720 óta tarthattak állandó követséget Konstantinápolyban. A fentebbiekkel hasonlítsuk össze Mencsikov

(melly czímere az franczia királynak) tettek fel, még az elébbi orator csináltatta; már ennek az mostani oratornak idejében egykor az megholt Musztafa perspectivával curiosuskodván, meglátja azon aranyos liliomnak fényességét, mentest reá izen, hogy aféle arannyal fénylő állapotot nem szabad tartani ő rajta kívül, azért vétesse le onnét, azt gondolván tiszta aranyos, ezüst vagy arany. Ezt sem cselekedte az orator, sőt hogy még neheztelt érette az császár, s megparancsolta, hogy küldjenek reá s erővel is vegyék le, mentest az mennyi franczia találattott fegyverrel, össze gyűjtötte, voltak három, négy vagy öt százan, készen várták, hogy vérrel megoltalmazák. Azt mondotta nékem: tudom semmi leszek annyi nép ellen, de bizony addig az királyom czímereit le nem veszik, míg egynéhány száz meg nem hal benne; azután ha meghalok magam is az királyom méltósága mellett, nem bánom; hogy a törökök ilyen resolutioját megértették, békét hagytak s most is ott vagyon a filegorián az aranyos liliom.

Jött be Konstantinápolyba az lengyel követ szép és nagy pompával, ezüst lovas-dobokat vertek előtte, ezüst trombitákat fúttak, zászlóit leeresztette, volt hét-század magával, volt csak regularis sereg négy vele: egyik pánczélos, másik kopiás, német kornétástúl, rajtárok; a tisztek kivont mezételen fegyverrel; negyedik az udvarnépe kornétával. Maga gyémántos, medaillos kolcsagtollason, lengyel úri-köntösben, hat igen csinos kenyelfutói mellette; az mint Mercuriust le szokták irni, szárnyosan, kigyós, aranyos botokkal, sok szép lovai vezetéki, aranyos hintai, sok társzekerei, sok lengyel urak s urfiak véle: az császár az kertek közé jött ki az városból, hogy előre láthassa, a minthogy meg is nézte. Ezüst ferdő-kádat hozott ajándékba a császárnak, több szép specialitásokkal. Ezt nagy becsülettel látták s accommodálták az törökök: közel a Szofia-templomához a derék piaczon nagy vezéri palotában szállították, holott ebéden mind vacsorán fejedelmi módon doboltatta, sípol-tatta magát trombitáltatta és muzsikáltatta.

(1853) és Ignatjev (1877) orosz követek föllépését és látni fogjuk a török birodalom őrüsi hanyatlását.

1700 aug. 21 én mentünk a tengeren Rodosto¹ vagy Tekirdagh (Tekerdák) nevű török városba, mely Konstantinápolyhoz sebes széllel is kétszáz tengeri mélyföld, az Márványtengernek az partján vagyon Trojának ellenében. Az tenger közepében vagyon az Marmara nagy sziget, kirül az tenger is annak neveztetik, holott vág-ták amaz rettenetes márvány-köveket, kikbül az konstantinápolybeli nagy paloták s templomok építették, noha azokat segéttették Trojából is, mellynek hosszúsága túl az tengerparton most is egynéhány mélyföldig esmérszik meg, exstálván még ma is iszonyu romladozott régi épületi s ruderái, de benne most emberek nem laknak, hanem valamelly faluk vannak kivált Tenedosz sziget ellenében (hol most az finom muskatály bornak bősége terem, kiből én sokat ittam az franczia oratornál) az tengerparton. Ezt az régi Troját Nagy Sándor reparáltatta volt, kirül Alexandria Trojának nevezték, ezek annak ruderái.

Egy hajóban ültem én is ő nagyságokkal menő útunkban, a szent György templomát meghaladván nagy szelünk kezdett támadni az tenger közepi felől, láttam szegény asszonyunkat, hogy változni kezdett az ábrázatja, előtte ülén még sem tétette, mint minden dolgai-ban erősszivü fejedelem-asszony. Végre Rodostohoz érkezvén, az mint az kis hajóba kiszállott és az szárazra ki akart menni, én elébb ugorván ki, az mint az kis hajót az hab hánytá, félvén, ki nem jöhet, bégázoltam kevésbé és az ölembe ereszkedvén, a hajócska orrából tettem le az tengerpartra, mert a szárazra, ki nem állhatott az kis habok miatt.

Nem messze vagyon Rodostótúl egy völgyben egy igen hasznos sárból álló fürdő, mellyben augusztusban sok nyomorult betegek mennek s meggyógyulnak. Urunk ő nagysága is avégre ment volt belé, hogy fájdalmas lábainak gyógyulást vagy könnyebbséget vehessen.

Ez az Rodosto² derék portus, nem messzi tőle szakad az Maricza vize, melly Drinápolytól foly az ten-

¹ A legrégibb magyar utazó, ki Rodostót leírja Sebesi Ferencz volt (1657), lásd az ő útleírását.

² Rodosto, Tekirdagh, hajdan Rhaidesztoz, város a Márványtenger partján 23.535 l., fontos kereskedelmi hely; a Panagia templom még a bizanci idökből maradt fönn, úgyszintén a molo

gerbe; alatta a városnak szép tiszta fővényes fenekü az tenger, mellyben az platajczoknak sokaságát fogják; sokat fürdöttem benne; egyszer éjszaka az holdvilágon feredvén, igen megijesztett vala egy nagy platajcz, hogy reá hágtam (mert a fővénybe bújik) hogy megmozdult a lábam alatt, hirtelen nem tudtam micsoda.

Ennek a Rodostonak véghetetlen sok szép szőlei vannak, kedves finum izü rubintszinü bora terem. Az mandolának felettébb nagy bősége és egyéb sokféle gyümölcse, csak vereshagymát sem láttam olyt, a minémü itt terem. Itt láttam holdakkal teremni az gypotát vagy pamutot is, mellyet is vetnek, kapálnak s olyan fája vagy, mint az hariskának.

Méltó, hogy el ne hallgassam. Az városnak egyik vendégfogadójába szintén akkor szállitattak meg valamelly törökök s szerencsenyek, kik az török császárnak Mekkából az Mahomet koporsóját őrző muftitúl öt indiai nagy ökröket hoztanak két indiai szekérrel együtt. Hat volt az ökör, de egyik az útban megholt; gyönyörűséges szép, tiszta, fejér állatok voltak, mint a hó, nagyok, a szarvokon kívül fejek s fülök majd mint az elefántnak, a hátok mint az tevének, farkok mint az bialnak, testek állása, mint az belindnek. A szekerek nagy mathematicus mesterségekkel voltak készítve. Egy szekérbe két ökröt fognak, kik akármeddig lónál sebesebben lépnek. Ilyen szekérben jár maga az indiai király is és ezeket ugyan ő küldötte annak a muftinak Mekkában, hogy küldje az török császárnak, az mint mondják, ilyen izenettel: hogy ha az némettel olyan gyalázatos békességet csinált s hadakozni nem akar, szántson vessen otthon azokon az ökrökön.

Rodostorúl én hajón mentem vissza, urunk és asszonyunk szárazon, az nagy hőségben igen meg is betegédék az útban szegény asszonyunk, alig mehetett be Konstantinápolyba, hová én is harmad napra vergődtem be, szelem nem lévén és egy nagy fortunától félvén, meg is hallottam volt a szent György klastroma alatt, melly körül az tenger igen veszedelmes.

is. Rodostóról (melyből bővebbet Z. Mikes Kelemené) legelőször Sebesy F. tesz említést, nem pedig Komáromy J.

Ezen klastrom hegyének a tövében vagyon egy jó portus, itt kikötöttem a hajót szint olyan helyre az hol a kőszikla tövében bolthajtás alatt az görögök szent György vizét mondanak lenni, nagy antiquitas a szent György tisztességére való. Ezen bolthajtásba oda be lakik, mint az arany olyan sárga, felettébb nagy kigyó, mint a lábam olyan vastag, gyakran kijő az melegre, de senkit nem bánt, őtet sem bántja senki.

Vittem Rodostorúl magammal a hajón abból a szép rubintszinü jó borbúl tiz általaggal és noha az török császár szintén átalellenbe volt magát mulatva — egy szép mulató palotában az mi szállásunkkal én mégis szép esendesen s mesterséggel az borokat a szállásra béhoztam szintén az tengerparton lévén, úgy hogy senki észre nem vette.

1700 okt. 11. Indult vissza Konstantinápolyból az német követ, az ő kornétájával, confirmálván jobban is az békességet. — Urunk ő nagysága nagy boszút tett rajta, mert az városon kívül az ország útja mellett, melyen nékie el kellett jönni, egy hídnál egy szép sűrű nagy fa alatt az csurgó mellett széjván vagy árnyéksáfort vonatván, fegyveres feles számu szolgákkal kimenvén, onnét nézte jövetelét. Amaz elérkeztén az többi németek megmondották nékie, hogy imhol ül úgymond Tökölly az sátor alatt, az csaknem megette mérgében kezét lábát, a hintóval az hídnál megállott s az okulárt az orrára tevéen úgy nézte egy ideig. De senki közülök csak egy szót sem mert szólni; hanem az első statioján, hogy megszállott a német követ, megráztván a vén fejét, mondotta az véle levő grófoknak: „Hidjétek el magyar uraim, nemsokára más nótát hallotok,“ ezéloztván arra, az mint azokkal az portai németes miniszterekkel titkon elvégezte volt, hogy bennünket az tengeren által Ázsiába küldjenek. Meg is lett. Amen.

V. FEJEZET.

Kisázsia.

1701 szept. 24-én Isten hírével megindultunk, (én is ő nagyságjok hajójában ülven), s az Isten olyan szelet adott, hogy megindulván, kilencz óra alatt mint a nyíl oly sebesen jöven, érkezünk Nikomediába a császár iszkeléjéhez (skelegéhez) s ott megháltunk.

Utunkban jobb kéz felől hagyunk el egynéhány szép tengeri szigeteket.¹ Bal kéz felől pedig az Fejértenger lámpását meghaladván, egynéhány falukat, városokat Ázsia felől a tengerparton s mint egyféle útján egy Darmasz nevű görög várost, mely hegyen van építve a tengerparton, régi nagy kökerítésű, tornyai most is fennállanak. Ennek felette sok szép szőlői, jó borai, csudálatos apró, de sok szép gyümölcsös fái vannak, s itt terennek nagy bőséggel az artiesókák is, mint a szőlőhegyek. Ehez nem messze értünk egy pusztá várat, melyet most Gebizének² (Gebzeinek) hívnak, magános hegyen a tengerparton, Nikomédiához kilencz órai földre. Ez felette régi épület, vastag, boltos, széles erős kőfalai voltak. Az régi pogányok itt Proserpinát az pokolbéli istenasszonyt tisztelvén, fekete tehénnel szoktak volt áldozni nékie.

Ezt szállotta volt meg Mitridátesz király három-százezer emberrel tengeren és szárazon mégsem vehette meg. Csudáltam mikor egyszer megjártam, az szélyel-szakadozott, puskaporral szélyelhányatott rettentő darab

¹ Herezegszigetek.

² Gebize, kis város, 1500 l., igen kies helyen; a régi Dakibiza itt állott.

kősziklákat, az mint az török megvette volt. Egy rókát találtam a várban és sok gerliczét.

Ebben az várban lakott utóljára, ugyanebben is holt meg bujdosásában Hannibál, ki felől azt írják, hogy ha az lábával az földet megtoppantotta, az egész világ fegyverbe ugrott, ki az rómaiakat annyiszor verte meg Kartagóbúl, ki csak egy harczon is harmincz véka arany gyűrűt nyert ő tőlök. Ki, minekutánna az rómaiak megbékélték az kartagobeliekkal, azon békességbül excludáltatott (mint szintén mi most a török és német közt való békességben) és így a rómaiaktúl való félelembül ragaszkodott a bythiniai akkori király protectiojához. Az király adta lakóhelyül ezt az Gebize nevű várat neki, hogy benne laknók, de rómaiak keze ide is elérkezhén utánna, hogy kezekbe ne esnék, s meg ne csúfolnák, megéttette magát.

Egy nagy templomnak rudérái vannak ezen várnak az közepében, úgy hiszem, ott fog temetése lenni, de az boltozatok reá szakadtak s semmi jelét nem láthatni.

Ezek általellenében látszik az tengerparton egy régi torony, mellyhez járnak által Ázsiábúl Bythiniaába amaz híres Niczea város felé, kit Nagy Sándor épített s holott amaz nagy concilium volt. Az hajók, kik nem akarnak szárazon kerülni s jární Nikomedia felé, mert messze föld, azért járnak egyenesen az tengeren, hajókon által az útonjárók.

Gebizét meghaladván, találtunk most egy kisebb régi különös hegyecskén az tengerparton épített várat, kit régen Herakleanak híttak, pusztá, a nagy rudérái existálnak, alatta egyrehánykövü jó malom vagyon s vendégfogadó, hat óra Nikomediához.

Mint azért feljebb írtam szept. 24. éjszaka Nikomédiaába, az császár iszkeléjéhez vagy portusához érkeztünk, azon hajóból ki nem bontakoztunk, hanem másnap az császár parancsolatjábúl rendeltetett szállásokra, melyek egy szélitében az tengerparton vagynak, kiszállottunk.

Ezt az Nikomediát Nikomedesz nevű bythiniai király építette volt s az maga nevére nevezte; ez volt egyik székes helye s Brusza,¹ mely az Olimpusz hegy alatt

¹ Brusza városáról bővebbet az előbbi fejezetben. A bruszai

vagyon, holott most az bársonyt s egyéb selyem materiákat, szőnyegeket csinálnak; melegviz fürdőrül híres. Ez volt Ázsia szélében a török fejedelmek székes helyek, míg Konstantinápolyt megvehették s ott a görög császár székében ülven császárokká lettenek, majd annyi tengeri mérföld, mint Nikomedia Konstantinápolyhoz.

Nikomediának¹ az belső vára nagy hegyen volt építve, mint most is meglátszik téglából rakott erős vastag kerítése s kerekded nagy tornyai. A városa, melly felette igen nagy volt, hat vagy hét lenyúló nagy halmokon, völgyeken feküdt, körülötte nagy tágosán az várnak erős vastag téglakerítéssel épen az tengerre volt kerítve, mint most is az romladozott vastag falak megmutatják, a közepi táján most is palatiumja vagyon, benne az tenger felett egy jókora magános dombon az török császárnak, mellyet Murad császár, mikor Babilonia alá ment, egy éjszakai szállásra építtetett magának azon helyre, holott az bythiniai királyok és utáimok Diokleczián s több pogány császárok laktanak, köhídat csináltatván magának egész Ázsián által épen Babiloniáig. Olyan forrás foly az utvarán által mentest az palatium alatt malmot hajt, de egyébiránt is az egész városban széjel sok csörgők s források vannak, noha az vizek azoknak, kik hozzájuk nem szoktak, egészségtelenek.

Az palatium előtt vagyon az tengeren azon portus, hová mi is kiszállottunk volt a hajókról. Erről rakják lapátos gályákra s nagy hajókra az olyan nagy fákat s deszkákat, mellyekből Konstantinápolyban az nagy gályákat csinálják, de máskint is mind tűzifának, s mind gyümölcsnek s gabonának, ki nem írható sokaságát hordják ezen portusból. Konstantinápolyba olly bősége lévén az mindennap járó hajóknak, hogy egy embert három paráért vagy polturáért visznek Konstanti-

fürdők használatának régiségéről tanuskodik az is, hogy Teodora császárné 525-ben 4000 fönyi kísérettel tartózkodott itt.

¹ Nikomédia, törökül Iznikmid, vagy Izmid, jelentékeny kereskedő város, a hasonló nevű tengeröböl mellett, 30.000 l. Konstantinápolytól 100 km.-nyire, az ősrégi akropolisz romjai ma is láthatók. Kereskedelmének legfőbb tárgyai fa és só. Itt halt meg Zrínyi Ilona (1703) és Tokoly Imre (1705).

nápolyba s megint annyiért vissza is hoznak nagy hajón, de az, ki piadét vagy kisebb magános hajót fogad, hogy pro commoditate a hol akarja, az partra kiköthesse, két, harmadfél és három tallérba kerül csak menő útjában is.

Ennek az helynek olly szép s annyi szőlőhegyei vagynak s gyümölcsös nagy messzire kiterjedett hegyei, kertei vannak, kikben az fáczányok is seregenként laknak, fogolymadárnak sokságával együtt, hogy majd merő paradicsomnak mondathatik, az minthogy districtusával együtt (mellyben az gabonának, szőlőnek, s gyümölcsnek nagy bősége vagyon, úgy sokféle vadnak, szarvasoknak, dämvadaknak, vaddisznóknak etc. foglyoknak s fáczányoknak bősége) az törököktől Kücsük Miszirnek, azaz kis Egyiptomnak hivatik. Mindenféle életnek nagy ócsósága benne. Török basa lakik benne; törökök, görögök, örmények, zsidók lakják. Az régi keresztény templomokat mecsetekké csinálják. Sok jó vendégfogadók vannak benne. Erre járnak, valakik vagy jönnek vagy mennek szárazon Egyiptomba, az Kanaán földre Jeruzsálembe s Sziriába, Babiloniába, etc., mellyeket még mind az török császár bir.

Ebben az helyben öntetett ki Diokleczián s más pogány császárok idejében amaz sok ezer martirumok, s ehez nem messze egy völgyben, hogy ordítások, jajgatások a városba ne is hallatnék. Úgy tetszik, könnyebbségemre lett, hogy a mi mártiromságunk is ide volt rendeltetve.

Nem messze az császár palatiumja alatt az tengerpart felé vagyon a szent Borbála mártir temetése, kit az pogány édes atyja maga ölt meg, hogy Jézus hitire állott, két nagy, mindenkor zöld fa között fekszik, melly fák fekete gömbölyű apró gyümölcsöt teremnek, mellfájás ellen hasznosakat, melly fák az fejénél és lábánál lévő fejr márványoszlopokat immár annyiba magokba foglalták az régi növéssel, hogy alig látszanak ki belőlök. — Én ide szomorú napjaim töltésére gyakorta jártam és az sűrű zöld, mintegy ezt a mártir-gyászoló fák alatt leülvén, sokat gondolkodtam s fohászkodtam.

Killebb az városon kívül Konstantinápoly felé a szőlők s kertek között vagyon egy görög klastrom,

mellynek templomába vagy az Pantaleon mártir kőből vágott s rakott koporsója, mert az testét Velenczébe vitték, ezt is itt mártirizálták, vasczöveket vertek az fejébe. Ezek az ázsiai görögök ezt singulariter tisztelik, kivált az egész ázsiai görög orvos-doktorok patronusoknak tartják, s az sirjában megszűnés nélkül mécszet égetnek; meg nem engedik, hogy valaki süvegben menjen alá az koporsóba, de én bizony le nem vettem, nem gondolván semmit kaluger uram intimatiojával, pro curiositate menvén oda.

Itt holt meg amaz hires Constantinus magnus császár is, ki Konstantinápolyt építette. Napkeletet s napnyugotot birta, orbis monarcha, ki Konstantinápolyban in capelle 12. apostolorum tiszta arany koporsóba temettetett el. Valamely meleg ferdőt építettett volt Nikomediával általellenbe Jenikői nevű falu mellett, arena s lépdagadás ellen hasznos kénköves víz, nagy kőboltozat alá foly ki, én is egynéhányszor ferdettem benne. Betegesen hozatta volt ki magát Konstantinápolyból, hogy ezen vízben fürödhessék s úgy holt meg itt.

Hallván hírét egy régi nagy pusztá várnak, melyet Heraclia-porticának¹ hínak, Ázsiának ezen részének az túlsó szélén vagy az Feketetenger mellett, nagy hegyen belső vára is volt s külső is, pro curiositate látni mentünk urunkkal ő nagyságával, rettentő kigyóknak s talán sárkányoknak, mert igen kietlen hely, lakóhelyek; Ázsiának s az Feketetengernek nagy része meglátszik az tetejéről. Novemberben voltunk ott, én mindenütt a hol lehetett megjártam, de semmi írást nem láttam, hanem két kövön egy keresztet kifaragva, azt mondják, annak az kardinálnak volt lakóhelye, ki ez országokban az pápa vicarius volt, annak okáért híják az törökök most is az várat Rimpapaznak. Felette sok kincset mondanak lenni benne, de ki nem vehetik belőle.

Útunkban négy órányi földön találtunk egy nagy felette magos hegyet, kinek tetején egy nagy óriásnak kőkoporsója vagy, honnét tiszta időben mind az Fejér-

¹ Ma Bender-Eregli kikötő-város a Fekete tenger partján, igen kies helyen, kereskedelme jelentéktelen, ipara csak szattyánra terjed ki. A hajdani Herakleának két óriási moloja ma is megvan.

és Feketetengernek valamely részre kilátszik; azontúl egynéhány órával az megírt pusztára váron jóval is innen jutottunk egy régi rettenetes nagy város helyére, mely egy hegyen, annak oldalán s messze az síkon is volt építve, az nevét sem tudják sem az törökök, sem az görögök, de itt az nagy ruderák között száma sincsen az kőből vágott fedeles koporsók, kikben némelyekben tiz, tizenhat husz ember is elfér, némelyek óriások koporsói, egyet megmértvén, hosszúsága huszonhét, szélessége tizenkét arasz volt. Némelyik mint egy kis kápolna, sokakon nagy görög irások is vannak, de az régiség felettébb megemésztette, úgy hogy azt mit le tudtam is írni belőle, de senki meg nem magyarázhatta, kivált az melyet az akkori császárné koporsójának mondtak, melyen az törökök egy szép forrást vettek által s isznak is belőle.

Visszajövet az felyebb megírt fekete hegynek (kin az sok óriás koporsója van) az oldala mellett jövén el találtunk az oldalába egy szép csorgót, mellynek nemcsak kedves ízű hideg vize vagyon, de felettébb hasznos is, kivált az arena, dagadásról s egyéb belső nyavalya ellen. Szép nagy sűrű fák alatt vagyon hármasság felegoria is mellette, az császár Oszmán pasa nevű sógora csináltatta volt, hogy ide Nikomediába relegáltatott volt, az szultánnéval gyakran mulatták itt magokat az víz kedvéért. Ebben az vízben három, négy ejtelt ígyék is míg az ember (mint én magam is megpróbáltam) nem puffad fel tőle, mintha nem is ivott volna, még az ételre is appetitust ad. Arra nézve az megholt tengeri kapitány Medzo Morto valamikor az tengeri expeditiora tavaszkor kiszállott, innét vitetett általagokba vizet maga számára s az egész companiának.

1702-ben urunk ő nagysága Nikomediánál beljebb Ázsiában Bythiniában az tenger végén túl két órányi földet az Illés próféta hegye alatt a Virágok mezején vette meg ő nagysága egy Bosztandzsi Musztafa agától ezt az Virág-csifliket vagy m^ajorházat, melyben most lakunk, az ő szép virággal beborult mezejével, a közel való havasokról bejövő gyönyörűséges pisztrángos patakjaival, szép bő híves palatiai forrásával, sok szép gyümölcsös, árnyékos és minden életre való alkalmatosságával,

s azzal a puszta várral, mely egy helyen az csiflik felett van, valamely ruderáival. Ezt vette meg elébb a török s ágyúkat itt öntetvén ebből vette meg Nikomediát is. Ez az Virág-csiflik az méltóságos Zrinyi Ilona fejedelemasszonynak ezen bujdosásában, kivált az jó vizért igen kedves lakóhelye volt.

1703 jun. 20-án mentünk az jalovai¹ salétromos meleg fürdőbe, noha Bruszában sok nevezetes feredők vannak, de egy is ninesen salétromos, mind kénkövesek. Itt pedig ugyan faraghatja ember az kövekről az salétromot. Ez az viz olyan meleg, mentest az húst is megfőzhetnék benne az forrásnál az feredőházban bővebb hideg vízzel elegyítik meg, máskint lehetetlen volna benne fürödni. Hasznos voltaért Jézus fürdőjének nevezik az görögök, Nikomediához tiz óra.

Jalovát mindinkább törökök lakják. Tengerparton vagyon, a fürdő beljebb két órányi földre Niczea felé a hegyek között. Constantinus Magnus építette az leánya kedvéért, holott az leánya meg is holt, s az mint az emberek beszélik, ott fekszik az hegy oldalában az leány, holott valamelly nagy fák alatt egy oltárforn. Kőből is látszatik; meg is kell engedni hogy császár építette, mert elhihetetlen nagy bolthajtások vannak, melyek most puszták, de igen nagyok s szépek voltak az feredők oldalai pedig mind márvány kőből vannak.

Én hogy az forrást látni mentem, nem tudtam, hogy olly forró melegek legyenek, az lábamat belé tettem, azt tudtam mind lemarad az hús az csontjaimról, a kinek nyavalyája nincs ez az viz felkeresi benne; ha kinek van sokaknak meggyógyítja, nekem megvallom nem igen használt, minthogy ilyen nyavalyám sem volt, sőt szintén megbetegszem vala, ha még tovább is kellett volna mulatni, mert éjszaka a völgyben az melly aer megszorul, bűdös a ferdő gőzétől, mintha pokolba volna az ember. Egy kedves ízű hideg csorgó volt ott közel, azzal hívesítettem magamat.

Meg kell engedni, hogy ez az viz használna az varas, fakadékos, rühes, franczos embereknek, az mint-

¹ Jalova kis város Bruszától északra, 56 km.-nyire Gemlik és Gebize közt. Az itteni meleg forrás hőfoka 61.

hogy azt tartják feőle úgy esmerték meg ennek abbéli hasznát, hogy egy fertelmes rühes disznó járt heverni az sárjába s megtisztult tőle. A császár leányának is efféle nyavalyája lévén akkor tájban, úgy recomendálták nékie, s arra nézve építtetett oda ferdőházat. Mind menet, mind jövet a tengeren békével utaztunk.

Nikomediában az császár udvarán túl, közel az tengerhez vagyon az örményeknek egy kövel bekerített nagy új temetőjök, kiben szegény gyakran járt magát mulatni, egy nagy sűrű fa alá, egy hideg forrás mellé, hol közel senki nincsen temetve. Én azon helyet az örményektől hatvan talléron megvettem s az sűrű nagy fa alatt, a hol életébe sokat feküdt, nekie sírt ásatván s kövel az koporsó körül megrakatkván, s vastag cserfadeszkákkal béborétkván, eltemettettem.¹ Ezen felől ismét övédig rakattam kőrakást, melyen felül nagy öreg fehér márványkő monumentumot tettem, mellyen aranyosan az czímerét felmetszettem, irással mind megaranyozva tisztességesen.

Ez monumentum felibe szép cserepes épületet csináltattam; már, ez minden útonjárók, valakik jönnek, mennek egész Ázsiába, a Szentföldre, Arábiába, Egyiptomba, Szíriába egy szóval akárhová, Perzsiába és egyéb helyekre, minthogy más úton nem is mehetnek, mind láthatják, és mondhatják az mint méltó is, hosszas bujdosásáért s édes hazájáért s nemzetiségeért² való martíromságát szegénynek:

Requiescat in pace. Amen!

¹ Tököly Imrét.

² Mily különös találkozása a véletlennek, hogy Tököly után másfél századdal, szintén Kisázsziába száműzettek a magyar szent szabadság balhatatlan védői!

Zágoni Mikes Kelemen (1717—1754) és
Báró Tóth Ferencz (1755—1774)
útleírásait lásd a második kötet függelékében.